Pali Text Society

THE SADDHAMMAPPAKĀSINĪ

COMMENTARY ON THE PAṬISAMBHIDĀMAGGA

VOL. III.

EDITED BY
C. V. JOSHI, M.A.
PROFESSOR OF PALI, STATE COLLEGE AND
KEEPER OF STATE RECORDS, BARODA

PUBLISHED FOR THE PALI TEXT SOCIETY
BY
GEOFFREY CUMBERLEGE
OXFORD UNIVERSITY PRESS
1947

Printed in Great Britain

CONTENTS

	PAGE
Indriyakathā-vaṇṇanā	529
Vimokkhakathā-vaṇṇanā	550
Gatikathā-vaṇṇanā	570
Kammakathā-vaṇṇanā	574
Vipallāsakathā-vaṇṇanā	577
Maggakathā-vaṇṇanā	579
Maṇḍapeyyakathā-vaṇṇanā	580
Yuganandhakathā-vaṇṇanā	583
Saccakathā-vaṇṇanā	594
Bojjhaṅgakathā-vaṇṇanā	599
Mettākathā-vaṇṇanā	603
Virāgakathā-vaṇṇanā	607
Paṭisambhidākathā-vaṇṇanā	609
Dhammacakkakathā-vaṇṇanā	616
Lokuttarakathā-vaṇṇanā	618
Balakathā-vaṇṇanā	622
Suññakathā-vaṇṇanā	631
Paññākathā-vaṇṇanā	639
Iddhikathā-vaṇṇanā	654
Abhisamayakathā-vaṇṇanā	686
Vivekakathā-vaṇṇanā	689
Cariyākathā-vaṇṇanā	692
Pāṭihāriyakathā-vaṇṇanā	692
Samasīsakathā-vaṇṇanā	695
Satipaṭṭhānakathā-vaṇṇanā	695
Vipassanākathā-vaṇṇanā	697
Mātikākathā-vaṇṇanā	700

Saddhammappakāsinī

PAṬISAMBHIDĀMAGGAṬṬHAKATHĀ

[INDRIYAKATHĀ-VAṆṆANĀ*]

[1] 1. Idāni Ānāpānasatikathānantaraṃ kathitāya Indriyakathāya anupubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṃ hi Indriyakathā ānāpānasatibhāvanāya upakārakānaṃ indriyānaṃ abhāve ānāpānasatibhāvanāya abhāvato tadupakārānaṃ indriyānaṃ visodhanādi-vidhidassanatthaṃ Anāpānasatikathānantaraṃ kathitā 'ti. Taṃ ca kathetabbaṃ Indriyakathaṃ attanā Bhagavato sammukhā sutaṃ viññātādhippāyasuttantikadesanaṃ pubbaṅgamaṃ katvā tadatthappakāsanavasena kathetukāmo paṭhamaṃ tāva *Evaṃ me sutaṃ* 'ti ādim āha. Tattha: Evan 'ti nipātapadaṃ. Me 'ti ādīni nāmapadāni. Viharatī 'ti ettha Vi iti upasaggapadaṃ. Haratī 'ti ākhyātapadan 'ti iminā tāva nayena padavibhāgo veditabbo.

Atthato pana upam-ūpadesa-garaha-pasaṃsan-ākāra-gahaṇesu Evaṃ-saddo dissati, nidassanatthe ca avadhāraṇatthe ca. Idha pana Evaṃ-saddo ākāratthe nidassanatthe ca viññujanena paññatto, tath' eva avadhāraṇatthe ca. Tattha ākāratthena Evaṃ-saddena etam atthaṃ dīpeti. Nānānayanipuṇam anekajjhāsayasamuṭṭhānaṃ atthabyañjanasampannaṃ vividhapāṭihāriyaṃ dhammatthadesanāpaṭivedhagambhīraṃ, sabbasattānaṃ sakasakabhāsānurūpato sotapatham agacchantaṃ tassa Bhagavato vacanaṃ sabbappakārena ko samattho viññātuṃ ? Sabbatthāmena pana sotukāmataṃ janetvā 'pi "Evaṃ me sutaṃ. Mayā 'pi eken-ākārena sutan" 'ti. Nidassanatthena: "Nā-haṃ sayambhū, na mayā idaṃ sacchikatan" 'ti attānaṃ parimocento "Evaṃ me sutaṃ, mayā 'pi evaṃ sutan" 'ti idāni vattabbaṃ sakalaṃ suttaṃ nidasseti.

Avadhāraṇatthena thero Sāriputto "Etadaggaṃ bhikkhave mama sāvakānaṃ bhikkhūnaṃ mahāpaññānaṃ yadidaṃ Sāriputto" 'ti; "Nāhaṃ bhikkhave aññaṃ ekapuggalam 'pi samanupassāmi yo evaṃ Tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammad-eva anuppavatteti, yatha-yidaṃ bhikkhave, Sāriputto; Sāriputto bhikkhave

* *Here begins the corresponding portion of the Text as in Vol. II.*

Tathāgatena anuttaraṃ dhammacakkaṃ pavattitaṃ sammad-eva anuppavattetī" 'ti evam ādinā nayena Bhagavatā pasatthabhāvānurūpaṃ attano dhāraṇabalaṃ dassento sattānaṃ sotukāmataṃ janeti: "Evaṃ me sutaṃ, tañ ca kho atthato vā byañjanato vā anūnam anadhikaṃ, evam eva na aññathā daṭṭhabban" 'ti.

Me-saddo karaṇa-sampadāna-sāmi-atthesu dissati. Idha pana mayā sutaṃ, mama sutan 'ti ca atthadvaye yujjati.

Sutan 'ti ayaṃ saddo sa-upasaggo anupasaggo ca vissuta-gamana-kilinna-upacita-anuyoga-sotaviññeyyesu dissati, viññāte 'pi ca sotadvārānusārena. Idha pan' assa sotadvārānusārena upadhāritan 'ti vā upadhāraṇan 'ti vā attho. Me saddassa hi Mayā 'ti atthe sati, Evaṃ mayā sutan sotadvārānusārena, evaṃ upadhāritan 'ti yujjati. Mamā 'ti atthe sati, Evaṃ me sutaṃ sotadvārānusārena upadhāraṇan 'ti yujjatī. Api ca, Evaṃ me sutan 'ti attano uppāditabhāvaṃ appaṭijānanto purimasavaṇaṃ vivaranto sammukhā paṭiggahitam idaṃ mayā tassa Bhagavato catuvesārajjavisāradassa dasabaladharassa āsabhaṭṭhāna-ṭṭhāyino sīhanādanadino sabbasattuttamassa dhammissarassa dhammarājassa dhammādhipatīno dhammadīpassa dhammasaraṇassa saddhammavaracakkavattino sammāsambuddhassa na ettha atthe va, dhamme vā, pade vā, byañjane vā; kaṅkhā vā vimati vā kātabbā 'ti imasmiṃ dhamme assaddhiyaṃ vināseti, saddhāsampadaṃ uppādetī 'ti. Ten' etaṃ vuccati:

Vināsayati assaddhaṃ
Saddhaṃ vaḍḍheti sāsane,
"Evaṃ me sutam" icc-evaṃ
Vadaṃ Gotamasāvako,[1] 'ti.

Ekan 'ti gaṇanaparicchedaniddeso. Samayan 'ti paricchinnaniddeso; Ekaṃ samayan 'ti aniyāmita[2]-paridīpanaṃ. Tattha samaya-saddo:

Samavāye khaṇe kāle
Samūhe hetu-diṭṭhisu
Paṭilābhe pahāṇe ca
Paṭivedhe ca dissati.
DhsA. 57.

Idha pan' assa Kālo attho. Tena saṃvacchara-utu-māsaddhamāsa-rattindiva-pubbaṇha-majjhantika-sāyaṇha-paṭhama-majjhima-pacchi-

[1] BM -sāsane. [2] B aniya-.

mayāma-muhuttādīsu kālappabhedabhūtesu samayesu ekaṃ samayan 'ti dīpeti. Tattha kiñcāpi etesu saṃvaccharādīsu samayesu yaṃ yaṃ suttaṃ yamhi yamhi saṃvacchare utumhi māse pakkhe rattibhāge divasabhāge vā 'ti vuttaṃ, sabbaṃ taṃ therassa suviditaṃ suvavatthāpitaṃ paññāya. Yasmā pana, "Evaṃ me sutaṃ asukasaṃvacchare . . . utumhi . . . māse . . . pakkhe . . . rattibhāge asukadivasabhāge vā" 'ti evaṃ vutte na sakkā sukhena dhāretuṃ vā uddisituṃ vā uddisāpetuṃ vā, bahuñ ca vattabbaṃ hoti, tasmā eken' eva padena tam atthaṃ samodhānetvā "Ekaṃ samayan" 'ti āha.

Ye vā ime gabbhokkantikasamayo, jātisamayo,[1] saṃvega . . . abhinikkhamana . . . dukkarakārika . . . Māravijaya . . . abhisambodhi . . . diṭṭhadhammasukhavihāra . . . desanā . . . parinibbāṇasamayo 'ti evamādayo Bhagavato devamanussesu ativiya pakāsā[2] anekakālappabhedā eva Samayā, tesu Samayesu desanāsamayasaṅkhātaṃ "Ekaṃ samayan" 'ti dīpeti. Yo cā-yaṃ ñāṇakaruṇākicca-samayesu karuṇākicca-samayo, attahita-parahitapaṭipatti-samayesu parahita-paṭipattisamayo, sannipatītānaṃ karaṇīyadvayasamayesu dhammīkathā-samayo, desanā-paṭipatti-samayesu desanāsamayo; tesu 'pi Samayesu aññataraṃ Samayaṃ sandhāya "Ekaṃ samayan" 'ti āha.

Yasmā pana "Ekaṃ samayan" 'ti accantasaṃyogattho sambhavati, yaṃ hi samayaṃ Bhagavā imaṃ aññaṃ vā suttantaṃ desesi, accantam eva taṃ samayaṃ karuṇāvihārena vihāsi, tasmā tadatthajotanatthaṃ idha upayogavacananiddeso kato 'ti. Ten' etaṃ vuccati:

"Taṃ taṃ attham apekkhitvā
Bhummena karaṇena ca,
Aññattha samayo vutto
Upayogena so idhā," 'ti.

Porāṇā pana vaṇṇayanti: "Tasmiṃ samaye 'ti vā, Tena samayenā 'ti vā, Taṃ samayan 'ti vā abhilāpamattabhedo esa, sabbattha bhummam eva attho 'ti." Tasmā Ekaṃ samayan 'ti vutte 'pi Ekasmiṃ samaye 'ti attho veditabbo 'ti.

Bhagavā 'ti garugaruṃ hi loke Bhagavā 'ti vadantī. Ayaṃ ca sabbaguṇavisiṭṭhatāya sabbasattānaṃ garu. Tasmā Bhagavā 'ti veditabbo. Porāṇehi 'pi vuttaṃ:

[1] B, SM jāta-. [2] B -sakā.

"Bhagavā 'ti vacanaṃ seṭṭhaṃ,
Bhagavā 'ti vacanam uttamaṃ,
Garugāravayutto so
Bhagavā tena vuccatī" 'ti.
VM. 209.

Api ca:
Bhāgyavā bhaggavā yutto
Bhagehi ca vibhattavā,
Bhattavā vantagamano
Bhavesu Bhagavā tato, 'ti.
VM. 210.

Imissā 'pi gāthāya vasena assa padassa vitthārato attho veditabbo. So Visuddhimagge Buddhānussatiniddese vutto yeva. Ettāvatā c' ettha: Evan 'ti vacanena desanāsampattiṃ niddisati, Me sutan 'ti sāvakasampattiṃ, Ekaṃ samayan 'ti kālasampattiṃ, Bhagavā 'ti desakasampattiṃ.

Sāvatthiyan 'ti ettha ca Savatthassa isino nivāsaṭṭhānabhūtā nagarī Sāvatthī, yathā Kākandī, Mākandī[1] 'ti evaṃ tāva akkharacintakā Aṭṭhakathācariyā pana bhaṇanti: "Yaṃ kiñci manussānaṃ upabhogaparibhogaṃ sabbam ettha atthī 'ti Sāvatthī. Satthasamāyoge ca "Kiṃ bhaṇḍam atthī"? 'ti pucchite, "Sabbam atthī" 'ti 'pi vacanam upādāya Sāvatthī.

Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ[2]
Sāvatthiyaṃ samohitaṃ,
Tasmā sabbam upādāya
Sāvatthī 'ti pavuccatī,

'ti. Tassaṃ Sāvatthiyaṃ. Samīpatthe bhummavacanaṃ.

Viharaṭī 'ti avisesena iriyāpatha-dibba-brahma-ariyavihāresu aññataravihārasamaṅgī-paridīpanam etaṃ. Idha pana ṭhānagamanāsanasayana-ppabhedesu iriyāpathesu aññatara-iriyāpathasamāyogaparidīpanaṃ. Tena ṭhito 'pi, gacchanto 'pi, nisinno 'pi, sayāno 'pi Bhagavā Viharatī 'cceva veditabbo. So hi Bhagavā ekaṃ iriyāpathapayogaṃ aññena iriyāpathena vicchinditvā aparipatantam[3] attabhāvaṃ harati pavatteti, tasma Viharatī 'ti vuccatī.

Jetavane 'ti ettha attano paccatthikajanaṃ[4] jinātī 'ti Jeto; Rañño vā attano paccatthikajane jite jāto 'ti Jeto; maṅgalakamyatāya[5] vā

[1] B Kākati, Māgaṇḍī; SM Kākanti vā Kantī.
[2] B sattū-.
[3] SH -paṭa-.
[4] B -jane.
[5] B -sammatāya.

tassa evaṇ nāmam eva katan 'ti Jeto. Vanatī[1] 'ti Vanaṇ; attasampadāya sattānaṇ bhattiṇ kāreti, attani sinehaṇ uppādetī 'ti attho. Vanute iti vā Vanaṇ; nānā-vidha-kusumagandha-sammodamattakokilādivihaṅgama-virutehi mandamārutacalita-rukkhasākhāviṭapapallavapalāsehi "Etha! maṇ paribhuñjathā!" 'ti pāṇino yācati viyā 'ti attho. Jetassa vanaṇ Jetavanaṇ. Taṇ hi Jetena rājakumārena ropitaṇ saṇvaḍḍhitaṇ paripālitaṇ,[2] so ca tassa sāmī ahosi, tasmā Jetavanan 'ti vuccati. Tasmiṇ Jetavane. Vanañ ca nāma ropimaṇ, sayañjātan 'ti duvidhaṇ. Idañ ca, Veḷuvanādīni ca ropimāni; Andhavana-Mahāvanādīni sayaṇ jātāni.

Anāthapiṇḍikassa ārāme 'ti Sudatto nāma so gahapati mātāpituhi katanāmavasena, sabbakāmasamiddhatāya pana vigatamaccheratāya karuṇādiguṇasamaṅgitāya ca niccakālaṇ anāthānaṇ piṇḍam adāsi. Tena Anāthapiṇḍiko 'ti saṅkhaṇ gato. Āramanti ettha pāṇino visesena vā pabbajitā 'ti Ārāmo. Tassa pupphaphalādisobhāya nātidūra-nāccā-sannatādi-pañcavidha-senāsanaṅga-sampattiyā ca; tato tato āgamma ramanti abhiramanti anukkaṇṭhitā hutvā vasantī 'ti attho. Vuttappakārāya vā sampattiyā tattha tattha gate 'pi attano abbhantaraṇ ānetvā ramāpetī 'ti Ārāmo. So hi Anāthapiṇḍikena gahapatinā Jetassa rājakumārassa hatthato aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi koṭisanthārena kiṇitvā, aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi senāsanaṇ kārāpetvā, aṭṭhārasahi hiraññakoṭīhi vihāramaggaṇ[3] niṭṭhapetvā; evaṇ catupaññāsa-hiraññakoṭipariccāgena Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa niyyādito.[4] Tasmā Anāthapiṇḍikassa ārāmo 'ti vuccati. Tasmiṇ Anāthapiṇḍikassa ārāme.

Ettha ca: Jetavane 'ti vacanaṇ purimasāmiparikittanaṇ. Anāthapiṇḍikassa ārāme 'ti pacchimasāmiparikittanaṇ. "Kiṇ etesaṇ parikittane payojanan?" 'ti: Puññakāmānaṇ diṭṭhānugati-āpajjanatthaṇ. Tattha hi dvārakoṭṭhakapāsādamāpane bhūmivikkayaladdhā aṭṭhārasa-hiraññakoṭiyo anekakoṭi-agghanakā rukkhā Jetassa pariccāgo, Catupaññāsa-hiraññakoṭiyo Anāthapiṇḍikassa. Iti tesaṇ parikittanena evaṇ puññakāmā puññāni karontī 'ti dassento āyasmā Sāriputto aññe 'pi puññakāme tesaṇ diṭṭhānugati-āpajjane niyojeti.

Tattha siyā: Yadi tāva Bhagavā Sāvatthiyaṇ viharati, "Jetavane Anāthapiṇḍikassa ārāme," 'ti navattabbaṇ, atha tattha "Viharati Sāvatthiyan" 'ti na vattabbaṇ, na hi sakkā ubhayattha ekaṇ samayaṇ viharitun 'ti.

[1] SH vanayatī.
[2] B parivāsitaṇ.
[3] B -mahaṇ.
[4] B -tito.

Ettāvatā ca yaṃ āyasmatā Sāriputtena kamalakuvalayujjalavimalasādhurasasalilāya pokkharaṇiyā sukhāvataraṇatthaṃ nimmalasilātalaracanāvilāsasopānaṃ vippakiṇṇamuttājāla-sadisavālukākiṇṇapaṇḍarabhūmibhāgaṃ titthaṃ viya; suvibhattabhittivicitra-vedikāparikkhittassa nakkhattapathaṃ phusitukāmatāya viya vijambhitasamussayassa[1] pāsādavarassa sukhārohaṇatthaṃ dantamaya-saṇhamuduphalaka-kañcanalatāvinaddha-maṇippabhāsamudayujjalasobhaṃ[2] sopānaṃ viya; suvaṇṇavalayanūpurādisaṅghaṭṭanasaddasammissita-kathitahasita-madhurassara-gehajanavicaritassa ulārissariyavibhava-sobhitassa mahāgharassa sukhappavesanatthaṃ suvaṇṇarajata-maṇimuttāpavāḷādi-jutivisada-vijjotita-suppatiṭṭhitavisāla-dvārakavāṭaṃ mahādvāraṃ viya; atthabyañjanasampannassa buddhānaṃ desanāñāṇagambhīrabhāva-sañsūcakassa imassa suttassa sukhāvagāhanatthaṃ kāla-desa-desaka-parisā-padesapatimaṇḍitaṃ nidānaṃ bhāsitaṃ, tassa atthavaṇṇanā samattā.

Suttante: *Pañcā* 'ti gaṇanaparicchedo. *Imāni indriyānī* 'ti paricchinnadhammanidassanaṃ. Indriyattho heṭṭhā vutto. Idāni imaṃ suttantaṃ dassetvā imasmiṃ suttante vuttānaṃ indriyānaṃ visuddhibhāvanā-vidhānaṃ bhāvitataṃ[3] paṭipassaddhiñ[4] ca dassetukāmo "Imāni pañcindriyānī" 'ti ādim āha. Tattha: *Visujjhantī* 'ti visuddhiṃ pāpuṇanti. *Assaddhe* 'ti tīsu ratanesu saddhāvirahite. *Saddhe* 'ti tīsu ratanesu saddhāsampanne. *Sevato* 'ti cittena sevantassa. *Bhajato* 'ti upasaṅkamantassa. *Payirupāsato* 'ti sakkaccaṃ upanisīdantassa. *Pasādanīye suttante* 'ti pasādajanake ratanattayaguṇapaṭisaṃyutte suttante. *Kusīte* 'ti kucchitena ākārena sīdantī 'ti kusīdā. Kusīdā eva kusītā. Te kusīte. *Sammappadhāne* 'ti catukiccasādhakaviriya-paṭisaṃyutta-suttante. *Muṭṭhassatī* 'ti naṭṭhasatike. *Satipaṭṭhāne* 'ti satipaṭṭhānādhikārake suttante. *Jhānavimokkhe* 'ti catukkajjhāna[5]-aṭṭhavimokkha-tividhavimokkhādhikārake suttante. *Duppaññe* 'ti nippaññe, paññā-'bhāvato vā duṭṭhā paññā etesan 'ti duppaññā. Te duppaññe. *Gambhirañāṇacariyan* 'ti catusacca-paṭiccasamuppādādi-paṭisaṃyutte suttante, ñāṇakathāsadise vā. [2] *Suttanta*-kkhandhe 'ti suttantakoṭṭhāse.

3. Assaddhiyan[6] 'ti ādīsu: assaddhiyan 'ti assaddhabhāvaṃ. Assaddhiye ādīnavadassāvī *assaddhiyaṃ pajahanto*, [a]saddhindriye ānisaṃsadassāvī *saddhindriyaṃ bhāvento*[b] assaddhiyaṃ pajahati. Esa

[1] B -ccayassa.
[2] B -maṇigaṇappabhā-.
[3] SH *v.l.* -tattaṃ; B bhāvitaṃ.
[4] B tappaṭipassaddhiñ.
[5] SH *v.l.* catuttha-.
[6] B Asaddhiyan (*throughout*).
[a to b] B saddhindriyaṃ bhāveti. Saddhindriye ānisaṃsadassāvī . . .

nayo sesesu. Kosajjan 'ti kusītabhāvaṇ. *Pamādan* 'ti sativippavāsaṇ. *Uddhaccan* 'ti uddhatabhāvaṇ; vikkhepan 'ti attho.

4. *Pahīṇattā*[1] 'ti appaṇāvasena jhānapāripūriyā pahīṇattā.[1] *Suppahīṇattā*[1] 'ti vuṭṭhānagāminīvasena vipassanāpāripūriyā suṭṭhu pahīṇattā. *Bhāvitaṇ hoti subhāvitan* 'ti vuttakkamen' eva yojetabbaṇ. Vipassanāya hi vipakkhavasena pahīṇattā supahīṇattā 'ti vattuṇ yujjati. Tasmā yeva ca subhāvitan 'ti. Na tathā jhānena. Yasmā pahātabbānaṇ pahāṇena bhāvana siddhā, bhāvanāsiddhiyā ca pahātabbānaṇ pahāṇasiddhi hoti, tasmā yamakaṇ katvā niddiṭṭhaṇ.

5. Paṭippassaddhivāre: *Bhāvitāni c' eva honti subhāvitāni cā* 'ti bhāvitānaṇ yeva subhāvitatā. *Paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni cā* 'ti paṭippassaddhānaṇ yeva suppaṭippassaddhatā vuttā. Phalakkhaṇe maggakiccanipphattivasena[2] bhāvitatā paṭippassaddhatā ca veditabbā. [3] *Samucchedavisuddhiyo* 'ti maggavisuddhiyo yeva. *Paṭippassaddhivisuddhiyo* 'ti phalavisuddhiyo.

6. Evaṇ idāni tathā vuttavidhāni indriyāni kārakapuggalavasena yojetvā dassetuṇ *Katīnaṇ puggalānan* 'ti ādim āha. Tattha: *Savaṇena buddho* 'ti sammāsambuddhato dhammakathāsavaṇena catusaccaṇ buddhavā. Ñātavā 'ti attho. Idaṇ bhāvitindriyabhāvassa kāraṇavacanaṇ. Bhāvanābhisamayavasena hi maggassa buddhattā phalakkhaṇe bhāvitindriyo hotī. Aṭṭhannam 'pi ariyānaṇ *tathāgatassa* sāvakattā visesetvā arahattaphalaṭṭham eva dassento *Khīṇāsavo* 'ti āha. So yeva hi sabbakiccanipphattiyā[3] *bhāvitindriyo* 'ti vutto. Itare 'pi pana taṇ-taṇ-maggakiccanipphattiyā[3] pariyāyena bhāvitindriyā eva. Tasmā eva catūsu phalakkhaṇesu pañcindriyāni bhāvitāni c' eva honti, subhāvitāni cā 'ti vuttaṇ. Yasmā pana tesaṇ upari maggatthāya indrīyabhāvanā atthi yeva, tasmā te na nippariyāyena bhāvitindriyā. *Sayambhūtaṭṭhenā* 'ti anācariyena[4] hutvā sayam eva ariyāya jātiyā bhūtaṭṭhena jātaṭṭhena. Bhagavā so 'pi hi bhāvanāsiddhivasena phalakkhaṇe Sayambhū nāma hoti; evaṇ phalakkhaṇe sayambhūtaṭṭhena bhāvitindriyo. *Appameyyaṭṭhenā* 'ti anantaguṇayogato pamāṇetuṇ[5] asakkuṇeyyaṭṭhena. Bhagavā phalakkhaṇe bhāvanāsiddhito appameyyo 'ti. Tasmā yeva bhāvitindriyo.

Paṭhamasuttanta-niddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

7. Puna aññaṇ suttantaṇ nikkhipitvā indriyavidhānaṇ niddisitukāmo Panc' imāni bhikkhave 'ti ādikaṇ suttantaṇ dasseti. Tattha:

[1] B -nattā. [2] B -nibbattivasena. [3] B -nibbattiyā.
[4] SH *v.l.* -riyo. [5] B pametuṇ.

[4] *Ye hi kecī* 'ti anavasesapariyādānaṃ. Hi-kāro padapūraṇamatte nipāto. *Samaṇā vā brāhmaṇā* vā 'ti lokavohāravasena vuttaṃ. *Samudayan* 'ti paccayaṃ. *Atthaṅgaman* 'ti uppannānaṃ abhāvagamanaṃ, anuppannānaṃ anuppādaṃ vā. *Assādan* 'ti ānisaṃsaṃ. *Ādīnavan* 'ti dosaṃ. *Nissaraṇan* 'ti niggamanaṃ. *Yathābhūtan* 'ti yathāsabhāvaṃ. *Samaṇesū* 'ti samitapāpesu. *Samaṇasammatā* 'ti na mayā samaṇā 'ti sammatā. Sammatā 'ti vattamānakālavasena vuccamāne saddalakkhaṇavasena *me* 'ti ettha[1] sāmivacanam eva hoti. *Brāhmaṇesu* 'ti bāhitapāpesu. *Sāmaññatthan* 'ti samaṇabhāvassa atthaṃ. *Brāhmaññatthan* 'ti brāhmaṇabhāvassa atthaṃ. Dvayenā-pi arahattaphalam eva vuttaṃ. (Athavā: *Sāmaññatthan* 'ti heṭṭhā tīṇi phalāni. *Brāhmaññatthan* 'ti arahattaphalaṃ.) Sāmaññabrāhmaññan 'ti hi ariyamaggo yeva. *Diṭṭhe 'va dhamme* 'ti paccakkhe yeva attabhāve. *Sayaṃ abhiññā sacchikatvā* 'ti attanā yeva adhikena ñāṇena paccakkhaṃ katvā. *Upasampajjā* 'ti pāpuṇitvā nipphādetvā vā.

8. Suttantaniddese paṭhamaṃ indriyasamudayādīnaṃ[2] pabhedagaṇanaṃ pucchitvā puna pabhedagaṇanā vissajjitā. Tattha: [5] *Asītisatan* 'ti asīti-uttaraṃ sataṃ. Paṇḍitehi Asītisatan 'ti vuttehi *ākārehī* 'ti yojanā.

9. Puna pabhedagaṇanā - pucchā - pubbaṅgama - gananā - niddese: *Adhimokkhatthāyā* 'ti adhimuccanatthāya saddahanatthāya. *Āvajjanāya samudayo* 'ti manodvārāvajjanacittassa samudayo. *Saddhindriyassa samudayo* 'ti saddhindriyassa paccayo. Saddhaṃ uppādessāmī 'ti pubbabhāgāvajjanaṃ saddhindriyassa upanissayapaccayo, saddhindriyajavanassa āvajjanaṃ paṭhamassa javanassa anantarapaccayo, dutiyajavanādīnaṃ upanissayapaccayo. *Adhimokkhavasenā* 'ti chandasampayutta-adhimokkhavasena. *Chandassa samudayo* 'ti pubbabhāgāvajjanapaccayā uppannassa adhimokkhasampayuttassa yevāpanakabhūtassa dhammachandassa samudayo. So pana saddhindriyassa sahajāta-aññamaññā-nissaya-sampayutta-atthi-avigatavasena paccayo hoti. Chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti. So yeva dutiyassa anantara-samanantara-ananta-rūpa-nissayā-sevana-natthivigatavasena paccayo hoti. Chandādhipatikāle adhipatipaccayo ca hoti. So yeva dutiyassa[3] anantara-samanantara-anantarūpânissayāsevana-natthi-vigatavasena paccayo hoti. Iminā 'va *manasikārassa* 'pi yojanā kātabbā. Kevalaṃ h' ettha manasikāro 'ti sāraṇalakkhaṇo yevāpanaka-manasikāro. Adhipatipaccayatā pan' assa na hoti. Sampayuttesu imesaṃ dvinnaṃ yeva gahaṇaṃ balavapaccayattā 'ti

[1] B Sameti. Ettha. [2] B -dīni. [3] B hoti yeva. Dutiyassa . . .

veditabbaṃ. *Saddhindriyassa vasenā* 'ti bhāvanābhivuddhiyā indriyabhāvaṃ pattassa saddhindriyassa vasena. *Ekattupaṭṭhānan* 'ti ekārammaṇe acalabhāvena bhusaṃ ṭhānaṃ uparūpari saddhindriyassa paccayo hoti. Saddhindriye vuttanayen' eva sesindriyāni 'pi veditabbāni. [6] Evam ekekassa indriyassa cattāro cattāro samudayā 'ti pañcannaṃ indriyānaṃ vīsati samudayā honti. Puna catunnaṃ samudayānaṃ ekekasmiṃ samudaye pañca pañca indriyāni yojetvā vīsati samudayā vuttā. Paṭhamavīsati nānāmaggavasena daṭṭhabbā, dutiyavīsati ekamaggavasena daṭṭhabbā 'ti vadanti. Evaṃ cattārīsa ākārā honti.

10. Atthaṅgamavāro 'pi iminā 'va nayena veditabbo. So pana *atthaṅgamo* indriyabhāvanaṃ ananuyuttassa[1] appaṭiladdhāpaṭilābhatthaṅgamo indriyabhāvanāya parihīnassa paṭiladdhaparihāni-atthaṅgamo, phalappattassa paṭippassaddhi-atthaṅgamo.

[7] *Ekatta*[2]*-anupaṭṭhānan* 'ti ekatte anupaṭṭhānaṃ.

[8] 11. Assādaniddese: *Assaddhiyassa anupaṭṭhānan* 'ti assaddhe puggale parivajjayato, saddhe puggale sevato, pasādaniyasuttante paccavekkhato tattha yoniso manasikāraṃ bahulīkaroto ca assaddhiyassa anupaṭṭhānaṃ hoti. *Assaddhiyapariḷāhassa anupaṭṭhānan* 'ti ettha assaddhassa saddhākathāya pavattamānāya dukkhaṃ domanassaṃ uppajjati, ayaṃ assaddhiyapariḷāho. *Adhimokkhacariyāya vesārajjan* 'ti saddhāvatthuvasena vā bhāvanāya vā vasippattassa saddhāpavattiyā visāradabhāvo hoti. *Santo ca vihārādhigamo* 'ti samathassa vā vipassanāya vā paṭilābho. *Sukhaṃ somanassan* 'ti ettha cetasikasukhabhāvadassanatthaṃ somanassa-vacanaṃ, saddhindriyasamuṭṭhita-paṇīta-rūpaphuṭakāyassa kāyikasukham 'pi labbhati yeva. Sukhasomanassa-padhānassādattā ayaṃ saddhindriyassa assādo 'ti visesetvā vuttaṃ. Iminā 'va nayena sesindriyassā-pi yojetvā veditabbā.

[9] 12. Ādīnavaniddese: Aniccaṭṭhenā 'ti saddhindriyassa aniccaṭṭhena. So aniccaṭṭho saddhindriyassa ādīnavo 'ti vuttaṃ hoti. Itaradvaye 'pi es' eva nayo. Imesu samudaya-tthaṅgama-ssādādīnavā lokiya-indriyānam[3] evā 'ti veditabbā.

[10-13] 13. Nissaraṇaniddese: *Adhimokkhaṭṭhenā* 'ti ādīsu ekekasmiṃ indriye pañca pañca katvā pañcannaṃ indriyānaṃ pañcavīsati nissaraṇāni maggaphalavasena niddiṭṭhāni. Tattha: *Tato paṇītatara-saddhindriyassa paṭilābhā* 'ti tato[4] vipassanākhaṇe[5] pavattasaddhi-

[1] B anuyuttassa. [2] *Text* Ekattaṃ. [3] SH -yam.
[4] *Not in* SH. [5] B paṭipadāvipassanākhaṇe.

ndriyato maggakkhaṇe paṇītatarassa saddhindriyassa paṭilābhavasena. *Purimatarasaddhindriyā nissaṭaṃ hotī* 'ti tasmiṃ maggakkhaṇe saddhindriyaṃ purimatarato vipassanākhaṇe pavattasaddhindriyato[1] nikkhantaṃ hoti. Iminā 'va nayena phalakkhaṇe saddhindriyam 'pi ubhayattha sesindriyāni 'pi yojetabbāni.

Pubbabhāge pañcahi indriyehī 'ti paṭhamajjhānūpacāre pañcahi indriyehi. Paṭhamajjhānādi-aṭṭhasamāpattivasena aṭṭha nissaraṇāni, aniccānupassanādi-aṭṭhārasa-mahāvipassanāvasena aṭṭhārasa nissaraṇāni, sotāpattimaggādivasena aṭṭhalokuttaranissaraṇāni; evaṃ jhānasamāpatti-mahāvipassanā-maggaphalavasena catuttiṃsa nissaraṇāni purima-purima-samatikkamato niddiṭṭhāni.

Nekkhamme pañc' indriyānī 'ti ādīni pana sattatiṃsa nissaraṇāni paṭipakkhapahāṇavasena paṭipakkhato niddiṭṭhāni. Tattha nekkhammādīsu sattasu satta[2] nissaraṇāni upacāra-bhūmivasena vuttāni. Phalāni pana paṭipakkhapahāṇābhāvato na vuttāni.

Diṭṭhekaṭṭhehī 'ti yāva sotāpattimaggā diṭṭhiyā saha ekasmiṃ puggale ṭhitā 'ti diṭṭhekaṭṭhā. Tehi diṭṭhekaṭṭhehi. *Oḷārikehī* 'ti thūlehi kāmarāgavyāpādehi. *Anusahagatehī* 'ti sukhumabhūtehi kāmarāgabyāpādehi yeva. *Sabbakilesehī* 'ti rūparāgādīhi. Tesu hi pahīṇesu sabbakilesā pahīṇā honti. Tasmā Sabbakilesehī 'ti vuttaṃ. Avuttatthāni pan' ettha padāni heṭṭhā vuttaṭṭhān'[3] evā 'ti. *Sabbesaṃ yeva khīṇāsavānaṃ tattha tattha panc' indriyānī* 'ti: Adhimokkhaṭṭhenā 'ti ādīsu pubbe vuttesu ṭhānesu tasmiṃ tasmiṃ ṭhāne panc' indriyāni buddha-paccekabuddha-sāvakānaṃ khīṇāsavānaṃ yathāyogaṃ tato nissaṭāni honti. Imasmiṃ vāre paṭhamaṃ vuttanayā eva yathāyogaṃ khīṇāsavavasena vuttā.

Kathaṃ pan' etāni nissaraṇāni *asītisataṃ*[4] hontī ? 'ti. Vuccate: Maggaphalavasena[5] vuttāni pañcavīsati, samatikkamavasena vuttāni catuttiṃsa, paṭipakkhavasena vuttāni sattatiṃsā 'ti paṭhamavāre sabbāni channavuti nissaraṇāni honti. Etāni yeva dutiyavāre khīṇāsavānaṃ vasena dvādasasu apanītesu caturāsīti honti. Iti purimāni channavuti, imāni ca caturāsītī 'ti asītisataṃ honti. Katamāni pana dvādasa khīṇāsavānaṃ apanetabbāni ? Samatikkamato vuttesu maggaphalavasena vuttāni aṭṭha nissaraṇāni, paṭipakkhato vuttesu maggavasena vuttāni cattārī 'ti imāni dvādasa apanetabbāni.

[1] B *omits* pavatta.
[2] B *omits*.
[3] SH *v.l.* vuttāni.
[4] *Text* atīti- (*misprint*).
[5] B puggalavasena.

Arahattaphalavasena vuttāni kasmā apanetabbānī ? 'ti ce: Sabbapaṭhamaṇ vuttānaṇ pañcavīsatiyā nissaraṇānaṇ maggaphalavasen' eva labbhanato. Arahattaphalavasena nissaraṇāni vuttān' eva honti. Heṭṭhimaṇ heṭṭhimaṇ pana phalasamāpattiṇ uparimā uparimā na samāpajjanti yevā 'ti heṭṭhā tīṇi 'pi phalāni na labbhanti yeva. Jhānasamāpattivipassanā-nekkhammādīni ca kiriyāvasena labbhanti. Pancā-pi c' etāni indriyāni pubbam eva paṭipakkhānaṇ paṭippassaddhattā paṭipakkhato nissaṭān' eva hontī 'ti.

Dutiyasuttanta-niddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

14. Puna aññaṇ suttantaṇ nikkhipitvā indriyavidhānaṇ niddisitukāmo *Pañc' imāni bhikkhave* 'ti ādim āha. Tattha: *Sotāpattiyaṅgesū* 'ti ettha Soto ariyo aṭṭhaṅgiko maggo. Sotassa āpatti bhusaṇ pāpuṇanaṇ Sotāpatti. Sotāpattiyā aṅgāni sambhārāni Sotāpattiaṅgāni. Sotāpannatāya pubbabhāgapaṭilābha-aṅgāni. Sappurisasaṇsevo sotāpatti-aṅgaṇ, saddhammasavaṇaṇ . . ., yoniso-manasikāro . . ., dhammānudhammapaṭipatti sotāpatti-aṅgaṇ; imāni cattāri sotāpatti-aṅgāni. Sesā heṭṭhā vuttā eva. Idañ ca imesaṇ indriyānaṇ sakavisaye jeṭṭhakabhāvadassanatthaṇ vuttaṇ. Yathā hi cattāro seṭṭhiputtā, rājā 'ti, rājapañcamesu sahāyesu " Nakkhattaṇ kīlissāmā " 'ti vīthiṇ otiṇṇesu ekassa seṭṭhiputtassa gehaṇ gatakāle itare cattāro tūṇhī[1] nisīdanti, gehasāmiko 'va " Imesaṇ khādanīyaṇ bhojanīyaṇ detha, imesaṇ gandhamālālaṅkārādīni dethā " 'ti gehe vicāreti; dutiyassa . . . tatiyassa . . . catutthassa gehaṇ gatakāle itare cattāro . . . pe . . . vicāreti; atha sabbapacchā rañño gehaṇ gatakāle kiñcā-pi rājā sabbattha issaro 'pi imasmiṇ pana kāle attano gehe yeva " Imesaṇ dethā " 'ti vicāreti; evam eva *saddhā*-pañcamakesu indriyesu. Tesu sahāyesu ekato vīthiṇ otarantesu viya ekārammaṇe uppajjamānesu 'pi yathā paṭhamassa gehe itare cattāro tūṇhī nisīdanti, gehasāmiko 'va vicāreti; evaṇ sotāpatti-aṅgāni patvā adhimokkhalakkhaṇaṇ saddhindriyam eva jeṭṭhakaṇ hoti pubbaṅgamaṇ, sesāni tadanvayāni honti. Yathā dutiyassa gehe itare cattāro tūṇhī nisīdanti, gehasāmiko 'va vicāreti, evaṇ sammappadhānāni patvā paggahaṇalakkhaṇaṇ viriyindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti. Yathā tatiyassa gehe . . . pe . . . vicāreti, evaṇ satipaṭṭhānāni patvā upaṭṭhānalakkhaṇaṇ satindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti. Yathā catutthassa gehe . . . pe . . . vicāreti, evaṇ jhānāni patvā avikkhepalakkhaṇaṇ samādhindriyam eva jeṭṭhakaṇ honti.

[1] B tuṇhī (*throughout*).

Sabbapacchā rañño gehaṃ gatakāle pana yathā itare cattāro tūṇhī nisīdanti, rājā 'va vicāreti, evaṃ ariyasaccāni patvā pajānanalakkhaṇaṃ paññindriyam eva jeṭṭhakaṃ . . . tadanvayāni hontī 'ti.

[14] 15-16. Suttantassa pabheda-gaṇanā-pucchā pubbaṅgaṃ eva. Pabhedagaṇananiddese: *Sappurisasaṃseve* 'ti sobhanānaṃ purisānaṃ sammā sevane. *Adhimokkhādhipateyyaṭṭhenā* 'ti adhimokkhasaṅkhātena sesindriyesu adhipatibhāvaṭṭhena. Sesindriyānaṃ pubbaṅgamaṭṭhenā 'ti attho. *Saddhammasavaṇe* 'ti sataṃ dhammo, sobhano vā dhammo 'ti saddhammo. Tassa saddhammassa savaṇe. *Yonisomanasikāre* 'ti upāyena manasikāre.

[15-18] *Dhammānudhammapaṭipattiyā* 'ti ettha navalokuttaradhamme anugato dhammo dhammānudhammo. Sīlasamādhipaññāsaṅkhātassa dhammānudhammassa paṭipattipaṭipajjanaṃ Dhammānudhammapaṭipatti.

17-26. Sammappadhānādīsu 'pi es' eva nayo.

[19] 27. Cariyāvāre 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Kevalaṃ paṭhamavāro indriyānaṃ uppādanakālavasena vutto. Cariyāvāro uppannānaṃ āsevanakālavasena ca pāripūrikālavasena[1] ca vutto. Cariyā pakati ussannatā 'ti hi[2] atthato ekaṃ. Idāni cariyāsambandhen' eva cāravihāraniddesavasena aparena pariyāyena indriyavidhānaṃ niddisitukāmo *Cāro ca vihāro cā* 'ti ādikaṃ uddesaṃ uddisitvā tassa niddesam āha. Tattha uddese tāva *yathācarantaṃ viharantaṃ viññū sabrahmacārī gambhīresu ṭhānesu okappeyyuṃ: "Addhā ayam āyasmā patto pāpuṇissati vā"* 'ti. Tathā indriyasampannassa cāro ca vihāro ca viññūhi sabrahmacārīhi *anubuddho hoti paṭividdho* 'ti uddesassa sambandho veditabbo.

Uddesaniddese cariyā cāro yeva, cāro cariyā 'ti hi atthato ekaṃ. Tasmā Cāro 'ti padassa niddese *Cariyā* 'ti vuttaṃ. *Iriyāpathacariyā* 'ti iriyāpathānaṃ cariyā, pavattan 'ti attho. Sesesu 'pi es' eva nayo. *Āyatanacariyā* pana āyatanesu satisampajaññānaṃ cariyā. *Pattī* 'ti phalāni, tāni hi pāpuṇīyantī 'ti Pattī 'ti vuttāni.[3] Sattalokassa diṭṭhadhammika-samparāyikā atthā *lokatthā* 'ti ayaṃ viseso.

Idāni tāsaṃ cariyānaṃ bhūmiṃ dassento *catūsu iriyāpathesū* 'ti ādim āha. *Satipaṭṭhānesū* 'ti ārammaṇasatipaṭṭhānesu. Satipaṭṭhānesu vuccamānesu 'pi satito anaññāni, vohāravasena aññāni viya katvā vuttaṃ. *Ariyasaccesū* 'ti pubbabhāge[4] lokiyasaccañāṇena[4]

[1] SH pāripūrivasena.
[2] SH, SM hī 'ti.
[3] SH, SM vuttā.
[4] SM -bhāgalokiya-.

visuṇ visuṇ saccapariggahavasena vuttaṇ. Ariyamaggesu ... *sāmaññaphalesū* 'ti ca vohāravasen' eva vuttaṇ. *Padese* 'ti lokatthacariyāya ekadese; nippadesato hi lokatthacariyaṇ buddhā eva karonti.

Puna tā eva cariyāyo kārakapuggalavasena dassento *paṇidhisampannānan* 'ti ādim āha. Tattha paṇidhisampannā nāma iriyāpathānaṇ santattā iriyāpathavuttiyā sampannā akampita-iriyāpathā bhikkhubhāvānurūpena santena iriyāpathena sampannā. *Indriyesu guttadvārānan* 'ti cakkhādīsu chasu indriyesu attano attano visaye pavattesu ekekadvāravasena guttaṇ dvāraṇ etesan 'ti Guttadvārā, tesaṇ guttadvārānaṇ. Dvāran 'ti c' ettha uppattidvāravasena cakkhādayo eva. *Appamādavihārinan* 'ti sīlādīsu appamādavihāravataṇ. *Adhicittam anuyuttānan* 'ti samādhim anuyuttānaṇ. *Buddhisampannānan* 'ti nāmarūpavavatthānaṇ ādiṇ katvā yāva gotrabhū tāva pavattena ñāṇena sampannānaṇ[1]: *Sammā paṭipannānan* 'ti catumaggakkhaṇe. *Adhigataphalānan* 'ti catuphalakkhaṇe.

[**20**] *Adhimuccanto* 'ti adhimokkhaṇ karonto. *Saddhāya caratī* 'ti saddhāvasena pavattati. *Vijānanto* 'ti indriyasampayutta-javanapubbaṅgamena āvajjanaviññāṇena ārammaṇaṇ vijānanto. *Viññāṇacariyāyā* 'ti āvajjanaviññāṇacariyāvasena. *Evaṇ paṭipannassā* 'ti sahajavanāya[2] indriyacariyāya paṭipannassa. *Kusalā dhammā āyāpentī* 'ti samathavipassanāvasena pavattā kusalā dhammā bhusaṇ yāpenti, pavattantī 'ti attho. *Āyatanacariyāyā* 'ti kusalānaṇ dhammānaṇ bhusaṇ yatanacariyāya[3] ghaṭanacariyāya, pavattanacariyāyā 'ti vuttaṇ hoti. *Visesam adhigacchatī* 'ti vikkhambhana-tadaṅga-samuccheda-paṭippassaddhivasena visesaṇ adhigacchati. *Dassanacariyādayo* vuttaṭṭhā yeva.

28. *Saddhāya viharatī* 'ti ādīsu saddhādisamaṅgissa iriyāpathavihāro daṭṭhabbo. *Anubuddho* 'ti anumānabuddhiyā. *Paṭividdho* 'ti paccakkhabuddhiyā. Yasmā adhimokkhaṭṭhādīsu anubuddhesu paṭividdhesu cāro ca vihāro ca anubuddho hoti paṭividdho tasmā anubodhapaṭivedhesu 'pi adhimokkhaṭṭhādayo ca niddiṭṭhā. *Evaṇ saddhāya carantan* 'ti ādīsu: Evan 'ti vuttappakāraṇ niddisanto yathā-saddassa atthaṇ niddisati.

[**21**] *Viññū* 'ti ādīsu 'pi yathāsabhāvaṇ jānantī 'ti Viññū. Viññātaṇ sabhāvaṇ vibhāventi pākaṭaṇ karontī 'ti *vibhāvī*. Asani viya siluccaye kilese medhati kiṇsatī 'ti medhā. Khippaṇ gahaṇadhāra-

[1] B *adds* samāpannānaṇ. [2] B sahajātajavanāya. [3] B yatanānaṇ ca-.

ṇaṭṭhena vā medhā. Medhā etesaṇ atthī 'ti *medhāvī*. Ñāṇagatiyā paṇḍanti gacchanti pavattantī 'ti *paṇḍitā*. Buddhisampadāya samannāgatattā *buddhisampannā*. Sahabrahmaṇ uttamaṇ paṭipadaṇ carantī 'ti *sabrahmacārino*. Apalokanakammādi catubbidhaṇ kammaṇ ekato karaṇavasena *ekaṇ kammaṇ*. Tathā pañcavidho pāṭimokkhuddeso. Samā sikkhā etesan 'ti Samasikkhā. Samasikkhānaṇ bhāvo *samasikkhatā*. (Samasikkhātā 'ti 'pi paṭhanti.) Yesaṇ ekaṇ kammaṇ, eko uddeso, samasikkhatā te Sabrahmacārī 'ti vuttaṇ hotī.

Jhānānī 'ti vattabbe Jhānā 'ti liṅgavipallāso kato. *Vimokkhā* 'ti tayo vā aṭṭha vā vimokkhā. *Samādhī* 'ti savitakkasavicāra-avitakkavicāramatta-avitakkāvicārā tayo samādhī. *Samāpattiyo* 'ti suññatā-'nimittā-'ppaṇihitā. *Abhiññāyo* 'ti 'cha abhiññā. Eko aṇso bhāgo, na dutiyo 'ti Ekaṇso. Ekaṇsassa atthassa vacanaṇ *ekaṇsavacanaṇ*. Evaṇ sesesu 'pi yojanā kātabbā. Visesato pana samaṇ samantā vā seti pavattatī 'ti saṇsayo. Natth' ettha saṇsayo 'ti *nissaṇsayo*. Ekasmiṇ yeva anicchayatā hutvā itaram 'pi kaṅkhatī 'ti kaṅkhā. Natth' ettha kaṅkhā 'ti *nikkaṅkho*. Dvidhābhāvo dvejjhaṇ. Natth' ettha dvejjhan 'ti *advejjho*.[1] Dvidhā calayati[2] kampetī[3] 'ti dveḷhakaṇ. Natth' ettha dveḷhakan 'ti *adveḷhako*. Niyogena niyamena vacanaṇ *niyogavacanaṇ*. (Niyyogavacanan 'ti 'pi paṭhanti.) Apaṇṇakassa aviruddhassa niyyāṇikassa atthassa vacanaṇ *apaṇṇakavacanaṇ*. Avatthāpanakavacanan 'ti nicchayavacanaṇ. Sabbam 'pi h' etaṇ vicikicchābhāvassa vevacanaṇ.

Piyassa atthassa sabbhāvato[4] vacanaṇ piyam[5] evā[5] 'ti[5] *piyavacanaṇ*. Tathā *garuvacanaṇ*. Saha gāravena garubhāvena *sagāravaṇ*. Paṭissayanaṇ paṭissayo. Paraṇ garuṇ katvā nissayanaṇ apassayanan 'ti attho. Paṭissavaṇaṇ vā paṭissavo, nivātavuttitāya paravacanasavaṇan 'ti attho. Ubhayathā 'pi parajeṭṭhakabhāvass' etaṇ nāmaṇ. Saha gāravena vattatī 'ti sagāravaṇ. Saha paṭissayena, paṭissavena vā, vattatī 'ti sappaṭissayaṇ. Sappaṭissavan 'ti vā vattabbe yakāraṇ vakāraṇ vā lopaṇ katvā Sappaṭissan 'ti vuttaṇ. Adhikaṇ visiṭṭhaṇ vacanaṇ adhivacanaṇ. Sagāravañ ca taṇ sappaṭissañ cā 'ti Sagāravasappaṭissaṇ. Sagāravasappaṭissaṇ adhivacanaṇ *sagāravasappaṭissādhivacanaṇ*. Ubhayatthā-pi vevacanavikappanānaṇ vasena[6] punappunaṇ *etaṇ*[7] 'ti vuttaṇ. *Patto vā pāpuṇissati vā* 'ti jhānādīni yeva.

Tatiyasuttanta-niddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[1] SH *v.l.* -jjhaṇ. [2] B elayati. [3] B kappetī.
[4] SH *v.l.* sambhā-; B *v.l.* sambha-. [5] B *omits.*
[6] SM -vikappananattavasena. [7] SM ekan.

29. Puna paṭhamasuttam eva nikkhipitvā aparena ākārena indriyāni niddisati. Tattha: [a]*Katīh' ākārehi ken' aṭṭhena daṭṭhabbānī* 'ti katīhi ākārehi daṭṭhabbānī 'ti, ken' aṭṭhena daṭṭhabbānī 'ti daṭṭhabbākāre ca daṭṭhabbaṭṭhañ ca pucchati. *Chahi ākārehi* ten' aṭṭhena daṭṭhabbānī 'ti chahi ākārehi ca daṭṭhabbāni, ten' eva[b] cha-ākarasaṅkhāten' atthena daṭṭhabbāni. *Ādhipateyyaṭṭhenā* 'ti adhipatibhāvaṭṭhena.[1] *Ādivisodhanaṭṭhenā* 'ti kusalānaṃ dhammānaṃ ādibhūtassa sīlassa visodhanaṭṭhena. *Adhimattaṭṭhenā* 'ti balavaṭṭhena. Balavaṃ hi adhikā mattā pamāṇaṃ assā 'ti Adhimattan 'ti vuccati. *Adhiṭṭhānaṭṭhenā* 'ti patiṭṭhānaṭṭhena. *Pariyādānaṭṭhenā* 'ti khepanaṭṭhena. *Patiṭṭhāpakaṭṭhenā* 'ti patiṭṭhāpanaṭṭhena.

30. Ādhipateyyaṭṭhaniddese: *Assaddhiyaṃ pajahato* 'ti ādi ekekass' eva indriyassa paṭipakkhapajahanavacanaṃ. Ekakkhaṇe 'pi attano attano paṭipakkhapahāṇa-kiccasādhane adhipatibhāvasādhanatthaṃ vuttaṃ. Sesāni cattāri indriyāni taṃsampayuttān' eva vuttāni. Nānākhaṇesu vā ekekaṃ indriyaṃ dhuraṃ katvā tassa tassa paṭipakkhassa taṃ taṃ indriyaṃ jeṭṭhakaṃ katvā sesāni tadanvayāni katvā vuttan 'ti 'pi veditabbaṃ.

[22] *Kāmacchandaṃ pajahato* 'ti ādi pana ekakkhaṇavasen' eva vuttaṃ.

[23] 31. *Ādivisodhanaṭṭha*-niddese: *Assaddhiyasaṃvaraṭṭhena*[2] *sīlavisuddhī* 'ti assaddhiyassa nivāraṇaṭṭhena virati-atthena sīlamalavisodhanato Sīlavisuddhi nāma. *Saddhindriyassa ādivisodhanā* 'ti saddhindriyassa upanissayavasena ādibhūtassa sīlassa visodhanā. Iminā 'va nayena sesāni 'pi *kāmacchandādi*-saṃvaraṇamūlakāni ca indriyāni veditabbāni.

32. *Adhimattaṭṭha*-niddese: *Saddhindriyassa bhāvanāya chando uppajjatī* 'ti saddhassa puggalassa saddhāpaṭisaṃyuttaṃ dhammaṃ sutvā vā saddhindriyabhāvanāya assādaṃ disvā vā saddhindriye kusalo dhammacchando jāyati. *Pāmojjaṃ*[3] *uppajjatī* 'ti chandajātattā dubbalapīti uppajjati.

[24] *Pīti uppajjatī* 'ti pamuditattā balavapīti uppajjati. *Passaddhi uppajjatī* 'ti pītiyā pīṇitattā kāyacittapassaddhi uppajjati. *Sukhaṃ uppajjatī* 'ti passaddhakāyacittattā cetasikaṃ sukhaṃ uppa-

a to b B Katīh' ākārehi daṭṭhabbānī 'ti katīhi ā. daṭṭhabbānī. Ken' atthena d. 'ti daṭṭhabbākāre daṭṭhabbatthañ ca pucchati. Chahākārehī 'ti chahi ākārehī. Ken' atthena d. 'ti ten' eva . . .

[1] B -bhāvena. [2] *Text* Assaddhiyaṃ saṃva-. [3] SH, SM pāmujjaṃ.

jjati. *Obhāso uppajjatī* 'ti sukhena abhisannattā ñāṇobhāso uppajjati. *Saṃvego uppajjatī* 'ti ñāṇobhāsena viditasaṅkhārādīnavattā saṅkhārappavattiyaṃ saṃvego uppajjati. *Saṃvejetvā cittaṃ samādahatī* 'ti saṃvegaṃ uppādetvā ten' eva saṃvegena cittaṃ samāhitaṃ karoti. *Sādhukaṃ paggaṇhātī* 'ti līnuddhatabhāvaṃ[1] mocetvā suṭṭhu paggaṇhāti. *Sādhukaṃ ajjhupekkhatī* 'ti viriyassa samaṃ hutvā pavattattā puna viriyasamatāniyojane vyāpāraṃ[2] akaronto tatramajjhattupekkhāvasena sādhukaṃ ajjhupekkhati nāma. *Upekkhāvasenā* 'ti samavāhitalakkhaṇāya tatramajjhattupekkhāya vasena. *Nānattakilesehī* 'ti vipassanāya paṭipakkhabhūtehi nānāsabhāvehi kilesehi. *Vimokkhavasenā* 'ti bhaṅgānupassanato paṭṭhāya nānattakilesehi vimuccanavasena. *Vimuttattā* 'ti nānattakilesehi vimuttattā. *Te dhammā* 'ti chandādayo dhammā. *Ekarasā hontī* 'ti vimuttirasena ekarasā honti. *Bhāvanāvasenā* 'ti ekarasabhāvanāvasena. *Tato paṇītatare vivaṭṭantī* 'ti tena[3] kāraṇena vipassanārammaṇato paṇītatare nibbāṇārammaṇe vivaṭṭanānupassanā-saṅkhātena gotrabhūñāṇena chandādayo dhammā nivattanti. Saṅkhārārammaṇato apagantvā nibbāṇārammaṇe pavattantī 'ti attho. *Vivaṭṭanāvasenā* 'ti evaṃ gotrabhūkhaṇe saṅkhārārammaṇato vivaṭṭanavasena. *Vivaṭṭitattā tato vossajjantī*[4] 'ti maggasamaṅgī puggalo maggassa uppādakkhaṇe yeva dubhato[5] vuṭṭhānavasena vivaṭṭitattā ten' eva kāraṇena kilese ca khandhe ca vossajati. *Vossajjitattā tato nirujjhantī* 'ti maggassa uppādakkhaṇe yeva kilese ca khandhe ca vossajjitattā ten' eva kāraṇena kilesā ca khandhā ca anuppattinirodhavasena nirujjhanti. Vossajjitattā 'ti ca āsaṃsāyaṃ bhūtavacanaṃ kataṃ.

Kilesanirodhe sati khandhanirodhasabbhāvato ca khandhanirodho vutto. Nirodhavasenā 'ti yathāvuttanirodhavasena. Tass' eva maggassa uppādakkhaṇe dve vossagge dassetukāmo *nirodhavasena dve vossaggā* 'ti ādim āha. Dve 'pi heṭṭhā vuttaṭṭhā eva. *Assaddhiyassa pahāṇāya chando uppajjatī** 'ti ādīsu 'pi iminā 'va nayena vitthārato attho veditabbo.

33. *Viriyindriyādi*-mūlakesu 'pi vāresu es' eva nayo.

[25-26] 34. Iminā 'va nayena adhiṭṭhānaṭṭha-niddesso 'pi vitthārato veditabbo. Kevalaṃ h' ettha *adhiṭṭhātī* 'ti viseso; patiṭṭhātī 'ti attho.

* *Commentary follows the order indicated in the footnote on Text, p.* 23.

[1] B linattabhāvaṃ.
[2] B byā-.
[3] B kena.
[4] B -jjatī; SH vossajatī.
[5] B dukkhato.

35. *Pariyādānaṭṭha*-niddese: *pariyādiyatī* 'ti khepeti.

36. Patiṭṭhāpakaṭṭhaniddese: *saddho saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetī* 'ti saddhāsampanno "Sabbe saṅkhārā aniccā dukkhā anattā" 'ti adhimuccanto saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpeti. Iminā puggalavisesena indriyabhāvanāviseso niddiṭṭho. *Saddhassa saddhindriyaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetī* 'ti saddhāsampannassa puggalassa saddhindriyaṃ, taṃ yeva Saddhaṃ tathā adhimuccantaṃ adhimokkhe patiṭṭhāpetī. Iminā indriyabhāvanāvisesena puggalaviseso niddiṭṭho. Evaṃ cittaṃ paggaṇhanto *paggahe patiṭṭhāpeti*, Satiṃ upaṭṭhapento *upaṭṭhāne patiṭṭhāpeti*, Cittaṃ samādahanto *avikkhepe patiṭṭhāpeti*, Aniccaṃ dukkham anattā 'ti passanto *dassane patiṭṭhāpetī* 'ti sesesu 'pi yojanā veditabbā. *Yogāvacaro* 'ti samathayoge vipassanāyoge vā avacaratī 'ti Yogāvacaro. Avacaratī 'ti pavisitvā caratī 'ti.

Catutthasuttanta-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[27] 37. Idāni samādhiṃ bhāvayato ca vipassanaṃ bhāvayato ca indriyasamādhānaṃ dassetukāmo paṭhamaṃ tāva upaṭṭhānakosallappabhedaṃ niddisituṃ *Puthujjano samādhiṃ bhāvento*[1] 'ti ādim āha. Tattha: Puthujjano samādhiṃ bhāvento 'ti nibbedhabhāgiyaṃ samādhiṃ bhāvento. Sekkhassa vītarāgassa ca pana lokuttaro 'pi samādhi labbhati.

38. *Āvajjitattā* 'ti kasiṇādinimittassa āvajjitattā. Kasiṇādiparikammaṃ katvā tattha uppāditanimittattā 'ti vuttaṃ hoti. *Ārammaṇūpaṭṭhānakusalo* 'ti tassa uppāditassa nimittass' eva upaṭṭhāne kusalo. *Samathanimittūpaṭṭhānakusalo* 'ti accāraddhaviriyatādīhi uddhate citte passaddhisamādhi-upekkhāsambojjhaṅga-bhāvanāvasena cittopasamanimittassa upaṭṭhāne kusalo. *Paggahanimittūpaṭṭhānakusalo* 'ti atisithilaviriyatādīhi līne citte dhammavicaya-pītisambojjhaṅgabhāvanāvasena cittapaggahanimittassa upaṭṭhāne kusalo. *Avikkhepūpaṭṭhānakusalo*[2] 'ti anuddhatālīnacittassa sampayuttassa samādhissa upaṭṭhāne kusalo. *Obhāsūpaṭṭhānakusalo* 'ti paññāpayogamandatāya nirassāde citte aṭṭhasaṃvegavatthu-paccavekkhaṇena cittaṃ saṃvejetvā ñāṇobhāsassa upaṭṭhāne kusalo. Aṭṭhasaṃvegavatthūni nāma: Jāti-jarā-byādhi-maraṇāni cattāri, apāyadukkhaṃ pañcamaṃ, atīte vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, anāgate vaṭṭamūlakaṃ dukkhaṃ, paccuppanne āhārapariyeṭṭhimūlakaṃ dukkhan 'ti. *Sampahaṃsanūpaṭṭhānakusalo* 'ti upasamasukhānadhigamena nirassāde

[1] *Text* bhāvayanto. [2] B -pasamuṭṭhāna-.

citte buddha-dhamma-saṅghaguṇānussaraṇena cittaṃ pasādento sampahaṃsanassa upaṭṭhāne kusalo. *Upekkhūpaṭṭhānakusalo* 'ti uddhaccādi-dosavirahite citte niggahapaggahādīsu byāpārābhāvakaraṇena upekkhāya upaṭṭhāne kusalo.

Sekkho[1] 'ti tisso sikkhā sikkhatī 'ti Sekkho. *Ekattūpaṭṭhānakusalo* 'ti sakkāyadiṭṭhādīnaṃ pahīṇattā nekkhammādino ekattassa upaṭṭhāne kusalo. *Vītarāgo* 'ti sabbaso pahīṇarāgattā Vītarāgo khīṇāsavo. [28] *Ñāṇūpaṭṭhānakusalo* 'ti arahā dhammesu vigatasammohattā tattha tattha asammohañāṇassa upaṭṭhāne kusalo. *Vimuttupaṭṭhānakusalo* 'ti arahattaphalavimuttiyā upaṭṭhāne kusalo. Vimuttī 'ti hi sabbakilesehi vimuttattā arahattaphalavimutti adhippetā.

39-41. Vipassanābhāvanāya upaṭṭhān-ānupaṭṭhānesu *Aniccato* 'ti ādīni, *Niccato* 'ti ādīni ca Sīlakathāyaṃ vuttanayen' eva veditabbāni. Pāṭhato pana *āyūhanānupaṭṭhānakusalo, vipariṇāmūpaṭṭhānakusalo, animittūpaṭṭhānakusalo, nimittānupaṭṭhānakusalo, appaṇihitūpaṭṭhānakusalo, paṇidhānupaṭṭhānakusalo, abhinivesānupaṭṭhānakusalo* 'ti etesu sāmivacanena samāsapadacchedo kātabbo. Sesesu pana nissakkavacanena pāṭho. *Suññatūpaṭṭhānakusalo* 'ti pan' ettha suññato upaṭṭhānakusalo 'ti vā suññatāya upaṭṭhānakusalo 'ti vā padacchedo kātabbo. Yasmā pana nibbidā-virāga-nirodha-paṭinissaggānupassanā, adhipaññā-dhammavipassanā, yathābhūtañāṇadassanaṃ, paṭikaṅkhānupassanā, vivaṭṭanānupassanā 'ti imā aṭṭha mahāvipassanā attano sabhāvavisesena[2] visesitā, na ārammaṇavisesena, tasmā imāsaṃ aṭṭhannaṃ "Aniccato upaṭṭhānakusalo hotī" 'ti ādīni vacanāni viya "Nibbidāto upaṭṭhānakusalo hotī" 'ti ādīni vacanāni na yujjanti. Tasmā eva imā aṭṭha na yojitā.

[29] Ādīnavānupassanā pana *suññatūpaṭṭhānakusalo hoti abhinivesānupaṭṭhānākusalo hotī* 'ti iminā yugalakavacanen' eva atthato "Ādīnavato upaṭṭhānakusalo hoti ālayābhinivesānupaṭṭhānakusalo hotī" 'ti yojitā 'va hotī 'ti sarūpena na yojitā. Iti purimā ca aṭṭha, ayañ ca ādīnavānupassanā 'ti aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu imā nava ayojetvā itarā eva nava yojitā 'ti veditabbā. *Ñāṇūpaṭṭhānakusalo* 'ti sekkho vipassanānupakkilesānaṃ abhāvato vipassanābhāvanāya ñāṇassa upaṭṭhāne kusalo. Samādhibhāvanāya pana nikantisabbhāvato[3] ñāṇūpatthāne kusalo 'ti na vutto. *Visaṃyogūpaṭṭhānakusalo* 'ti kāmayogavisaṃyogo, bhavayogavisaṃyogo, diṭṭhiyogavisaṃyogo, avijjāyogavisaṃyogo 'ti catudhā vuttassa visaṃyogassa upa-

[1] *Text* ekho (*throughout*). [2] B sabhāvaṃ vi-. [3] B -abhāvato.

ṭṭhāne kusalo. *Saṇyogānūpaṭṭhānakusalo* 'ti kāmayoga-bhavayoga-diṭṭhiyoga-avijjāyogavasena catudhā vuttassa saṇyogassa anupaṭṭhāne kusalo. *Nirodhūpaṭṭhānakusalo* 'ti: "Puna ca paraṇ bhikkhave khīṇāsavassa bhikkhuno nibbāṇaninnaṇ cittaṇ hoti nibbāṇaponaṇ nibbāṇapabbhāraṇ vivekaṭṭhaṇ nekkhammābhirataṇ, byantībhūtaṇ sabbaso āsavaṭṭhānīyehi dhammehī," 'ti vutta-khīṇāsavabalavasena nibbāṇaninnacittattā khīṇāsavo 'va Nirodha-saṅkhātassa nibbāṇassa upaṭṭhāne kusalo. *Ārammaṇūpaṭṭhānakusalavasenā* 'ti ādīsu Kusalan 'ti ñāṇaṇ. Ñāṇam 'pi hi Kusalan 'ti kusalapuggalayogato Kusalaṇ, yathā paṇḍitapuggalayogato Paṇḍitā dhammā 'ti. Tasmā kosallavasenā 'ti attho.

[**30**] 42-43. Idāni *Catusaṭṭhiyā ākārehī* 'ti ādi Ñāṇakathāyaṇ vuttam 'pi Indriyakathāsambandhena idh' ānetvā vuttaṇ. Taṇ heṭṭhā vuttanayen' eva veditabbaṇ.

[**31**] 44-45. Puna samantacakkhusambandhena indriyavidhānaṇ vattukāmo

Na tassa addiṭṭham
Idh' atthi kiñcī

'ti ādim āha. Tattha: *Samantacakkhū* 'ti sabbaññutañāṇaṇ. *Paññindriyassa vasenā* 'ti ādinā pañcannaṇ indriyānaṇ aviyogitaṇ dasseti. [**32**] *Saddahanto paggaṇhātī* 'ti ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṇ indriyānaṇ ninnapayogakāle vā, maggakkhaṇe vā ekarasabhāvaṇ aññamaññapaccayabhāvañ ca dasseti. *Saddahitattā paggahitan* 'ti ādīhi ekekindriyamūlakehi pañcahi catukkehi pañcannaṇ indriyānaṇ nibbattikāle vā; phalakāle vā ekarasabhāvaṇ aññamaññapaccayabhāvañ ca dasseti. [**33-34**] Puna buddhacakkhusambandhena indriyavidhānaṇ vattukāmo *Yaṇ buddhacakkhū* 'ti ādim āha. Tattha: Buddhacakkhū 'ti indriyaparopariyattañāṇaṇ, āsayānusayañāṇañ ca. *Buddhañāṇan* 'ti ca idaṇ tad eva dvayaṇ.

46. Sesaṇ heṭṭhā vuttattham evā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Indriyakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIMOKKHAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[35] 1. Idāni Indriyakathānantaraṃ kathitāya Vimokkhakathāya apubbatthānuvaṇṇanā anuppattā. Ayaṃ hi Vimokkhakathā indriyabhāvanānuyuttassa vimokkhasambhavato Indriyakathānantaraṃ kathitā. Taṃ ca kathento Bhagavato sammukhā sutaṃ[1] suttantadesanaṃ[1] pubbaṅgamaṃ katvā kathesi. Tattha suttante tāva *Suññato vimokkho* 'ti ādīsu: suññatākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto ariyamaggo Suññato vimokkho. So hi suññatāya dhātuyā uppannattā Suññato, kilesehi vimuttattā *Vimokkho*. Eten' eva nayena animittākārena nibbānaṃ ārammaṇaṃ katvā pavatto *animitto*; appaṇihitākārena ... pavatto *appaṇihito* 'ti veditabbo.

Eko hi ādito 'va aniccato saṅkhāre sammasati. Yasmā pana na aniccato sammasanamatten' eva maggavuṭṭhānaṃ hoti, dukkhato anattato 'pi sammasitabbam eva, tasmā dukkhato 'pi anattato 'pi sammasati. Tassa evaṃ paṭipannassa aniccato ce sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā aniccato vuṭṭhāti nāma. Sace pan' assa dukkhato, ... anattato sammasanakāle maggavuṭṭhānaṃ hoti, ayaṃ aniccato abhinivisitvā dukkhato anattato vuṭṭhāti nāma. Esa nayo dukkhato ... anattato abhinivisitvā vuṭṭhānesu 'pi.

Ettha ca yo 'pi aniccato abhiniviṭṭho, yo 'pi dukkhato ... yo 'pi anattato ... vuṭṭhānakāle ca aniccato vuṭṭhānaṃ hoti, tayo 'pi janā adhimokkhabahulā honti, saddhindriyaṃ paṭilabhanti, animittavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe saddhānusārino honti,[2] sattasu ṭhānesu saddhāvimuttā.

Sace pana dukkhato vuṭṭhānaṃ hoti, tayo 'pi janā passaddhibahulā honti, samādhindriyaṃ paṭilabhanti, appaṇihitavimokkhena vimuccanti, sabbattha kāyasakkhino honti. Yassa pan' ettha arūpajjhānaṃ pādakaṃ hoti, so aggaphale ubhatobhāgavimutto hoti. Atha tesaṃ anattato vuṭṭhānaṃ hoti, tayo 'pi janā vedabahulā honti, paññindriyaṃ paṭilabhanti, suññatavimokkhena vimuccanti, paṭhamamaggakkhaṇe dhammānusārino honti, chasu ṭhānesu diṭṭhippattā, aggaphale paññāvimuttā 'ti.

Api ca maggo nāma pañcahi kāraṇehi nāmaṃ labhati: sarasena vā, paccanīkena vā, saguṇena vā, ārammaṇena vā, āgamanena vā. Sace hi saṅkharūpekkhā aniccato saṅkhāre sammasitvā vuṭṭhāti, animittavimokkhena vimuccati, sace dukkhato sammasitvā vuṭṭhāti, appaṇi-

[1] SH, SM sutasuttantadesanā-pubbaṅgamaṃ. [2] B labhanti.

hitavimokkhena vimuccati; sace anattato sammasitvā vuṭṭhāti, suññatavimokkhena vimuccati. Idaṃ sarasato nāmaṃ nāma.

Aniccānupassanāya pana saṅkhārānaṃ ghanavinibbhogaṃ katvā niccanimitta-dhuvanimitta-sassatanimittāni pahāya āgatattā animitto; dukkhānupassanāya sukhasaññaṃ pahāya paṇidhipatthanaṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihito; anattānupassanāya atta-satta-puggalasaññā[1] pahāya saṅkhāre[2] suññato diṭṭhattā suññato 'ti. Idaṃ paccanīkato nāmaṃ nāma.

Rāgādīhi pana suññattā suññato, rūpanimittādīnaṃ rāganimittādīnaṃ yeva vā abhāvena animitto, rāgappaṇidhi-ādīnaṃ abhāvato appaṇihito 'ti. Idam assa saguṇato nāmaṃ nāma. Yo yaṃ suññaṃ, animittaṃ, appaṇihitañ ca nibbāṇaṃ ārammaṇaṃ karotī 'ti 'pi suññato, animitto appaṇihito 'ti vuccati. Idam assa ārammaṇato nāmaṃ nāma.

Āgamanaṃ pana duvidhaṃ: vipassanāgamanaṃ maggāgamanañ ca. Tattha magge vipassanāgamanaṃ labbhati, phale maggāgamanaṃ. Anattānupassanā hi suññatā nāma, suññatavipassanāya maggo suññato, suññatamaggassa phalaṃ suññataṃ. Aniccānupassanā animittā nāma, animittānupassanāya maggo animitto. Idaṃ pana nāmaṃ Abhidhammapariyāyena labbhati; Suttantapariyāyena na labbhati. Tatha hi "Gotrabhūñāṇaṃ animittaṃ nibbāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā animitta-nāmakaṃ hutvā sayaṃ āgamanīyaṭṭhāne ṭhatvā maggassa nāmaṃ detī" 'ti vadanti. Tena maggo Animitto 'ti vutto. Maggāgamanena phalaṃ animittan 'ti yujjati yeva. Dukkhānupassanā saṅkhāresu paṇidhiṃ sukkhāpetvā āgatattā appaṇihitā nāma. Appaṇihitavipassanāya maggo appaṇihito, appaṇihitamaggassa phalaṃ appaṇihitan 'ti evaṃ vipassanā attano nāmaṃ maggassa deti, maggo phalassā 'ti idaṃ āgamanato nāmaṃ nāma. Evaṃ saṅkhārūpekkhā vimokkhavisesaṃ niyametī 'ti.

Evaṃ Bhagavatā desite *tayo* mahāvatthuke vimokkhe uddisitvā taṃniddesavasen' eva apare 'pi vimokkhe niddisitukāmo *Api ca aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā* 'ti ādim āha. Tattha: Api cā 'ti aparapariyāyadassanaṃ.

"Kathaṃ te aṭṭhasaṭṭhi honti? Nanu te pañcasattatī?" 'ti.

Saccaṃ. Yathā rūpavasena pañcasattatī 'ti Bhagavatā pana desite tayo vimokkhe ṭhapetvā aññavimokkhe niddisanato imesaṃ tadavarodhato ca ime tayo na gaṇhetabbā.[3] Ajjhattavimokkhādayo 'pi

[1] SM -saññaṃ. [2] B saṅkhāresu. [3] B gahe-, SM gaṇe-.

102602

vimokkhā catudhā vitthāravacane yeva antogadhattā na gaṇhetabbā.[1] Paṇihito vimokkho, appaṇihito vimokkho 'ti ettha appaṇihito vimokkho paṭhamaṃ uddiṭṭhena ekanāmakattā na gaṇhetabbo.[1] Evaṃ imesu sattasu[2] apanītesu[2] sesā aṭṭhasaṭṭhi vimokkhā honti.

" Evaṃ sante suññatavimokkhādayo tayo puna kasmā uddiṭṭhā ?" 'ti ce: Uddesena saṅgahetvā tesam 'pi niddesakaraṇatthaṃ. Ajjhattavuṭṭhānādayo pana tayo pabhedaṃ vinā mūlarāsivasena uddiṭṭhā.[3] Paṇihitavimokkha-paṭipakkhavasena puna *appaṇihito vimokkho* uddiṭṭho 'ti veditabbo.

Ajjhattavuṭṭhānādīsu ajjhattato vuṭṭhātī 'ti *ajjhattavuṭṭhāno*. Anulomentī 'ti *anulomā*. Ajjhattavuṭṭhānānaṃ paṭippassaddhi apagamā *ajjattavuṭṭhānapaṭippassaddhi*. *Rūpī* 'ti: ajjhattaṃ kesādīsu uppāditaṃ rūpajjhānaṃ rūpaṃ, taṃ rūpaṃ assa atthī 'ti Rupī. *Rūpāni passatī* 'ti bahiddhā nīlakasiṇādi-rupāni jhānacakkhunā passati. Iminā ajjhattabahiddhāvatthukesu kasiṇesu jhānapaṭilābho dassito. *Ajjhattaṃ arūpasaññī* 'ti ajjhattaṃ na rūpasaññī; attano kesādīsu anuppāditarūpāvacarajjhāno 'ti attho. Iminā bahiddhā parikammaṃ katvā bahiddhā ca paṭiladdhajhānatā dassitā. *Subhan t' eva adhimutto* 'ti subham icc-eva ārammaṇe adhimutto. Tattha kiñcā-pi anto-appaṇāyaṃ subhan 'ti ābhogo n' atthi. Yo paṇa appaṭikūlākārena sattārammaṇaṃ pharanto viharati, so yasmā subhan t' eva adhimutto hoti, tasmā evaṃ uddeso kato 'ti. Appitasamaye eva vikkhambhanavimutti-sambhāvato *samayavimokkho*. So yeva sakiccakaraṇavasena appitasamaye eva niyutto 'ti *sāmayiko*. (Sāmāyiko 'ti 'pi pāṭho.) Kopetuṃ bhañjituṃ[4] sakkuṇeyyatāya *kuppo*. Lokaṃ anatikkamanato loke niyutto 'ti *lokiko*. (Lokiyo[5] 'ti 'pi pāṭho.) Lokaṃ uttarati uttiṇṇo 'ti vā *lokuttaro*. Ārammaṇakaraṇavasena saha āsavehī 'ti *sāsavo*. Ārammaṇakaraṇavasena sampayogavasena ca n' atth' 'ettha āsavā 'ti *anāsavo*. Rupa-saṅkhātena saha āmisenā 'ti *sāmiso*. Sabbaso Rūpārūpappahāṇā nirāmisato 'pi nirāmisataro 'ti *nirāmisā nirāmisataro*. *Paṇihito* 'ti taṇhāvasena paṇihito, patthito. Ārammaṇakaraṇavasena saṃyojanehi saṃyuttattā *saṃyutto*. *Ekattavimokkho* 'ti kilesehi anajjhārūḷhattā ekasabhāvo vimokkho. [36] *Saññāvimokkho* 'ti vipassanāñāṇam eva viparītasaññāya vimuccanato saññāvimokkho. Tad-eva vipassanāñāṇaṃ sammohato vimuccanavasena ñāṇam eva vimokkho 'ti *ñāṇavimokkho*. *Sītisiyā vimokkho* 'ti vipassanāñāṇam eva sītibhaveyyā 'ti pavatto vimokkho

[1] B gahe-; SM gaṇe-. [2] B sattatīsu appaṇihitesu (!). [3] B na uddiṭṭhā.
[4] B kiñjituṃ. [5] *As in the Text.*

sītisiyā vimokkho. (Sītisitā[1] vimokkho 'ti 'pi pāṭho. Sītibhāvitāya vimokkho 'ti tassa atthaṃ vaṇṇayanti). *Jhānavimokkho* 'ti upacārappaṇābhedaṃ lokiya-lokuttarabhedañ ca jhānam eva vimokkho. *Anupādā cittassa vimokkho* 'ti anupādiyitvā gahaṇaṃ akatvā cittassa vimokkho. Sesaṃ vuttanayen' eva veditabban 'ti.

Vimokkhuddesa-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

2. *Katamo* 'ti ādike uddesassa niddese: *Iti paṭisañcikkhatī* 'ti evaṃ upaparikkhati. *Suññam idan* 'ti idaṃ khandhapañcakaṃ suññaṃ. Kena suññaṃ? Attena vā, attaniyena vā. Tattha *attena vā* 'ti bālajanaparikappitassa attano abhāvā tena attanā ca suññaṃ. *Attaniyena vā* 'ti tassa parikappitassa attano santakena ca suññaṃ. Attano abhāvena ca attaniyābhāvo. Attaniyañ ca nāma niccaṃ vā siyā, sukhaṃ vā. Tad-ubhayam 'pi n' atthi. Tena niccapaṭikkhepena aniccānupassanā, sukhapaṭikkhepena dukkhānupassanā ca vuttā hoti. Suññam idaṃ attena vā 'ti anattānupassanā yeva vuttā. *So* 'ti so evaṃ tīhi anupassanāhi vipassamāno bhikkhu. *Abhinivesaṃ na karotī* 'ti anattānupassanāvasena attābhinivesaṃ na karoti. *Nimittaṃ na karotī* 'ti aniccānupassanāvasena niccanimittaṃ na karoti. *Paṇidhiṃ na karotī* 'ti dukkhānupassanāvasena paṇidhiṃ na karoti. Ime tayo vimokkhā pariyāyena vipassanākhaṇe tadaṅgavasenā-pi labbhanti, Nippariyāyena pana samucchedavasena maggakkhaṇe yeva.

Cattāri jhānāni ajjhattaṃ nīvaraṇādīhi vuṭṭhānato *ajjhattavuṭṭhāno vimokkho*. Catasso arūpasamāpattiyo ārammaṇehi vuṭṭhānato *bahiddhāvuṭṭhāno vimokkho*. Ārammaṇam 'pi hi bāhirāyatanāni viya idha Bahiddhā 'ti vuttaṃ. Ime dve vikkhambhaṇavimokkhā. *Dubhato vuṭṭhāno* pana samucchedavimokkho.

3. *Nīvaraṇehi vuṭṭhātī* 'ti ādīhi ajjhattavuṭṭhānaṃ sarūpato vuttaṃ. *Rūpasaññāyā* 'ti ādīhi kasiṇādi-ārammaṇasamatikkamassa pākaṭattā taṃ avatvā suttantesu vutta-rūpasaññādisamatikkamo vutto. *Sakkāyadiṭṭhi-vicikicchā-sīlabbataparāmāsā* 'ti samāsapadaṃ. Sakkāyadiṭṭhiyā vicikicchāya sīlabbataparāmāsā 'ti vicchedo. (Ayam eva vā pāṭho.)

[37] 4. *Vitakko cā* 'ti ādīhi jhānānaṃ samāpattīnaṃ ca upacārabhūmiyo vuttā. *Aniccānupassanā* 'ti ādīhi catunnaṃ maggānaṃ pubbabhāgavipassanā vuttā.

[1] B, SM -sikā.

5. *Paṭilābho vā* 'ti pañcavidha-vasippattiyā byāpito patthaṭo lābho 'ti paṭilābho. Vasippattiyā hi sabbo jhānapayogo samāpattipayogo ca paṭippassaddho hoti. Tasmā paṭilābho Paṭippassaddhivimokkho 'ti vutto. Vipāko pana jhānassa samāpattiyā ca paṭippassaddhi hotī 'ti ujukam eva. Keci pana, " Upacārapayogassa paṭippassaddhattā jhānassa samāpattiyā ca paṭilābho hoti, tasmā jhānasamāpattipaṭilabho *paṭippassaddhivimokkho* 'ti vuccatī " 'ti vadanti.

[38] 6. *Ajjhattan* 'ti attānaṃ adhikicca pavattaṃ. *Paccattan* 'ti attānaṃ paṭicca pavattaṃ. Dvayenā[1]-pi niyakajjhattam eva dīpeti. *Nīlanimittan* 'ti nīlam eva. *Nīlasaññaṃ paṭilabhatī* 'ti tasmiṃ nīlanimitte Nīlam iti saññaṃ paṭilabhati. *Suggahitaṃ karotī* 'ti parikammabhūmiyaṃ suṭṭhu uggahitaṃ karotī. *Sūpadhāritaṃ upadhāretī* 'ti upacārabhūmiyaṃ suṭṭhu upadhāritaṃ katvā dhāreti.[2] *Svāvaṭṭhāpitaṃ*[3] *avatthāpetī* 'ti appaṇābhūmiyaṃ suṭṭhu nicchitaṃ nicchināti. (Vavatthāpetī 'ti 'pi pāṭho.) Ajjhattaṃ hi nīlaparikammaṃ karonto kese vā pitte vā akkhitārakāyaṃ vā karoti. *Bahiddhā nīlanimitte* 'ti nīlapuppha-nīlavattha-nīladhātūnaṃ aññatare nīlakasiṇe *Cittaṃ upasaṃharatī* 'ti[4] cittaṃ[4] upaneti.[4] *Pītā*-dīsu 'pi es' eva nayo. *Āsevatī* 'ti tam eva saññaṃ ādito sevatī. *Bhāvetī* 'ti vaḍḍhetī. *Bahulīkarotī* 'ti punappunaṃ karoti. *Rūpan* 'ti nīlanimittarūpaṃ. *Rūpasaññī* 'ti tasmiṃ rūpe saññā rūpasaññā, sā assa atthī 'ti Rupasaññī. Ajjhattapītanimittādīsu *pīta*-parikammaṃ karonto mede vā chaviyā vā akkhīnaṃ[5] pītaṭṭhāne vā karoti. Lohita-parikammaṃ karonto maṃ-se vā lohite vā jivhāya vā hatthatala-pādatalesu vā akkhīnaṃ rattaṭṭhāne vā karoti. Odāta-parikammaṃ karonto aṭṭhimhi vā dante vā nakhe vā akkhīnaṃ setaṭṭhāne vā karoti.

7. [39] *Ajjhattaṃ arūpan* 'ti ajjhattarūpanimittaṃ n' atthī 'ti attho.

8. *Mettāsahagatenā* 'ti paṭhama-dutiya-tatiyajjhānavasena mettāya samannāgatena. *Cetasā* 'ti cittena. *Ekaṃ disan* 'ti ekaṃ ekissā disāya. Paṭhamapariggahitaṃ sattaṃ upādāya ekadisāpariyāpanna-sattapharaṇavasena vuttaṃ. *Pharitvā* 'ti phusitvā, ārammaṇaṃ katvā. *Viharatī* 'ti brahmavihārādhiṭṭhitaṃ iriyāpathavihāraṃ pavatteti. *Tathā dutiyan* 'ti yathā puratthimādīsu yaṃ kiñci ekaṃ disaṃ pharitvā viharati, tath' eva tadanantaraṃ, dutiyaṃ ... tatiyaṃ ... catutthaṃ vā 'ti attho. *Iti uddhan* 'ti eten' eva nayena uparimaṃ disan 'ti vuttaṃ hoti. *Adho tiriyan* 'ti adhodisam 'pi tiriyaṃ disam 'pi evam

[1] B ubhayenā-; SM, SH *v.l.* ñāyena-.
[2] SH, SM upadhāreti.
[3] *Text* Svāvatthikaṃ; SH Svāvatthitaṃ. SM Akkhinimittaṭṭhāne.
[4] *Not in B.*

eva. Tattha ca Adho 'ti heṭṭhā. Tiriyan 'ti anudisā. Evaṇ sabbadisāsu assamaṇḍalikāya assam iva mettāsahagataṇ cittaṇ sāreti 'pi paccāsāreti 'pī 'ti. Ettāvatā ekam ekaṇ disaṇ pariggahetvā odhiso mettāpharaṇaṇ dassitaṇ. *Sabbadhī* 'ti ādi pana anodhiso dassanatthaṇ vuttaṇ. Tattha: Sabbadhī 'ti sabbattha. *Sabbattatāyā*[1] 'ti sabbesu hīna-majjhimukkaṭṭha-mitta-sapatta-majjhattādi-ppabhedesu attatāya. "Ayaṇ parasatto" 'ti vibhāgaṇ akatvā attasamatāyā 'ti vuttaṇ hoti. Athavā sabbattatāyā 'ti sabbena cittabhāvena īsakam 'pi bahi avikkhipamāno[2] 'ti vuttaṇ hoti. *Sabbāvantan* 'ti sabbasattavantaṇ; sabbasattayuttan 'ti attho. (Sabbavantan 'ti 'pi pāṭho.) *Lokan* 'ti sattalokaṇ. Vipulenā 'ti evamādipariyāyadassanato pan' ettha puna mettāsahagatenā 'ti vuttaṇ. Yasmā vā ettha odhiso pharaṇe viya puna tathā-saddo vā,[3] iti-saddo vā, na vutto; tasmā puna *mettāsahagatena cetasā* 'ti vuttaṇ. Nigamanavasena vā etaṇ vuttaṇ. *Vipulenā* 'ti ettha paharaṇavasena vipulatā daṭṭhabbā. Bhūmivasena pana taṇ *mahaggataṇ*. Taṇ hi kilesavikkhambhanasamatthatāya, vipulaphalatāya, dīghasantānatāya ca mahantabhāvaṇ gataṇ; mahantehi vā uḷāracchandaviriyacittapaññehi gataṇ paṭipannan 'ti Mahaggataṇ. Paguṇavasena appamāṇasattārammaṇavasena ca *appamāṇaṇ*. Byāpādapaccatthikappahāṇena *averaṇ*. Domanassappahāṇato *abyāpajjhaṇ*, niddukkhan 'ti vuttaṇ hoti.

Appaṭikūlā hontī 'ti bhikkhuno cittassa appaṭikūlā hutvā upaṭṭhahanti. Sesesu 'pi vuttanayen' eva *karuṇā-muditā-upekkhā*-vasena yojetabbaṇ. Karuṇāya cittavihesapaccatthika[4]-ppahāṇena averaṇ,[5] muditāya aratipaccatthikappahāṇena. *Upekkhāsahagatenā* 'ti catutthajjhānavasena upekkhāya samannāgatena rāgapaccatthika-ppahāṇena averaṇ. Gehasitasomanassappahāṇato abyāpajjhaṇ.[6] Sabbam 'pi hi akusalaṇ kilesa-pariḷāha-yogato sabyāpajjham[6] evā 'ti ayaṇ tesaṇ viseso.

9. *Sabbaso* 'ti sabbākārena sabbāsaṇ vā; anavasesānan 'ti attho. *Rūpasaññānan* 'ti saññāsīsena vuttarūpāvacarajjhānānañ c' eva tadārammaṇānañ ca. Rūpāvacarajjhānaṇ pi hi Rūpan 'ti vuccati, "Rūpī rūpāni passatī" 'ti ādīsu. Tassa ārammaṇam 'pi "Bahiddhā rūpāni passati suvaṇṇadubbaṇṇānī" 'ti ādīsu. Tasmā idha rūpe saññā Rūpasaññā 'ti evaṇ saññā-sīsena vutta-rūpāvacarajjhānass' etaṇ adhivacanaṇ. Rūpaṇ saññā assā 'ti Rūpasaññaṇ; rūpam assa nāman

[1] SM -tthatāya. [2] SH *v.l.* -ppa-. [3] *Not in* SH.
[4] B vihiṇsāpaccatthika-.
[5] B *adds* hassita-somanassappahāṇena averaṇ. [6] B, SH *v.l.* -jjaṇ.

'ti vuttaṃ hoti. Evaṃ paṭhavīkasiṇādibhedassa tadārammaṇassa c' etaṃ adhivacanan 'ti veditabbaṃ. *Samatikkamā* 'ti virāgā nirodhā ca.

Kiṃ vuttaṃ hoti? Etāsaṃ kusala-vipāka-kiriyāvasena pañcadasannaṃ jhānasaṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, etesañ ca paṭhavikasiṇādivasena navannaṃ ārammaṇa-saṅkhātānaṃ rūpasaññānaṃ, sabbākārena anavasesānaṃ vā virāgā ca nirodhā ca virāgahetū c' eva nirodhahetū ca ākāsānañcāyatanaṃ upasampajja viharati. Na hi sakkā sabbaso anatikkantarūpasaññena etaṃ upasampajja viharitun 'ti. Yasmā pana ārammaṇasamatikkamena pattabbā etā samāpattiyo na ekasmiṃ yeva ārammaṇe paṭhamajjhānādīni viya, ārammaṇe aviratassa ca saññāsamatikkamo na hoti, tasmā ayaṃ[1] ārammaṇa-samatikkamavasenā-pi atthavaṇṇanā katā 'ti veditabbā.

Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā 'ti cakkhādīnaṃ vatthūnaṃ, rūpādīnaṃ ārammaṇānañ ca paṭighātena uppannasaññā Paṭighasaññā. Rūpasaññādīnaṃ etaṃ adhivacanaṃ. Tāsaṃ kusalavipākānaṃ pañcannaṃ, akusalavipākānaṃ pañcannan 'ti sabbaso dasannam 'pi paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā pahāṇā asamuppādā; appavattiṃ katvā 'ti vuttaṃ hoti. Kāmañ c' etā paṭhamajjhānādīni samāpannassa 'pi na santi, na hi tasmiṃ samaye pañcadvāravasena cittaṃ pavattati. Evaṃ sante 'pi aññattha pahīṇānaṃ sukhadukkhānaṃ catutthajjhāne viya, sakkāyadiṭṭhādīnaṃ tatiyamagge viya ca imasmiṃ jhāne ussāhajananatthaṃ imassa jhānassa pasaṃsāvasena etāsaṃ ettha vacanaṃ veditabbaṃ. Athavā kiñcā-pi tā rūpāvacaraṃ samāpannassa na santi, atha kho na pahīṇattā na santi; na hi rūpavirāgāya rūpāvacarabhāvanā saṃvattati, rūpāyattā yeva ca etāsaṃ pavatti. Ayaṃ pana bhāvanā rūpavirāgāya saṃvattati, tasmā tā ettha pahīṇā 'ti vattuṃ vaṭṭati. Na kevalañ ca vattuṃ, ekaṃsen' eva evaṃ dhāretum 'pi vaṭṭati. Tāsaṃ hi ito pubbe appahīṇattā yeva paṭhamajjhānaṃ samāpannassa saddo kaṇṭako 'ti vutto Bhagavatā. Idha ca pahīṇattā yeva arūpasamāpattīnaṃ āneñjatā santavimokkhatā ca vuttā.

Nānattasaññānaṃ amanasikārā 'ti nānatte vā gocare pavattānaṃ saññānaṃ, nānattānaṃ vā saññānaṃ. Yasmā h' etā rūpasaññādibhede[2] nānatte nānāsabhāve gocare pavattanti, yasmā c' etā aṭṭha kāmāvacarakusalasaññā, dvādasa akusalasaññā, ekādasa kāmāvacarakusalavipākasaññā, dve akusalavipākasaññā, ekādasa kāmāvacarakiriyāsaññā 'ti evaṃ catucattālīsam 'pi saññā nānattā nānāsabhāvā aññamaññavisadisā, tasmā Nānattasaññā 'ti vuttā. Tāsaṃ sabbaso

[1] B sā 'yaṃ.

[2] B rūpasaddādi-.

nānattasaññānaṃ amanasikārā anāvajjanā 'ti citte ca anuppādanāya. Yasmā n' āvajjati citte ca na uppādeti, na manasi karoti, na paccavekkhati, tasmā 'ti vuttaṃ hoti. Yasmā c' ettha purimā rūpasaññā paṭighasaññā ca iminā jhānena nibbatte bhave 'pi na vijjanti, pageva tasmiṃ bhave imaṃ jhānaṃ upasampajja viharaṇakāle, tasmā tāsaṃ samatikkamā atthaṅgamā 'ti dvedhā 'pi abhāvo yeva vutto. Nānattasaññāsu pana yasmā aṭṭha kāmāvacara-kusalasaññā, nava kiriyāsaññā, dasākusalasaññā 'ti imā sattavīsati saññā iminā jhānena nibbatte bhave vijjanti, tasmā tāsaṃ amanasikārā 'ti vuttan 'ti veditabbaṃ. Tatthā-pi imaṃ jhānaṃ upasampajja viharanto tāsaṃ amanasikārā yeva upasampajja viharati, tā pana manasi karonto asamāpanno hotī 'ti.

Saṅkhepato c' ettha *Rupasaññānaṃ samatikkamā* 'ti iminā sabbarūpāvacaradhammānaṃ pahāṇaṃ vuttaṃ. "*Paṭighasaññānaṃ atthaṅgamā nānattasaññānaṃ amanasikārā*" 'ti iminā sabbesaṃ kāmāvacara-cittacetasikānaṃ pahāṇañ ca amanasikāro ca vutto 'ti veditabbo.

Ananto ākāso 'ti ettha paññattimattattā nā-ssa uppādanto vā vayanto vā paññāyatī 'ti Ananto. Anantapharaṇavasenā pi Ananto. Na hi so yogī ekadesavasena pharati, sakalavasen' eva pharati. Ākāso 'ti kasiṇugghāṭimākāso. *Ākāsānañcāyatanā*-dīni vuttatthāni. *Upasampajja viharatī* 'ti taṃ patvā nipphādetvā tadanurūpena iriyāpathena viharati. Tad eva samāpajjitabbato Samāpatti. *Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā* 'ti pubbe vuttanayena jhānam 'pi ākāsānañcāyatanaṃ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva. Ākāsānañcañ ca taṃ arūpajjhānassa ārammaṇattā (devānaṃ Devāyatanaṃ viya), adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañ cā 'ti Ākāsānañcāyatanaṃ. Tathā ākāsānañcañ ca taṃ tassa jhānassa sañjātihetuttā (Kambojā assānaṃ āyatanan 'ti ādīni viya) sañjātidesaṭṭhena āyatanañ cā 'ti 'pi Ākāsānañcāyatanaṃ. Evam etaṃ jhānañ ca ārammaṇañ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā 'va yasmā idaṃ viññāṇañcāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṃ katvā "Ākāsānañcāyatanaṃ samatikkammā" 'ti idaṃ vuttan 'ti veditabbaṃ.

[**40**] Anantaṃ viññāṇan 'ti taṃ yeva Ananto ākāso 'ti pharitvā pavattaṃ viññāṇaṃ, *Anantaṃ viññāṇan 'ti* manasi karonto 'ti vuttaṃ hoti. Manasikāravasena vā Anantaṃ. So hi taṃ ākāsārammaṇaviññāṇaṃ anavasesato manasi karonto anantaṃ manasi karoti. *Vi-*

ñāṇañcāyatanaṃ samatikkammā 'ti etthā-pi ca pubbe vuttanayen' eva jhānam 'pi viññāṇañcāyatanaṃ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva viññāṇañcañ[1] ca, taṃ dutiyassa arūpajjhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañ cā 'ti Viññāṇañcāyatanaṃ. Tathā viññāṇañcañ[1] ca taṃ tass' eva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañ cā 'ti 'pi viññāṇañcāyatanaṃ. Evam etaṃ jhānañ ca ārammaṇañ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā ca yasmā idaṃ ākiñcaññāyatanaṃ upasampajja vihātabbaṃ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṃ katvā Viññāṇañcāyatanaṃ samatikkammā 'ti idaṃ vuttan 'ti veditabbaṃ.

N' atthi kincī 'ti: "N' atthi n' atthi!" "Suññaṃ suññaṃ!" "Vivittaṃ vivittan!" 'ti evaṃ manasi karonto 'ti vuttaṃ hoti.

Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammā 'ti etthā-pi pubbe vuttanayen' eva jhānam 'pi ākiñcaññāyatanaṃ, ārammaṇam 'pi. Ārammaṇam 'pi hi pubbe vuttanayen' eva ākiñcaññañ ca taṃ tatiyassa āruppajhānassa ārammaṇattā adhiṭṭhānaṭṭhena āyatanañ cā 'ti Ākiñcaññāyatanaṃ. Tathā ākiñcaññañ ca taṃ tass' eva jhānassa sañjātihetuttā sañjātidesaṭṭhena āyatanañ cā 'ti 'pi Ākiñcaññāyatanaṃ. Evam etaṃ jhānañ ca ārammaṇañ cā 'ti ubhayam 'pi appavattikaraṇena ca amanasikaraṇena ca samatikkamitvā idaṃ *nevasaññānāsaññāyatanaṃ upasampajja* vihātabbaṃ, tasmā ubhayam 'p' etam ekajjhaṃ katvā, Ākiñcaññāyatanaṃ samatikkammā 'ti idaṃ vuttan 'ti veditabbaṃ. Saññāvedayitanirodha-kathā heṭṭhā kathitā 'va.

10. Rūpī rūpāni passatī 'ti ādikā satta vimokkhā paccanīkadhammehi suṭṭhu vimuccanaṭṭhena, ārammaṇe abhirativasena, suṭṭhu muccanaṭṭhena ca Vimokkhā. Nirodha-samāpatti pana cittacetasikehi vimuttaṭṭhena Vimokkho. Samāpatti-samāpannasamaye vimutto hoti, vuṭṭhitasamaye avimutto hotī 'ti *samayavimokkho*. Samucchedavimuttivasena accantavimuttattā *ariyamaggā*; paṭippassaddhi-vimuttivasena accantavimuttattā *sāmaññaphalāni*; nissaraṇavimuttivasena accantavimuttattā *nibbāṇaṃ asamayavimokkho*. Tathā *sāmayikāsāmayika-vimokkho*. Pamādaṃ āgamma parihāyatī 'ti *kuppo*. [a]Tathā na parihāyatī 'ti *akuppo*.[b] Lokāya saṃvattatī 'ti *lokiyo*. *Ariyamaggā* lokaṃ uttarantī 'ti *lokuttarā*. *Sāmaññaphalāni nibbāṇañ ca* lokato uttiṇṇā 'ti lokuttarā. Ādittaṃ ayogulaṃ makkhikā viya tejussadaṃ lokuttaraṃ dhammaṃ āsavā nālambanti[2] 'ti *anāsavo*.

[1] B, SH *v.l.* viññāṇañ ca.

[2] B na labbhanti; SH *v.l.* nālabbhanti.

[a to b] *Not in* SH.

[41] 11. *Rūpapaṭisaṇyutto* 'ti rūpajjhānāni. *Arūpapaṭisaṇyutto* 'ti arūpasamāpattiyo. Taṇhāya ālambito *paṇihito*, anālambito *appaṇihito*. Maggaphalāni ekārammaṇattā ekaniṭṭhattā ca *ekattavimokkho*, nibbāṇaṇ adutiyattā ekattavimokkho. Ārammaṇanānattā vipākanānattā ca nānattavimokkho ca.

12. *Siyā* 'ti bhaveyya. *Dasa hontī* 'ti ca *eko hotī* 'ti ca bhaveyyā 'ti attho. Siyā 'ti ca etaṇ vidhivacanaṇ,[1] na pucchāvacanaṇ. *Vatthuvasenā* 'ti niccasaññādi-dasavatthuvasena dasa honti. *Pariyāyenā* 'ti vimuccanapariyāyena eko hoti. *Siyā 'ti kathañ ca siyā* ? 'ti yaṇ vā siyā 'ti vihitaṇ taṇ kathaṇ siyā ? 'ti pucchati. *Aniccānupassanāñāṇan*[2] 'ti samāsapadaṇ. (Aniccānupassanaṇ ñāṇan[3] 'ti vā pāṭho.) Tathā sesesu 'pi. *Niccato saññāyā* 'ti niccato pavattāya saññāya. Niccan 'ti pavattāya saññāyā 'ti attho. [42] Esa nayo *sukhato ... attato ... nimittato saññāyā* 'ti ettha-pi. *Nimittato* 'ti ca niccanimittato. *Nandiyā saññāyā* 'ti nandīvasena pavattāya saññāya; nandīsampayuttāya saññāyā 'ti attho. Esa nayo *rāgato ... samudayato ... ādānato ... paṇidhito ... abhinivesato saññāyā* 'ti etthā-pi. Yasmā pana khaya-vaya-vipariṇāmānupassanā tisso aniccānupassanādīnaṇ balavabhāvāya balavapaccayabhūtā bhaṅgānupassanāvisesā; bhaṅgadassanena hi aniccānupassanā balavatī hoti, aniccānupassanāya balavatiyā jātāya yad aniccaṇ taṇ dukkhaṇ, yaṇ dukkhaṇ tad anattā 'ti dukkhānattānupassanā 'pi balavatiyo honti; tasmā aniccānupassanādīsu vuttāsu tā 'pi tisso vuttā 'va honti. Yasmā ca suññatānupassanā *abhinivesato saññāya muccatī* 'ti vacanen' eva sārādānābhinivesa-sammohābhinivesa-ālayābhinivesa-saṇyogābhinivesato saññāya muccatī 'ti vuttam eva hotī 'ti abhinivesābhāven' eva appaṭisaṅkhāto saññāya muccatī 'ti vuttam eva hoti; tasmā adhipaññādhammavipassanādayo pañcā-pi anupassanā na vuttā 'ti veditabbā. Evaṇ aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu etā aṭṭhānupassanā avatvā das' eva anupassanā vuttā 'ti veditabbā.

13. *Aniccānupassanā yathābhūtaṇ ñāṇan* 'ti aniccānupassanā yeva yathābhūtaṇ ñāṇaṇ. Ubhayam 'pi paccattavacanaṇ. *Yathābhūtañāṇan* 'ti ñāṇattho vutto. Evaṇ sesesu 'pi. [43] *Sammohā aññāṇā* 'ti sammohabhūtā aññāṇā. *Muccatī* 'ti vimokkhattho vutto.

14. *Aniccānupassanā anuttaraṇ sītibhāva*[4]*-ñāṇan* 'ti ettha sāsane yeva sabbhāvato uttamaṭṭhena anuttaraṇ, anuttarassa paccayattā vā anuttaraṇ. Sītibhāvo eva ñāṇaṇ sītibhāvañāṇaṇ. Taṇ aniccānu-

[1] B vivecanaṇ.
[2] SH -nañāṇan.
[3] SH -nāñāṇan (*as in the Text*).
[4] *Text* -bhāvaṇ.

ddhibahulaṃ cittaṃ hoti. *Vedabahulan* 'ti anattānupassanāya bāhirakehi adiṭṭhaṃ gambhīra-anattalakkhaṇaṃ passato ñāṇabahulaṃ cittaṃ hoti. Athavā sadevakena lokena adiṭṭhaṃ anattalakkhaṇaṃ diṭṭhan 'ti tuṭṭhassa tuṭṭhibahulaṃ[1] cittaṃ hoti.

Adhimokkhabahulo saddhindriyaṃ paṭilabhatī 'ti pubbabhāge adhimokkho bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpāripūriyā Saddhindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. *Passaddhibahulo samādhindriyaṃ paṭilabhatī* 'ti pubbabhāge passaddhibahulassa "Passaddhakāyo sukhaṃ vedeti, sukhino cittaṃ samādhiyatī" 'ti vacanato bhāvanāpāripūriyā passaddhipaccayā samādhindriyaṃ hoti, taṃ so paṭilabhati nāma. *Vedabahulo paññindriyaṃ paṭilabhatī* 'ti pubbabhāge vedo bahulaṃ pavattamāno bhāvanāpārīpūriyā paññindriyaṃ nāma hoti, taṃ so paṭilabhati nāma.

21. *Ādhipateyyaṃ hotī* 'ti chandādike adhipatibhūte 'pi sakiccanipphādanavasena adhipati hoti, padhāno hoti. *Bhāvanāyā* 'ti bhummavacanaṃ, uparūparibhāvanatthāya vā. *Tadanvayā*[2] *hontī* 'ti taṃ anugāmīni, taṃ anuvattīni honti. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti uppajjamānā ca saha uppādabhāvena upakārakā honti pakāsassa padīpo viya. *Aññamaññapaccayā hontī* 'ti aññamaññaṃ uppādanūpatthambhanabhāvena upakārakā honti aññamaññūpatthambhakaṃ tidaṇḍaṃ viya. *Nissayapaccayā hontī* 'ti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārakā honti taru-cittakammānaṃ paṭhavī-paṭā viya. *Sampayuttapaccayā hontī* 'ti ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppādaekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti.

[50-51] 22. *Paṭivedhakāle* 'ti maggakkhaṇe saccapaṭivedhakāle. *Paññindriyaṃ ādhipateyyaṃ hotī* 'ti maggakkhaṇe nibbāṇaṃ ārammaṇaṃ katvā saccadassanakiccakaraṇavasena ca kilesappahāṇa-kiccakaraṇavasena ca paññindriyam eva jeṭṭhakaṃ hoti. *Paṭivedhāyā* 'ti saccapaṭivijjhanatthāya. *Ekarasā* 'ti vimuttirasena. *Dassanaṭṭhenā* 'ti saccadassanaṭṭhena. *Evaṃ paṭivijjhanto 'pi bhāveti, bhāvento 'pi paṭivijjhatī* 'ti maggakkhaṇe sakiṃ yeva bhāvanāya ca paṭivedhassa ca sabbhāvadassanatthaṃ vuttaṃ. Anattānupassanāya vipassanākkhaṇe 'pi paññindriyass' eva ādhipateyyattā *paṭivedhakāle 'pī*[3] 'ti api-saddo payutto.

23. *Aniccato manasi karoto katamindriyaṃ adhimattaṃ hotī?* 'ti ādi indriyavisesena puggalavisesaṃ dassetuṃ vuttaṃ. Tattha saddhindriya-samādhindriya-paññindriyānaṃ adhimattatā saṅkhārūpekkhā-

[1] SH *v.l.* tuṭṭhiṃ bahulaṃ. [2] *Text* tadanvayāni. [3] 'pi *not in Text.*

ya veditabbā. Saddhāvimutto 'ti ettha avisesetvā vutte 'pi upari visesetvā vuttattā sotāpattimaggaṇ ṭhapetvā sesesu sattasu-ṭṭhānesu Saddhāvimutto 'ti vuttaṇ hoti. Saddhāvimutto saddhindriyassa adhimattattā hoti. "Na saddhindriyassa[1] adhimattattā sabbattha saddhāvimutto" 'ti 'pi vuttaṇ hoti, "Sotāpattimaggakkhaṇe saddhindriyassa adhimattattā yeva, sesesu samādhindriya-paññindriyādhimattatte 'pi sati Saddhāvimutto yeva nāma hotī" 'ti vadanti. *Kāyasakkhī hotī* 'ti aṭṭhasu 'pi ṭhānesu kāyasakkhī nāma hoti. *Diṭṭhippatto hotī* 'ti saddhāvimutte vuttanayen' eva veditabbaṇ.

[52] 24. *Saddahanto vimutto 'ti saddhāvimutto* 'ti saddhindriyassa adhimattattā sotāpattimaggakkhaṇe saddahanto catūsu 'pi phalakkhaṇesu vimutto 'ti saddhāvimutto 'ti[2] vuttaṇ hoti. Uparimaggattayakkhaṇe saddhāvimuttattaṇ idāni vakkhati, sotāpattimaggakkhaṇe pana saddhānusārittaṇ pacchā vakkhati. *Phuṭṭhattā sacchikato*[3] *'ti kāyasakkhī* 'ti sukkhavipassakatte sati, upacārajjhānaphassassa rūpārūpajjhānalābhitte[4] sati, rūpārūpajjhānaphassassa[4] phuṭṭhattā nibbāṇaṇ sacchikato 'ti kāyasakkhī nāma. Kāyena[5] vuttappakāre jhānaphasse ca nibbāṇe ca Sakkhī 'ti vuttaṇ hoti. *Diṭṭhippatto* 'ti diṭṭhattā patto 'ti sotāpattimaggakkhaṇe sampayuttena paññindriyena paṭhamaṇ nibbāṇassa diṭṭhattā, pacchā sotāpattiphalādivasena nibbāṇaṇ patto 'ti Diṭṭhippatto. Paññindriya-saṅkhātāya diṭṭhiyā nibbāṇaṇ patto 'ti vuttaṇ hoti. Sotāpattimaggakkhaṇe pana dhammānusārittaṇ pacchā vakkhati.

Saddahanto vimuccatī 'ti saddhāvimutto 'ti saddhindriyassa adhimattattā sakadāgāmi-anāgāmi-arahattamaggakkhaṇesu saddahanto vimuccatī 'ti Saddhāvimutto. Ettha vimuccamāno 'pi āsaṇsāya bhūtavacanavasena Vimutto 'ti vutto. *Jhānaphassan* 'ti tividhaṇ jhānaphassaṇ. Jhānaphassan 'ti ādīni, *Dukkhā saṅkhārā* 'ti ādīni ca paṭhamaṇ vuttaṇ dvayam eva visesetvā vuttāni. *Ñātaṇ hotī* 'ti ādīni heṭṭhā vuttatthāni. Ettha ca jhānalābhī puggalo samādhindriyassa anukūlāya dukkhānupassanāya eva vuṭṭhahitvā maggaphalāni pāpuṇātī 'ti ācariyānaṇ adhippāyo. *Siyā* 'ti siyuṇ, bhaveyyun 'ti attho. Siyā 'ti etaṇ vidhivacanam eva. *Tayo puggalā* 'ti vipassanāniyamena indriyaniyamena ca vuttā tayo puggalā. *Vatthuvasenā* 'ti tīsu anupassanāsu ekena[6] indriyavatthuvasena. *Pariyāyenā* 'ti ten' eva pariyāyena. Iminā vārena kiṇ dassitaṇ

[1] B sesindriyassa.
[2] B *adds* saddhāya vimutto.
[3] *Text* sacchikaroti.
[4] B rūpāvacarajjhāna-.
[5] B Nāmakāyena.
[6] B ekeka.

atthi. Paṭhamaṃ vutto yeva pana maggavimokkho. Paṭivedhakāle 'ti vacanena visesetvā dassito. *Yo cāyaṃ puggalo saddhāvimutto* 'ti ādikā dve vārā (*Text P.* 52 *l.* 13 *&* *P.* 53 *l.* 10) ca *Aniccato manasi karonto sotāpattimaggaṃ paṭilabhatī* 'ti ādiko vāro (*Text P.* 53 *l.* 26) ca saṅkhitto. Vimokkhavasena pana yojetvā vitthārato veditabbo.

[61] 36-37. *Ye hi keci nekkhamman* 'ti ādiko vāro vuttanayen' eva veditabbo (*Text P.* 55 *l.* 22 *et seq.*) 'ti. Ettāvatā vimokkha-puggalavisesā niddiṭṭhā hontī 'ti.

[62] 38. Puna vimokkhamukhāni ca vimokkho[1] ca anekadhā niddisitukāmo *Aniccato manasi karonto*[2] 'ti ādim āha. Tattha: *Yathābhūtan* 'ti yathāsabhāvena. *Jānātī* 'ti ñāṇena jānāti. *Passatī* 'ti ten' eva ñāṇena cakkhunā viya passati. *Tadanvayenā* 'ti tadanugamanena. Tassa paccakkhato ñāṇena diṭṭhassa anugamanenā[3] 'ti attho. *Kaṅkhā pahīyatī* 'ti aniccānupassanāya niccāniccakaṅkhā, itarāhi itarakaṅkhā.

Nimittan 'ti santati-ghanavi-nibbhogena niccasaññāya pahīṇattā ārammaṇabhūtaṃ saṅkhāranimittaṃ *yathābhūtaṃ jānāti. Tena vuccati sammādassanan* 'ti tena yathābhūtaṃ jānanena taṃ ñāṇaṃ Sammādassanan 'ti vuccati. *Pavattan* 'ti dukkhappattākāre sukhasaññaṃ ugghāṭetvā sukhasaññāya pahāṇena, paṇidhi-saṅkhātāya taṇhāya pahīṇattā, sukhasammatam 'pi vipākapavattaṃ *yathābhūtaṃ jānāti.*

[63] *Nimittañ ca pavattañ cā* 'ti nānādhātu-manasikārasambhavena samūhaghanavinibbhogena ubhayathā 'pi attasaññāya pahīṇattā [a]sukhasammatam 'pi vipākapavattaṃ[b] *yathābhūtaṃ jānāti. Yañ ca yathābhūtaṃ nāṇan* 'ti ādittayaṃ idāni vuttam eva, na aññaṃ.

39. *Bhayato upaṭṭhātī* 'ti nicca-sukha-attābhāvadassanato yathākkamaṃ taṃ-taṃ-bhayato upaṭṭhāti. [c]*Yañ ca bhayatūpaṭṭhāne ñāṇan*[d] 'ti ādinā udayabbayānupassanā-ñāṇaṃ, bhaṅgānupassanāñāṇaṃ, bhayatupaṭṭhānañāṇaṃ, ādīnavānupassanāñāṇaṃ, nibbidānupassanāñāṇaṃ, muñcitukamyatañāṇaṃ, paṭisaṅkhānupassanāñāṇaṃ, saṅkhārūpekkhāñāṇaṃ, anulomañāṇan 'ti vuttesu Paṭipadāñāṇadassanavisuddhi-saṅkhātesu navasu vipassanāñāṇesu bhayatūpaṭṭhānasambandhena avatthābhedena bhinnāni ekaṭṭhāni tīṇi ñāṇāni vuttāni, na sesāni. Puna tīsu anupassanāsu ante ṭhitāya anantarāya anattānu-

[1] SH -ā. [2] SH karoto. [3] SH *v.l.*, B anumānena.
[a to b] B saṅkhāranimittañ ca vipākappavattañ ca.
[c to d] *Text* Yā ca bhayatupaṭṭhāne paññā yañ ca ādīnave ñāṇaṃ.

passanāya sambandhena tāya saha suññatānupassanāya ekaṭṭhataṃ dassetuṃ *Yā ca anattānupassanā yā ca suññatānupassanā* 'ti ādim āha. Imāni hi dve ñāṇāni atthato ekam eva, avatthābhedena pana bhinnāni. Yathā ca imāni tathā aniccānupassanā ca animittānupassanā ca atthato ekam eva ñāṇaṃ. Dukkhānupassanā ca appaṇihitānupassanā ca atthato ekam eva ñāṇaṃ. Kevalaṃ avatthābheden' eva bhinnāni. Anattānupassanā-suññatānupassañāṇañ ca ekaṭṭhatāya vuttāya tesaṃ dvinnam 'pi ñāṇānaṃ ekalakkhaṇattā ekaṭṭhatā vuttā 'va hotī 'ti.

40. *Nimittaṃ paṭisaṅkhā ñāṇaṃ uppajjatī* 'ti saṅkhāranimittaṃ addhuvaṃ tāvakālikan 'ti aniccalakkhaṇavasena jānitvā ñāṇaṃ uppajjati. Kāmañ ca na paṭhamaṃ[1] jānitvā pacchā ñāṇaṃ uppajjati, vohāravasena pana "Mānañ ca paṭicca dhamme ca uppajjati manoviññāṇan" 'ti ādīni viya evaṃ vuccati. Saddasatthavidū 'pi ca "Ādiccaṃ pāpuṇitvā tamo vigacchatī" 'ti ādīsu viya samānakāle 'pi imaṃ padaṃ icchanti. Ekattanayena vā purimañ ca pacchimañ ca ekaṃ katvā evaṃ vuttan 'ti veditabbaṃ. Imina nayena itarasmim 'pi padadvaye attho veditabbo.

[64] *Muñcitukamyatā*-dīnaṃ tiṇṇaṃ ñāṇānaṃ ekaṭṭhatā heṭṭhā vuttanayā eva. *Nimittā cittaṃ vuṭṭhātī* 'ti saṅkhāranimitte dosadassanena tattha anallīnatāya saṅkhāranimittā cittaṃ vuṭṭhāti nāma. *Animitte cittaṃ pakkhandatī* 'ti saṅkhāranimittapaṭipakkhena animittasaṅkhāte nibbāṇe tanninnatāya cittaṃ pavisati. Sesānupassanādvaye 'pi iminā nayena attho veditabbo. *Nirodhanibbāṇadhātuyā* 'ti idha vutten' eva paṭhamānupassanādvayam 'pi vuttam eva hoti. (Nirodhe 'ti 'pi pāṭho.) *Bahiddhā vuṭṭhānavivaṭṭane paññā* 'ti vuṭṭhānasambandhena[2] gotrabhūñāṇaṃ vuttaṃ. *Gotrabhūdhammā* 'ti gotrabhūñāṇam eva. Itarathā hi ekaṭṭhatā na yujjati. "Asaṅkhatā dhammā apaccayā dhammā" 'ti ādīsu viya vā catumaggavasena vā bahuvacanaṃ katan 'ti veditabbaṃ. Yasmā Vimokkho 'ti maggo, maggo ca dubhatovuṭṭhāno, tasmā tena sambandhena yā ca dubhatovuṭṭhāna-vivaṭṭane paññā 'ti ādi vuttaṃ.

[65]. 41. Puna vimokkhānaṃ nānākhaṇāni ekakkhaṇapariyāyaṃ dassetukāmo *Katīh' ākārehī* 'ti ādim āha. Tattha: *Ādhipateyyaṭṭhenā* 'ti jeṭṭhakaṭṭhena. *Adhiṭṭhānaṭṭhenā* 'ti patiṭṭhaṭṭhena. *Abhinīhāraṭṭhenā* 'ti vipassanāvidhito nīhāraṭṭhena. *Niyyānaṭṭhenā* 'ti nibbāṇūpagamanaṭṭhena. *Aniccato manasi karoto*[3] 'ti vuṭṭhānagāminī-

[1] B Kāmacchandaṃ paṭhamaṃ.
[2] B vutthapadena.
[3] SH karotī; SH *v.l.* -nto.

vipassanākhaṇe yeva. *Animitto vimokkho* 'ti maggakkhaṇe yeva. Esa nayo sesesu. *Cittaṃ adhiṭṭhātī* 'ti cittaṃ adhikaṃ katvā ṭhāti[1]; cittaṃ patiṭṭhāpetī 'ti adhippāyo. *Cittaṃ abhinīharatī* 'ti vipassanāvidhito cittaṃ nīharati. [66] *Nirodhaṃ nibbāṇaṃ niyyātī* 'ti nirodhasaṅkhātaṃ nibbāṇaṃ upagacchatī 'ti. Evaṃ ākāranānattato catudhā nānākhaṇatā dassitā.

42. Ekakkhaṇatāya: *Samodhānaṭṭhenā* 'ti ekajjhaṃ samosaraṇaṭṭhena. *Adhigamanaṭṭhenā* 'ti vindanaṭṭhena. *Paṭilābhaṭṭhenā* 'ti, pāpuṇanaṭṭhena. *Paṭivedhanaṭṭhenā* 'ti ñāṇena paṭivijjhanaṭṭhena. *Sacchikiriyaṭṭhenā* 'ti paccakkhakaraṇaṭṭhena. *Phusanaṭṭhenā*[2] 'ti ñāṇaphusanatāya phusanaṭṭhena. *Abhisamayaṭṭhenā* 'ti abhimukhaṃ samāgamanaṭṭhena. Ettha Samodhānaṭṭhenā 'ti mūlapadaṃ, sesāni adhigamanavevacanāni.[3] Tasmā yeva hi sabbesaṃ ekato vissajjanaṃ kataṃ. *Nimittā muccatī* 'ti nimittato muccati. Iminā vimokkhaṭṭho vutto. *Yato muccatī* 'ti yato nimittato muccati. *Tattha na paṇidahatī* 'ti tasmiṃ nimitte patthanaṃ[4] na karoti. *Yattha na paṇidahatī* 'ti yasmiṃ nimitte na paṇidahati. *Tena suñño* 'ti tena nimittena suñño. *Yena suñño* 'ti yena nimittena suññatā. *Tena nimittena animitto* 'ti iminā animittaṭṭho vutto. *Paṇidhiyā muccatī* 'ti paṇidhito muccati. (Paṇidhi muccatī 'ti pāṭho nissakkattho yeva.) Iminā vimokkhaṭṭho vutto. *Yattha na paṇidahatī* 'ti yasmiṃ dukkhe na paṇidahati. *Tena suñño* 'ti tena dukkhena suñño. *Yena suñño* 'ti yena dukkhanimittena suñño. *Yena nimittenā* 'ti yena dukkhanimittena. *Tattha na paṇidahatī* 'ti iminā appaṇihitaṭṭho vutto. [67] *Abhinivesā muccatī* 'ti iminā vimokkhaṭṭho vutto. *Yena suñño* 'ti yena abhinivesanimittena suñño. *Yena nimittenā* 'ti yena abhinivesanimittena. *Yattha na paṇidahati tena suñño* 'ti yasmiṃ abhinivesanimitte na paṇidahati tena abhinivesanimittena suñño. Iminā suññataṭṭho vutto.

43. Puna aṭṭha vimokkhādīni niddisitukāmo *Aṭṭha*[5] *vimokkhā*[5] 'ti ādim āha. Tattha: *Niccato abhinivesā* 'ti ādīni Saññāvimokkhe vuttanayena veditabbāni. *Sabbābhinivesehī* 'ti vuttappakārehi abhinivesehi. Iti abhinivesamuccanavasena suññatavimokkhā nāma jātā.

[68] 44. Te yeva niccādinimitta-muccanavasena Animittavimokkhā.

45. Niccan 'ti-ādipaṇidhīhi muccanavasena Appaṇihitavimokkhā. Ettha ca *Paṇidhi muccatī* 'ti sabbattha nissakkattho veditabbo.

[1] B tiṭṭhati. [2] *Text* Phassana-. [3] SH -mavevacanāni.
[4] B patitthānaṃ. [5] *Not in Text.*

(Paṇidhiyā muccatī[1] 'ti vā pāṭho). [69] *Sabbapaṇidhīhi muccatī* 'ti c' ettha sādhakaṇ. Evaṇ tisso anupassanā tadaṅgavimokkhattā ca samucchedavimokkhassa paccayattā ca pariyāyena Vimokkhā 'ti vuttā.

46. *Tattha jātā* 'ti anantare vipassanāvimokkhe 'pi sati imissā kathāya maggavimokkhādhikārattā tasmiṇ maggavimokkhe Jātā 'ti vuttaṇ hoti. *Anavajjakusalā* 'ti rāgādivajjavirahitā kusalā. (Vicchedaṇ katvā vā pāṭho.[1]) *Bodhipakkhiyā dhammā* 'ti cattāro satipaṭṭhānā, cattāro sammappadhānā, cattāro iddhipādā, pañc' indriyāni, pañca balāni, satta bojjhaṅgā, ariyo aṭṭhaṅgiko maggo 'ti vuttā sattatiṇsa bodhipakkhiyadhammā. *Idaṇ mukhan* 'ti idaṇ vuttappakāraṇ dhammajātaṇ ārammaṇato nibbāṇapavesāya mukhattā Mukhaṇ nāmā 'ti vuttaṇ hoti. *Tesaṇ dhammānan* 'ti tesaṇ bodhipakkhiyānaṇ dhammānaṇ. *Idaṇ vimokkhamukhan* 'ti nibbāṇaṇ vikkhambhana-tadaṅga-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇa-vimokkhesu nissaraṇavimokkho 'va. " Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesaṇ dhammānaṇ aggam akkhāyatī " 'ti vuttattā uttamaṭṭhena mukhañ cā 'ti Vimokkhamukhaṇ. Vimokkhañ ca taṇ mukhañ ca Vimokkhamukhan 'ti kammadhāraya-samāsavasena ayam eva attho vutto. Vimokkhañ cā 'ti ettha liṅgavipallāso kato.

Tīṇi akusalamūlānī 'ti lobha-dosa-mohā. *Tīni duccaritānī* 'ti kāya-vacī-manoduccaritāni. *Sabbe 'pi akusalā dhammā* 'ti akusalamūlehi sampayuttā duccaritehi sampayuttā ca asampayuttā ca sevitabbadomanassādīni ṭhapetvā sabbe 'pi akusalā dhammā. Kusalamūla-sucaritāni vuttapaṭipakkhena veditabbāni. [70] *Sabbe 'pi kusalā dhammā* 'ti vuttanayen' eva sampayuttā asampayuttā ca vimokkhassa upanissayabhūtā sabbe 'pi kusalā dhammā.

47. Vivaṭṭakathā heṭṭhā vuttā. Vimokkhavivaṭṭasambandhena pan' ettha sesavivaṭṭā 'pi vuttā.

48. *Āsevanā* 'ti ādito sevanā. *Bhāvanā* 'ti tass' eva vaḍḍhanā. *Bahulīkamman* 'ti tass' eva vasippattiyā punappunaṇ karaṇaṇ. Maggassa pana ekakkhaṇe yeva kiccasādhanavasena āsevanādīni veditabbāni. [71] *Paṭilābho vā vipāko vā* 'ti ādīni heṭṭhā vuttatthān' evā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Vimokkhakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[1] *As in Text.*

[GATIKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[72] 1. Idāni tassā vimokkhuppattiyā hetubhūtaṃ hetusampattiṃ dassentena kathitāya Gatikathāya apubbatthānuvaṇṇanā[1]: Duhetukapaṭisandhikassā-'pi hi,

N' atthi jhānaṃ apaññassā

'ti vacanato jhānam 'pi na uppajjati, kiṃ pana vimokkho ? Tattha: *Gatisampattiyā* 'ti niraya-tiracchānayoni-pettivisaya-manussa-devasaṅkhātāsu pañcasu gatīsu manussa-deva-saṅkhātāya gatisampattiyā. Eten' eva purimā tisso gativipattiyo paṭikkhipati. Gatiyā sampatti Gatisampatti. Sugatī 'ti vuttaṃ hoti. Gatī 'ti ca sahokāsā khandhā. Pañcasu ca gatīsu pettivisayagahaṇen' eva asurakāyo 'pi gahito. Devā 'ti cha kāmāvacaradevā brahmāno ca. Devagahaṇena asurā 'pi saṅgahītā. *Ñāṇasampayutte* 'ti ñāṇasampayutta-paṭisandhikkhaṇe. Khaṇo 'pi hi ñāṇasampayuttayogena ten' eva vohārena vutto 'ti veditabbo. *Katīnaṃ hetūnan* 'ti alobhādosāmohahetūsu katīnaṃ hetūnaṃ. *Upapattī* 'ti upapajjanaṃ, nibbattī 'ti attho. Yasmā pana suddakulajātā 'pi tihetukā honti, tasmā te sandhāya paṭhamapucchā. Yasmā ca yebhuyyena mahāpuññā tīsu mahāsālakulesu jāyanti, tasmā tesaṃ tiṇṇaṃ kulānaṃ vasena tisso pucchā. Pāṭho pana saṅkhitto.

Mahatī sālā etesan 'ti Mahāsālā; mahāgharā[2] mahāvibhavā 'ti attho. Athavā mahā sāro etesan 'ti Mahāsārā 'ti vattabbe ra-kārassa la-kāraṃ katvā Mahāsalā 'ti vuttaṃ. Khattiyā mahāsālā, khattiyesu vā mahāsālā 'ti *khattiyamahāsālā*. Sesesu 'pi es' eva nayo. Tattha yassa khattiyassa gehe pacchimantena koṭisataṃ dhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañ ca vīsati ammaṇāni[3] divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ khattiyamahāsālo nāma. Yassa brāhmaṇassa gehe pacchimantena asītikoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañ ca dasa ammaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ *brāhmaṇamahāsālo* nāma. Yassa gahapatissa gehe pacchimantena cattālīsakoṭidhanaṃ nidhānagataṃ hoti, kahāpaṇānañ ca pañca ammaṇāni divasaṃ valañje nikkhamanti, ayaṃ *gahapatimahāsālo* nāma.

Rūpāvacarānaṃ arūpāvacarānañ ca ekantatihetukattā "ñāṇasampayutte" 'ti na vuttaṃ. Manussesu pana duhetukāhetukānañ ca sabbhāvato kāmāvacaresu devesu duhetukānañ ca sabbhāvato sesesu *ñāṇasampayutte* 'ti vuttaṃ. Ettha ca *kāmāvacaradevā* pañcakāmagu-

[1] SM anupubba-. [2] SH, SM mahāsārā. [3] B ambaṇāni (*throughout*).

ṇaratiyā kīḷanti, sarīrajutiyā ca jotantī 'ti *devā*. Rūpāvacara-brahmāno jhānaratiyā kīḷanti, sarīrajutiyā ca jotantī 'ti *devā*. Arūpāvacarabrahmāno jhānaratiyā kīḷanti, ñāṇajutiyā ca jotantī 'ti *devā*.

2. *Kusalakammassa javanakkhaṇe* 'ti atītajātiyā idha tihetukapaṭisandhijanakassa tihetuka-kāmāvacara-kusalakammassa ca javanavīthiyaṇ punappunaṇ uppattivasena sattavāraṇ javanakkhaṇe, pavattanakāle 'ti attho. *Tayo hetū kusalā* 'ti alobho, kusalahetu, adoso kusalahetu, amoho kusalahetu. *Tasmiṇ khaṇe jātacetanāyā* 'ti tasmiṇ vuttakkhaṇe yeva jātāya kusalacetanāya. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti uppajjamānā ca saha uppādanabhāvena upakārakā honti. *Tena vuccatī* 'ti tena sahajātapaccayabhāven' eva vuccati. *Kusalamūlapaccayā 'pi saṅkhārā* 'ti ekacittakkhaṇika-paccayākāranayena vuttaṇ. Saṅkhārā 'ti ca bahuvacanena tattha saṅkhārakkhandhasaṅgahītā sabbe cetasikā[1] saṅgahītā 'ti veditabbaṇ. Api-saddena saṅkhārapaccayā 'pi kusalamūlānī 'ti 'pi vuttaṇ hoti. *Nikantikkhaṇe* 'ti attano vipākaṇ dātuṇ paccupaṭṭhitakamme vā tathā paccupaṭṭhitakammena upaṭṭhāpite kammanimitte vā, gatinimitte vā, uppajjamānānaṇ nikantikkhaṇe. Nikantī 'ti nikāmanā patthanā. Āsannamaraṇassa hi mohena ākulacittattā[2] avīcijālāya 'pi nikanti uppajjati. Kim pana sesesu nimittesu ? *Dve hetū* 'ti lobho akusalahetu, moho akusalahetu. Bhavanikanti pana paṭisandhi-anantaraṇ pavattabhavaṅgavīthito vuṭṭhitamattass' eva attano khandhasantānaṇ ārabbha sabbesam 'pi uppajjati. "Yassa vā pana yattha akusalā dhammā n' uppajjittha, tassa tattha kusalā dhammā n' uppajjitthā ?" 'ti, "Amantā" 'ti evam ādi idam eva sandhāya vuttaṇ. *Tasmiṇ khaṇe jātacetanāyā* 'ti akusalacetanāya. *Paṭisandhikkhaṇe* 'ti tena kammena gahitapaṭisandhikkhaṇe. *Tayo hetū* 'ti alobho abyākatahetu, adoso abyākatahetu, amoho abyākatahetu. *Tasmiṇ khaṇe jātacetanāyā* 'ti vipākābyākatacetanāya. *Nāmarūpapaccayā viññāṇan* 'ti ettha tasmiṇ paṭisandhikkhaṇe tayo vipākahetū sesacetasikā ca nāmaṇ, hadayavatthu rūpaṇ, tato nāmarūpapaccayato 'pi paṭisandhiviññāṇaṇ pavattati. *Viññāṇapaccayā nāmarūpan* 'ti etthā pi nāmaṇ vuttappakāram eva, rūpaṇ pana idha sahetukamanussapaṭisandhiyā adhippetattā gabbhaseyyakānaṇ vatthudasakaṇ, kāyadasakaṇ, bhāvadasakan 'ti samatiṇsa rūpāni; saṇsedajānaṇ opapātikānañ ca paripuṇṇāyatanānaṇ cakkhudasakaṇ, sotadasakaṇ, ghāṇadasakaṇ, jivhādasakañ cā 'ti samasattati rūpāni. Taṇ vuttappakāraṇ nāmarūpaṇ paṭisandhikkhaṇe paṭisandhiviññāṇapaccayā pavattati.

[1] B cittacetasikā. [2] SH *v.l.*, SM akusala-.

Pañcakkhandhā 'ti ettha paṭisandhicittena paṭisandhikkhaṇe labbhamānāni rūpani Rūpakkhandho, sahajātā vedanā Vedanākkhandho, saññā Saññākkhandho, sesacetasikā Saṅkhārakkhandho, paṭisandhicittaṃ viññāṇakkhandho. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti cattāro arūpino khandhā aññamaññaṃ sahajātapaccayā hontī 'ti rūpakkhandhena cattāro mahābhūtā aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti. Arūpino khandhā ca hadayarūpañ ca aññamaññaṃ sahajātapaccayā honti. Mahābhūtā 'pi upādārūpānaṃ sahajātapaccayā hontī.

[73] *Aññamaññapaccayā hontī* 'ti aññamaññaṃ uppādanūpatthambhanabhāvena upakārakā hontī 'ti cattāro arūpino khandhā ca aññamaññapaccayā honti. Cattāro mahābhūtā aññamaññapaccayā honti. [a]Arūpino khandha ca hadayarupañ ca aññamaññapaccayā honti.[b] *Nissayapaccayā hontī* 'ti adhiṭṭhānākārena nissayākārena ca upakārakā honti. "Cattāro arūpino khandhā ca aññamaññaṃ nissayapaccayā hontī" 'ti sahajātā viya vitthāretabbā. *Vippayuttapaccayā hontī* 'ti ekavatthukādi-bhāvānūpagamanena vippayuttabhāvena upakārakā honti. Arūpino khandhā paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti, hadayarūpaṃ arūpīnaṃ khandhānaṃ vippayuttapaccayo hoti. Pañcakkhandhā 'ti h' ettha evaṃ yathālābhavasena vuttaṃ. *Cattāro mahābhūtā* 'ti ettha tayo paccayā paṭhamaṃ vuttā yeva.

Tayo jīvitasaṅkhārā 'ti āyu ca usmā ca viññāṇañ ca. Āyū 'ti rūpajīvitindriyaṃ, arūpajīvitindriyañ ca. Usmā 'ti tejodhātu. Viññāṇan 'ti paṭisandhiviññāṇaṃ. Etāni hi uparūpari jīvitasaṅkhāraṃ saṅkharonti pavattentī 'ti Jīvitasaṅkhārā. *Sahajātapaccayā hontī* 'ti arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇañ ca sampayuttakānaṃ khandhānañ ca hadayarūpassa ca aññamaññ-sahajātapaccayā honti. Tejodhātu tiṇṇaṃ mahābhūtānaṃ aññamaññ-sahajātapaccayo hoti. Upādārūpānaṃ sahajātapaccayo 'va. Rūpajīvitindriyaṃ sahajātarūpānaṃ pariyāyena sahajātapaccayo hotī 'ti veditabbaṃ. *Aññamaññapaccayā honti, nissayapaccayā hontī* 'ti dvayaṃ arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇañ ca sampayuttakhandhānaṃ aññamaññapaccayā hontī 'ti aññamaññ-nissayapaccayā hontī 'ti vuttanayen' eva yojetvā veditabbaṃ. *Vippayuttapaccayā hontī* 'ti arūpajīvitindriyaṃ paṭisandhiviññāṇañ ca paṭisandhirūpānaṃ vippayuttapaccayā honti. Rūpajīvitindriyam pana aññamaññ-nissaya-vippayuttapaccayatte na yujjati.[1] Tasmā: Tayo jīvitasaṅkhārā 'ti yathālābhavasena vuttaṃ.

Nāmañ ca rūpañ ca vuttanayen' eva catupaccayatte yojetabbaṃ.

[a to b] *Not in* SH *and* SM.

[1] B -paccayatthena yujjati.

Cuddasa dhammā 'ti pañcakkhandhā, cattāro mahābhūtā, tayo jīvitasaṅkhārā, nāmañ ca rūpañ cā 'ti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā. Tesañ ca upari aññesañ ca sahajātādi-paccayabhāvo vuttanayo eva. *Sampayuttapaccayā hontī* 'ti puna ekavatthuka-ekārammaṇa-ekuppāda-ekanirodhasaṅkhātena sampayuttabhāvena upakārakā honti. *Pañcindriyānī* 'ti saddhindriyādīni. *Nāmañ cā* 'ti idha vedanādayo tayo khandhā. *Viññāṇañ cā* 'ti paṭisandhiviññāṇaṃ. Puna: *Cuddasa dhammā* 'ti cattāro khandhā, pañcindriyāni, tayo hetū, nāmañ ca viññāṇañ cā 'ti evaṃ gaṇanāvasena cuddasa dhammā.

Aṭṭhavīsati dhammā 'ti purimā ca cuddasa, ime ca cuddasā 'ti aṭṭhavīsati. Idha rūpassā-pi paviṭṭhattā sampayuttapaccayaṃ apanetvā vippayuttapaccayo vutto. Evaṃ paṭisandhikkhaṇe vijjamānassa tassa tassa paccayuppannassa dhammassa taṃ taṃ paccayabhedaṃ dassetvā paṭhamaṃ niddiṭṭhe hetū nigametvā dassento *Imesaṃ aṭṭhannaṃ hetūnaṃ paccayā uppatti*[1] *hotī* 'ti āha.

3. Kammāyūhanakkhaṇe *tayo* kusalahetū, *nikantikkhaṇe dve* akusalahetū, *paṭisandhikkhaṇe tayo* abyākatahetū 'ti evaṃ aṭṭha hetū. Tattha tayo kusalahetū, dve akusalahetū ca idha paṭisandhikkhaṇe pavattiyā upanissayapaccayā honti. Tayo abyākatahetū yathāyogaṃ hetupaccaya-sahajāta-paccayavasena paccayā honti. Sesavāresu 'pi es' eva nayo.

[**74**] 4. *Arūpāvacarānaṃ* pana rūpābhāvā [**75**] *Nāmapaccayā*[2] *'pi viññāṇaṃ viññāṇapaccayā 'pi nāman*[3] 'ti vuttaṃ. Rūpamissakacuddasako 'pi ca parihīno. Tassa parihīnattā *aṭṭhavīsati dhammā* 'ti vāro ca na labbhati.

5. Idāni vimokkhassa paccayabhūtaṃ tihetukapaṭisandhiṃ dassetvā ten' eva sambandhena duhetuka-paṭisandhivisesañ ca dassetukāmo *Gatisampattiyā ñāṇavippayutte* 'ti ādim āha.

[**76**] 6. *Kusalakammassa javanakkhaṇe* 'ti atītajātiyā idha paṭisandhijanakassa duhetuka-kusalakammassa vuttanayen' eva javanakkhaṇe. *Dve hetū* 'ti ñāṇavippayuttattā alobho kusalahetu, adoso kusalahetu. Dve avyākatahetū 'pi alobhādosā yeva. *Cattāri indriyānī* 'ti paññindriyavajjāni saddhindriyādīni cattāri. *Dvādasa dha-*

[1] *Text* upapatti. SH *reads* paccayā n' atthi uppatti . . .
[2] *Text* Nāmarūpa-. (*Oversight ?*)
[3] *Text* nāmarūpan. (*Oversight ?*)

mmā 'ti paññindriyassa amohahetussa ca parihīnattā[1] dvādasa. Tesaṃ dvinnaṃ yeva parihīnattā[1] chabbīsati.

[77] *Channaṃ hetūnan* 'ti dvinnaṃ kusalahetūnaṃ, dvinnaṃ akusalahetūnaṃ, dvinnaṃ vipākahetūnan 'ti evaṃ channaṃ hetūnaṃ. Rūpārūpāvacarā pan' ettha ekantatihetukattā na gahitā. Sesaṃ paṭhamavāre vuttanayen' eva veditabbaṃ. Imasmiṃ vāre duhetukapaṭisandhiyā duhetukakammass' eva vuttattā tihetukakammena duhetukapaṭisandhi na hotī 'ti vuttaṃ hoti. Tasmā yaṃ Dhammasaṅgahaṭṭhakathāyaṃ Tipiṭaka-Mahādhammarakkhita-ttheravāde " Tihetukakammena paṭisandhi tihetuka 'va hoti, [a]duhetukāhetukā na hoti.[b] Duhetukakammena duhetukā hoti, tihetukā na hotī," 'ti vuttaṃ taṃ imāya paḷiyā sameti. Yaṃ pana Tipiṭaka-Cūlanāgattherassa ca Moravāpivāsi-Mahādattattherassa ca vādesu, " Tihetukakammena paṭisandhi tihetukā 'pi hoti, duhetukā 'pi; ahetukā na hoti. Duhetukakammena duhetukā hoti, ahetukā 'pi; tihetukā na hotī," 'ti vuttaṃ taṃ imāya pāḷiyā viruddhaṃ viya dissati. Imissa kathāya hetu-adhikārattā ahetukapaṭisandhi na vuttā 'ti.

Gatikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[KAMMAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[78] 1. Idāni tassā hetusampattiyā paccayabhūtaṃ kammaṃ dassentena kathitāya Kammakathāya apubbatthānuvaṇṇanā: tattha *Ahosi kammaṃ ahosi kammavipāko* 'ti ādīsu atītabhavesu katassa kammassa atītabhavesu yeva vipakkavipākaṃ gahetvā " ahosi kammaṃ, ahosi kammavipāko " 'ti vuttaṃ. Tass' eva atītassa kammassa diṭṭhadhammavedanīyassa upapajjavedanīyassa ca paccayavekallena atītabhavesu yeva avipakkavipākañ ca atīte yeva parinibbutassa ca diṭṭhadhammavedanīya - upapajjavedanīya[2] - aparāpariyavedanīyassa kammassa avipakkavipākañ ca gahetvā *ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko*' ti vuttaṃ. Atītass' eva kammassa avipakkavipākassa paccuppannabhave paccayasampattiyā vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā *ahosi kammaṃ atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Atītass' eva kammassa atikkantavipākakālassa ca paccuppannabhave[3] parinibbāyantassa ca

[1] B pahīnattā.
[2] SM uppajja-.
[a to b] SH *omits.*
[3] SM bhave.

avipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā *ahosi kammaṃ n' atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Atītass' eva kammassa vipākārahassa avipakkavipākassa anāgate bhave paccayasampattiyā vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *ahosi kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Atītass' eva kammassa atikkantavipākakālassa ca anāgatabhave parinibbāyantassa ca avipākaṃ[1] gahetvā *ahosi kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ atītakammaṃ atīta-paccuppannā-nāgata-vipākāvipākavasena chadhā dassitaṃ.

Paccuppannabhave katassa diṭṭhadhammavedanīyassa kammassa idh' eva vipaccamānaṃ vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Tass' eva paccuppannassa kammassa paccayavekallena idha avipaccamānañ[2] ca diṭṭheva dhamme parinibbāyantassa idha avipaccamānañ ca vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ n' atthi kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Paccuppannass' eva kammassa upapajjavedanīyassa ca aparāpariyāyavedanīyassa ca anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Paccuppannass' eva kammassa upapajjavedanīyassa paccayavekallena anāgatabhave avipaccitabbañ ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa aparapariyāya-vedanīyassa avipaccitabbañ ca vipākaṃ gahetvā *atthi kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ paccuppannakammaṃ paccuppannānāgata-vipākāvipākavasena catudhā dassitaṃ.

Anāgatabhave[3] kātabbassa kammassa anāgatabhave vipaccitabbaṃ vipākaṃ gahetvā *bhavissati kammaṃ bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Tass' eva anāgatassa kammassa paccayavekallena avipaccitabbañ ca anāgatabhave parinibbāyitabbassa avipaccitabbañ ca vipākaṃ gahetvā *bhavissati kammaṃ na bhavissati kammavipāko* 'ti vuttaṃ. Evaṃ anāgatakammaṃ anāgata-vipākāvipākavasena dvidhā dassitaṃ. Taṃ sabbaṃ ekato katvā dvādasavidhena kammaṃ dassitaṃ hoti.

Imasmiṃ ṭhāne ṭhatvā tīṇi kammacatukkāni āharitvā vuccanti. Tesu hi vuttesu ayam attho pākaṭataro bhavissati. Catubbidhaṃ hi kammaṃ: Diṭṭhadhammavedanīyaṃ, Upapajjavedanīyaṃ, Aparapariyāyavedanīyaṃ, Ahosikamman 'ti. Tesu ekajavanavīthiyaṃ sattasu cittesu kusalā vā akusalā vā paṭhamajavanacetanā-diṭṭhadhammavedanīyakammaṃ nāma. Taṃ imasmiṃ yeva attabhāve vipākaṃ deti. Tathā asakkontaṃ pana Ahosi kammaṃ nāhosi kammavipāko, na bhavissati kammavipāko, n' atthi kammavipāko 'ti imassa tikassa

[1] B avipaccitabbavipākaṃ. [2] SM -mānassa. [3] SM Anāgate.

vasena Ahosikammaṇ nāma hoti. Atthasādhikā pana sattamajavanacetanā upapajjavedanīyakammaṇ nāma. Taṇ anantare attabhāve vipākaṇ deti. Tathā asakkontaṇ vuttanayen' eva Ahosikammaṇ nāma hoti. Ubhinnaṇ antare pana pañca javanacetanā aparapariyāyavedanīyakammaṇ nāma. Taṇ anāgate yadā okāsaṇ labhati tadā vipākaṇ deti. Sati saṇsārappavattiyā Ahosikammaṇ nāma na hoti.

Aparam 'pi catubbidhaṇ kammaṇ: yaṇ Garukaṇ, yaṇ Bahulaṇ,[1] yad-Asannaṇ, Kaṭattā-vā-pana kamman 'ti. Tattha kusalaṇ vā hoti akusalaṇ vā, garukāgarukesu yaṇ garukaṇ mātughātādikammaṇ vā mahaggatakammaṇ vā, tad-eva paṭhamaṇ vipaccati. Tathā bahulābahulesu 'pi yaṇ bahulaṇ hoti susīlyaṇ vā dussīlyaṇ vā, tad-eva paṭhamaṇ vipaccati. Yad-āsannaṇ nāma maraṇakāle anussaritakammaṇ vā katakammaṇ vā, yaṇ hi āsannamaraṇo anussarituṇ sakkoti kātuṇ vā, ten' eva upapajjati. Etehi pana tīhi muttaṇ na[2] punappunaṇ laddhāsevanaṇ Kaṭattā-vā-pana kammaṇ nāma hoti. Tesaṇ abhāve taṇ paṭisandhiṇ ākaḍḍhati.

Aparaṇ vā catubbidhaṇ kammaṇ: Janakaṇ, Upatthambhakaṇ, Upapīḷakaṇ, Upaghātakan 'ti. Tattha: Janakaṇ nāma kusalam 'pi akusalam 'pi hoti. Paṭisandhiyaṇ pavatte 'pi[3] rūpārūpavipākaṇ janeti. Upatthambhakam pana vipākaṇ janetuṇ na sakkoti. Aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṇ upatthambheti, addhānaṇ pavatteti. Upapīḷakaṇ aññena kammena dinnāya paṭisandhiyā janite vipāke uppajjanakasukhadukkhaṇ pīḷeti, bādhati, addhānaṇ pavattituṇ na deti. Upaghātakam pana kusalam 'pi akusalam 'pi samānaṇ aññaṇ dubbalakammaṇ ghātetvā tassa vipākaṇ paṭibāhetvā attano vipākassa okāsaṇ karoti. Evaṇ pana kammena kate okāse taṇ vipākaṇ uppannaṇ nāma vuccati.

Iti imesaṇ dvādasannaṇ kammānaṇ kammantarañ ca vipākantarañ ca buddhānaṇ kammavipākañāṇass' eva yāthāvasarasato pākaṭaṇ hoti, asādhāraṇaṇ sāvakehi. Vipassakena pana kammantaraṇ ca vipākantarañ ca ekadesato jānitabbaṇ. Tasmā ayaṇ mukhamattadassanena kammaviseso pakāsito 'ti. Evaṇ suddhikakammavasena paṭhamavāraṇ vatvā tad-eva kammaṇ dvidhā vibhajitvā kusalākusalādi-yugalavasena dasahi pariyāyehi apare dasa vārā vuttā. Tattha ārogyaṭṭhena *kusalaṇ*, anārogyaṭṭhena *akusalaṇ*. Idaṇ dukaṇ jātivasena vuttaṇ.

[1] SH yaggarukaṇ, yabbahulaṇ. [2] SH, SM *omit* na. [3] SH *v.l.* pavatteti.

[79] 2. Akusalam eva rogādidosasaṇyogena[1] *sāvajjaṇ*. Kusalaṇ tadabhāvena *anavajjaṇ*. Akusalaṇ aparisuddhattā kaṇhābhijātihetuttā vā *kaṇhaṇ*. Kusalaṇ parisuddhattā sukkābhijātihetuttā vā *sukkaṇ*. Kusalaṇ sukhavuddhimattā[2] *sukhudrayaṇ*.[2] Akusalaṇ dukkhavuddhimattā[3] *dukkhudrayaṇ*.[4] Kusalaṇ sukhaphalavattā *sukhavipākaṇ*. Akusalaṇ dukkhaphalavattā *dukkhavipākan* 'ti evaṇ etesaṇ nānākāro veditabbo 'ti.

Kammakathā-vaṇṇanā Ṇiṭṭhitā.

[VIPALLĀSAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[80] 1. Idāni tassa kammassa paccayabhūte vipallāse dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya (A. iv, 49) Vipallāsakathāya apubbatthānuvaṇṇanā: Suttante tāva saññāvipallāsā 'ti saññāya vipallāsabhāvā; viparītasaññā 'ti attho. Sesadvayesu 'pi es' eva nayo. Cittakiccassa dubbalaṭṭhāne diṭṭhivirahitāya akusalasaññāya sakakiccassa balavakāle *saññāvipallāso*. Diṭṭhivirahitass' eva akusalacittassa sakakiccassa balavakāle *cittavipallāso*. Diṭṭhisampayutte citte *diṭṭhivipallāso*. Tasmā sabbadubbalo saññāvipallāso. Tato balavataro cittavipallāso. Sabbabalavataro diṭṭhivipallāso. Ajātabuddhidārakassa kahāpaṇadassanaṇ viya hi saññā ārammaṇassa upaṭṭhānākāramattagahaṇato. Gāmikapurisassa kahāpaṇadassanaṇ viya cittaṇ lakkhaṇapaṭivedhassā-pi sampāpaṇato. Kammārassa mahāsaṇḍāsena ayogahaṇaṇ viya diṭṭhi abhinivissa parāmasanato. *Anicce niccan 'ti saññāvipallāso* 'ti anicce vatthusmiṇ "Niccaṇ idan" 'ti evaṇ gahetvā uppajjanakasaññā saññāvipallāso. Imina nayena sabbapadesu attho veditabbo.

2. *Na-saññāvipallāso, na-cittavipallāso na-diṭṭhivipallāso* 'ti catūsu vatthūsu dvādasannaṇ vipallāsagāhānaṇ abhāvā yāthāvagahaṇaṇ vuttaṇ.

Gāthāsu: *Anattani ca attā* 'ti anattani attā 'ti evaṇ saññino 'ti attho. *Micchādiṭṭhihatā*[5] 'ti na kevalaṇ saññino 'va, saññāya viya uppajjamānāya micchādiṭṭhiyā 'pi hatā.[6] *Khittacittā* 'ti saññādiṭṭhīhi

[1] B -sampayogena.
[2] SM sukhindriyaṇ.
[3] B, SH *v.l.*, SM -buddhimattā.
[4] SM dukkhindriyaṇ.
[5] B -gatā.
[6] B -diṭṭhiyā gahaṇatā.

viya uppajjamānena khittena vibbhantena cittena samannāgatā. *Visaññino* 'ti desanāmattam etaṃ. Viparīta-saññācittadiṭṭhino 'ti attho. (Athavā saññāpubbaṅgamattā diṭṭhiyā paṭhamaṃ catūhi padehi saññāvipallāso vutto. Tato micchādiṭṭhihatā[1] 'ti diṭṭhivipallāso, Khittacittā 'ti cittavipallāso. Visaññino 'ti tīhi vipallāsagahehi pakatisaññāvirahitā mohaṃ gatā,

Mucchito visavegena
Visaññī samapajjathā[2]

'ti ettha viya.)

[81] *Te yoġayuttā Mārassā* 'ti te janā sattā Mārassa yoge yuttā nāma honti. *Ayogakkhemagāmino*[3] 'ti catūhi yogehi itīhi khemaṃ nibbāṇaṃ appattā. *Sattā gacchanti saṃsāran* 'ti te yeva puggalā saṃsāraṃ saṃsaranti. Kasmā ? *Jātimaraṇagāmino* hi te, tasmā saṃsarantī 'ti attho. Buddhā 'ti catusaccabuddhā sabbaññuno. Kālattayasādhāraṇavasena bahuvacanaṃ. *Lokasmin* 'ti okāsaloke. *Pabhaṅkarā* 'ti lokassa paññālokaṅkarā. *Imaṃ dhammaṃ pakāsentī* 'ti vipallāsappahāṇaṃ dhammaṃ jotentī. *Dukkhūpasamagāminan* 'ti dukkhavūpasamaṃ nibbāṇaṃ gacchantaṃ. *Tesaṃ sutvānā* 'ti tesaṃ buddhānaṃ dhammaṃ sutvāna. *Sappaññā* 'ti bhabbabhūtā paññāvanto. *Sacittaṃ paccaladdhun* 'ti vipallāsavajjitaṃ sakacittaṃ paṭilabhitvā. Paṭi-aladdhā[4] 'ti padacchedo; athavā paṭilabhiṃsu, paṭialaddhun 'ti padacchedo. *Aniccataṃ*[5] *dakkhun* 'ti aniccavasen' eva addasaṃsu. *Anattani anattā* 'ti attānaṃ anattā 'ti addakkhuṃ. Athavā anattanī vatthusmiṃ attā n' atthī 'ti addakkhuṃ. *Sammādiṭṭhisamādānā* 'ti gahitasammādassanā. *Sabbadukkhaṃ upaccagun* 'ti sakalaṃ vaṭṭadukkhaṃ samatikkantā.

Pahīṇāpahīṇapucchāya: *Diṭṭhisampannassā* 'ti sotāpannassa. *Dukkhe sukhan 'ti saññā uppajjati, cittaṃ uppajjatī* 'ti mohakālussiyassa appahīṇattā saññāmattaṃ vā cittamattaṃ vā uppajjati. Anāgāmissā-pi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa ? Ime dve arahato yeva pahīṇā. *Asubhe subhan 'ti saññā uppajjati, cittaṃ uppajjatī* 'ti sakadāgāmissa 'pi uppajjati, kiṃ pana sotāpannassa ? Ime dve anāgāmissa pahīṇā 'ti Aṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ. Tasmā idaṃ dvayaṃ sotāpanna-sakadāgāmino sandhāya vuttan 'ti veditabbaṃ. Anāgāmino kāmarāgassa pahīṇattā Asubhe subhan 'ti saññācittavipallāsānañ ca pahāṇaṃ vuttan 'ti veditabbaṃ.

[1] B -gatā. [2] B Visaññitam āpajjatī. [3] SH -kkhemino.
[4] B, SH *v.l.* paṭi-aladdhun. [5] *Text* Aniccato.

Dvīsu vatthūsū 'ti ādīhi padehi pahīṇāpahīṇe nigametvā dasseti. Tattha: Anicce niccan 'ti, anattani attā 'ti imesu *dvīsu vatthūsu cha vipallāsā pahīṇā*. Dukkhe sukhan 'ti, Asubhe subhan 'ti imesu *dvīsu vatthūsu dve* diṭṭhi-*vipallāsā pahīṇā*. (Kesuci potthakesu " Dve " 'ti paṭhamaṇ likhitaṇ, pacchā " Chā " 'ti.) *Catūsu vatthūsū* 'ti cattāri ekato katvā vuttaṇ. *Aṭṭhā* 'ti dvīsu cha, dvīsu dve 'ti aṭṭha. *Cattāro* 'ti dukkhāsubhavatthūsu ekekasmiṇ dve dve saññācittavipallāsā 'ti cattāro. (Kesuci potthakesu " Cha dvīsu " 'ti vuttaṭṭhānesu 'pi evam eva likhitan 'ti.)

Vipallāsakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[MAGGAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[82] 1. Idāni tesaṇ tiṇṇaṇ vipallāsānaṇ pahāṇākāraṇ ariyamaggaṇ dassentena kathitāya Maggakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: *Maggo 'ti kenaṭṭhena maggo?* 'ti yo Buddhasāsane Maggo 'ti vuccati, so ken' aṭṭhena maggo nāma hotī 'ti attho. *Micchādiṭṭhiyā pahāṇāyā* 'ti ādīsu dasasu pariyāyesu paṭhamo paṭhamo tassa tassa maggaṅgassa ujuvipaccanīkavasena vutto. *Maggo c' eva hetu cā* 'ti tassa tassa kiccassa karaṇāya paṭipadaṭṭhena Maggo, sampāpakaṭṭhena Hetu. Tena maggassa paṭipadaṭṭho sampāpakaṭṭho ca vutto hoti. " Ayaṇ maggo ayaṇ paṭipadā " 'ti ādīsu hi paṭipadā maggo. " Maggassa nīyyānaṭṭho gahetabbo " 'ti ādīsu sampāpako hetu. Evaṇ dvīhi dvīhi padehi " Maggo 'ti ken' aṭṭhena maggo ?" 'ti pucchāya vissajjanaṇ kataṇ hoti. *Sahajātānaṇ dhammānaṇ upatthambhanāyā* 'ti attanā saha jātānaṇ arūpadhammānaṇ sahajāta-aññamaññā-nissayapaccayādibhāvena upatthambhanabhāvāya. *Kilesānaṇ pariyādānāyā* 'ti tantam-maggavajjhānaṇ vuttāvasesakilesānaṇ khepanāya. *Paṭivedhādivisodhanāyā* 'ti ettha yasmā, " Ko c' ādi kusalānaṇ dhammānaṇ ? Sīlañ ca suvisuddhaṇ diṭṭhi ca ujukā " (S. v. 143) 'ti vacanato sīlañ ca diṭṭhi ca saccapaṭivedhassa ādi. So ca ādimaggakkhaṇe visujjhati. Tasmā paṭivedhādivisodhanāyā 'ti vuttaṇ. *Cittassa adhiṭṭhānāyā* 'ti sampayuttacittassa sakakicce patiṭṭhāpanāya. *Cittassa vodānāyā* 'ti cittassa parisuddhabhāvāya. *Visesādhigamāyā* 'ti lokiyato visesapaṭilābhāya. *Uttaripaṭivedhāyā* 'ti lokiyato uttaripaṭivijjhanatthāya. [83] *Saccābhisamayāyā* 'ti catunnaṇ saccānaṇ ekābhisamayāya kiccanipphattivasena ekapaṭivedhāya. *Nirodhe patiṭṭhāpanāyā* 'ti cittassa vā puggalassa vā nibbāṇe patiṭṭhāpanatthāya.

2. *Sakadāgāmimagga*-kkhaṇādīsu aṭṭha maggaṅgāni ekato katvā taṇ-taṇ-maggavajjhakilesappahāṇaṇ vuttaṇ. Evaṇ vacane kāraṇaṇ heṭṭhā vuttam eva. Yasmā uparūparimaggenā-pi suṭṭhu ādivisodhanā suṭṭhu cittavodānañ ca hoti, tasmā tāni 'pi padāni vuttāni.

[84] 3. *Dassanamaggo* 'ti ādīhi yāva pariyosānā tassa dhammassa lakkhaṇavasena maggaṭṭho vutto. Tāni sabbāni 'pi padāni Abhiññeyyaniddese vuttatthan' eva. Evam ettha yathāsambhavaṇ lokiyalokuttaro maggo niddiṭṭho. [a]Hetuṭṭhena maggo niddiṭṭho.[b] Nippariyāyamaggattā c' assa puna Maggo 'ti na vuttaṇ. [85] *Ādhipateyyaṭṭhena indriyā* 'ti ādīni ca indriyādīnaṇ atthavasena.[1] *Saccānī* 'ti c' ettha saccañāṇāni. Sabbe 'pi te dhammā nibbāṇassa paṭipadaṭṭhena maggo. Ante vuttaṇ *nibbāṇaṇ* pana saṇsāradukkhābhibhūtehi dukkhanissaraṇatthikehi sappurisehi maggīyatī 'ti *maggo* 'ti vuttan 'ti veditabban 'ti.

Maggakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[MAṆḌAPEYYAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[86] 1. Idāni tassa maggassa maṇḍapeyyattaṇ dassentena kathitāya Bhagavato vacanekadesapubbaṅgamāya Maṇḍapeyyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā, tattha: *Maṇḍapeyyan* 'ti yathāsampannaṇ nimmalaṇ vippasannaṇ sappi Sappimaṇḍo 'ti vuccati, evaṇ vippasannaṭṭhena Maṇḍo, pātabbaṭṭhena Peyyaṇ, yaṇ hi pivitvā antaravīthiyaṇ patitā visaññino attano sāṭakādīnam 'pi assāmikā honti, taṇ pasannam 'pi na pātabbaṇ. Mayham pana idaṇ sikkhāttayasaṅgahitaṇ sāsanabrahmacariyaṇ sampannattā, nimmalattā, vippasannattā Maṇḍañ ca hitasukhāvahattā Peyyañ cā 'ti Maṇḍapeyyan 'ti dīpeti. Maṇḍo peyyo etthā 'ti Maṇḍapeyyo. Kin taṇ ? Sāsana-*brahmacariyaṇ*.

Kasmā sikkhāttayaṇ brahmacariyaṇ nāma ?

Uttamaṭṭhena nibbāṇaṇ Brahmaṇ nāma. Sikkhāttayaṇ nibbāṇatthāya pavattanato brahmatthāya cariyā 'ti Brahmacariyan 'ti vuccati. Sāsana-brahmacariyan 'ti taṇ yeva.

[a to b] B Hetuṭṭhena maggo 'ti ca aṭṭhaṅgiko maggo niddiṭṭho.

[1] *After* atthavasena B *adds* vuttāni, na maggatthavasena.

Satthā sammukhībhūto 'ti idam ettha kāraṇavacanaṃ. Yasmā pana Satthā sammukhībhūto, tasmā viriyapayogaṃ katvā pivath' etaṃ maṇḍaṃ! Bāhirakaṃ hi bhesajjamaṇḍaṃ vejjassa asammukhā pivantānaṃ pamāṇaṃ[1] vā uggamana-niggamanaṃ vā na jānāmā 'ti āsaṅkā hoti. Vejjassa sammukhā pana, Vejjo jānissatī 'ti nirāsaṅkā pivanti. Evam eva amhākañ ca dhammassāmī Satthā sammukhībhūto 'ti viriyaṃ katvā pivathā 'ti maṇḍapāne sanniyojeti. Diṭṭhadhammikasamparāyikaparamatthehi yathārahaṃ anusāsatī 'ti Satthā. " Api ca Satthā bhagavā satthavāho " 'ti ādinā Niddesanayena (Nd[1] 446) 'p' ettha attho veditabbo. Sandissamāno mukho bhūto 'ti Sammukhībhūto.

Maṇḍapeyyaniddese Tidhattamaṇḍo[2] 'ti: Tidhābhāvo tidhattaṃ. Tidhattena maṇḍo Tidhattamaṇḍo. Tividhena maṇḍo 'ti attho. *Satthari sammukhībhūte* 'ti idaṃ sabbākāraparipuṇṇa-maṇḍattayadassanatthaṃ vuttaṃ. Parinibbute 'pi pana satthari ekadesena maṇḍattayaṃ pavattati yeva. Ten' eva c' assa niddese " Satthari sammukhībhūte " 'ti avatvā *Katamo desanāmaṇḍo* ? 'ti ādi vuttan 'ti veditabbaṃ. *Desanāmaṇḍo* 'ti dhammadesanā eva maṇḍo. *Paṭiggahamaṇḍo* 'ti desanāpaṭiggāhako eva maṇḍo. *Brahmacariyamaṇḍo* 'ti maggabrahmacariyam eva maṇḍo. *Ācikkhanā* 'ti desetabbānaṃ saccādīnaṃ imāni nāmānī 'ti nāmavasena kathanā. *Desanā* 'ti dassanā. *Paññāpanā* 'ti jānāpanā, ñāṇamukhe ṭhapanā vā. Āsanaṃ ṭhapento hi " Āsanaṃ paññāpetī " 'ti vuccati. *Paṭṭhapanā* 'ti paññāpanā; pavattanā 'ti attho; ñāṇamukhe ṭhapanā vā. *Vivaraṇā* 'ti vivaṭakaraṇaṃ; vivaritvā dassanā 'ti attho. *Vibhajanā* 'ti vibhāgakiriyā; Vibhāgato dassanā 'ti attho. *Uttānīkamman* 'ti pākaṭabhāvakaraṇaṃ.

(Athavā Ācikkhanā 'ti desanādīnaṃ channaṃ padānaṃ mūlapadaṃ. Desanādīni cha padāni tassa atthavivaraṇatthaṃ[3] vuttāni. Tattha: Desanā 'ti ugghaṭitaññūnaṃ vasena saṅkhepato paṭhamaṃ uddesavasena desanā.[4] Ugghaṭitaññū hi saṅkhepato vuttaṃ paṭhamaṃ vuttañ ca paṭivijjhanti. *Paññāpanā* 'ti vipañcitaññūnaṃ vasena tesaṃ cittatosanena buddhinisāṇena[5] ca paṭhamaṃ saṅkhittassa vitthārato niddesavasena paññāpanā. *Paṭṭhapanā* 'ti tesaṃ yeva niddiṭṭhassa niddesassa paṭiniddesavasena vitthārakaraṇena paññāpanā. *Vivaraṇā* 'ti niddiṭṭhassā-pi punappunaṃ vacanena vitthāraṇā.[6]

[1] B vamanaṃ.
[2] *Text* Tividho maṇḍo.
[3] SH vivaraṇatthaṃ.
[4] B kathanā.
[5] B buddhānaṃ sāsane.
[6] SH, SM vivaraṇā.

Vibhajanā 'ti punappunaṃ vuttassā-pi vibhāgakaraṇena vibhajanā. *Uttānīkamman* 'ti vivaṭassa vitthārakaravacanena vibhattassa ca nidassanavacanena uttānīkaraṇaṃ. Ayaṃ desanā neyyānam 'pi paṭivedhāya hoti. *Ye vā pan' aññe 'pi kecī* 'ti Piyaṅkara-mātādikā vinipātikā gahitā. *Viññātāro* 'ti paṭivedhavasena lokuttaradhammaṃ viññātāro. Ete hi bhikkhu-ādayo paṭivedhavasena dhammadesanaṃ paṭiggaṇhantī 'ti paṭiggahino. *Ayam evā* 'ti ādīni paṭhama-ñāṇaniddese vuttatthāni. Ariyamaggo nibbāṇena saṃsandanato brahmatthāya cariyā 'ti *brahmacariyan* 'ti vuccati.

2. Idāni *adhimokkhamaṇḍo* 'ti ādīhi tasmiṃ maggakkhaṇe vijjamānāni indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgāni Maṇḍapeyyavidhāne yojetvā dasseti. Tattha: Adhimokkhamaṇḍo 'ti adhimokkha-saṅkhāto maṇḍo. *Kasaṭo* 'ti pasādavirahito adhimokkhamaṇḍo. Chaḍḍetvā 'ti samucchedavasena pahāya. *Saddhindriyassa* [87] *adhimokkhamaṇḍaṃ pivatī 'ti maṇḍapeyyan* 'ti saddhindriyato adhimokkhamaṇḍassa anaññatte 'pi sati aññaṃ viya katvā vohāravasena vuccati. Yathā loke nisadapotako nisadapotakasarīrassa anaññatte 'pi sati "Nisadapotassa sarīran" 'ti vuccati; yathā ca pāliyaṃ "Phusitattan" 'ti ādīsu dhammato anañño 'pi bhāvo añño viya vutto; yathā ca Aṭṭhakathāyaṃ "Phusanalakkhaṇo phasso" 'ti ādīsu dhammato anaññam 'pi lakkhaṇaṃ aññaṃ viya vuttaṃ; evam idan 'ti veditabbaṃ. Pivatī 'ti c' ettha taṃsamaṅgī puggalo 'ti vuttaṃ hoti. Taṃsamaṅgī puggalo taṃ maṇḍaṃ pivatī 'ti katvā tena puggalena so maṇḍo pātabbato Maṇḍapeyyaṃ nāma hotī 'ti vuttaṃ hoti. Maṇḍapeyyo 'ti ca vattabbe Maṇḍapeyyan 'ti liṅgavipallāso kato. Sesānam 'pi iminā nayena attho veditabbo. Apubbesu pana *pariḷāho* 'ti pīnanalakkhaṇāya pītiya paṭipakkho kilesasantāpo. [88] *Duṭṭhullan* 'ti upasamapaṭipakkho kilesavasena olārikabhāvo asantabhāvo.[1] *Appaṭisaṅkhā* 'ti paṭisaṅkhānapaṭipakkho kilesavasena asamavāhitabhāvo.

3. Puna aññena pariyāyena maṇḍapeyyavidhiṃ niddisitukāmo *Atthi maṇḍo* 'ti ādim āha. Tattha: *Tatthā* 'ti tasmiṃ saddhindriye. Attharaso 'ti ādīsu saddhindriyassa adhimuccanaṃ attho, saddhindriyaṃ dhammo. Tad-eva nānākilesehi vimuttattā Vimutti. Tassa atthassa sampatti *attharaso*; tassa dhammassa sampatti *dhammaraso*. Tassā vimuttiyā sampatti *vimuttiraso*. (Athavā atthapaṭilābharati attharaso; dhammapaṭilābharati dhammaraso; vimuttipaṭilābharati vimuttiraso. Ratī 'ti ca taṃsampayuttā tadārammaṇā vā pīti. Iminā nayena sesapadesu 'pi attho veditabbo.) Imasmiṃ pariyāye

[1] B asantāpo.

maṇḍassa peyyaṇ Maṇḍapeyyan 'ti attho vutto hoti. [89] Evaṇ indriyādi-bodhipakkhiyadhammapaṭipāṭiyā indriya - bala - bojjhaṅga-maggaṅgānaṇ vasena maṇḍapeyyaṇ dassetvā puna ante ṭhitaṇ brahmacariyamaṇḍaṇ dassento maggassa padhānattā[1] maggaṇ pubbaṅgamaṇ katvā uppaṭipāṭivasena maggaṅga-bojjhaṅga-bala-indriyāni dassesi.

[90-91] 4. *Ādhipateyyaṭṭhena indriyā*[2] *maṇḍo* 'ti ādayo yathāyogaṇ lokiyalokuttarā maṇḍa. Taṇ heṭṭhā vuttanayena veditabbaṇ. *Tathaṭṭhena*[3] *saccā*[3] *maṇḍo*[3] 'ti ettha pana dukkhasamudayānaṇ maṇḍattābhāvā Mahāhatthipadasutte (M. i. 185) viya saccañāṇāni Saccā 'ti vuttan 'ti veditabban 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Maṇḍapeyyakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Mahāvagga-vaṇṇanā 'ti.

[YUGANANDHAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[92] 1. Idāni maṇḍapeyyaguṇassa ariyamaggassa yuganandhaguṇaṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Yuganandhakathāya apubbatthanuvaṇṇanā: Yasmā pana Dhammasenāpati Dhammarāje dharamāne yeva Dhammarājassa parinibbāṇasaṇvacchare parinibbuto, tasmā Dhammarāje dharamāne yeva Dhammabhaṇḍāgārikena desitaṇ imaṇ suttantaṇ tass' eva sammukhā sutvā *Evaṇ me sutan* 'ti ādim āhā 'ti veditabbaṇ. Tattha: *Āyasmā* 'ti piyavacanaṇ guruvacanaṇ sagārava-sappatissavacanaṇ; āyumā 'ti attho. *Ānando* 'ti tassa therassa nāmaṇ. So hi jāyamāno yeva ca kule ānandaṇ bhusaṇ tuṭṭhiṇ akāsi. Tasmā 'ssa Ānando 'ti nāmaṇ katan 'ti veditabbaṇ. *Kosambiyan* 'ti evaṇnāmake nagare. Tassa hi nagarassa ārāmapokkharaṇī-ādīsu tesu tesu ṭhānesu kosambarukkhā ussannā ahesuṇ, tasmā taṇ Kosambī 'ti saṅkhaṇ agamāsi. Kusambassa isino assamato avidūre māpitattā 'ti eke. *Ghositārāme* 'ti Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme.

Kosambiyaṇ hi tayo seṭṭhino ahesuṇ: Ghositaseṭṭhī, Kukkuṭaseṭṭhi, Pāvārikaseṭṭhī 'ti. Te tayo 'pi loke Buddho uppanno 'ti sutvā pañcahi pañcahi sakaṭasatehi dānūpakaraṇāni gahāpetvā Sāvatthiṇ

[1] B pajānanattā. [2] *Text* -yaṇ; SH -ya-. [3] *Not in Text.*

gantvā Jetavanasamīpe khandhāvāraṇ bandhitvā Satthu santikaṇ gantvā vanditvā paṭisanthāraṇ katvā nisinnā. Satthu dhammadesanaṇ sutvā sotāpattiphale patiṭṭhahitvā Satthāraṇ nimantetvā Buddhamukhassa bhikkhusaṅghassa aḍḍhamāsamattaṇ mahādānaṇ datvā Bhagavato pādamūle nipajjitvā sakajanapadagamanatthaṇ Bhagavantaṇ yācitvā, "Suññāgāre kho gahapatayo tathāgatā abhiramantī" 'ti Bhagavatā vutte, "Dinnā no Bhagavatā paṭiññā" 'ti ñatvā ati viya tuṭṭhā Dasabalaṇ vanditvā nikkhantā antarāmagge yojane yojane Bhagavato nivāsatthaṇ vihāraṇ karonto[1] anupubbena Kosambiṇ patvā attano attano ārāme mahantaṇ dhanapariccāgaṇ katvā Bhagavato vihāre kārāpayiṇsu. Tattha Ghositasetthinā kārito Ghositārāmo nāma ahosi. Kukkuṭaseṭṭhinā kārito Kukkuṭārāmo nāma. Pāvārikaseṭṭhinā ambavane kārito Pāvārikambavanaṇ nāma. Taṇ sandhāya vuttaṇ, "Ghositaseṭṭhinā kārite ārāme" 'ti.

Āvuso bhikkhave 'ti ettha Buddhā bhagavanto sāvake ālapantā Bhikkhave 'ti ālapanti. Sāvakā pana buddhehi sadisā mā homā 'ti Āvuso 'ti paṭhamaṇ vatvā pacchā Bhikkhavo 'ti vadanti. Buddhehi ca ālapite[2] bhikkhusaṅgho Bhadante 'ti paṭivacanaṇ deti. Sāvakehi ālapite[2] *Āvuso* 'ti. *Yo hi kocī* 'ti aniyāmavacanaṇ; etena tādisānaṇ sabbabhikkhūnaṇ pariyādānaṇ. *Mama santike* 'ti mama samīpe. *Arahattappattaṇ* 'ti attanā arahattassa pattaṇ. Napuṇsakabhāve siddhavacanaṇ.[3] (Arahattaṇ pattaṇ 'ti vā padacchedo. Attanā pattaṇ arahattaṇ 'ti attho. Arahattappattaṇ attānaṇ 'ti vā pāṭhaseso.) *Catūhi maggehī* 'ti upari vuccamānehi catūhi paṭipadāmaggehi, na ariyamaggehi, "Catūhi maggehi[4]" 'ti visuṇ ca vuttattā. Kassaci arahato paṭhamassa ariyamaggassa dhammuddhaccapubbaṅgamo maggo, ekassa ariyamaggassa samathapubbaṅgamo, ekassa vipassanāpubbaṅgamo, ekassa yuganandhapubbaṅgamo 'ti evaṇ cattāro 'pi paṭipadā maggā hontī 'ti veditabbaṇ.

Etesaṇ vā aññatarenā 'ti etesaṇ catunnaṇ paṭipadānaṇ maggānaṇ ekena vā paṭipadāmaggena. Arahattapattaṇ byākarotī 'ti attho.

Sukkhavipassakassa hi arahato dhammuddhaccapubbaṅgamaṇ sotāpattimaggaṇ patvā sesamaggattayam 'pi suddhavipassanāhi yeva pattassa arahattappatti dhammuddhacca-pubbaṅgamamaggā hoti, dhammuddhaccaviggahaṇ patvā vā, appatvā vā, samathapubbaṅgamādīnaṇ tiṇṇaṇ paṭipadānaṇ maggānaṇ ekekassa vasena pattacatu-

[1] B kārentā; SM kārento.
[2] B -to.
[3] B siddhaṇ va naṇ.
[4] B dhammehi.

maggassa arahato arahattappatti itara-ekekamagge pubbaṅgamā hoti, tasmā āha,[1] " Etesaṃ vā aññatarenā " 'ti.

Samathapubbaṅgamaṃ vipassanaṃ bhāvetī 'ti samathaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā vipassanaṃ bhāveti. Paṭhamaṃ samādhiṃ uppādetvā pacchā vipassanaṃ bhāvetī 'ti attho. *Maggo sañjāyatī* 'ti paṭhamo lokuttaramaggo nibbattati. *So taṃ maggan* 'ti ādīsu ekacittakkhaṇikassa maggassa āsevanādīni nāma n' atthi, dutiyamaggādayo pana uppādento tam eva maggaṃ *āsevati bhāveti bahulīkarotī* 'ti vuccati. *Saṃyojanā pahīyanti, anusayā byantī-hontī* 'ti yāva arahattamaggā kamena sabbe saṃyojanā pahīyanti, anusayā byantī-honti. Anusayā byantī-hontī 'ti ca puna anuppattiyā vigatā[2] hontī 'ti attho.

Puna ca paraṃ 'ti puna ca aparaṃ kāraṇaṃ. *Vipassanāpubbaṅgamaṃ samathaṃ bhāvetī* 'ti vipassanaṃ pubbaṅgamaṃ purecārikaṃ katvā samathaṃ bhāveti. Paṭhamaṃ vipassanaṃ uppādetvā pacchā samādhiṃ bhāvetī 'ti attho.

Yuganandhaṃ bhāvetī 'ti yuganandhaṃ katvā bhāveti. Ettha ten' eva cittena samāpattiṃ samāpajjitvā ten' eva saṅkhāre sammasituṃ na sakkā; ayam pana yāvatā samāpattiyo samāpajjati tāvatā saṅkhāre sammasati. Yāvatā saṅkhāre sammasati, tāvatā samāpattiyo samāpajjati. Kathaṃ ? Paṭhamaṃ jhānaṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati; saṅkhāre sammasitvā dutiyaṃ jhānaṃ samāpajjati, tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati; saṅkhāre sammasitvā tatiyaṃ jhānaṃ ... pe ... nevasaññā-nāsaññāyatana-samāpattiṃ samāpajjatī. Tato vuṭṭhāya saṅkhāre sammasati. Evaṃ samathavipassanaṃ yuganandhaṃ bhāveti nāma.

[93] *Dhammuddhaccaviggahītaṃ mānasaṃ hotī* 'ti ettha mandapaññānaṃ vipassakānaṃ upakkilesavatthuttā vipassanūpakkilesa-saññitesu obhāsādīsu dasasu dhammesu bhantatāvasena uddhaccasahagatacittuppattiyā vikkhepa-saṅkhātaṃ uddhaccaṃ Dhammuddhaccaṃ; tena dhammuddhaccena viggahītaṃ virūpagahītaṃ virodham āpāditaṃ mānasaṃ cittaṃ Dhammuddhaccaviggahītaṃ mānasaṃ hoti; tena vā dhammuddhaccena kāraṇabhūtena tammūlaka-taṇhāmānadiṭṭhuppattiyā viggahītaṃ mānasaṃ hoti. (Dhammuddhaccaviggahītamānasan 'ti vā pāṭho hoti.) *So āvuso samayo* 'ti iminā maggāmaggavavatthānena taṃ dhammuddhaccaṃ paṭibāhitvā puna vipassanāvīthiṃ paṭipannakālaṃ[3] dasseti. *Yaṃ taṃ cittan* 'ti yasmiṃ samaye taṃ vipassanāvīthiṃ okkamitvā pavattaṃ cittaṃ. *Ajjhattam eva santiṭṭhatī*

[1] SH, SM *omit.* [2] SH, SM vigatantā. [3] B puna vīthippaṭipannakālaṃ.

'ti vipassanāvīthiṃ paccotaritvā tasmiṃ samaye Gocarajjhatta-saṅkhāte ārammaṇe santiṭṭhati patiṭṭhāti. *Sannisīdatī* 'ti tatth' eva pavattivasena sammā nisīdati. *Ekodi hotī* 'ti ekaggaṃ hoti. *Samādhiyatī* 'ti sammā ādhiyati suṭṭhu ṭhitaṃ hotī 'ti.

Ayaṃ suttanta-vaṇṇanā.*

2. Tassa suttantassa niddesakathāya *tattha jāte dhamme* 'ti tasmiṃ samādhismiṃ jāte cittacetasike dhamme. *Aniccato anupassanaṭṭhenā* 'ti ādinā vipassanāya bhedaṃ dasseti. *Sammādiṭṭhi-maggo* 'ti sammādiṭṭhi-saṅkhāto maggo. Aṭṭhasu maggaṅgesu ekeko 'pi hi Maggo 'ti vuccati. *Āsevatī* 'ti sotāpattimaggavasena. *Bhāvetī* 'ti sakadāgāmimagguppādanena. Bahulīkarotī 'ti anāgāmi-arahatta-magguppādanena.

[94] Imesaṃ tiṇṇaṃ avatthābhede 'pi sati āvajjanādīnaṃ[1] sādhāraṇattā sadisam eva vissajjanaṃ kataṃ.

[95] 3. Ālokasaññā-paṭinissaggānupassanānaṃ antarā peyyāle avikkhepādīni ca jhāna-samāpatti-kasiṇā-nussati-asubhā ca dīghaṃ-assāsādīni ca Ānantarikasamādhiñāṇa-niddese (*Vol. I, pp.* 310-312) niddiṭṭhattā saṅkhittāni. Tattha ca: Avikkhepavasenā 'ti pubbabhāgāvikkhepavasena gahetabbaṃ. Aniccānupassī assāsavasenā 'ti ādike suddhavipassanāvasena vuttacatukke pana taruṇavipassanākāle vipassanāsampayutta-samādhipubbaṅgamā balavavipassanā veditabbā. Vipassanāpubbaṅgamavāre paṭhamaṃ Aniccato 'ti ādinā ārammaṇaṃ aniyametvā vipassanā vuttā, pacchā Rūpaṃ aniccato 'ti ādinā ārammaṇaṃ niyametvā vuttā. *Tattha jātānan* 'ti tassā vipassanāya jātānaṃ cittacetasikānaṃ dhammānaṃ.

[96] 4. *Vossaggārammaṇatā*[1] 'ti ettha vossaggo[2] nibbāṇaṃ. Nibbāṇaṃ hi saṅkhatavossaggato pariccāgato Vossaggo 'ti vutto, vipassanā ca taṃsampayuttadhammā ca nibbāṇaninnatāya ajjhāsayavasena nibbāṇe patiṭṭhitattā nibbāṇapatiṭṭhā nibbāṇārammaṇā. Patiṭṭhā 'pi hi ālambīyatī 'ti ārammaṇaṃ nāma hoti. Nibbāṇe patiṭṭhaṭṭhen' eva nibbāṇarammaṇā. Aññattha paḷiyam 'pi hi " Patiṭṭhā ārammaṇan " 'ti vuccati, yath' āha: " Seyyathā 'pi āvuso nalāgāraṃ vā tiṇāgāraṃ vā sukkhaṃ kolāpaṃ terovassikaṃ puratthimāya ce 'pi disāya puriso āditāya tiṇukkāya upasaṅkameyya, labhetha aggi otāraṃ,

* *Text pp.* 92-93, *para.* 1=A. iv, 170.

[1] B -bhedena vīsati-āva . . .

[2] SH Vavassa-.

labhetha aggi ārammaṇan ?" 'ti ādi. Tasmā tattha jātānaṇ dhammānaṇ vossaggārammaṇatāya[1] nibbaṇa-patiṭṭhābhāvena hetubhūtena uppādito yo cittassa ekaggatā-saṅkhāto upacārappaṇābhedo avikkhepo, so Samādhī 'ti vipassanāto[2] pacchā uppādito nibbedhabhāgiyo samādhi niddiṭṭho hoti. Tasmā yeva hi, *Iti Paṭhamaṇ vipassanā pacchā samatho* 'ti vuttaṇ.

[97] 5. Yuganandhaniddese yasmā heṭṭhā suttantavaṇṇanāya vutto yuganandhakkamo purimadvayaniddesavasen' eva pākaṭo, maggakkhaṇe yuganandhakkamo pana na pākaṭo, tasmā pubbabhāge anekantikaṇ yuganandhabhāvaṇ avatvā maggakkhaṇe ekantena labbhamāna-yuganandhabhāvanam eva dassento *soḷasahi ākārehī* 'ti ādim āha. Tattha: Ārammaṇaṭṭhenā 'ti ādīsu sattarasasu ākāresu ante uddiṭṭhaṇ yuganandhaṇ mūlapadena ekaṭṭhattā taṇ vippahāya sesānaṇ vasena Soḷasahī 'ti vuttaṇ. *Ārammanaṭṭhenā* 'ti alambanaṭṭhena; ārammaṇavasenā 'ti attho. Evaṇ sesesu 'pi. Gocaraṭṭhenā 'ti ārammaṇaṭṭhe 'pi sati nissayitabbaṭṭhanaṭṭhena. *Pahāṇaṭṭhenā* 'ti pajahanaṭṭhena. *Pariccāgaṭṭhenā* 'ti pahāṇe 'pi sati puna anādiyanena pariccāgaṭṭhena. *Vuṭṭhānaṭṭhenā* 'ti uggamanaṭṭhena. *Vivaṭṭanaṭṭhenā* 'ti uggamane 'pi sati apunarāvaṭṭanena nivattanaṭṭhena. *Santaṭṭhenā* 'ti nibbutaṭṭhena. *Paṇītaṭṭhenā* 'ti nibbutaṭṭhe 'pi sati uttamaṭṭhena atappakaṭṭhena vā. *Vimuttaṭṭhenā* 'ti bandhanāpagataṭṭhena. *Anāsavaṭṭhenā* 'ti bandhanamokkhe 'pi sati ārammaṇaṇ katvā pavattamānāsava-virahitaṭṭhena. *Taraṇaṭṭhenā* 'ti anosīditvā pilavanaṭṭhena atikkamanaṭṭhena vā. *Animittaṭṭhenā* 'ti saṅkhāranimitta-virahitaṭṭhena. *Appaṇihitaṭṭhenā* 'ti paṇidhivirahitaṭṭhena. *Suññataṭṭhenā* 'ti abhinivesa-virahitaṭṭhena. *Ekarasaṭṭhenā* 'ti ekakiccaṭṭhena. *Anativattanaṭṭhenā* 'ti aññamaññaṇ anatikkamanaṭṭhena. *Yuganandhaṭṭhenā* 'ti yugalaṭṭhena.

Uddhaccaṇ pajahato . . . avijjaṇ pajahato 'ti yogino tassa tassa paṭipakkhapahāṇavasena vuttaṇ. *Nirodho* c' ettha nibbāṇam eva.

Aññamaññaṇ nātivattantī 'ti samatho ce vipassanaṇ ativatteyya, līnapakkhikattā samathassa cittaṇ kosajjāya saṇvatteyya. Vipassanā ce samathaṇ ativatteyya, uddhaccapakkhikattā vipassanāya cittaṇ uddhaccāya saṇvatteyya. Tasmā samatho ca vipassanaṇ anativattamāno kosajjapātaṇ[3] na karoti, vipassanā samathaṇ anativattamānā uddhaccapātaṇ na karoti. Samatho samaṇ pavattamāno vipassanaṇ uddhaccapātato rakkhati, vipassanā samaṇ pavattamānās amathaṇ kosajjapātato rakkhati. Evam eva ubho aññamaññaṇ anativatta-

[1] SH, SM vavassa-. [2] SH -nato. [3] SH *v.l.* -jjam āpātaṇ.

nakiccena ekakiccā samā hutvā pavattamānā[1] na aññamaññaṃ anativattamānā atthasiddhikarā[2] honti.[3] Tesaṃ maggakkhaṇe yuganandhattaṃ uṭṭhānagāminī-vipassanākkhaṇe yuganandhattā yeva hoti.

[98] 6. Pahāṇa-pariccāga-vuṭṭhāna-vivaṭṭana-taraṇānaṃ[4] maggakiccavasena vuttattā sakalassa maggakiccassa[5] dassanatthaṃ Uddhaccasahagata-kilesā ca khandhā ca, avijjāsahagata-kilesā ca khandhā ca niddiṭṭhā. Sesānaṃ na tathā-vuttattā paṭipakkha-dhammamatta[6]-dassanavasena uddhaccāvijjā eva niddiṭṭhā. *Vivaṭṭato* 'ti nivattantassa.

[99] 7. *Samādhi* kāmāsavā *vimutto hotī* 'ti samādhissa kāmacchandapaṭipakkhattā vuttaṃ. *Rāgavirāgā* 'ti rāgassa virāgo samatikkamo etissā atthī 'ti rāgavirago; rāgavirāgato 'ti nissakkavacanaṃ vā. Tathā *avijjāvirāgā*. *Cetovimuttī* 'ti maggasampayutto samādhi. *Paññāvimuttī* 'ti maggasampayuttā paññā.

8. *Tarato* 'ti tarantassa. [100] *Sabbapaṇidhīhī* 'ti rāgadosamohapaṇidhīhi sabbapatthanāhi vā. Evaṃ cuddasa ākāre vissajjetvā ekarasaṭṭhañ ca anativattanaṭṭhañ ca avissajjetvā 'va *imehi soḷasahi ākārehī* 'ti āha. Kasmā? Tesaṃ cuddasannaṃ ākārānaṃ ekekassa avasāne, "Ekarasā honti ... yaganandhā honti ... aññamaññaṃ nā-tivattantī 'ti niddiṭṭhattā te dve 'pi ākārā niddiṭṭhā 'va honti. Tasmā Soḷasahī 'ti āha. Yuganandhaṭṭho pana uddese 'pi na bhaṇito yevā 'ti.*

9. *Dhammuddhacca*-vāre: Aniccato manasi karoto obhāso uppajjatī 'ti udayabbayānupassanāyaṃ ṭhitassa tīhi anupassanāhi punappunaṃ saṅkhāre vipassantassa vipassantassa[7] vipassanāñāṇesu paripākagatesu tadaṅgavasena kilesappahāṇena parisuddhacittassa aniccato vā dukkhato vā anattato vā manasi-karaṇakkhaṇe vipassanāñāṇānubhāvena pakatiya 'va obhāso uppajjatī 'ti. Paṭhamaṃ tāva aniccato manasi karoto obhāso kathito. Akusalo vipassako tasmiṃ obhāse uppanne, "Na ca vata me ito pubbe evarūpo obhāso uppannapubbo, addhā maggaṃ patto 'mhi, phalaṃ patto 'mhī," 'ti amaggaṃ yeva maggo 'ti, aphalam eva phalan 'ti gaṇhāti. Tassa amaggaṃ maggo 'ti, aphalaṃ phalan 'ti gaṇhato vipassanāvīthi ukkantā[8] hoti. So

* *This explains the doubt expressed by A. C. Taylor in his footnote on Text, page* 97.

[1] B, SH *v.l.*, SM -māne.
[2] SH *v.l.* anattha-; B -siddhiṃ.
[3] B karonti.
[4] B, SH *v.l.*, S.M. -karaṇānaṃ.
[5] SH *v.l.* maggassa.
[6] SH *v.l.* paṭipakkhamatta-.
[7] B *does not repeat.*
[8] B okkantā.

attano vipassanāvīthiṃ vissajjetvā vikkhepam āpanno vā obhāsam eva taṇhādiṭṭhimaññanāhi maññamāno vā nisīdati. So panā-yaṃ obhāso kassaci bhikkhuno pallaṅkaṭṭhānamattam eva obhāsento uppajjati, kassaci antogabbhaṃ, kassaci bahigabbham 'pi, kassaci sakalavihāraṃ ... gāvutaṃ ... addhayojanaṃ ... yojanaṃ ... dviyojanaṃ ... pe ... kassaci paṭhavītalato yāva akaniṭṭhabrahmalokā[1] ekālokaṃ kurumāno. Bhagavato pana dasasahassīlokadhātuṃ[2] obhāsento udapādi. Ayaṃ hi obhāso caturaṅgasamannāgate 'pi andhakāre taṃ taṃ ṭhānaṃ obhāsento uppajjati.

[**101**] *Obhāso dhammo 'ti obhāsaṃ āvajjatī* 'ti ayaṃ obhāso maggadhammo, phaladhammo 'ti vā, taṃ taṃ obhāsaṃ manasi karoti. *Tato vikkhepo uddhaccan* 'ti tato obhāsato dhammo 'ti āvajjanakaraṇato vā yo uppajjati vikkhepo so Uddhaccaṃ nāmā 'ti attho. *Tena uddhaccena viggahitamānaso* 'ti tena evaṃ uppajjamānena uddhaccena virodhitacitto, tena vā uddhaccena kāraṇabhūtena[3] tammūlaka-kilesuppattiyā virodhitacitto vipassako vipassanāvīthiṃ okkamitvā vikkhepaṃ vā tammūlaka-kilesesu vā ṭhitattā *aniccato dukkhato anattato* upaṭṭhānāni *yathābhūtaṃ na-ppajānāti. Tena vuccati Dhammuddhaccaviggahitamānaso* 'ti evaṃ Iti-saddo[4] yojetabbo hoti. *So samayo* 'ti evaṃ assādavasena upakkiliṭṭhacittassa 'pi yogino sace upaparikkhā uppajjati, so evaṃ pajānāti, "Vipassanā nāma saṅkhārārammaṇā, maggaphalāni nibbāṇārammaṇāni, imāni ca cittāni saṅkhārārammaṇāni, tasmā nāyam obhāso maggo, udayabbayānupassanā yeva nibbāṇassa lokiko maggo" 'ti maggāmaggaṃ vavatthapetvā taṃ vikkepaṃ parivajjayitvā udayabbayānupassanāya ṭhatvā sādhukaṃ saṅkhāre aniccato dukkhato anattato vipassati. Evaṃ upaparikkhantassa so samayo hoti. Evaṃ apassanto pana "Maggaphalappatto 'mhī" 'ti adhimāniko hoti.

Yaṃ taṃ cittan 'ti yaṃ taṃ vipassanācittaṃ. *Ajjhattaṃ yevā* 'ti aniccānupassanāya ārammaṇe gocarajjhatte yeva. *Ñāṇaṃ uppajjatī* 'ti tass' eva yogāvacarassa rūpārūpadhamme tūlayantassa tīrayantassa vissaṭṭha-indavajiram iva avihatavegaṃ tikhiṇaṃ sūram ativisadaṃ vipassanāñāṇaṃ uppajjati. *Pīti uppajjatī* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye khuddikā pīti, khaṇikā pīti, okkantikā pīti, ubbegā pīti, pharaṇā pītī 'ti ayaṃ pañcavidhā vipassanāsampayuttā pīti sakalasarīraṃ pūrayamānā uppajjati. *Passaddhi uppajjatī* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye kāyacittānaṃ n' eva daratho, na gāravatā,[5] na ka-

[1] B -lokaṃ. [2] B -sahassa-. [3] B karaṇa-.
[4] *This does not suit the readings in the Text.* [5] B kharatā.

kkhalatā, na akammaññatā, na gelaññatā, na vaṅkatā hoti. Atha kho pan' assa kāyacittāni passaddhāni lahūni mudūni kammaññāni paguṇāni suvisadāni ujukāni yeva honti. So imehi passaddhādīhi anuggahita-kāyacitto tasmiṃ samaye amānusiṃ nāma ratiṃ anubhavati, yaṃ sandhāya vuttaṃ:

Suññāgāraṃ paviṭṭhassa
Santacittassa bhikkhuno
Amānusī ratī hoti
Sammā dhammaṃ vipassato.

Yato yato sammasati
Khandhānaṃ udayabbayaṃ,
Labhati pītipāmojjaṃ
Amataṃ taṃ vijānatan 'ti.
(*Vism.* 636.)

Evam assa imaṃ amānusiṃ ratiṃ sādhayamānā[1] lahutādīhi saha vipassanāsampayuttā kāyacittappassaddhi uppajjati. *Sukhaṃ uppajjatī* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye sakalasarīraṃ abhisandayamānaṃ vipassanāsampayuttaṃ sukhaṃ uppajjati. *Adhimokkho uppajjatī* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye cittacetasikānaṃ atisayapasādabhūtā vipassanāsampayuttā saddhā uppajjati. *Paggaho uppajjatī* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye asithilam anaccāraddhaṃ supaggahītaṃ vipassanāsampayuttaṃ viriyaṃ uppajjati. *Upaṭṭhānaṃ uppajjatī* 'ti tass' eva tasmiṃ samaye supaṭṭhitā suppatiṭṭhitā nikhātā acalā pabbatarājasadisā vipassanāsampayuttā sati uppajjati. So yaṃ yaṃ ṭhānaṃ āvajjati samannāharati manasi karoti paccavekkhati, taṃ taṃ ṭhānam assa okkanditvā[2] pakkhanditvā dibbacakkhuno paraloko viya satiyā upaṭṭhāti. *Upekkhā* 'ti vipassanūpekkhā c' eva āvajjanūpekkhā ca. Tasmiṃ hi samaye sabbasaṅkhāresu majjhattabhūta vipassanūpekkhā 'pi balavatī *uppajjati*, manodvāre āvajjanūpekkhā 'pi. Sā hi 'ssa taṃ taṃ ṭhānaṃ āvajjantassa vissaṭṭha-indavajiram iva pattapuṭe pakkhanta[3]-tattanārāco viya ca sūrā tikhiṇā hutvā vahati; evaṃ hi Visuddhimagge vuttaṃ (*Vism.* 636). Vipassanūpekkhā 'ti c' ettha vipassanāsampayuttā tatramajjhattūpekkhā 'ti ācariyā vadanti.

Vipassanāñāṇe hi gayhamāne Ñāṇaṃ uppajjatī 'ti vipassanāñāṇassa āgatattā punaruttidoso hoti. Tatiyajjhānavaṇṇanāyañ ca, "Saṅkhārūpekkhā-vipassanūpekkhānam 'pi atthato ekībhāvo. Paññā eva hi sā, kiccavasena dvidhā bhinnā" 'ti vuttaṃ (*Vism.* 161). Tasmā vipassanāsampayuttāya tatramajjhattūpekkhāya vuccamānāya pu-

[1] SH *v.l.*, SM samayamānā. [2] SH okkha-. [3] B, SH, SH *v.l.* -nda.

naruttidoso ca na hoti, tatiyajjhānavaṇṇanāya ca sameti. Yasmā ca pañcasu indriyesu ñāṇaṇ, adhimokkho, paggaho, upaṭṭhānan 'ti paññindriya-saddhindriya-viriyindriya-satindriyāni niddiṭṭhāni, samādhindriyaṇ pana aniddiṭṭhaṇ hoti; yuganandhavasenā-pi ca samādhindriyaṇ niddisitabbam eva hoti; tasmā samappavatto samādhi puna samādhāne byāpārappahāṇakaraṇena Upekkhā 'ti vutto 'ti veditabbaṇ.

Nikanti uppajjatī 'ti evaṇ obhāsādipatimaṇḍitāya vipassanāya ālayaṇ kurumānā sukhumā santākārā nikanti uppajjati, yā Kileso 'ti pariggahetum 'pi na sakkā hoti. Yathā ca obhāse evaṇ etesu 'pi aññatarasmiṇ uppanne yogāvacaro, "Na ca vata me ito pubbe evarūpaṇ ñāṇaṇ uppannapubbaṇ, evarūpā pīti ... passaddhi ... sukhaṇ ... adhimokkho ... paggaho ... upaṭṭhānaṇ ... upekkhā ... nikanti uppannapubbā. Addhā maggappatto 'mhi! Phalappatto 'mhī!" 'ti amaggam eva maggo 'ti, aphalam eva phalan 'ti gaṇhāti. Tassa amaggaṇ maggo 'ti, aphalañ ca phalan 'ti gaṇhato vipassanā vīthiukkantā hoti. So attano mūlakammaṭṭhānaṇ vissajjetvā nikantim eva assādento nisīdati.

Ettha ca obhāsādayo upakkilesavatthutāya Upakkilesā 'ti vuttā, na akusalattī; Nikanti pana upakkileso c' eva, upakkilesavatthu ca. Vatthuvasen' eva c' ete dasa, gāhavasena pana samatiṇsa honti.

Kathaṇ ?

"Mama obhāso uppanno" 'ti gaṇhato hi diṭṭhigāho hoti; "Manāpo vata obhāso uppanno!" 'ti gaṇhato mānagāho; obhāsaṇ assādayato taṇhāgāho. Iti obhāse diṭṭhi-māna-taṇhāvasena tayo gāhā, tathā sesesu 'pī 'ti. Evaṇ gāhavasena samatiṇsa upakkilesā honti.

Dukkhato manasi karoto ... anattato manasi karoto 'ti vāresu 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Ekeka-anupassanāvasena h' ettha ekekassa vipassanūpakkilesuppatti veditabbā, na ekass' eva.

[**102**] 10. Tīsu anupassanāsu evaṇ abhedato vipassanāvasena upakkilese dassetvā puna bhedavasena dassento *Rupaṇ aniccato manasi karoto* 'ti ādim āha. Tattha: *Jarāmaraṇaṇ aniccato upaṭṭhānan* 'ti jarāmaraṇassa aniccato upaṭṭhānaṇ yasmā pubbe vuttānaṇ samatiṇsāya upakkilesānaṇ vasena akusalo abyatto yogāvacaro obhāsādīsu vikampati, obhāsādīsu ekekaṇ, "Etaṇ mama, eso 'ham asmi, eso me attā," 'ti samanupassati tasmā tam atthaṇ dassento

Obhāse c' eva ñāṇe cā

'ti ādigāthādvayam āha.

Tattha: *vikampatī* 'ti obhāsādike ārammaṇe nānākilesavasena vividhā kampati vedhati. *Yehi cittaṃ pavedhatī* 'ti yehi passaddhisukhehi cittaṃ nānākilesavasena nānāpakārena vedhati kampati; tasmā *passaddhiyā sukhe c' eva* yogāvacaro vikampatī 'ti sambandho veditabbo. *Upekkhāvajjanāya c' evā* 'ti upekkhā-saṅkhātāya āvajjanāya c' eva vikampati; āvajjanūpekkhāya c' eva vikampatī 'ti attho. Vissuddhimagge (*Vism.* 637) pana "Upekkhāvajjanāyaṃ cā" 'ti vuttaṃ. *Upekkhāya cā* 'ti heṭṭhā vuttappakārāya upekkhāya ca vikampati, *nikantiyā* ca vikampatī 'ti attho.

Ettha ca dvinnaṃ upekkhānaṃ niddiṭṭhattā heṭṭhā "Upekkhā uppajjatī" 'ti vuttaṭṭhāne ca ubhayathā attho vutto. Aniccānupassanādīsu ca ekekissā yeva āvajjanūpekkhāya sabbhāvato ekekā yeva anupassanā, "Aniccaṃ aniccaṃ Dukkhaṃ dukkhaṃ Anattā anattā," 'ti punappunaṃ bhāvīyatī 'ti vuttaṃ hoti. Yasmā pana kusalo paṇḍito byatto buddhisampanno yogāvacaro obhāsādīsu uppannesu, "Ayaṃ kho me obhāso uppanno, so kho panā-yaṃ anicco saṅkhato paṭiccasamuppanno khayadhammo vayadhammo virāgadhammo nirodhadhammo 'ti," iti vā naṃ paññāya paricchindati upaparikkhati; athavā pan' assa evaṃ hoti: "Sace obhāso attā bhaveyya, attā 'ti gahetuṃ vaṭṭeyya; anattā 'va panā-yaṃ attā 'ti gahito; tasmā-yaṃ avasavattanaṭṭhena anattā 'ti passanto diṭṭhiṃ ugghāṭeti; sace obhāso nicco bhaveyya nicco 'ti gahetuṃ vaṭṭeyya, anicco 'va panā-yaṃ nicco 'ti gahito; tasmā-yaṃ hutvā abhāvaṭṭhena anicco 'ti passanto mānaṃ samugghāṭeti; sace obhāso sukho bhaveyya, sukho 'ti gahetuṃ vaṭṭeyya, dukkho 'va panā-yaṃ sukho 'ti gahito; tasmā-yaṃ uppādavayapaṭipīḷanaṭṭhena[1] Dukkho" 'ti passanto nikantiṃ pariyādiyati. Yathā ca obhāse evaṃ sesesu 'pi; evaṃ upaparikkhitvā obhāsaṃ "N' etaṃ mama, n' eso 'ham asmi, na me 'so attā" 'ti samanupassati; ñāṇaṃ ... pe ... nikantiṃ "N' etaṃ ...[2] ... attā" 'ti samanupassati; evaṃ samanupassanto obhāsādīsu na kampati, na vedhati; tasmā tam atthaṃ dassento *Imāni dasa ṭhānānī* 'ti gātham āha.

Tattha: Dasa ṭhānānī 'ti obhāsādīni. *Paññā yassa paricitā* 'ti yassa upakkilesavimuttāya paññāya paricitā 'ti punappunaṃ phuṭṭhāni paribhāvitāni. *Dhammuddhaccakusalo hotī* 'ti so paññāya paricita-dasaṭhāno yogāvacaro pubbe vuttappakārassa dhammuddhaccassa yathāsabhāvapaṭivedhanena cheko hoti. *Na ca sammohaṃ gacchatī* 'ti dhammuddhaccakusalattā yeva taṇhāmānadiṭṭhugghāṭavasena[3] sammohañ ca na gacchati.

[1] B uppādavayehi pīḷa-. [2] *All sources repeat.* [3] B -diṭṭhuppāda-.

Idāni pubbe vuttam eva vidhiṃ aparena pariyāyena vibhāvetvā dassento Vikkhipati c' eva kilissati cā 'ti ādi gātham āha. Tattha: mandapañño yogāvacaro obhāsādīsu vikkhepañ ca avasesakilesuppattiñ ca pāpuṇāti. Majjhimapañño vikkhepam eva pāpuṇāti, nāvasesakilesuppattiṃ. So adhimāniko hoti. Tikkhapañño vikkhepaṃ pāpuṇitvā 'pi taṃ adhimānaṃ pahāya vipassanaṃ ārabhati. Atitikkhapañño na ca vikkhepaṃ pāpuṇāti na cā-vasesakilesuppattiṃ. *Vikkhipati c' evā* 'ti tesu mandapañño dhammuddhacca-saṅkhātaṃ vikkhepañ c' eva pāpuṇāti.[1] *Kilissati cā* 'ti taṇhā-māna-diṭṭhikilesehi kilesīyati, upatāpīyati,[2] vibādhīyatī 'ti attho. *Cavati cittabhāvanā* 'ti tassa mandapaññassa vipassanā-cittabhāvanā kilesesu yeva ṭhānato paṭipakkhāvihatattā cavati, paripatatī 'ti attho.

[**103**] *Vikkhipati na*[3] *kilissatī* 'ti majjhimapañño vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. *Bhāvanā parihāyatī* 'ti tassa majjhimapaññassa adhimānikattā vipassanārambhābhāvena vipassanā parihāyati, na-ppavattatī 'ti attho. *Vikkhipati na kilissatī* 'ti tikkhapañño 'pi vikkhepena vikkhipati, kilesehi na kilissati. *Bhāvanā na parihāyatī* 'ti tassa tikkhapaññassa sante 'pi vikkhepe taṃ adhimānavikkhepaṃ pahāya vipassanārambhasabbhāvena vipassanābhāvanā na parihāyati, pavattatī 'ti attho. *Na ca vikkhipate cittaṃ na kilissatī* 'ti atitikkhapaññassa cittaṃ na vikkhepena vikkhipati, na ca kilesehi kilissati. *Na cavati cittabhāvanā* 'ti tassa vipassanācittabhāvanā na cavati, vikkhepakilesābhāvena yathāṭhāne tiṭṭhatī 'ti attho.

Imehi catūhi ṭhānehī 'ti ādīsu idāni vuttehi imehi catūhi ṭhānehi hetubhūtehi karaṇabhūtehi vā obhāsādike *dasa* ṭhāne cittassa saṅkhepena vikkhepena ca *viggahitaṃ* mānasaṃ vikkhepakilesuppattivirahito catuttho kusalo mahāpañño yogāvacaro mandapaññādīnaṃ tiṇṇaṃ yogāvacarānaṃ mānasaṃ evaṃ ca evaṃ ca hotī 'ti nānappakārato *jānātī* 'ti sambandhato atthavaṇṇanā veditabbā. *Saṅkhepo* 'ti cittavikkhepassa c' eva kilesānañ ca uppattivasena cittassa līnabhāvo veditabbo. *Vikkhepo* 'ti

"Vikkhipati, na kilissatī"

'ti dvīsu ṭhānesu vuttavikkhepavasena cittassa uddhatabhāvo veditabbo 'ti.

Yuganandhakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[1] SH, SM pāpuṇīyati.
[2] SM upatāpiya; SH *omits.*
[3] na *not in Text.*

[SACCAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[**104**] 1. Idāni yuganandhaguṇassa ariyamaggassa vasena saccaṭṭhaṃ saccapaṭivedhavisesaṃ saccalakkhaṇāni vidhānañ ca dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Saccakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva *tathānī* 'ti yathāsabhāvavasena tacchāni; yathāsabhāvabhūtān' eva hi dhammajātāni saccaṭṭhena saccāni. Saccaṭṭho Paṭhamañāṇa-niddesavaṇṇanāyaṃ vutto. *Avitathānī* 'ti vuttasabhāve vipariyāyavirahitānī; na hi saccāni asaccāni nāma honti. *Anaññathānī* 'ti aññasabhāvavirahitāni; na asaccāni saccāni nāma honti. *Idaṃ dukkhan 'ti bhikkhave tatham etan* 'ti: bhikkhave! Idaṃ dukkhan 'ti yaṃ vuccati etaṃ yathāsabhāvattā tathaṃ; dukkham eva hi dukkhaṃ. Vuttasabhāve vipariyāyābhāvato avitathaṃ; na hi dukkhaṃ adukkhaṃ nāma hoti. Aññasabhāvavirahitattā anaññathaṃ; na hi dukkhaṃ samudayādisabhāvaṃ hoti. Samudayādīsu 'pi es' eva nayo.

2. *Tathaṭṭhenā* 'ti yathāsabhāvaṭṭhena. *Pīḷanaṭṭhā*-dayo Ñāṇakathāyaṃ (*Text I*, p. 118) vuttaṭṭhā yeva.

[**105**] 3. *Ekapaṭivedhānī* 'ti ekena maggañāṇena paṭivedho, ekato vā paṭivedho, etesan 'ti ekapaṭivedhāni. *Anattaṭṭhenā* 'ti catunnaṃ saccānaṃ attavirahitattā anattaṭṭhena; vuttaṃ h' etaṃ Visuddhimagge: "Paramatthato hi sabbān' eva saccāni vedaka-kāraka-nibbuta-gamakābhāvato suññānī 'ti veditabbāni. Ten' etaṃ vuccati:

> "Dukkham eva hi, na koci dukkhito,
> Kārako na, kiriyā ca vijjati.
> Atthi nibbuti, na nibbuto pumā,
> Maggam atthi, gamako na vijjatī 'ti.
>
> Dhuva-sukha-sukha-ttasuññaṃ
> Purimadvayam attasuññam amatapadaṃ,
> Dhuva-sukha-attavirahito
> Maggo iti suññatā tesū 'ti." (*Vism.* 512-3.)

Athavā: *Saccaṭṭhenā* 'ti avisaṃvādakaṭṭhena. *Paṭivedhaṭṭhenā* 'ti maggakkhaṇe paṭivijjhitabbaṭṭhena. *Ekasaṅgahītānī* 'ti tathaṭṭhādinā ekeken' eva atthena saṅgahītāni, ekagaṇanaṃ gatānī 'ti attho. *Yaṃ ekasaṅgahītaṃ taṃ ekattan* 'ti yasmā ekena saṅgahītaṃ tasmā ekattan 'ti attho. Saccānaṃ bahutte 'pi ekattam apekkhitvā ekavacanaṃ kataṃ. *Ekattaṃ ekena ñāṇena paṭivijjhatī* 'ti pubbabhāge catunnaṃ saccānaṃ nānattekattaṃ svāvatthitaṃ vavatthapetvā ṭhito

maggakkhaṇe ekena maggañāṇena tathaṭṭhādikaṃ[1] ekattaṃ paṭivijjhati.

Kathaṃ ?

Nirodhasaccassa tathaṭṭhādike ekatte paṭividdhe sesasaccānam 'pi tathaṭṭhādikaṃ ekattaṃ paṭividdham eva hoti. Yathā pubbabhāge pañcannaṃ khandhānaṃ nānattekattaṃ svāvatthitaṃ vavatthāpetvā ṭhitassa maggavuṭṭhānakāle aniccato vā, dukkhato vā, anattato vā vuṭṭhahantassa ekasmim 'pi khandhe aniccādito diṭṭhe sesakhandhā 'pi aniccādito diṭṭhā 'va honti, evam idam 'pi daṭṭhabbaṃ.

Dukkhassa dukkhaṭṭho tathaṭṭho 'ti dukkhasaccassa pīḷanaṭṭhādiko catubbidho attho sabhāvaṭṭhena tathaṭṭho. Sesasaccesu 'pi es' eva nayo. So yeva catubbidho attho attābhāvato *anattaṭṭho*, vuttasabhāvena[2] avisaṃvādakato *saccaṭṭho*, [**106**] maggakkhaṇe paṭivijjhitabbato paṭivedhaṭṭho 'ti vutto 'ti veditabbaṃ.

4. Yaṃ aniccan 'ti ādi sāmaññalakkhaṇapubbaṃ katvā dassitaṃ. Tattha: *Yaṃ aniccaṃ taṃ dukkhaṃ*, yaṃ dukkhaṃ taṃ aniccan 'ti dukkha-samudaya-maggā gahitā, tāni hi tīṇi saccāni aniccāni c' eva aniccattā dukkhāni ca. *Yaṃ aniccaṃ ca dukkhañ ca taṃ anattā* 'ti tāni yeva tīṇi gahitāni. *Yaṃ aniccaṃ ca dukkhañ ca anattā cā* 'ti tehi tīhi saha nirodhasaccañ ca saṅgahitaṃ. Cattāri 'pi hi anattāni yeva. *Taṃ tathan* 'ti taṃ saccacatukkaṃ sabhāvabhūtaṃ. *Taṃ saccan* 'ti tad eva saccacatukkaṃ yathāsabhāve avisaṃvādakaṃ.

Navah' ākārehī 'ti ādīsu, "Sabbaṃ bhikkhave abhiññeyyan" 'ti vacanato *abhiññaṭṭhena* dukkhassa pariññaṭṭhe, samudayassa pahānaṭṭhe, maggassa bhāvanaṭṭhe, nirodhassa sacchikiriyaṭṭhe āveṇike 'pi, idha catūsu 'pi saccesu ñātapariññāsabbhāvato[3] *pariññaṭṭhena* catusaccadassanena, pahānasabbhāvato *pahānaṭṭhena*, catusaccabhāvanāsabbhāvato *bhāvanaṭṭhena*, catunnaṃ saccānaṃ sacchikiriyāsabbhāvato *sacchikiriyaṭṭhenā* 'ti niddiṭṭhan 'ti veditabbaṃ.

5. *Navah' ākārehi tathaṭṭhenā* 'ti ādīsu paṭhamaṃ vuttanayen' eva yojanā kātabbā.

[**107**] 6. Dvādasahi ākārehī 'ti ādīsu tathaṭṭhādayo Ñāṇakathāyaṃ vuttaṭṭhā. Etesaṃ niddese 'pi vuttanayen' eva yojanā veditabbā. (*Vol. I*, p. 102.)

[**108**] *Saccānaṃ kati lakkhaṇānī* 'ti ādīsu upari vattabbāni cha lakkhaṇāni saṅkhatāsaṅkhatavasena dvidhā bhinditvā *dve lakkhaṇānī*

[1] SH, SM -ditattaṃ. [2] SH, SM -ve. [3] B suññatāpariññā-.

'ti āha. Tattha *saṅkhatalakkhaṇañ ca asaṅkhatalakkhaṇañ cā* 'ti: "Tīṇi 'māni bhikkhave saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni—uppādo paññāyati, vayo paññāyati, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyati; tīṇi 'māni bhikkhave asaṅkhatassa asaṅkhatalakkhaṇāni—na uppādo paññāyati, na vayo ... na ṭhitassa ... paññāyatī" 'ti evaṃ vuttaṃ saṅkhatassa Saṅkhatam iti lakkhaṇañ ca, asaṅkhatassa Asaṅkhatam iti lakkhaṇañ ca. [a]Saṅkhataṃ pana na lakkhaṇaṃ,[b] lakkhaṇaṃ na saṅkhataṃ, na ca saṅkhataṃ vinā lakkhaṇaṃ paññāpetuṃ sakkā, nā-pi lakkhaṇaṃ vinā saṅkhataṃ. Lakkhaṇena pana saṅkhataṃ pākaṭaṃ hoti.

Puna tad eva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento *Cha lakkhaṇānī* 'ti ādim[1] āha. *Saṅkhatānaṃ saccānan* 'ti dukkha-samudaya-magga-saccānaṃ; tāni hi paccayehi saṅgamma katattā saṅkhatāni. *Uppādo* 'ti jāti. *Paññāyatī* 'ti jānīyati. *Vayo* 'ti bhaṅgo. *Ṭhitānaṃ aññathattan* 'ti ṭhitippattānaṃ aññathābhāvo jarā. Tiṇṇaṃ saṅkhatasaccānaṃ nipphannattā *uppāda-vaya-ññathattaṃ* vuttaṃ. Tesaṃ yeva pana uppādassa, jarāya, bhaṅgassa ca anipphannattā uppāda-vaya-ññathattaṃ na vattabbaṃ. Saṅkhatanissitattā uppāda-vaya-ññathattaṃ na paññāyatī 'ti na vattabbaṃ. Saṅkhatavikārattā pana saṅkhatan 'ti vattabbaṃ. "Dukkha-samudayānaṃ uppāda-jarā-bhaṅgā saccapariyāpannā, maggasaccassa uppāda-jarā-bhaṅgā na saccapariyāpannā" 'ti vadanti.

Tattha: "Saṅkhatānaṃ uppādakkhaṇe saṅkhatā 'pi, uppādalakkhaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati; uppāde vītivatte saṅkhatā 'pi, jarālakkhaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyati; bhaṅgakkhaṇe[2] saṅkhatā 'pi, jarā 'pi, bhaṅgalakkhaṇam 'pi, kāla-saṅkhāto tassa khaṇo 'pi paññāyatī" 'ti Khandhakavaggaṭṭhakathāyaṃ vuttaṃ.

Asaṅkhatassa saccassā 'ti nirodhasaccassa; taṃ hi paccayehi samāgamma akatattā sayam eva nipphannan 'ti asaṅkhataṃ. *Ṭhitassā* 'ti niccattā ṭhitassa, na ṭhānappattattā. Puna tad eva lakkhaṇadvayaṃ vitthārato dassento *dvādasa lakkhaṇānī* 'ti āha.

8. *Catunnaṃ saccānaṃ kati kusalā?* 'ti ādīsu [109] *abyākatan* 'ti vipākābyākataṃ, kiriyābyākataṃ, rūpābyākataṃ, nibbāṇābyākatan 'ti catūsu abyākatesu nibbāṇābyākataṃ; cattāri 'pi hi kusalākusalalakkhaṇena na byākatattā Abyākatāni. *Siyā kusalan* 'ti kāmāvacara-

[a to b] B Asaṅkhataṃ pana lakkhaṇaṃ na saṅkhataṃ.

[1] *Not in* SH, SM. [2] SH *v.l.* -kkhaṇaṃ.

rūpāvacara-arūpāvacarakusalānaṃ vasena kusalam 'pi bhāveyya. *Siyā akusalan* 'ti taṇhaṃ[1] ṭhapetvā sesākusalavasena.[2] *Siyā abyākatan* 'ti kāmāvacara-rūpāvacara-arūpāvacara-vipāka-kiriyānaṃ rūpānañ ca vasena. *Siyā tīṇi saccānī* 'ti ādīsu: *saṅgahitānī* 'ti gaṇitāni.[3] *Vatthuvasenā* 'ti akusala-kusalā-byākata-dukkha-samudaya-nirodha-magga-saṅkhātavatthuvasena.

Yaṃ dukkhasaccaṃ akusalan 'ti ṭhapetvā taṇhaṃ avasesaṃ akusalaṃ. *Akusalaṭṭhena dve saccāni ekasaccena saṅgahītānī* 'ti imāni dve dukkha-samudayasaccāni akusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahītāni. Akusalasaccaṃ nāma hotī 'ti attho. *Ekasaccaṃ dvīhi saccehi saṅgahītan* 'ti ekaṃ akusalasaccaṃ dvīhi dukkha-samudayasaccehi saṅgahītaṃ. *Yaṃ dukkhasaccaṃ kusalan* 'ti tebhūmakaṃ kusalaṃ. Imāni dve dukkha-maggasaccāni kusalaṭṭhena ekasaccena saṅgahītāni. Kusalasaccaṃ nāma hotī 'ti.[4] Ekaṃ[5] kusalasaccaṃ dvīhi dukkha-maggasaccehi saṅgahītaṃ. *Yaṃ dukkhasaccaṃ abyākatan* 'ti tebhūmaka-vipāka-kiriyā, rūpañ ca. Imāni dve dukkha-nirodhasaccāni abyākataṭṭhena ekasaccena saṅgahītāni. Ekaṃ abyākatasaccaṃ dvīhi dukkha-nirodhasaccehi saṅgahītaṃ. *Tīṇi saccāni ekasaccena saṅgahītānī* 'ti samudaya-magga-nirodhasaccāni ekena akusala-kusala-abyākatabhūtena dukkhasaccena saṅgahitāni. *Ekaṃ saccaṃ tīhi saccehi saṅgahītan* 'ti ekaṃ dukkhasaccaṃ visuṃ akusala-kusala-abyākatabhūtehi samudaya-magga-nirodhasaccehi saṅgahītaṃ. (Keci pana dukkha-samudayasaccāni akusalaṭṭhena samudayasaccena saṅgahītāni; dukkha-maggasaccāni kusalaṭṭhena maggasaccena saṅgahītani, na dassanaṭṭhena; dukkha-nirodhasaccānī abyākataṭṭhena nirodhasaccena saṅgahītāni, na asaṅkhataṭṭhenā[6] 'ti vaṇṇayanti.)

9. Puna aññassa suttantassa atthavasena saccapaṭivedhaṃ niddisitukāmo "Pubbe me bhikkhave" 'ti ādikaṃ suttantaṃ āharitvā dassesi. Tattha: *Pubbe me bhikkhave sambodhā* 'ti bhikkhave! Mama sambodhito sabbaññutañāṇato pubbe. *Anabhisambuddhassā* 'ti sabbadhamme appaṭividdhasa. *Bodhisattass' eva sato* 'ti bodhisattabhūtass' eva. *Etad ahosī* 'ti bodhipallaṅke nisinnassa etaṃ parivitakkitaṃ ahosi. *Assādo* 'ti assādīyatī 'ti assādo. *Ādīnavo* 'ti doso. *Nissaraṇan* 'ti apagamanaṃ. *Sukhan* 'ti sukhayatī 'ti sukhaṃ; yass' uppajjati taṃ sukhitaṃ karotī 'ti attho. *Somanassan* 'ti pītisomanassayogato sobhanaṃ mano assā 'ti sumano. Sumanassa bhāvo

[1] Taṇhaṃ *only in* SM.
[2] SH *v.l.* avasesaṃ akusalaṃ.
[3] B gaṇhitāni.
[4] 'ti *only in* B.
[5] B Evaṃ.
[6] SM, SH *v.l.* saṅkha-.

somanassaṇ. Sukham eva pītiyogato visesitaṇ. *Aniccan* 'ti addhuvaṇ. *Dukkhan* 'ti dukkhavatthuttā saṅkhāradukkhattā ca dukkhaṇ. *Vipariṇāmadhamman* 'ti avasī hutvā jarābhaṅgavasena parivattanapakatikaṇ. Etena anattabhāvo vutto hoti. *Chandarāgavinayo* 'ti chanda-saṅkhātassa rāgassa saṇvaraṇaṇ, na vaṇṇarāgassa. *Chandarāgappahāṇan* 'ti tass' eva chandarāgassa pajahanaṇ.

10. Yāva kīvañ cā 'ti ādīsu *yāva imesaṇ pañcannaṇ upādānakkhandhānaṇ* ... pe ... [**110**] *yathābhūtaṇ nābbhaññāsiṇ* na adhikena ñāṇena paṭivijjhiṇ, tāva *anuttaraṇ sammāsambodhiṇ*, anuttaraṇ sabbaññubhāvaṇ, *abhisambuddho* abhisametāvī arahan 'ti n' evā-haṇ *paccaññāsiṇ*, n' eva paṭiññaṇ akāsin 'ti sambandhato attho. *Kīvañ cā* 'ti nipātamattaṇ. *Yato* 'ti yasmā yadā vā. *Athā* 'ti anantaraṇ. *Ñāṇañ ca pana me dassanaṇ udapādī* 'ti dassanakiccakaraṇena dassanasaṅkhātaṇ paccavekkhaṇāñāṇañ ca me uppajji. *Akuppā* 'ti kopetuṇ cāletuṇ asakkuṇeyyā. *Vimuttī* 'ti arahattaphalavimutti. Etāya eva phalapaccavekkhaṇāya magganibbāṇapaccavekkhaṇā 'pi vuttā 'va hoti. *Ayam antimā jātī* 'ti ayaṇ pacchimā khandhappavatti. *N' atthi dāni punabbhavo* 'ti idāni puna uppatti n' atthi. Etena pahīṇakilesapaccavekkhaṇā vuttā. Arahato hi avasiṭṭhakilesa-paccavekkhaṇā na hoti.

11. Saccapaṭivedhañāṇa-yojanākkame ca: *ayaṇ rūpassa assādo 'ti pahāṇapaṭivedho* 'ti pubbabhāge[1] ayaṇ taṇhāsampayutto rūpassa assādo 'ti ñatvā maggakkhaṇe samudayappahāṇa-saṅkhāto samudayasaccapaṭivedho. *Samudayasaccan* 'ti samudayasaccapaṭivedhañāṇaṇ; ariyasaccārammaṇañāṇam 'pi hi " Ye keci kusalā dhammā sabbe te catūsu ariyasaccesu saṅgahaṇ gacchantī " 'ti ādīsu viya Saccan 'ti vuccanti. *Ayaṇ rūpassa ādīnavo 'ti pariññāpaṭivedho* 'ti pubbabhāge ayaṇ rūpassa ādīnavo 'ti ñatvā maggakkhaṇe dukkhapariññā-saṇkhāto dukkhasaccapaṭivedho. *Dukkhasaccan* 'ti dukkhasaccapaṭivedhañāṇaṇ. *Idaṇ rūpassa nissaraṇan 'ti sacchikiriyāpaṭivedho* 'ti pubbabhāge idaṇ rūpassa nissaraṇan 'ti ñatvā maggakkhaṇe nirodhasacchikiriyā-saṅkhāto nirodhasaccapaṭivedho. *Nirodhasaccan* 'ti nirodhasaccārammaṇaṇ nirodhasaccapaṭivedhañāṇaṇ. *Yā imesu tīsu ṭhānesū* 'ti imesu yathāvuttesu tīsu samudaya-dukkha-nirodhesu. Paṭivedhavasena pavattā yā *diṭṭhi*, yo *saṅkappo* 'ti yojanā. *Bhāvanāpaṭivedho* 'ti ayaṇ maggabhāvanā-saṅkhāto maggasaccapaṭivedho. *Maggasaccan* 'ti maggasaccapaṭivedhañāṇaṇ.

[1] *Not in* B.

12. Puna aparena pariyāyena saccāni ca saccapaṭivedhañ ca dassento *Saccan 'ti katīh' ākārehi saccan ?* 'ti ādim āha. Tattha yasmā sabbe 'pi sabbaññū bodhisattā bodhipallaṅke nisinnā jarāmaraṇādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṇ samudayasaccaṇ " Kin nu kho ?" 'ti esanti; tathā esantā ca " Jarāmaraṇādikassa dukkhasaccassa jāti-ādikaṇ samudayasaccaṇ paccayo " 'ti vavatthapento pariganhanti; tasmā sā ca esanā, so ca pariggaho, saccānaṇ esanattā pariggahattā ca Saccan 'ti katvā [**111-112**] *esanaṭṭhena pariggahaṭṭhenā* 'ti vuttaṇ. Ayañ ca vidhi paccekabuddhānam 'pi paccayapariggahe labbhati yeva. Sāvakānam pana anussavavasena paccayapariggāho labbhati. *Paṭivedhaṭṭhenā* 'ti pubbabhāge tathā esitānaṇ pariggahitānañ ca maggakkhaṇe ekapaṭivedhaṭṭhena.

Kinnidānan 'ti ādīsu nidānādīni sabbāni kāraṇavevacanāni. Kāraṇaṇ hi yasmā phalaṇ nideti, " Handa ! naṇ gaṇhathā " 'ti appeti viya, tasmā Nidānan 'ti vuccati. Yasmā phalaṇ tato samudeti jāyati pabhavati, tasmā Samudayo, Jāti, Pabhavo 'ti vuccati. Ayam pan' ettha attho: Kiṇ nidānaṇ etassā 'ti *Kinnidānaṇ*. Ko samudayo etassā 'ti *kiṇsamudayaṇ*. Kā jāti etassā 'ti *kiṇjātikaṇ*. Ko pabhavo etassā 'ti *kimpabhavaṇ*. Yasmā pana tassa jāti yathāvuttena atthena nidānañ c' eva samudayo ca pabhavo ca, tasmā Jāti, Nidānan 'ti ādim āha. *Jarāmaraṇan* 'ti dukkhasaccaṇ. *Jarāmaraṇasamudayan* 'ti tassa paccayaṇ samudayasaccaṇ. *Jarāmaraṇanirodhan* 'ti nirodhasaccaṇ. *Jarāmaraṇanirodhagāminī-paṭipadan* 'ti maggasaccaṇ.

Iminā 'va nayena sabbapadesu attho veditabbo 'ti.

[**113**] 13. *Nirodhapajānanā* 'ti ārammaṇakaraṇena nirodhassa pajānanā. *Jāti siyā dukkhasaccaṇ siyā samudayasaccan* 'ti bhavapaccayā paññāyanaṭṭhena dukkhasaccaṇ jarāmaraṇassa paccayaṭṭhena samudayasaccaṇ. Esa nayo sesesu 'pi. [**114**] *Avijjā siyā dukkhasaccan* 'ti pana āsavasamudayā avijjāsamudayo samudayaṭṭhenā[1] 'ti.

Saccakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[BOJJHAṄGAKAṬHĀ-VAṆṆANĀ]

[**115**] Idāni saccapaṭivedhasiddhaṇ bojjhaṅgavisesaṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Bojjhaṅgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva *bojjhaṅgā* 'ti bodhiyā, bodhissa vā,

[1] B avijjāsamu-.

aṅgā 'ti Bojjhaṅgānī 'ti vuttaṃ hoti. Yāya hi ayaṃ dhammasāmaggiyāya lokuttaramaggakkhaṇe uppajjamānāya līnuddhacca-patiṭṭhānāyūhana-kāmasukha-ttakilamathānuyoga-ucchedasassatābhinivesādīnaṃ anekesaṃ upaddavānaṃ paṭipakkhabhūtāya sati-dhammavicaya-viriya-pīti-passaddhi-samādhi-upekkhāsaṅkhātāya dhammasāmaggiyā ariyasāvako bujjhatī 'ti katvā Bodhī 'ti vuccati; bujjhati kilesasantānaniddāya vuṭṭhahati, cattāri vā ariyasaccāni paṭivijjhati; nibbāṇam eva vā sacchikarotī 'ti vuttaṃ hoti; (yath' āha: "Satta bojjhaṅge bhāvetvā anuttaraṃ sammāsambodhiṃ abhisambuddho" 'ti) tasmā dhammasāmaggi-saṅkhātāya bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā; Jhanaṅga-Maggaṅgādayo viya. Yo 'p' esa yathāvuttappakārāya etāya dhammasāmaggiyā bujjhatī 'ti katvā ariyasāvako Bodhī 'ti vuccati, tassa bodhissa aṅgā 'ti 'pi Bojjhaṅgā; Senaṅga-Rathaṅgādayo viya. Ten' āhu Aṭṭhakathācariyā: "Bujjhanakassa puggalassa aṅgāni Bojjhaṅgā" 'ti. *Satisambojjhaṅga*-dīnaṃ attho Abhiññeyyaniddese vutto.

Bojjhaṅgatthaniddese: *Bodhāya saṃvattatī* 'ti bujjhanatthāya saṃvattati.

Kassa bujjhanatthāya ?

Maggaphalehi nibbāṇassa paccavekkhaṇāya katakiccassa bujjhanatthāya, maggena vā kilesaniddāto pabujjhanatthāya, phalena pabuddhabhāvatthāyā 'ti 'pi vuttaṃ hoti. Balavavipassanāya 'pi bojjhaṅgā bodhāya saṃvattanti. Tasmā ayaṃ vipassanā-maggaphala-bojjhaṅgānaṃ sādhāraṇattho. Tīsu 'pi hi ṭhānesu te te bodhāya nibbāṇapaṭivedhāya saṃvattanti. Etena bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṃ hoti. *Bujjhantī 'ti bojjhaṅgā* 'ti ādīhi pañcahi catukkehi vuttānaṃ bojjhaṅgānaṃ uppattiṭṭhānaṃ Abhiññeyyaniddese vuttaṃ. Api ca, Bujjhantī 'ti bojjhaṅgānaṃ sakiccakaraṇe samatthabhāvadassanatthaṃ kattuniddeso; *Bujjhanaṭṭhenā* 'ti sakiccakaraṇasamatthatte 'pi sati kattuno abhāvadassanatthaṃ bhāvaniddeso; *bodhentī* 'ti bojjhaṅgabhāvanāya bujjhantānaṃ yogīnaṃ payojakattā bojjhaṅgānaṃ hetu-kattuniddeso. *Bodhanaṭṭhenā* 'ti paṭhamaṃ vuttanayen' eva payojaka-hetu-kattuno bhāvaniddeso. Etehi 'pi bodhiyā aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṃ hoti.

Bodhipakkhiyaṭṭhenā 'ti: Bujjhanaṭṭhena Bodho 'ti laddhanāmassa yogissa pakkhe bhavattā. Ayam etesaṃ yogino upakārattaniddeso. Etehi bodhissa aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṃ hoti. Buddhilabhanaṭṭhenā 'ti ādike chakke *buddhilabhanaṭṭhenā* 'ti yogāvacarena buddhiyā pāpuṇanaṭṭhena. *Ropanaṭṭhenā* 'ti sattānaṃ patiṭṭhāpana-

ṭṭhena. *Pāpuṇanaṭṭhenā*[1] 'ti patiṭṭhāpitāya niṭṭhāpanaṭṭhena. Ime vipassanābojjhaṅgā, Pati, Abhi, Saṇ iti tīhi upasaggehi visesitā Magga-phalabojjhaṅgā 'ti vadanti. Sabbesam 'pi dhammavohārena niddiṭṭhānaṇ bojjhaṅgānaṇ Bodhiya aṅgā 'ti Bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hotī 'ti veditabbaṇ.

2. Mūlaṭṭhenā 'ti ādike mūlamūlake dasake *mūlaṭṭhenā* 'ti vipassanādīsu purimā purimā bojjhaṅgā pacchimānaṇ pacchimānaṇ bojjhaṅgānañ ca sahajātadhammānañ ca aññamaññañ ca mūlaṭṭhena. *Mūlacariyaṭṭhenā* 'ti mūlaṇ hutvā cariyā, pavatti Mūlacariyā. Tena mūlacariyaṭṭhena. Mūlaṇ hutvā pavattanaṭṭhenā 'ti attho. *Mūlapariggahaṭṭhenā* 'ti te eva bojjhaṅgā ādito ppabhuti uppādanatthāya parigayhamānattā pariggahā. Mūlāni yeva pariāggahā Mūlapariggahā. Tena mūlapariggahaṭṭhena. Te eva aññamaññaṇ parivāravasena parivāraṭṭhena. [**116**] Bhāvanāpāripūrivasena *paripūraṇaṭṭhena*. Niṭṭhaṇ pāpuṇanavasena *paripākaṭṭhena*. Te eva mūlāni ca chabbidhā pabhedabhinnattā[2] paṭisambhidā cā 'ti mūlapaṭisambhidā. Tena *mūlapaṭisambhidaṭṭhena*. *Mūlapaṭisambhidā-pāpaṇaṭṭhenā* 'ti bojjhaṅgabhāvanānuyuttassa yogino tammūlapaṭisambhidaṇ pāpaṇaṭṭhena. Tass' eva yogino tassā mūlapaṭisambhidāya *vasībhāvaṭṭhena*. Sesesu 'pi īdisesu puggalavohāresu bodhissa aṅgā 'ti bojjhaṅgā 'ti vuttaṇ hotī 'ti veditabbaṇ. *Mūlapaṭisambhidāya vasībhāvappattānam 'pī* 'ti īdisesu 'pi niṭṭhāvacanesu phalabojjhaṅgā[3] 'ti veditabbaṇ. (Vasībhāvappattānan 'ti 'pi pāṭho.)

Mūlamūlakadasakaṇ Niṭṭhitaṇ.

Sesesu 'pi hetumūlakādīsu navasu dasakesu iminā 'va nayena sādhāraṇavacanānaṇ attho veditabbo. Asādhāraṇesu pana yathāvuttā eva bojjhaṅgā yathāvuttānaṇ dhammānaṇ janakattā *hetū* nāma honti; upatthambhakattā *Paccayā* nāma. Te eva tadaṅgasamuccheda-paṭippassaddhi-visuddhibhūtattā *Visuddhi* nāma; vajjavirahitattā *Anavajjā* nāma; "Sabbe 'pi kusalā dhammā nekkhamman" 'ti vacanato *Nekkhammaṇ* nāma; [**117**] Kilesehi vimuttattā tadaṅgavimutti-ādivasena[4] *vimutti* nāma; maggaphalabojjhaṅgā visayībhūtehi āsavehi virahitattā *anāsavā*. Tividhā 'pi bojjhaṅgā kilesehi suññattā tadaṅgavivekādivasena *vivekā*. Vipassanāmaggabojjhaṅgā pariccāga-vossaggattā pakkhandana-vossaggattā ca *vossaggā*. Phalabojjhaṅgā[5] pakkhandana-vossaggattā *vossaggā*.

[1] B pāpanaṭṭhenā.
[2] B chabbidhappabhedena bhinnattā.
[3] B, SM, SH *v.l.* bala-.
[4] SH, SM *omit*.
[5] B Bala-.

3. Mūlaṭṭhaṃ bujjhantī 'ti ādayo ekekapadavasena niddiṭṭhā. Nava dasakā vuttanayen' eva veditabbā. Vasībhāvappattānan 'ti padaṃ pana vattamānavacanābhāvena na yojitaṃ.[1]

[**118-125**] 4-12. *Pariggahaṭṭhā*-dayo Abhiññeyyaniddese vuttatthā (*Vol. I*, p. 94).

13. Puna thero attanā desitaṃ suttantaṃ uddisitvā tassa niddesavasena bojjhaṅgavidhiṃ dassetukāmo *ekaṃ samayaṃ* 'ti ādikaṃ nidānaṃ vatvā suttantaṃ tāva uddisi. Attanā desitasuttattā eva c' ettha "Evaṃ me sutaṃ" 'ti na vuttaṃ. *Āyasmā Sāriputto* 'ti pan' ettha desakabyattibhāvatthaṃ attānaṃ paraṃ viya katvā vuttaṃ. Īdisaṃ hi vacanaṃ loke ganthesu bahu yujjanti. *Pubbaṇhasamayaṃ* 'ti sakalaṃ pubbaṇhasamayaṃ; accantasaṃyogatthe upayogavacanaṃ. Sesadvaye 'pi es' eva nayo. [**126**] *Satisambojjhaṅgo iti ce me āvuso hotī* 'ti satisambojjhaṅgo 'ti evañ ca mayhaṃ hoti. *Appamāṇo 'ti me hotī* 'ti appamāṇo 'ti evaṃ me hoti. *Susamāraddho 'ti me hotī* 'ti suṭṭhu paripuṇṇo 'ti evaṃ me hoti. *Tiṭṭhantaṃ* 'ti nibbāṇārammaṇe pavattivasena tiṭṭhantaṃ. *Cavatī* 'ti nibbāṇārammaṇato apagacchati. Sesabojjhaṅgesu 'pi es' eva nayo.

Rājamahāmattassā 'ti rañño mahā-amaccassa, mahatiyā vā bhogamattāya bhogappamāṇena samannāgatassa. *Nanārattānaṃ* 'ti nānāraṅgarattānaṃ; pūraṇatthe sāmivacanaṃ. Nānārattehī 'ti attho. *Dussakaraṇḍako* 'ti dussapelā. *Dussayugaṃ* 'ti vatthayugalaṃ. *Pārupituṃ* 'ti acchādetuṃ. Imasmiṃ suttante therassa phalabojjhaṅgā kathitā. Yadā hi thero satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasamāpattiṃ samāpajjati, tadā itare tadanvayā honti. Yadā dhammavicayādīsu aññataraṃ, tadā sesā 'pi tadanvayā hontī 'ti evaṃ phalasamāpattiyā attano ciṇṇavasībhāvaṃ dassento thero imaṃ suttantaṃ kathesī 'ti.

14. *Kathaṃ satisambojjhaṅgo iti ce hotī* 'ti: Bojjhaṅgo 'ti satisambojjhaṅgaṃ sīsaṃ katvā phalasamāpattiṃ samāpajjantassa aññesu bojjhaṅgesu vijjamānesu evaṃ ayaṃ satisambojjhaṅgo hotī 'ti ce pavattassa kathaṃ so satisambojjhaṅgo hotī? 'ti attho. *Yāvatā nirodhūpaṭṭhātī* 'ti yattakena kālena nirodho upaṭṭhāti; yattake kāle ārammaṇato nibbāṇaṃ upaṭṭhātī 'ti attho. *Yāvatā accī* 'ti yattakena parimāṇena jālā.

[**127**] *Kathaṃ appamāṇo iti ce hotī 'ti bojjhaṅgo?* 'ti na appamāṇe 'pi satisambojjhaṅge vijjamāne evaṃ ayaṃ appamāṇo hotī 'ti iti ce

[1] B -vacanabhāvena yojitaṃ.

pavattassa so appamāṇo satisambojjhaṅgo kathaṇ hotī? 'ti attho. *Pamāṇabandhā* 'ti kilesā ca pariyuṭṭhānā ca ponobhavikasaṅkhārā ca pamāṇabandhā nāma honti. "Rāgo pamāṇakaraṇo, doso . . . moho pamāṇakaraṇo 'ti vacanato rāgādayo yassa uppajjanti ayaṇ ettako 'ti tassa pamāṇakaraṇato pamāṇaṇ nāma, tasmiṇ pamāṇe bandhā paṭibandhā āyattā 'ti kilesādayo pamāṇabandhā nāma honti. *Kilesā* 'ti anusayabhūtā. *Pariyuṭṭhānā* 'ti samudācārappatta-kilesā. *Saṅkhārā ponobhavikā* 'ti punappunaṇ bhavakaraṇaṇ punabbhavo. Punabbhavo sīlam etesan 'ti ponabbhavikā. Ponabbhavikā eva ponobhavikā; kusalākusalakamma-saṅkhātā saṅkhārā. *Appamāṇo* 'ti vuttappakārassa pamāṇassa abhāvena appamāṇo. Maggaphalānam 'pi appamāṇattā tato visesadassanatthaṇ[1] *acalaṭṭhena asaṅkhataṭṭhenā* 'ti vuttaṇ. Bhaṅgābhāvato acalo, paccayābhāvato asaṅkhato, yo hi acalo asaṅkhato ca, so ativiya pamāṇavirahito hoti.

Kathaṇ susamāraddho iti ce[2] *hotī 'ti bojjhaṅgo?* 'ti anantaraṇ vuttanayena yojetabbaṇ. *Visamā* 'ti sayañ ca visamattā visamassa ca bhāvassa hetuttā visamā. *Samadhammo* 'ti santaṭṭhena paṇītaṭṭhena samo dhammo; pamāṇābhāvato santo. "Yāvatā bhikkhave dhammā saṅkhatā vā asaṅkhatā vā virāgo tesaṇ dhammānaṇ aggam akkhāyatī" (*A.* 2, 34) 'ti vacanato sabbadhammuttamaṭṭhena paṇīto. Tasmiṇ samadhammesu[3] vutte susame āraddho *susamāraddho.*

15. *Āvajjitattā* 'ti phalasamāpattiyā pavattakālaṇ[4] sandhāya vuttaṇ. Anuppādādi-saṅkhāte nibbāṇe manodvārāvajjanassa uppannattā 'ti vuttaṇ hoti. *Tiṭṭhatī* 'ti pavattati. *Uppādā*-dīni heṭṭhā vuttaṭṭhāni.

[**128-9**] 16-17. Avasesa[5]-bojjhaṅgamūlakesu 'pi vāresu es' eva nayo.

Bojjhaṅgakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[METTĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[**130**] 1. Idāni Bojjhaṅgakathā-nantaraṇ kathitāya Bojjhaṅgakathāmatiyā[6] suttantapubbaṅgamāya Mettākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Āsevitāyā* 'ti vaḍḍhitāya, ādarena sevitāya.

[1] SH visesanatthaṇ; SM visesenatthaṇ.
[2] B ce me; *Text* me, *v.l.* ce.
[3] B samadhammo 'ti.
[4] B, SM pavatti-.
[5] SH, SM Sesa.
[6] B gatiyā.

Bhāvitāyā 'ti vaḍḍhitāya. *Bahulīkatāyā* 'ti punappunaṃ katāya. *Yānīkatāyā* 'ti yuttayānasadisāya katāya. *Vatthukatāyā* 'ti patiṭṭhānaṭṭhena[1] vatthu viya katāya. *Anuṭṭhitāyā* 'ti paccupaṭṭhitāya. *Paricitāyā* 'ti samantato citāya upacitāya. *Susamāraddhāyā* 'ti suṭṭhu samāraddhāya sukatāya. *Ānisaṃsā* 'ti guṇā. *Pāṭikaṅkhā* 'ti paṭikaṅkhitabbā icchitabbā. *Sukhaṃ supatī* 'ti yathā sesajanā samparivattamānā kākacchamānā dukkhaṃ supanti, evaṃ asupitvā sukhaṃ supati, niddaṃ okkanto 'pi samāpattiṃ samāpanno viya hoti. *Sukhaṃ paṭibujjhatī* 'ti yathā aññe nitthunantā vijambhantā samparivattantā dukkhaṃ paṭibujjhanti, evaṃ appaṭibujjhitvā vikasamānam iva padumaṃ sukhaṃ nibbikāraṃ paṭibujjhati. *Na pāpakaṃ supinaṃ passatī* 'ti supinaṃ passanto 'pi bhaddakam eva supinaṃ passati, cetiyaṅ vandanto viya, pūjaṃ karonto viya, dhammaṃ suṇanto viya ca hoti. Yathā pan' aññe attānaṃ corehi parivāritaṃ viya, vāḷehi upaddutaṃ viya, papātaṃ papatantaṃ viya ca passanti, na evaṃ pāpakaṃ supinaṃ passati.

Manussānaṃ piyo hotī 'ti ure āmuttamuttāhāro viya, sīse piḷandhamālā viya ca manussānaṃ piyo hoti manāpo. *Amanussānaṃ piyo hotī* 'ti yath' eva ca manussānaṃ evaṃ amanussānam 'pi piyo hoti. *Devatā rakkhantī* 'ti puttam iva mātāpitaro devatā rakkhanti. *Nā-ssa aggi vā visaṃ vā satthaṃ vā kamatī* 'ti mettāvihārissa kāye aggi vā, visaṃ vā, satthaṃ vā na kamati, na pavisati, nā-ssa kāyaṃ vikopetī 'ti vuttaṃ hoti. *Tuvaṭaṃ cittaṃ samādhiyatī* 'ti mettāvihārino khippam eva cittaṃ samādhiyati, n' atthi tassa dandhāyitattaṃ. *Mukhavaṇṇo vippasīdatī* 'ti bandhanā pamutta-tālapakkaṃ viya c' assa vippasannavaṇṇaṃ mukhaṃ hoti. *Asammūḷho kālaṃ karotī* 'ti mettāvihārino sammohamaraṇaṃ nāma n' atthi, asammūḷho niddaṃ okkamanto viya kālaṃ karoti. *Uttariṃ appaṭivijjhanto* 'ti mettāsamāpattito uttari arahattaṃ adhigantuṃ asakkonto ito cavitvā suttappabuddho viya. *Brahmalokūpago hotī* 'ti brahmalokaṃ upapajjatī 'ti attho.

2. Mettāniddese: *Anodhiso pharaṇā* 'ti odhi mariyādā; na odhi Anodhi, tato Anodhiso; anodhito 'ti attho. Nippadesato phusanā 'ti vuttaṃ hoti. *Odhiso* 'ti padesavasena. Disāpharaṇā 'ti disāsu *pharaṇā*. Sabbe 'ti anavasesapariyādānaṃ. *Sattā* 'ti padassa attho Ñāṇakathāmātikā-vaṇṇanāyaṃ vutto. Rūḷhisaddena pana vītarāgesu 'pi ayaṃ vohāro vattati, vilīvamaye 'pi vijanivisese Tālavaṇṭa-vohāro viya. *Averā* 'ti verarahitā. *Abyāpajjhā* 'ti byāpādarahitā. Anīghā

[1] SH patiṭṭhaṭṭhena.

'ti niddukkhā. (Anigghā 'ti 'pi pāṭho.) Sukhī attānaṃ pariharantū 'ti sukhitā hutvā attabhāvaṃ vattayantu. Averā 'ti ca sakasantāne ca pare paṭicca, parasantāne ca itare paṭicca verābhāvo dassito. Abyāpajjha 'ti ādīsu verābhāvā tammūlaka-byāpādābhāvo. Anīghā 'ti byāpādābhāvā tammūlaka-dukkhābhāvo. Sukhī attānaṃ pariharantū 'ti dukkhābhāvā sukhena attabhāvapariharaṇaṃ dassitan 'ti evam ettha vacanasambandho veditabbo 'ti. Imesu ca: Averā hontū 'ti ādīsu catūsu 'pi vacanesu yaṃ yaṃ pākaṭaṃ hoti, tassa tassa vasena mettāya pharati.

Pāṇā 'ti ādīsu pāṇatāya Pāṇā, assāsapassāsāyatta-vuttitāyā 'ti attho. Bhūtattā *bhūtā*, abhinibbattā 'ti attho. Puṃ vuccati nirayo, tasmiṃ galanti gacchantī 'ti *puggalā*. Attabhāvo vuccati sarīraṃ, khandhapañcakam eva vā. Taṃ upādāya paññattimattasabbhāvato tasmiṃ attabhāve pariyāpannā paricchinnā antogadhā 'ti *attabhāva-pariyāpannā*. Yathā ca sattā 'ti vacanaṃ, evaṃ sesāni 'pi rūḷhivasena āropetvā sabbān' etāni sabbasattavevacanānī 'ti veditabbāni. [131] Kāmañ ca aññāni 'pi " Sabbe jantū sabbe jīvā " 'ti ādīni sabbasattavevacanāni atthi, pākaṭavasena pana imān' eva pañca gahetvā *pañcah' ākārehi anodhiso pharaṇa mettā cetovimuttī* 'ti vuttaṃ. Ye pana sattā pāṇā 'ti ādīnaṃ na kevalaṃ vacanamattato 'va, atha kho atthato 'pi nānattam eva iccheyyuṃ; tesaṃ anodhiso pharaṇā virujjhati. Tasmā tathā atthaṃ agahetvā imesu pañcasu ākāresu aññataravasena anodhiso mettāya pharati.

Odhiso pharaṇe pana *itthiyo* ... *purisā* 'ti liṅgavasena vuttaṃ, *ariyā* ... *anariyā* 'ti ariya-puthujjanavasena, *devā* ... *manussā* ... *vinipātikā* 'ti upapattivasena.

3. *Disā*-pharaṇe 'pi disāvibhāgaṃ akatvā[1] " Sabbadisāsu sabbe sattā " 'ti ādinā nayena pharaṇato anodhiso pharaṇā hoti; " Sabbadisāsu sabbitthiyo " 'ti ādinā nayena pharaṇato odhiso pharaṇā. Yasmā pana ayaṃ tividhā 'pi mettāpharaṇā appaṇāppattacittassa vasena vuttā, tasmā tīsu vāresu[2] appaṇā gahetabbā. Anodhiso pharaṇā tāva " Sabbe sattā averā hontū " 'ti ekā, " Abyāpajjhā hontū " 'ti ekā, " Anīghā hontū " 'ti ekā, " Sukhī attānaṃ pariharantū " 'ti ekā; tāni 'pi hi cattāri hitopasaṃhāravasena[3] vuttāni. Hitopasaṃhāralakkhaṇā hi mettā. " Iti sattā 'ti ādīsu pañcasu ākāresu catassannaṃ appaṇānaṃ vasena vīsati appaṇā honti. Odhiso pharaṇe *Sabbā itthiyo* 'ti ādīsu sattasu ākāresu catassannaṃ catassannañ ca vasena aṭṭhavīsati appaṇā.

[1] B vidisāvibhāgaṃ katvā. [2] B ṭhānesu. [3] SM -vasen' eva.

Disāpharaṇe pana *sabbe puratthimāya disāya sattā* 'ti ādinā nayena ekamekissā disāya vīsati vīsati katvā dve satāni. *Sabbā* puratthimāya disāya *itthiyo* 'ti ādinā nayena ekamekissā disāya aṭṭhavīsati aṭṭhavīsati katvā asīti-dve-satānī 'ti cattāri satāni asīti ca appaṇā. Iti sabbāni 'pi idha vuttāni aṭṭhavīsādhikāni pañca appaṇāsatāni honti. Yathā ca mettāya tividhena pharaṇā vuttā, tathā karuṇāmuditā-upekkhānam 'pi vuttā 'va hotī 'ti veditabbaṃ.

Atha mettūpasaṇhārākāraṃ indriyāni paribhāvanañ ca dassetuṃ *Sabbesaṃ sattānaṃ pīḷanaṃ vajjetvā* 'ti ādim āha. Tattha: Pīḷanan 'ti abbhantarato sarīrapīḷanaṃ. *Upaghātan* 'ti bāhirato sarīropaghātaṃ. *Santāpan* 'ti yathā tathā vā cittasantāpanaṃ. *Pariyādānan* 'ti pakatiyā jīvitādiparikkhayaṃ. *Vihesan* 'ti parato jīvitaviheṭhanaṃ. *Vajjetvā* 'ti pīḷanādīsu ekekaṃ attano citten' eva apanetvā. Imāni pīḷanādīni pañca padāni mettopasaṇhārassa paṭipakkhavivajjanavasena vuttāni, *Apīḷanāyā* 'ti ādīni mettopasaṇhāravasena. Apīḷanāyā 'ti apīḷanākārena sabbasatte mettāyatī 'ti sambandho. Evaṃ sesesu 'pi. *Mā verino, mā dukkhino, mā dukkhitattā* 'ti imāni 'pi tīṇi mettopasaṇhārassa paṭipakkha-paṭipakkhepavacanāni. Mā-vacanassa " ma hontū " 'ti attho. *Averino ... sukhino ... sukhitattā* 'ti imāni tīṇi mettopasaṇhāravacanāni.

Abyāpajjhā anīghā 'ti idaṃ dvayaṃ Sukhino 'ti vacanena saṅgahītan 'ti veditabbaṃ. Sukhitattā 'ti tass' eva sukhassa niccappavattidassanaṃ; Sukhitattā 'ti ca *sukhī attānaṃ pariharantū* 'ti ca atthato ekaṃ. *Apīḷanāyā* 'ti ādīhi vā abyāpajjhānīgha-vacanāni saṅgahītāni. *Aṭṭhah' ākārehī* 'ti " apīḷanāyā " 'ti ādayo pañca mettopasaṇhārākārā, " averino hontū " 'ti ādayo tayo mettopasaṇhārākārā 'ti imehi aṭṭhah' ākārehi. *Mettāyatī* 'ti siniyhati.[1] *Taṃ dhammaṃ cetayatī* 'ti taṃ hitopasaṇhāraṃ cetayati abhisandahati; pavattetī 'ti attho.

[132] *Sabbabyāpāda-pariyuṭṭhānehi vimuccatī* 'ti mettāya paṭipakkhabhūtehi sabbehi byāpādasamudācārehi vikkhambhanato vimuccati. *Mettā ca ceto ca vimutti cā 'ti* ekā yeva mettā tidhā vaṇṇitā.

4. *Averino ... khemino ... sukhino* 'ti imāni tīṇi padāni pubbe vutte ākāre saṅkhepena saṅgahetvā vuttāni. *Saddhāya adhimuccatī* 'ti ādinā nayena vuttāni *panc' indriyāni* mettāya sampayuttāni yeva. Āsevanā 'ti ādīsu chasu vāresu āsevīyati etehi mettā 'ti *āsevanā*. Tathā *bhāvanā ... bahulīkammaṃ*.[2] *Alaṅkārā* 'ti vibhūsanā. *Svālaṅkatā* 'ti suṭṭhu alaṅkatā bhūsitā. *Parikkhārā* 'ti sambhārā. *Supa-*

[1] B sinehaṃ karoti.

[2] *Text* -mmā.

rikkhatā 'ti suṭṭhu sambhūtā. *Parivārā* 'ti rakkhaṇaṭṭhena. Puna āsevanādīni aṭṭhavīsati padāni mettāya vaṇṇabhaṇanatthaṃ vuttāni. Tattha: *Pāripūrī* 'ti paripuṇṇabhāvā. *Sahagatā* 'ti mettāya sahagatā. Tathā *sahajātā*-dayo. *Pakkhandanā* 'ti mettāya pavisanā.[1] Pakkhandati etehi mettā 'ti vā pakkhandanā. Tathā *saṃsīdanā*-dayo. *Etaṃ santan 'ti passanā*[2] 'ti esā mettā santā 'ti, etehi passanā[2] hotī 'ti, etaṃ santan 'ti passanā.[2] " Etadaggan " 'ti ādīsu viya napuṃsakavacanaṃ.

[**133**] *Svādhiṭṭhitā* 'ti suṭṭhu patiṭṭhitā. *Susamuggatā* 'ti suṭṭhu samussitā. *Suvimuttā* 'ti attano attano paccanīkehi suṭṭhu vimuttā. *Nibbattentī* 'ti mettāsampayuttā hutvā mettaṃ nibbattenti. *Jotentī* 'ti pākaṭaṃ karonti. *Pakāsentī* 'ti virocenti.

5. Indriyavāre vuttanayen' eva *bala*-vāro 'pi veditabbo.

[**134-136**] 6-7. Bojjhaṅga-maggaṅga-vārā pariyāyena vuttā, na yathālakkhaṇavasena. Maggaṅgavāre *sammāvācā-kammantājīvā* mettādhipubbabhāgavasena vuttā, na appaṇāvasena. Na hi ete mettāya saha bhavanti.

8-14. *Sabbesaṃ pāṇānan* 'ti ādīnaṃ [**137-139**] sesavārānam 'pi sattavāre vuttanayen' eva attho veditabbo. Mettābhāvanāvidhānaṃ pana Visuddhimaggato* gahetabban 'ti.

Mettākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIRĀGAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[**140**] 1. Idāni maggapayojana-pariyosānāya Mettākathāya anantaraṃ kathitāya Virāga-saṅkhātamaggapubbaṅgamāya Virāgakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha paṭhamaṃ tāva:

Nibbindaṃ virajjati,
Virāgā vimuccatī

'ti vuttānaṃ dvinnaṃ suttantapadānaṃ atthaṃ niddisitukāmena *Virāgo maggo vimutti phalan* 'ti uddeso ṭhapito. Tattha paṭhamaṃ vacanatthaṃ tāva niddisitukāmo *Kathaṃ virāgo maggo* ? 'ti ādim āha. Tatthā: *virajjatī* 'ti virattā hoti. Sesāni Maggañāṇaniddese vuttatthāni (*Vol. I*, p. 278).

Virāgo 'ti yasmā sammādiṭṭhi virajjati tasmā virāgo nāmā 'ti

* *Vism.* 295-314.

[1] B vipassanaṃ. [2] SH, SM phassanā.

attho. So ca virāgo yasmā virāgārammaṇo ... pe ... virāge patiṭṭhito, tasmā ca virāgo 'ti evaṇ Virāgārammaṇo 'ti ādīnaṇ pañcannaṇ vacanānaṇ sambandho veditabbo. Tattha: *virāgārammaṇo* 'ti nibbāṇārammaṇo. *Virāgagocaro* 'ti nibbāṇavisayo. *Virāge samudāgato* 'ti nibbāṇe samuppanno. *Virāge ṭhito* 'ti pavattivasena nibbāṇe ṭhito. *Virāge patiṭṭhito* 'ti anivattanavasena nibbāne patiṭṭhito.

Nibbāṇañ ca virāgo 'ti nibbāṇaṇ virāgahetuttā virāgo. *Nibbāṇārammaṇatā jātā* 'ti nibbāṇārammaṇe jātā nibbāṇārammaṇabhāvena vā jātā. Te maggasampayuttā *sabbe* 'va phassādayo dhammā virajjanaṭṭhena *virāgā hontī* 'ti virāgā nāma honti. *Sahajātānī* 'ti sammādiṭṭhisahajātāni sammāsaṅkappādīni *satta* magg-*aṅgāni*. *Virāgaṇ gacchantī 'ti virāgo maggo* 'ti virāgaṇ nibbāṇaṇ ārammaṇaṇ katvā gacchantī 'ti virāgārammaṇattā virāgo nāma, magganaṭṭhena Maggo nāma hotī 'ti attho. Ekekam 'pi maggaṅgaṇ Maggo 'ti nāmaṇ labhati. Iti ekekassa aṅgassa maggatte vutte sammādiṭṭhiyā 'pi maggattaṇ vuttam eva hoti. Tasmā yeva ca *etena maggenā* 'ti aṭṭha[1] maggaṅgāni gahetvā vuttaṇ. *Buddhā cā* 'ti paccekabuddhā 'pi saṅgahītā. Te 'pi hi, "Dve 'me bhikkhave buddhā, tathāgato ca arahaṇ sammāsambuddho, paccekabuddho cā" 'ti vuttattā buddhā yeva. *Agatan* 'ti anamatagge saṇsāre agatapubbaṇ. *Disan* 'ti sakalāya paṭipattiyā dissati apadissati abhisandahīyatī 'ti Disā; sabbabuddhehi[2] vā "paramaṇ sukhan" 'ti dissati apadissati kathīyatī 'ti Disā; sabbadukkhaṇ vā dissanti vissajjenti ujjhanti[3] etāyā 'ti Disā, taṇ Disaṇ. *Aṭṭhaṅgiko maggo* 'ti kiṇ vuttaṇ hoti? Yo so aṭṭhaṅgiko dhammasamūho, so etena nibbāṇaṇ gacchantī 'ti gamanaṭṭhena Maggo nāmā 'ti vuttaṇ hoti. *Puthu-samaṇabrāhmaṇānaṇ parappavādānan* 'ti visuṇ visuṇ samaṇānaṇ brāhmaṇānañ ca ito aññaladdhikānaṇ. *Aggo* 'ti tesaṇ sesamaggānaṇ visiṭṭho. *Seṭṭho* 'ti sesamaggato ativiya pasaṇsanīyo. *Mokkho*[4] 'ti mukhe sādhu, sesamaggānaṇ abhimukhe ayam eva sādhū 'ti attho. *Uttamo* 'ti sesamagge ativiya uttiṇṇo. *Pavaro* 'ti sesamaggato nānappakārehi sambhajanīyo. *Itī* 'ti kāraṇatthe nipāto. Tasmā Bhagavatā *maggānaṇ aṭṭhaṅgiko seṭṭho* 'ti vutto 'ti adhippāyo. Vuttaṇ hi Bhagavatā:

Maggān' aṭṭhaṅgiko seṭṭho
Saccānaṇ caturo padā
Virāgo seṭṭho dhammānaṇ
Dvipadānañ ca Cakkhumā (*Dhp.* 273)

'ti. Taṇ idha vicchinditvā "Maggānaṇ aṭṭhaṅgiko seṭṭho" 'ti vuttaṇ.

[1] SM agga-. [2] B buddhehi. [3] B ussajjanti.
[4] *Text* Pāmokkho; B Yo mokkho.

[**141-2**] 2-4. Sesavāresu 'pi iminā 'va nayena, heṭṭhā vuttanayena ca attho veditabbo.

5. *Dassanavirāgo* 'ti ādīsu dassana-saṅkhāto virāgo dassanavirāgo. [**143-146**] Indriyaṭṭhato balassa visiṭṭhattā idha indriyato balaṃ paṭhamaṃ vuttan 'ti veditabbaṃ. *Ādhipateyyaṭṭhena indriyā*[1] 'ti ādi indriyādīnaṃ atthavibhāvanā, na virāgassa.[2] *Tathaṭṭhena saccā* 'ti saccañāṇaṃ veditabbaṃ. *Sīlavisuddhī* 'ti sammāvācākammantājīvā. *Cittavisuddhī* 'ti sammāsamādhi. *Diṭṭhivisuddhī* 'ti sammādiṭṭhisaṅkappo. *Vimuttaṭṭhenā* 'ti taṃ-taṃ-maggavajjhakilesehi muttaṭṭhena. *Vijjā* 'ti sammādiṭṭhi. *Vimuttī* 'ti samucchedavimutti. *Amatogadhaṃ nibbāṇaṃ pariyosānaṭṭhena maggo* 'ti maggaphalapaccavekkhaṇā hi maggīyatī 'ti Maggo. Imasmiṃ Virāganiddese vuttā dhammā sabbe 'pi maggakkhaṇe yeva, Vimuttiniddese phalakkhaṇe. Tasmā chandamanasikārā 'pi maggaphalasampayuttā.

6-10. Virāganiddese viuttanayen' eva *vimutti*-niddese 'pi attho veditabbo. Phalaṃ pan' ettha paṭippassaddhivimuttattā vimutti. Nibbāṇaṃ nissaraṇavimuttattā vimutti. "Sahajātāni sattaṅgānī" (*Text* 140, 12) 'ti ādīni vacanāni idha na labbhantī 'ti na vuttāni. Sayaṃ phalavimuttattā *pariccāgaṭṭhena vimuttī* 'ti ettakam eva vuttaṃ. Sesaṃ vuttanayam evā 'ti.

Virāgakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[PAṬISAMBHIDĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[**147**] 1. Idāni virāga-saṅkhātamaggavasena siddhaṃ paṭisambhidāpabhedaṃ dassentena kathitāya Dhammacakkappavattana-suttantapubbaṅgamāya (*Vin.* i. 10*f.*) Paṭisambhidākathāya apubbatthānuvaṇṇanā: Suttante tāva *Bārāṇasiyan* 'ti Barāṇasā[3] nāma nadi. Bārāṇasāya[4] avidūre bhavā nagarī Bārāṇasī; tassaṃ Bārāṇasiyaṃ. *Isipatane migadāye* 'ti isīnaṃ patanuppatanavasena evaṃ laddhanāme migānaṃ abhayadānadinnaṭṭhānattā Migadāya-saṅkhāte ārāme. Tattha hi uppannā sabbaññū isayo patanti; dhammacakkappavattanatthaṃ nisīdantī 'ti attho. Nandamūlakapabbhārato sattāhaccayena nirodhasamāpattito vuṭṭhitā Anotattadahe katamukhadhovanakiccā ākāsena āgantvā paccekabuddha-isayo 'p' ettha samosaraṇavasena[5]

[1] SH -yāni. [2] SH ādīnaṃ atthavibhāvanā virāgassa.
[3] B -ṇasī. [4] B -ṇasiyā. [5] B otaraṇa-.

patanti, uposathatthaṇ ca anuposanatthañ ca sukhaṇ[1] sannipatanti, Gandhamādanaṇ patigacchantā ca tato ca uppatantī 'ti 'pi iminā isīnaṇ patanuppatanavasena taṇ Isipatanan 'ti vuccatī. (Isipadanan 'ti 'pi pāṭho.) *Pañcavaggiye* 'ti

Koṇḍañño Bhaddiyo Vappo
Mahānāmo ca Assaji;
Ete pañca mahātherā
Pañcavaggā 'ti vuccare,

'ti evaṇ vuttānaṇ pañcannaṇ bhikkhūnaṇ vaggo Pañcavaggo. Tasmiṇ pañcavagge bhavā taṇ-pariyāpannattā 'ti Pañcavaggiyā, te[2] pañcavaggiye.[2] *Bhikkhū āmantesī* 'ti Dīpaṅkaradasabalapādamūle katābhinīhārato paṭṭhāya pāramiyo pūrento anupubbena pacchimaṇ bhavaṇ patvā pacchimabhave ca katābhinikkhamaṇo anupubbena Bodhimaṇḍaṇ patvā tattha aparājitapallaṅke nisinno Mārabalaṇ bhinditvā paṭhamayāme pubbenivāsaṇ anussaritvā majjhimayāme dibbacakkhuṇ visodhetvā pacchimayāmāvasāne dasasahassīlokadhātuṇ unnādento sampakampento sabbaññutaṇ patvā satta sattāhāni Bodhimaṇḍe vītināmetvā Mahābrahmunā āyācitadhammadesano buddhacakkhunā lokaṇ oloketvā lokānuggahena Bārāṇasiṇ gantvā Pañcavaggiye bhikkhū saññāpetvā dhammacakkaṇ pavattetukāmo āmantesi.

Dve 'me bhikkhave antā 'ti dve 'me bhikkhave koṭṭhāsā. Imassa pana vacanassa samudāhārena samudāhāranigghoso heṭṭhā avīci upari bhavaggaṇ patvā dasasahassiṇ lokadhātuṇ pattharitvā aṭṭhāsi. Tasmiṇ yeva samaye aṭṭhārasakoṭisaṅkhā brahmāno samāgacchiṇsu. Pacchimadisāya suriyo atthaṇ gameti. Puratthimāya disāya uttarāsāḷhanakkhattena yutto puṇṇo cando uggacchati. Tasmiṇ samaye Bhagavā Dhammacakkappavattana-suttantaṇ ārabhanto "Dve 'me bhikkhave antā" 'ti ādim āha. Tattha: *Pabbajitenā* 'ti gihīsaṇyojanavatthukāmaṇ chetvā pabbajitena. *Na sevitabbā* 'ti na valañjetabbā. Pabbajitānaṇ yeva visesato paṭipattiyā bhājanahetuttā pabbajitena na sevitabbā 'ti vuttaṇ. *Yo cā-yaṇ kāmesu kāmasukhallikānuyogo* 'ti yo ca ayaṇ vatthukāmesu kilesakāmasukhassa kilesakāmasukhanissayassa vā anuyogo. *Hīno* 'ti lāmako. *Gammo* 'ti gāmavāsīnaṇ santako. *Pothujjaniko* 'ti puthujjanena andhabālajanena āciṇṇo. *Anariyo* 'ti na ariyo, athavā na visuddhānaṇ uttamānaṇ ariyānaṇ santako. *Anatthasaṇhito* 'ti na atthasaṇhito, sukhāvahakāraṇaṇ anissito 'ti attho. *Attakilamathānuyogo* 'ti attano kilamathassa

[1] SH, SM *omit.* [2] SH *omits.*

anuyogo. Attano dukkhakaraṇan 'ti attho. *Dukkho* 'ti kaṇṭakāpassaya-seyyādīhi attamāraṇehi dukkhāvaho. Tehi[1] tapassīhi uttamaṇ tapo 'ti gahitattā tesaṇ cittānurakkhaṇatthaṇ idha Hīno 'ti na vuttaṇ. Pabbajitānaṇ dhammattā Gammo 'ti ca, gihīhi asādhāraṇattā Pothujjaniko 'ti ca na vuttaṇ.

Tattha pana kehici pabbajitapaṭiññehi diṭṭhadhammanibbāṇavādehi " Yato kho bho ayaṇ attā pañcahi kāmaguṇehi samappito samaṅgībhūto paricāreti, ettāvatā kho bho ayaṇ attā diṭṭhadhammanibbāṇaṇ patto hotī " 'ti gahitattā tesaṇ cittānurakkhaṇatthaṇ ca paccuppannasukhattā ca tassa dhammasamādānassa Dukkho 'ti na vuttaṇ. Kāmasukhallikānuyogo paccuppanne taṇhā-ditthi-saṅkiliṭṭhasukhattā āyati ca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṇ taṇhādiṭṭhibandhanabaddhattā ca na sevitabbo. Attakilamathānuyogo paccuppanne diṭṭhi-saṅkiliṭṭhadukkhattā āyatiṇ ca dukkhavipākattā tadanuyuttānaṇ diṭṭhibandhanabandhattā ca na sevitabbo.

Ete te 'ti te ete. *Anupagammā* 'ti na upagantvā. *Majjhimā* 'ti saṅkiliṭṭha-sukhadukkhānaṇ abhāvā majjhe bhavā 'ti Majjhimā. Sā eva nibbāṇaṇ paṭipajjanti etāyā 'ti *paṭipadā*. *Abhisambuddhā* 'ti paṭividdhā. *Cakkhukaraṇī* 'ti ādīsu paññācakkhuṇ karotī 'ti cakkhukaraṇī. *Ñāṇakaraṇī* 'ti tass' eva vevacanaṇ. *Upasamāyā* 'ti kilesūpasamāya. *Abhiññāyā* 'ti catunnaṇ saccānaṇ abhijānanatthāya. *Sambodhāyā* 'ti tesaṇ yeva sambujjhanatthāya. *Nibbāṇāyā* 'ti nibbāṇasacchikiriyatthāya. (Athavā dassanamaggañāṇaṇ karotī 'ti Cakkhukaraṇī, bhāvanāmaggañāṇaṇ karotī 'ti Ñāṇakaraṇī. Sabbakilesānaṇ upasamāya. Sabbadhammānaṇ abhiññāya. Arahattaphalasambodhāya, kilesānañ ca khandhānañ ca nibbāṇāya.

2. Saccakathā Abhiññeyyaniddese (*Vol. I*, 86) vuttā.

[148] 3. Evaṇ Bhagavā saccāni pakāsetvā attani katabahumānānaṇ tesaṇ attano paṭivedhakkamaṇ sutvā paṭipattiyā bahumānāropaṇena paṭipattiṇ sādhetvā[2] saccapaṭivedhaṇ passanto *Idaṇ dukkhaṇ ariyasaccan 'ti me bhikkhave* 'ti ādinā attano paṭivedhakammaṇ dassesi. Tattha: *ananussutesū* 'ti na anussutesu, paraṇ anugantvā assutesū 'ti attho. *Cakkhū* 'ti ādīnaṇ attho parato āvibhavissati. *Idaṇ dukkhaṇ ariyasaccaṇ ... idaṇ dukkhasamudayaṇ ... idaṇ dukkhanirodhaṇ ... idaṇ dukkhanirodhagāminīpaṭipadā-ariyasaccan* 'ti catunnaṇ saccānaṇ dassanaṇ paṭivedho sekhabhūmiyaṇ; *pariññeyyaṇ ... pahātabbaṇ ... sacchikātabbaṇ ... bhāvetabban* 'ti catunnaṇ saccānaṇ bhāvanāpaṭi-

[1] SH dukkhāvahehi.

[2] B paṭipattiyaṇ patvā.

vedho sekhabhūmiyaṇ yeva. *Pariññātaṇ . . . pahīṇaṇ . . . sacchikataṇ . . . bhāvitan* 'ti catunnaṇ saccānaṇ paccavekkhaṇā asekhabhūmiyaṇ.

4. *Tiparivaṭṭan* 'ti saccañāṇa-kiccañāṇa-katañāṇasaṅkhātānaṇ tiṇṇaṇ parivaṭṭānaṇ vasena tayo parivaṭṭā assā 'ti Tiparivaṭṭaṇ. Ettha hi " Idaṇ dukkhaṇ . . . idaṇ dukkhasamudayaṇ . . . idaṇ dukkhanirodhaṇ . . . idaṇ dukkhanirodhagāminī-paṭipadā-ariyasaccan " 'ti evaṇ catūsu saccesu yathābhūtaṇ ñāṇaṇ Saccañāṇaṇ nāma. Tesu yeva " Pariññeyyaṇ . . . pahātabbaṇ . . . sacchīkātabbaṇ . . . bhāvetabban " 'ti evaṇ kattabbakiccajānanañāṇaṇ Kiccañāṇaṇ nāma. " Pariññātaṇ . . . pahīṇaṇ . . . sacchīkataṇ . . . bhāvitan 'ti evaṇ tassa kiccassa katabhāvajānanañāṇaṇ Katañāṇaṇ nāma. *Dvādasākāran* 'ṭi tesaṇ yeva ekekasmiṇ sacce tiṇṇaṇ tiṇṇaṇ ākārānaṇ vasena dvādasa ākārā assā 'ti dvādasākāraṇ. *Ñāṇadassanan* 'ti etesaṇ tiparivaṭṭānaṇ dvādasannaṇ ākārānaṇ vasena uppannaṇ ñāṇa-saṅkhātaṇ dassanaṇ.

[149] *Attamanā* 'ti sakamanā, sattānaṇ hi sukhakāmittā dukkhapaṭikkūlattā pītisomanassayuttamano sakamano nāma. Pītisomanassehi attamanā gahitamanā byāpitamanā 'ti vā attho. *Abhinandun* 'ti abhimukhā hutvā nandiṇsu.

Veyyākaraṇe 'ti suttante, niggāthako hi suttanto kevalaṇ atthassa byākaraṇato Veyyākaraṇaṇ nāma. *Bhaññamāne* 'ti kathiyamāne; vattamānasamīpe vattamānavacanaṇ kataṇ[1]; bhaṇite 'ti attho. *Virajan* 'ti vigatarāgādirajaṇ. *Vītamalan* 'ti vigatarāgādimalaṇ, rāgādayo hi ajjhottharaṇaṭṭhena Rajo nāma, dussanaṭṭhena malaṇ nāma. *Dhammacakkhun* 'ti katthaci paṭhamamaggañāṇaṇ, katthaci ādīni tīṇi maggañāṇāni, katthaci catuttha-maggañāṇam 'pi. Idha pana paṭhama-maggañāṇam eva. *Yaṇ kiñci samudayadhammaṇ sabbaṇ taṇ nirodhadhamman* 'ti vipassanāvasena evaṇ pavattassa dhammacakkhuṇ udapādī 'ti attho. *Dhammacakke* 'ti paṭivedhañāṇe ca desanāñāṇe ca; bodhipallaṅke nisinnassa hi Bhagavato catūsu saccesu dvādasākāraṇ paṭivedhañāṇam 'pi, Isipatane nisinnassa dvādasākāram eva saccadesanāya pavattakaṇ desanāñāṇam 'pi Dhammacakkaṇ nāma. Ubhayam 'pi h' etaṇ Dasabalassa pavattañāṇam eva. Taṇ imāya desanāya pakāsentena Bhagavatā dhammacakkaṇ pavattitaṇ nāma. Taṇ pan' etaṇ dhammacakkaṇ yāva Aññākoṇḍaññatthero aṭṭhārasahi brahmakoṭīhi saddhiṇ sotāpattiphale na patiṭṭhāti, tāva Bhagavā Pavatteti nāma, patiṭṭhite pana Pavattitaṇ nāma. Taṇ sandhāya *pavattite ca Bhagavatā dhammacakke* 'ti vuttaṇ.

[1] SH *v.l.* Kathaṇ.

Bhummā devā 'ti bhummaṭṭhakā devā. *Saddam anussāvesun* 'ti ekappahāren' eva sādhukāraṇ datvā *Etaṇ Bhagavata* 'ti ādīni vadantā saddaṇ anusāvayiṇsu. *Appaṭivattiyan* 'ti "Na yidaṇ tathā" 'ti paṭilomaṇ vattetuṇ asakkuṇeyyaṇ. Sannipatitā c' ettha devabrahmāno desanāpariyosāne ekappahāren' eva sādhukāraṇ adaṇsu. Sannipātaṇ anāgatā pana bhummadevādayo tesaṇ tesaṇ sutvā sādhukāram adaṇsū 'ti veditabbaṇ. Tesu pana pabbatarukkhādīsu nibbattabhummadevā te cātummahārājikapariyāpannā hontā 'pi idha visuṇ katvā vuttā. *Cātummahārājikā* 'ti ca Dhataraṭṭha-Virūḷhaka-Virūpakkha-Kuvera-saṅkhātā catumahārājā devatā etesan 'ti Cātummahārājikā. Te Sineruvemajjhe honti. Tesu Pabbataṭṭhakā 'pi aṭṭhi, ākāsaṭṭhakā 'pi. Tesam paramparā Cakkavāḷapabbataṇ pattā. Khiḍḍāpadosikā, Manopadosikā, Sītavalāhakā, Uṇhavalāhakā, Candimā devaputto, Suriyo devaputto 'ti ete sabbe 'pi Cātummahārājika-devalokaṭṭhā eva.

Tettiṇsa janā tattha uppannā 'ti *Tāvatiṇsā*. Api ca Tāvatiṇsā 'ti tesaṇ devānaṇ nāmam evā 'ti 'pi vuttaṇ. Te 'pi atthi pabbataṭṭhakā, atthi ākāsaṭṭhakā. [a]Tesaṇ paramparā Cakkavāḷapabbataṇ pattā. Tathā[b] Yāmādīnaṇ.[1] Ekadevaloke 'pi hi devānaṇ paramparā Cakkavāḷapabbataṇ appattā nāma n' atthi.

Dibbaṇ sukhaṇ yātā payātā sampattā 'ti *Yāmā*. Tuṭṭhā pahaṭṭhā 'ti *Tusitā*. Pakatipaṭiyattārammaṇato atirekena ramitukāmakāle yathāruci te bhoge nimminitvā nimminitvā ramantī 'ti *Nimmāṇaratī*. Cittacāraṇ ñatvā paranimmitesu bhogesu vasaṇ vattentī 'ti *Paranimmitavasavattī*. Brahmakāye brahmaghaṭāya niyuttā 'ti *Brahmakāyikā*. Sabbe 'pi pañcavokārabrahmāno gahitā.

Tena khaṇenā 'ti vacanaṇ visesetvā *tena muhuttenā* 'ti vuttaṇ. Muhutta-saṅkhātena khaṇena, na[2] paramatthakhaṇenā 'ti vuttaṇ hoti. *Yāva brahmalokā* 'ti brahmalokaṇ anto katvā. *Saddo* 'ti sādhukārasaddo. *Dasasahassī* 'ti dasasahassa-cakkavāḷavatī. *Saṅkampī* 'ti uddhaṇ[3] uggacchantī suṭṭhu kampi. *Sampakampī* 'ti uddhaṇ[3] uggacchantī adho okkamantī[4] suṭṭhu pakampi. *Sampavedhī* 'ti catudisā gacchantī suṭṭhu pavedhi. Sambuddhabhāvāya mātukucchiṇ okkamante ca Bodhisatte, tato nikkhamante ca mahāpaṭhavī puññatejena akampittha. Abhisambodhiyaṇ paṭivedhañāṇatejena dhammacakkappavattane desanāñāṇatejena sādhukāraṇ dātu-

[a to b] SH *v.l. omits.*

[1] SH *v.l.* Evamādīnaṇ.

[2] SH *omits* na.

[3] B *adds* adho.

[4] B, SM *omit* adho okkamantī; SH *v.l. inserts* uddhaṇ *before* adho.

kāmā viya paṭhavī devatānubhāvena akampittha. Āyusaṅkhārossajjane mahāparinibbāṇe ca kāruññena cittasaṅkhobhaṃ asahamānā viya paṭhavī devatānubhāvena akampittha.

Appamāṇo 'ti vuddhappamāṇo.[1] *Uḷāro* 'ti ettha: "Uḷārāni khādanīyāni khādantī" 'ti ādīsu madhuraṃ Uḷāran 'ti vuttaṃ. "Uḷārāya c' ettha bhogāya cittaṃ na namatī" 'ti ādīsu paṇītaṃ Uḷāran 'ti vuttaṃ. "Uḷārāya khalu bhavaṃ Vacchāyano samaṇaṃ Gotamaṃ pasaṃsāya pasaṃsatī" 'ti ādīsu seṭṭhaṃ Uḷāran 'ti vuttaṃ. Idha pana vipulo Uḷāro 'ti vutto. *Obhāso* 'ti desanāñāṇānubhāvena ca, devatānubhāvena ca jāta-obhāso. *Loke* 'ti cakkavāḷa-dasasahassiyaṃ yeva. *Atikkamm' eva devānaṃ devānubhāvan* 'ti devānaṃ ayaṃ ānubhāvo: nivatthavatthappabhā dvādasa yojanāni pharati, tathā sarīrassa, alaṅkārassa, vimānassa ca. Taṃ devānubhāvaṃ atikkamitvā yevā 'ti attho. *Udānan* 'ti somanassañāṇamayikaṃ udāhāraṃ. *Udānesī* 'ti udāhari. *Aññāsi vata bho Koṇḍañño* 'ti imassa 'pi udānassa udāharaṇaghoso dasasahassī-lokadhātuṃ pharitvā aṭṭhāsi. Aññāta-Koṇḍañño[2] 'ti bhusaṃ ñāta[3]-Koṇḍañño 'ti attho.

[**150**] 5. *Cakkhu*-ādīnaṃ niddese *Dassanaṭṭhenā* 'ti ādīsu ekam eva ñāṇaṃ. Yathāvuttassa neyyassa[4] cakkhu viya *dassana*-kiccakaraṇena *cakkhu*, *ñāṇa*-kiccakaraṇena *ñāṇaṃ*, nānappakārato jānanakiccakaraṇena *paññā*, anavasesa-*paṭivedha*-karaṇena *vijjā*, sabbadā *obhāsa*-kiccakaraṇena *āloko* nāmā 'ti attho. *Cakkhu*[5] *dhammo* 'ti ādīsu 'pi ekaṃ yeva ñāṇaṃ kiccanānattena pañcadhā vaṇṇitaṃ. *Ārammaṇā* 'ti upatthambhanaṭṭhena, *gocarā* 'ti visayaṭṭhena. Dassanaṭṭhenā 'ti ādīsu ñāṇakiccaṃ pañcadhā vuttaṃ.

[**151-155**] 6. Iminā nayena tīsu vāresu ekekasmiṃ pañca pañca katvā *paṇṇarasa dhammā*, *paṇṇarasa atthā*, dvīsu paṇṇarasakesu *tiṃsa niruttiyo*, paṇṇarasasu dhammesu, paṇṇarasasu atthesu, tiṃsāya niruttīsu *saṭṭhi ñāṇāni* veditabbāni. Sesa-ariyasaccesu 'pi es' eva nayo.

7. *Catūsu ariyasaccesu* ekekasmiṃ ariyasacce paṇṇarasannaṃ paṇṇarasannaṃ dhammānaṃ atthānañ ca vasena *saṭṭhi dhammā*, *saṭṭhi atthā*. Saṭṭhiyā dhammesu, saṭṭhiyā atthesu ca *vīsasataniruttiyo*[6]; vīsādhikaṃ satan 'ti attho. Saṭṭhiyā dhammesu, saṭṭhiyā atthesu, vīsuttarasataniruttīsū 'ti evaṃ *cattārīsañ ca dve ca ñāṇasatāni*.

[1] B vaḍḍha-.
[2] B Aññāsi-; SH Aññā-.
[3] B ñāṇa.
[4] B ñeyyassa.
[5] *Text* Cakkhuṃ.
[6] *Text* vīsasatā ni-.

8-10. Satipaṭṭhanasuttanta-pubbaṅgame, Iddhipādasuttanta-pubbaṅgame ca paṭisambhidāniddese iminā 'va nayena attho ca gaṇanā ca veditabba.

[**156**] 11. *Sattannaṃ bodhisattānaṃ* suttantesu ekekasmiṃ yeva samudaye cakkhādayo pañca, nirodhe pañcā 'ti *dasa dhammā*. Samudaye dassanaṭṭhādayo pañca, nirodhe pañcā 'ti *dasa atthā*. Tesaṃ vasena vīsati niruttiyo, *Cattāriṃsaṃ*[1] ñāṇāni. Satta[2] ekato katvā vuttagaṇanā suviññeyyā.

12. Evaṃ sabbaññutañāṇavasena vuttapaṭisambhidā-niddese ekekamūlake suññato *diṭṭho vidito sacchīkato phassito paññāyā* 'ti imesu pañcasu vacanesu ekekasmiṃ yeva cakkhādayo pañca, dassanaṭṭhādayo pañcā 'ti pañca-pañcakānaṃ vasena pañcavīsati dhammā, pañcavīsati atthā, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. [**157**] Pañca ekato katvā vuttavāre 'pi pañcakkhattuṃ pañcavīsati katvā *pañcavīsasataṃ dhammā, pañcavīsasataṃ atthā*, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. *Aḍḍhateyyānī* 'ti c' ettha dve satāni ca paññāsañ ca.

13-15. *Khandhā*-dīsu 'pi es' eva nayo. Iminā 'va nayena *sacca*-vāra-*paṭisambhidā*-vāre ca dhammādigaṇanā veditabbā.

[**158**] 16. Buddhadhammavāre[3]: *Diyaḍḍhasataṃ* 'ti chakkhattuṃ pañcavīsati, satañ ca paññāsañ ca hoti, taddiguṇā niruttiyo, taddiguṇāni ñāṇāni. *Paṭisambhidādhikaraṇe* 'ti paṭisambhidādhikāre. *Aḍḍhanavadhammasatānī*[4] 'ti paṭhamaṃ vuttesu catūsu saccesu saṭṭhi, catūsu satipaṭṭhānesu saṭṭhi, catūsu sammappadhānesu saṭṭhi, sattabodhisattaveyyākaraṇesu sattati, abhiññaṭṭhādīsu pañcasu pañcavīsasataṃ, khandhādīsu pañcasu pañcavīsasataṃ; puna catūsu ariyasaccesu sataṃ, catūsu paṭisambhidāsu sataṃ, chasu buddhadhammesu diyaḍḍhasataṃ 'ti evaṃ aṭṭha satāni ca paññāsañ ca dhammā honti. Evaṃ *atthā* 'pi tattakā eva honti. Evam eva saddhādīsu[5] tīsu ṭhānesu vīsasataṃ niruttiyo, sattasu veyyākaraṇesu cattārīsasataṃ niruttiyo, abhiññaṭṭhādīsu, khandhaṭṭhādīsu ca aḍḍhateyyāni aḍḍhateyyāni niruttisatāni, ariyasaccesu paṭisambhidāsu ca dve dve niruttisatāni, buddhadhammesu tīṇi niruttisatānī 'ti evaṃ *niruttisahassañ ca satta niruttisatāni ca* honti. Evam eva saccāni. Tīsu ṭhānesu cattārīsādhikāni dve dve ñāṇasatāni, sattasu veyyākaraṇesu asīti-adhikāni dve ñāṇasatāni, abhiññaṭṭhādīsu khandhaṭṭhādīsu ca pañca pañca

[1] SH -sa. [2] SM cattāri. [3] B Vuḍḍhavāre.
[4] *Text* Aḍḍhanavamāni dha-. [5] B, SM saccādīsu.

ñāṇasatāni, saccesu paṭisambhidāsu ca cattāri cattāri ñāṇasatāni, buddhadhammesu cha ñāṇasatānī 'ti evaṃ *tīṇī ca ñāṇasahassāni cattāri ñāṇasatāni* hontī 'ti.

Paṭisambhidākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[DHAMMACAKKAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[**159**] 1. Puna Dhammacakkappavattana-suttantam eva pubbaṅgamaṃ katvā kathitāya Dhammacakkakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: *Dukkhavatthukā* 'ti ekābhisamayavasena dukkhaṃ vatthu etesan 'ti Dukkhavatthukā. Tad eva dukkhaṃ visesetvā *saccavatthukā* 'ti ādim āha. Tattha saccaṃ ārammaṇaṃ upatthambho etesan 'ti *saccārammaṇā*. Saccaṃ gocaro visayo etesan 'ti *saccagocarā*. *Saccasaṅgahitā* 'ti maggasaccena saṅgahitā. *Saccapariyāpannā* 'ti maggasaccāyattā. *Sacce samudāgatā* 'ti dukkhapajānanena dukkhasacce samuppannā. Tathā tatth' eva *thitā* . . . *patiṭṭhitā* 'ti.

2. Idāni "Pavattite ca Bhagavatā dhammacakke" 'ti vuttaṃ dhammacakkaṃ niddisitukāmo *dhammacakkan* 'ti ādim āha. Tattha duvidhaṃ dhammacakkaṃ: paṭivedhacakkaṃ, desanādhammacakkañ ca. Paṭivedhadhammacakkaṃ bodhipallaṅke, desanādhammacakkaṃ Isipatane. *Dhammañ ca pavatteti cakkaṃ cā 'ti* paṭivedha-*dhammacakkaṃ* vuttaṃ. *Cakkañ ca pavatteti dhammañ cā 'ti* desanā-*dhammacakkaṃ*.

Kathaṃ hi Bhagavā Bodhipallaṅke nisinno maggakkhaṇe indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgādibhedaṃ dhammañ cā pavatteti? So yeva ca dhammo kilesasattughātāya pavattanato pahāraṇacakkaṃ viyā 'ti cakkaṃ. Cakkañ ca dhammaṃ pavattento yeva Bhagavā tañ ca cakkaṃ pavatteti nāma. Etena dhammo yeva cakkan 'ti kammadhāraya-samāsatā vuttā hoti. Isipatane nisinno Bhagavā dhammadesanākhaṇe veneyyasantāne kilesasattughātāya pavattanato paharaṇacakkasadisaṃ desanācakkañ ca pavatteti. Veneyyasantāne indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgādibhedaṃ dhammacakkañ ca pavatteti. Etena dhammo ca cakkañ ca Dhammacakkan 'ti dvandasamāsatā vuttā hoti. Yasmā pana pavattake sati pavattanā nāma hoti, tasmā sabbatthā-pi *pavattetī* 'ti vuttaṃ. Pavattanaṭṭhena pana *cakkan* 'ti vuttaṃ Hotī 'ti veditabbaṃ. *Dhammena pavattetī 'ti dhammacakkan* 'ti ādīni desanādhammacakkam eva sandhāya vuttānī 'ti veditabbāni.

Tattha: Dhammena pavattetī 'ti yathāsabhāvattā dhammena pavattaṇ cakkan 'ti Dhammacakkhan 'ti vuttaṇ hoti. *Dhammacariyāya pavattetī* 'ti veneyyasantāne dhammatthāya pavattaṇ cakkan *'ti Dhammacakkan* 'ti vuttaṇ hoti. *Dhamme ṭhito* 'ti ādīhi Bhagavato dhammabhūtatā[1] dhammassāmitā ca vuttā hoti, yath' āha: "So āvuso Bhagavā jānaṇ jānāti, passaṇ passati, cakkhubhūto nāṇabhūto dhammabhūto brahmabhūto vattā pavattā, atthassa niṇṇetā, amatassa dātā, dhammassāmī tathāgato" 'ti. Tasmā tehi dhammassa cakkan 'ti Dhammacakkan 'ti vuttaṇ hoti. Ṭhito 'ti visayībhāvena ṭhito. *Patiṭṭhito* 'ti acalabhāvena patiṭṭhito. *Vasippatto* 'ti issarabhāvappatto.

[160] *Pāramippatto* 'ti koṭippatto. *Vesārajjappatto* 'ti visāradabhāvaṇ patto. Dhamme patiṭṭhāpento 'ti ādīhi veneyyasantānam apekkhitvā vuttehi pana vacanehi dhammassāmitāya ca dhammatthāya cakkan 'ti vuttaṇ hoti. Dhammaṇ sakkaronto 'ti ādīhi dhammatthāya cakkan 'ti vuttaṇ hoti. Yo hi dhammaṇ sakkārādivasena pavatteti, so dhammatthaṇ pavatteti. *Dhammaṇ sakkaronto* 'ti yathā kato so dhammo sukato hoti, evam eva naṇ karonto. *Dhammaṇ garuṇ karonto* 'ti tasmiṇ gāravuppattiyā taṇ garuṇ karonto. *Dhammaṇ mānento* 'ti dhammaṇ piyañ ca bhāvanīyañ ca katvā viharanto. *Dhammaṇ pūjento* 'ti taṇ apadisitvā desanāpaṭipatti-pūjāya pūjaṇ karonto. *Dhammaṇ apacāyamāno* 'ti tass' eva dhammassa sakkāragarukārehi nīcavuttitaṇ karonto. *Dhammaddhajo . . . dhammaketū* 'ti taṇ dhammaṇ dhajam iva purakkhatvā, ketum iva ca ukkhipitvā pavattiyā dhammadhajo dhammaketu ca hutvā 'ti attho. *Dhammādhipateyyo* 'ti dhammādhipatito āgato bhāvanādhammavasen' eva ca sabbakiriyānaṇ karaṇena dhammādhipateyyo hutvā. *Taṇ kho pana dhammacakkaṇ appaṭivattiyan* 'ti kenaci nivattetuṇ asakkuṇeyyatāya appaṭihatavuttitā vuttā. Tasmā so dhammo pavattanaṭṭhena Dhammacakkan 'ti vuttaṇ hoti.

Saddhindriyaṇ dhammo, taṇ dhammaṇ pavattetī 'ti veneyyasantāne maggasampayutta-saddhindriyuppādanena taṇ saddhindriyaṇ dhammaṇ pavattetī 'ti attho. [161] Es' eva nayo sesesu 'pi. *Saccā* 'ti saccañāṇāni. *Vipassanā* ca *vijjā* ca maggañāṇam eva. [162] *Anuppāde ñāṇan* 'ti arahattaphale ñāṇaṇ. Tam 'pi veneyyasantāne pavattati yeva. Nibbāṇañ ca paṭivedhaṇ karonto *pavatteti* yeva nāma.

[1] B -bhūtassa.

3-4. Samudayavārādīsu [163] *samudayavatthukā* ... *nirodhavatthukā* ... *maggavatthukā* 'ti visesapadaṇ dassetvā saṅkhittaṇ. Etthāpi vuttasadisaṇ paṭhamaṇ vuttanayen' eva veditabbaṇ.

5-6. *Satipaṭṭhāna-* [164-165] *iddhipāda*-pubbaṅgamavārā 'pi maggakkhaṇavasena vuttā. Te 'pi tattha tattha visesapadaṇ dassetvā saṅkhittā 'ti.

Dhammacakkakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[LOKUTTARAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[166] 1. Idāni lokuttaradhammappavatikāya[1] Dhammacakkakathāya anantaraṇ kathitāya Lokuttarakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: Lokuttara-padassa attho niddesavāre āvibhavissati. *Cattāro satipaṭṭhānā* 'ti ādayo sattatiṇsa bodhipakkhiya-dhammā yathāyogaṇ maggaphalasampayuttā. Te bujjhanaṭṭhena Bodhī 'ti evaṇ laddhanāmassa ariyassa pakkhe bhavattā Bodhipakkhiyā nāma. Pakkhe bhavattā 'ti upakārabhāve ṭhitattā. Tesu ārammaṇesu okkhanditvā pakkhanditvā upaṭṭhānato Upaṭṭhānaṇ. Sati yeva upaṭṭhāṇan Satipaṭṭhānaṇ. Kāya-vedanā-citta-dhammesu pan' assa asubha-dukkhāniccānattākāra-gahaṇavasena subha-sukha-nicca-attasaññā-pahāṇakiccasādhanavasena ca pavattito catudhā bhedo hoti. Tasmā Cattāro satipaṭṭhānā 'ti vuccanti.

Padahanti etenā 'ti Padhānaṇ. Sobhanaṇ padhānaṇ Sammappadhānaṇ; sammā vā padahanti etenā 'ti Sammappadhānaṇ; sobhanaṇ vā taṇ kilesavirūpappavatti-virahitato padhānañ ca hitasukhanipphādakaṭṭhena seṭṭhabhāvāvahanato padhānabhāvakaraṇato vā 'ti Sammappadhānaṇ. Viriyass' etaṇ adhivacanaṇ. Ta-yidaṇ uppannānuppannānaṇ akusalānaṇ pahāṇā-nuppattikiccaṇ, anuppannu-ppannānañ ca kusalānaṇ uppatti-ṭṭhitikiccaṇ sādhayatī 'ti catubbidhaṇ hoti. Tasmā *cattāro sammappadhānā* 'ti vuccanti.

Nipphattipariyāyena ijjhanaṭṭhena ijjhanti etāya sattā, iddhā vuddhā ukkaṇsagatā hontī 'ti iminā vā pariyāyena Iddhi. Tassā sampayuttāya pubbaṅgamaṭṭhena phalabhūtāya pubbabhāgakāraṇaṭṭhena ca iddhiyā pādo 'ti Iddhipādo. So chanda-viriya-citta-vīmaṇsāvasena catubbidho hoti. Tasmā *cattāro iddhipādā* 'ti vuccanti.

Assadhiya-kosajja-pamāda-vikkhepa-sammohānaṇ abhibhavanato abhibhavana-saṅkhātena adhipati-yaṭṭhena Indriyaṇ. Assaddhiyā-

[1] SH, SM -dhammavatiyā.

dīhi anabhibhavanīyato akampiyaṭṭhena Balaṇ. Tad ubhayam 'pi saddhā-viriya-sati-samādhi-paññāvasena pañcavidhaṇ hoti. Tasmā *panc' indriyāni, pañca balānī* 'ti vuccanti.

Bujjhanakasattassa pana aṅgabhāvena sati-ādayo satta dhammā Bojjhaṅgā, niyyāṇaṭṭhena ca sammādiṭṭhi-ādayo aṭṭha maggaṅgā honti. Tena ca vuccanti *satta bojjhaṅgā* 'ti, ariyo *aṭṭhaṅgiko maggo* 'ti.

Iti ime sattatiṇsa bodhipakkhiyā dhammā pubbabhāge lokiyavipassanāya vattamānāya cuddasavidhena kāyaṇ pariganhato ca kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, navavidhena vedanaṇ pariganhato ca vedanānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, solasavidhena cittaṇ pariganhato ca cittānupassanā-satipaṭṭhānaṇ, pañcavidhena dhamme pariganhato ca dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Iti imasmiṇ attabhāve anuppannapubbaṇ parassa uppannaṇ akusalaṇ disvā "Yathāpaṭipannassa tassa taṇ uppannaṇ, na tathā paṭipajjissāmi; evaṇ me etaṇ nūppajjissatī" 'ti tassa anuppādāya vāyamanakāle paṭhamaṇ sammappadhānaṇ; Attano samudācārappattam akusalaṇ disvā tassa pahāṇāya vāyamanakāle dutiyaṇ; imasmiṇ attabhāve anuppannapubbaṇ jhānaṇ vā vipassanaṇ vā uppādetuṇ vāyamantassa tatiyaṇ; uppannaṇ yathā na parihāyati evaṇ punappunaṇ uppādentassa catutthaṇ sammappadhānaṇ.

Chandaṇ dhuraṇ katvā kusaluppādanakāle chandiddhipādo; viriyaṇ ... cittaṇ ... vīmaṇsaṇ dhuraṇ katvā kusaluppādanakāle vīmaṇsiddhipādo.

Micchāvācāya viramaṇakāle sammāvācā; micchākammantā ... micchājīvā ... viramanakāle sammājīvo 'ti evaṇ nānācittesu labbhanti. Catumaggakkhaṇe pana ekacitte labbhanti. Phalakkhaṇe, ṭhapetvā cattāro sammappadhāne avasesā tettiṇsa labbhanti. Evaṇ ekacitte labbhamānesu c' etesu ekā 'va nibbāṇārammaṇā sati kāyādīsu subhasaññādi-ppahāṇakiccasādhanavasena cattāro satipaṭṭhānā 'ti vuccati. Ekam eva viriyaṇ anuppann-uppannānaṇ anuppādādikiccasādhanavasena cattāro sammappadhānā 'ti vuccati. Sesesu hāpanavaḍḍhanaṇ[1] n' atthi. Api ca tesu:

Nava ekavidhā, eko
Dvedha, 'tha catu-pañcadhā,
Aṭṭhadhā, navadhā c' eva
Iti chaddhā bhavanti te.
(*Vism.* 680.)

[1] B pahānavindanaṇ.

Nava ekavidhā 'ti chando, cittaṃ, pīti, passaddhi, upekkhā, saṅkappo, vācā, kammanto, ājīvo 'ti ime nava chandiddhipādādi-vasena ekavidhā 'va honti. Aññakoṭṭhāsaṃ na gacchanti.[1] Eko dvedhā 'ti saddhā indriya-balavasena dvedhā ṭhitā. Atha catu-pañcadhā 'ti atha 'ñño eko catudhā, añño pañcadhā ṭhito 'ti attho. Tattha samādhi eko indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgavasena catudhā ṭhito. Paññā tesaṃ ca catunnaṃ iddhipādakoṭṭhāsassa ca vasena pañcadhā. Aṭṭhadhā navadhā c' evā 'ti aparo eko aṭṭhadhā, eko navadhā ṭhito 'ti attho. Catusatipaṭṭhāna-indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅga-vasena sati aṭṭhadhā ṭhita, catusammappadhāna-iddhipāda-indriya-bala-bojjhaṅga-maggaṅgavasena viriyaṃ navadhā 'ti. Evaṃ:

Cuddas' eva asambhinnā
Hont' ete bodhipakkhiyā
Koṭṭhāsato sattavidhā
Sattatiṃsa ppabhedato.

Sakiccanipphādanato
Sarūpena ca vuttito
Sabbe 'va ariyamaggassa
Sambhave sambhavanti te.
(*Vism.* 681.)

Evaṃ maggaphalasampayutte sattatiṃsa bodhipakkhiyadhamme dassetvā puna te maggaphalesu saṅkhipitvā *cattāro* ca *ariyamaggā cattāri ca sāmaññaphalānī* 'ti āha. Samaṇabhāvo sāmaññaṃ, catunnaṃ ariyamaggānam etaṃ nāmaṃ. Sāmaññānaṃ phalāni Sāmaññaphalāni. *Nibbāṇaṃ* pana sabbehi asammissam eva. Iti vitthārato sattatiṃsabodhipakkhiya-catumagga-catuphala-nibbāṇānaṃ vasena chacattālīsa lokuttaradhammā. Tato saṅkhepena catumagga-catuphala-nibbāṇānaṃ vasena nava lokuttaradhammā. Tato 'pi saṅkhepena magga-phala-nibbāṇānaṃ vasena tayo lokuttaradhammā 'ti veditabbaṃ. Satipaṭṭhānādīnaṃ maggaphalānañ ca lokuttaratte vutte taṃsampayuttānaṃ phassādīnam 'pi lokuttarattaṃ vuttam eva hoti. Padhānadhammavasena pana satipaṭṭhānādayo 'va vuttā. Abhidhamme ca Lokuttaradhammaniddese maggaphalasampayuttānaṃ phassādīnaṃ lokuttarattaṃ vuttam evā 'ti.

Lokaṃ tarantī 'ti lokaṃ atikkamanti. Sabbam idha īdisaṃ vattamānakālavacanaṃ cattāro ariyamagge sandhāya vuttaṃ. Sotāpattimaggo hi apāyalokaṃ tarati, sakadāgāmimaggo kāmāvacaralokeka-

[1] B bhajanti.

desaṃ tarati, anāgāmimaggo kāmāvacaralokaṃ tarati, arahattamaggo rūpārūpāvacaralokaṃ tarati. *Lokā uttarantī* 'ti lokā uggacchanti. *Lokato* 'ti ca *lokamhā* 'ti ca tad eva nissakkavacanaṃ visesetvā dassitaṃ. *Lokaṃ samatikkamantī* 'ti paṭhamaṃ vuttattham eva. Tattha upasaggatthaṃ anapekkhitvā vuttaṃ. Idha saha upasaggatthena vuttaṃ. *Lokaṃ samatikkantā* 'ti yathāvuttaṃ lokaṃ sammā atikkantā. Sabbam idha īdisaṃ atītakālavacanaṃ phalanibbāṇāni sandhāya vuttaṃ. Sotāpattiphalādīni hi yathāvuttaṃ lokaṃ atikkamitvā ṭhitāni. Sadā nibbāṇaṃ sabbalokaṃ atikkamitvā ṭhitaṃ. *Lokena atirekā* 'ti lokato adhikabhūtā. Idaṃ sabbe 'pi lokuttaradhamme sandhāya vuttaṃ. *Nissarantī* 'ti niggacchanti. *Nissaṭā* 'ti niggatā. *Loke na tiṭṭhantī* 'ti ādīni aṭṭhārasavacanāni sabbalokuttaresu 'pi yujjanti. Na tiṭṭhantī 'ti loke apariyāpannattā vuttaṃ. *Loke na limpatī* 'ti santāne[1] vattamānā 'pi tasmiṃ na limpantī 'ti attho. Akatapaṭivedhānaṃ kenaci cittena katapaṭivedhānaṃ akusalena ca asamatthena ca cittena na limpantī 'ti attho. *Asaṃlittā*[2] *anupalittā* 'ti upasaggena visesitaṃ. *Vippamuttā* 'ti alittattam eva nānābyañjanena visesitaṃ. Ye keci hi yattha yena[3] vā alittā, te tattha tena vā vippamuttā honti. *Lokā vippamuttā* 'ti ādīni tīṇi nissakkavasena vuttāni.[4]

[**167**] *Visaṃyuttā* 'ti vippamuttassa visesanaṃ. Ye keci hi yattha yena yato vippamuttā, te tattha tena tato visaṃyuttā nāma honti. *Lokā sujjhantī* 'ti lokamalaṃ dhovitvā lokā sujjhanti. *Visujjhantī* 'ti tad eva upasaggena visesitaṃ. *Uṭṭhahantī* 'ti uṭṭhitā[5] honti. *Vivaṭṭantī* 'ti nivaṭṭanti.[6] *Na sajjantī*[7] 'ti na lagganti. *Na gayhantī* 'ti na gaṇhīyanti. *Na bajjhantī* 'ti na bādhīyanti. *Samucchindantī* 'ti appavattiṃ karonti. Yathā ca *lokaṃ samucchinnattā* 'ti tath' eva "lokā visuddhattā" 'ti ādi vuttam eva hoti. *Paṭippassambhentī* 'ti nirodhenti. *Apathā*[8] 'ti ādīni cattāri sabbesu 'pi lokuttaresu yujjanti. Apathā[8] 'ti amaggā. *Agatī* 'ti appatiṭṭhā. *Avisayā* 'ti anāyattā. *Asādhāraṇā* 'ti asamānā. *Vamantī* 'ti uggilanti. *Na paccāgamantī*[9] 'ti vuttapaṭipakkhanayena vuttaṃ. Vantaṃ puna na adantī 'ti attho. Etena vantassa suvantabhāvo vutto hoti. Anantaradukattaye 'pi es' eva nayo.

Visīnentī 'ti vikiranti vimuccanti, na bandhantī 'ti attho. *Na ussīnentī* 'ti na vikiranti, na vimuccanti. (Visinentī[10] 'ti, na ussinentī[10] 'ti rassaṃ katvā pāṭho sundaro.) *Vidhūpentī* 'ti nibbāpenti.

[1] B khandhasantāne.
[2] B Asaṅkilitthā.
[3] B sakkāyena *for* yattha yena.
[4] SH, SM *omit*.
[5] B uddhaṃ.
[6] B nissajjanti.
[7] SH, SM nissajanti.
[8] SH *v.l.* atītā.
[9] SH, SM paccāvamantī.
[10] *So in Text.*

Na sandhūpentī 'ti na ujjalanti. *Lokaṃ samatikkamma abhibhuyya tiṭṭhantī* 'ti sabbe 'pi lokuttarā dhammā lokaṃ sammā atikkamitvā abhibhavitvā ca tiṭṭhantī 'ti Lokuttarā. Sabbehi 'pi imehi yathāvuttehi pakārehi likuttarānaṃ lokato uttarabhāvo adhikabhāvo ca vutto hotī 'ti.

Lokuttarakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[BALAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[168] Idāni Lokuttarakathāya anantaraṃ kathitāya Lokuttarakathāvatiyā[1] suttantapubbaṅgamāya Balakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha ādito suttantavasena *pañca balāni* dassetvā tadaññāni 'pi balāni dassetukāmo *Api ca aṭṭhasaṭṭhi balānī* 'ti ādim āha. Sabbāni 'pi taṃ taṃ paṭipakkhehi akampiyaṭṭhena Balāni nāma honti.

Hiribalan 'ti ādīsu pāpato hirīyanti etāyā 'ti Hirī; lajjāy' etaṃ nāmaṃ. Pāpato ottappanti etenā 'ti ottappaṃ; pāpato ubbegass' etaṃ nāmaṃ. Ajjhattasamuṭṭhānā hiri, bahiddhāsamuṭṭhānaṃ ottappaṃ. Attādhipati hiri, lokādhipati ottappaṃ. Lajjīsabhāvasaṇṭhitā hirī, bhayasabhāvasaṇṭhitaṃ ottappaṃ. Sappatissavalakkhaṇā hirī, vajja-bhīruka-bhayadassāvilakkhaṇaṃ ottappaṃ. Sā eva hiri ahirikena na kampatī 'ti *hiribalaṃ*. Tad eva ottappaṃ anottappena na kampatī 'ti *ottappabalaṃ*.

Appaṭisaṅkhānena na kampatī 'ti *paṭisaṅkhānabalaṃ*. Upaparikkhaṇapaññāy' etaṃ nāmaṃ. Viriyasīsena satta bojjhaṅge bhāventassa uppannabalaṃ *bhāvanābalaṃ*. Tathāpavattānaṃ catunnaṃ khandhānam etaṃ nāmaṃ. Parisuddhāni sīlādīni *anavajjabalaṃ*. Cattāri saṅgahavatthūni *saṅgahabalaṃ*. (Saṅgahe balan 'ti 'pi pāṭho.) Dukkhamānaṃ adhivāsanaṃ *khantibalaṃ*. Dhammakathāya paresaṃ tosanaṃ[2] *paññattibalaṃ*. Kathitassa[3] atthassa adhigamāpanaṃ *nijjhantibalaṃ*. Kusalesu bahubhāvo[4] *issariyabalaṃ*. Kusalesu yathāruci patiṭṭhānaṃ *adhiṭṭhānabalaṃ*. Hiribalādīnaṃ attho mātikāpadesu byañjanavasena[5] visesato yujjamānaṃ gahetvā vutto. *Samathabalaṃ vipassanābalan* 'ti balappattā samathavipassanā eva.

2. Mātikāniddese: *Assaddhiye na kampatī 'ti saddhābalan* 'ti mūlabalatthaṃ vatvā tam eva aparehi navahi pariyāyehi visesetvā dassesi.

[1] B *omits*; SH *v.l.* -pavattiyā. [2] B, SM pare santosanaṃ; SH *v.l.* toso.
[3] B adhikassa; SH *v.l.*, SM adhītassa. [4] B pahu-. [5] SM bujjhana-.

Yo hi dhammo akampiyo balappatto hoti, so sahajāte upatthambheti, attano paṭipakkhe kilese pariyādiyati, paṭivedhassa ādibhūtaṇ sīlaṇ diṭṭhiñ ca visodheti. Cittaṇ ārammaṇe patiṭṭhāpeti. Cittaṇ pabhassaraṇ karonto[1] vodāpeti. Vasiṇ pāpento visesaṇ adhigamāpeti. Tato uttariṇ pāpento uttaripaṭivedhaṇ kāreti. Kamena ariyamaggaṇ pāpetvā saccābhisamayaṇ kāreti. Phalappattiyā *nirodhe* patiṭṭhāpeti. Tasmā navadhā balattho visesito.

Esa nayo *viriyā*-dīsu catūsu.

[**169**] 3. *Kāmacchandaṇ hirīyatī* 'ti nekkhammayutto yogī *nekkhaṃmena* kāmacchandato hirīyati. Ottappe 'pi es' eva nayo. Etehi sabbākusalehi 'pi hirīyanā ottappanā vuttā yeva honti. *Byāpādan* 'ti ādīnam 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. *Paṭisaṅkhātī* 'ti asammohavasena ādīnavato upaparikkhati.

[**170**] 4. *Bhāvetī* 'ti vaḍḍheti. *Vajjan* 'ti rāgādivajjaṇ. *Saṅgaṇhātī* 'ti bandhati.

[**171**] 5. *Khamatī*[2] 'ti tassa yogissa khamati ruccati. *Paññāpetī* 'ti toseti. *Nijjhāpetī* 'ti cintāpeti. *Vasaṇ vattetī* 'ti citte pahu[3] hutvā cittaṇ attano vasaṇ katvā pavatteti. *Adhiṭṭhātī* 'ti vidahati.

[**172**] 6-7. Bhāvanābalādīni sabbāni 'pi nekkhammādīni yeva. Mātikāvaṇṇanāya aññathā vutto attho pana byañjanavasen' eva pākaṭattā idha na vutto 'ti veditabbaṇ. *Samathabalaṇ, vipassanābalañ* ca vitthārato niddisitvā avasāne *uddhaccasahagata-kilese ca khandhe ca na kampatī* 'ti ādi ca [**173**] *avijjāsahagata-kilese ca khandhe ca na kampatī* 'ti ādi ca samathabala-vipassanābalānaṇ lakkhaṇadassanathaṇ vuttaṇ.

8. Sekhāsekhabalesu *sammādiṭṭhiṇ sikkhatī 'ti sekhabalan* 'ti sekhapuggalo sammādiṭṭhiṇ sīkkhatī 'ti Sekho. Sā sammādiṭṭhi tassa sekhassa balan 'ti Sekhabalan 'ti attho. *Tattho sikkhitattā asekhabalan* 'ti asekhapuggalo tattha sammādiṭṭhiyā sikkhitattā na sikkhatī 'ti Asekho. Sā yeva ca sammādiṭṭhi tassa asekhassa balan 'ti Asekhabalaṇ. Es' eva nayo *sammāsaṅkappā*-dīsu. *Sammāñāṇan* 'ti paccavekkhaṇañāṇaṇ. Tam 'pi hi lokiyam 'pi hontaṇ sekhassa pavattattā Sekhabalaṇ, asekhassa pavattattā Asekhabalan 'ti vuttaṇ. *Sammāvimuttī* 'ti aṭṭha maggaṅgāni ṭhapetvā sesā balasampayuttā[4]

[1] B, SH *v.l.*, SM karontaṇ.
[2] *Text* Khantī.
[3] BM, SH *v.l.*, SM bahu.
[4] B phala-.

dhammā. Keci pana ṭhapetvā lokuttaravimuttiṃ avasesā vimuttiyo Sammāvimuttī 'ti vadanti. Tassa sekhāsekhabalattaṃ vuttanayam eva.

9. Khīṇāsavabalesu sabbāni 'pi ñāṇabalāni. *Khīṇāsavassa bhikkhuno* 'ti karaṇatthe sāmivacanaṃ, khīṇāsavena bhikkhunā 'ti attho. *Aniccato* 'ti hutvā abhāvakāraṇena aniccato. *Yathābhūtan* 'ti yathāsabhāvato. *Paññāyā* 'ti saha vipassanāya maggapaññāya. Aniccato *suditṭhā* . . . *dukkhato* . . . *anattato suditṭhā hontī* taṃmūlakattā. *Yan* 'ti bhāva-napuṃsakavacanaṃ, yena kāraṇenā 'ti vā attho. *Āgamnā* 'ti paṭicca. *Paṭijānātī* 'ti sampaṭicchati paṭiññaṃ karoti. *Aṅgārakāsūpamā* 'ti mahābhitāpaṭṭhena aṅgārakāsuyā upamitā. *Kāmā* 'ti vatthukāmā ca kilesakāmā ca. *Vivekaninnan* 'ti phalasamāpattivasena upadhiviveka-saṅkhāta-nibbāṇaninnaṃ. Tayo hi vivekā: Kāyaviveko, cittaviveko, upadhiviveko 'ti. Kāyaviveko ca vivekaṭṭha-kāyānaṃ nekkhammābhiratānaṃ, cittaviveko ca adhicittam anuyuttānaṃ, upadhiviveko ca nirūpadhīnaṃ puggalānaṃ visaṅkhāragatānaṃ. (Nissaraṇaviveka-saṅkhātaṃ nibbāṇaninnaṃ vā. Pañca hi vivekā: vikkhambhanaviveko, tadaṅgaviveko, samucchedaviveko, paṭippassaddhiviveko, nissaraṇaviveko 'ti. Vivekaninnan 'ti ca viveke ninnaṃ.)

Vivekapoṇan 'ti viveke nataṃ. *Vivekapabbhāran* 'ti vivekasīsabhāraṃ. Dve 'pi purimass' eva vevacanāni. *Vivekaṭṭhan* 'ti kilesehi vajjitaṃ dūrībhūtaṃ vā. *Nekkhammābhiratan* 'ti nibbāṇe abhirataṃ, pabbajjāya abhirataṃ vā. *Byantībhūtan* 'ti vigatantībhūtaṃ, ekadesenā-pi anallīnaṃ vippamuttaṃ visaṃsaṭṭhaṃ. *Sabbaso* 'ti sabbathā. *Āsavaṭṭhānīyehi dhammehī* 'ti sampayogavasena āsavānaṃ kāraṇabhūtehi kilesadhammehī 'ti attho. (Athavā: Byantībhūtan 'ti vigatanikantibhūtan 'ti, nittaṇhan 'ti attho. Kuto? Sabbaso āsavaṭṭhānīyehi dhammehi. Sabbehi tebhūmakadhammehī 'ti attho. Idha dasahi khīṇāsavabalehi khīṇāsavassa lokiyalokuttaro maggo kathito. Aniccato sabbe saṅkhārā 'ti dukkhapariññābalaṃ, Aṅgārakāsūpamā kāmā 'ti samudayapahāṇabalaṃ, Vivekaninnaṃ cittaṃ hotī 'ti nirodhasacchikiriyābalaṃ, Cattāro satipaṭṭhānā 'ti ādi sattavidhaṃ maggabhāvanābalan 'ti 'pi vadanti.)

[**174**] 10. Dasa iddhibalāni Iddhikathāya āvībhavissanti.

11. Tathāgatabalaniddese: *Tathāgatabalānī* 'ti aññehi asādhāraṇāni Tathāgatass' eva balāni; yathā vā pubbabuddhānaṃ balāni puññussayasampattiyā āgatāni tathā āgatabalānī 'ti 'pi attho. Tattha

duvidhaṃ tathāgatabalaṃ: Kāyabalaṃ, ñāṇabalañ ca. Tesu kāyabalaṃ hatthikulānusārena veditabbaṃ. Vuttaṃ h' etaṃ porāṇehi:

"Kālāvakañ ca Gaṅgeyyaṃ
Paṇḍaraṃ Tamba-Piṅgalaṃ
Gandha-maṅgala-Hemañ ca
Uposatha-Chaddant' ime dasā"
(*MA.* II, 25)

ti imāni dasa hatthikulāni. Tattha: Kālāvakan 'ti pakatihatthikuaṃ daṭṭhabbaṃ. Yaṃ dasannaṃ purisānaṃ kāyabalaṃ, taṃ etassa Kālāvakassa hatthino balaṃ. Yaṃ dasannaṃ Kālāvakānaṃ balaṃ taṃ ekassa Gaṅgeyyassa balaṃ. Yaṃ dasannaṃ Gaṅgeyyānaṃ taṃ ekassa Paṇḍarassa. Yaṃ dasannaṃ Paṇḍarānaṃ taṃ ekassa Tambassa. Yaṃ dasannaṃ Tambānaṃ taṃ ekassa Piṅgalessa. Yaṃ dasannaṃ Piṅgalānaṃ taṃ ekassa Gandhahatthino. Yaṃ dasannaṃ Gandhahatthīnaṃ taṃ ekassa Maṅgalahatthino. Yaṃ dasannaṃ Maṅgalahatthīnaṃ taṃ ekassa Hemavatassa. Yaṃ dasannaṃ Hemavatānaṃ taṃ ekassa Uposathassa. Yaṃ dasannaṃ Uposathānaṃ taṃ ekassa Chaddantassa. Yaṃ dasannaṃ Chaddantānaṃ taṃ ekassa tathāgatassa balaṃ. Nārāyaṇa-saṅghātabalan 'ti 'pi idam eva vuccati. Tad etaṃ pakatihatthino gaṇanāya hatthīnaṃ koṭisahassassa, purisagaṇanāya dasannaṃ purisakoṭisahassānaṃ balaṃ hoti. Idaṃ tāva tathāgatassa kāyabalaṃ.

Ñāṇabalaṃ pana idha tāva aññathā ca pāḷiyaṃ āgatam eva. Dasabalañāṇaṃ Majjhime āgataṃ. Catuvesārajjañāṇaṃ, aṭṭhasu parisāsu akampanañāṇaṃ, catuyoni-paricchedakañāṇaṃ, pañcagati-paricchedakañāṇaṃ Saṃyuttake āgatāni. Tesattati ñāṇāni, sattasattati ñāṇānī 'ti evaṃ aññāni 'pi anekāni ñāṇasahassāni, etaṃ ñāṇabalaṃ nāma. Idhā-pi ñāṇabalam eva adhippetaṃ. Ñāṇaṃ hi akampiyaṭṭhena, upatthambhanaṭṭhena ca Balan 'ti vuttaṃ. (*Cf. MA.* II, 25-26.)

Ṭhānañ ca ṭhānato 'ti kāraṇañ ca kāraṇato; kāraṇaṃ hi yasmā tattha phalaṃ tiṭṭhati tadāyattavuttitāya uppajjati c' eva pavattati ca, tasmā Ṭhānan 'ti vuccati. Taṃ Bhagavā ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ hetū, paccayā uppādāya, taṃ taṃ ṭhānan 'ti; ye ye dhammā yesaṃ yesaṃ dhammānaṃ na hetū, na paccayā uppādāya, taṃ taṃ aṭṭhānan 'ti pajānanto ṭhānañ ca ṭhānato *aṭṭhānañ ca aṭṭhānato yathābhūtaṃ pajānāti.* (*Cf. MA.* II, 28.) *Yam 'pī 'ti* yena ñāṇena. *Idam pī* 'ti idam 'pi ṭhānāṭhānañāṇaṃ *Tathāgatassa tathāgatabalaṃ* nāma *hotī* 'ti attho. Evaṃ sesapadesu 'pi yojanā veditabbā.

Āsabhaṭṭhānan 'ti seṭṭhaṭṭhānaṇ uttamaṭṭhānaṇ; āsabhā vā pubbabuddhā, tesaṇ ṭhānan 'ti attho. Api ca gavasatajeṭṭhako usabho, gavasahassajeṭṭhako vasabho; vajasatajeṭṭhako vā usabho, vajasahassajeṭṭhako vasabho. Sabbagavaseṭṭho sabbaparissayasaho seto pāsādiko mahābhāravaho asanisatasaddehi 'pi asantasanīyo Nisabho, so idha usabho 'ti adhippeto. Idam 'pi hi tassa pariyāyavacanaṇ. Usabhassa etan 'ti Āsabhaṇ. Ṭhānan 'ti catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā avaṭṭhānaṇ.[1] Idaṇ pana āsabhaṇ viyā 'ti Āsabhaṇ. Yath' eva hi nisabha-saṅkhāto usabho usabhabalena samannāgato catūhi pādehi paṭhaviṇ uppīletvā acalaṭṭhāne[2] tiṭṭhati, evaṇ Tathāgato 'pi dasahi tathāgatabalehi samannāgato catūhi vesārajjapadehi aṭṭhaparisapaṭhaviṇ uppīletvā sadevake loke kenaci paccatthikena paccāmittena akampiyo acalaṭṭhāne[2] tiṭṭhati. Evaṇ tiṭṭhamāno ca naṇ āsabhaṇ ṭhānaṇ *paṭijānāti* upagacchati, na paccakkhāti, attani āropeti. Tena vuttaṇ: Āsabhaṭṭhānaṇ paṭijānātī 'ti. (*MA.* II, 26-27.)

Parisāsū 'ti khattiya-brāhmaṇa-gahapati-samaṇa-cātummahārājika-Tavatiṇsa-māra-brahmānaṇ vasena aṭṭhasu parisāsu. *'Sīhanādaṇ nadatī* 'ti seṭṭhanādaṇ asambhītanādaṇ nadati; sīhanādasadisaṇ vā nādaṇ nadati; ayam attho Sīhanādasuttena (*M.* I, 64) dīpetabbo. Yathā vā sīho sahanato hananato ca Sīho 'ti vuccati, evaṇ Tathāgato lokadhammānaṇ sahanato parappavādānaṇ hananato Sīho 'ti vuccati. Evaṇ vuttassa sīhassa nādaṇ Sīhanādaṇ. Tattha yathā sīho sīhabalena samannāgato sabbattha visārado vigatalomahaṇso sīhanādaṇ nadati, evaṇ Tathāgatasīho 'pi tathāgatabalehi samannāgato aṭṭhasu parisāsu visārado vigatalomahaṇso "Iti rūpan" 'ti ādinā nayena nānāvidhadesanāvilāsa-sampannaṇ sīhanādaṇ nadati. Tena vuttaṇ: Parisāsu sīhanādaṇ nadatī 'ti. (*MA.* II, 27.)

Brahmacakkaṇ pavattetī 'ti ettha Brahman 'ti seṭṭhaṇ uttamaṇ, visuddhaṇ. Cakka-saddo panā-yaṇ:

Sampattiyaṇ lakkhaṇe ca
Rathaṅge iriyāpathe
Dāne ratanadhammesu[3]
Cakkādisu ca[4] dissati.
Dhammacakke idha mato
Tam 'pi dvedhā vibhāvaye.
(*MA.* II, 27.)

[1] SH acalaṭṭhānaṇ.
[2] SH -ṭṭhānena.
[3] SH *v.l.*, SM dhamme ca.
[4] B, SH *v.l.*, SM Khuracakkādīsu.

"Cattār' imāni bhikkhave cakkāni yehi samannāgataṇ devamanussānan" 'ti ādīsu hi ayaṇ sampattiyaṇ dissati. "Heṭṭhā pādatalesu cakkāni jātāni hontī 'ti ettha lakkhaṇe. "Cakkaṇ 'va vahato padan" 'ti ettha rathaṅge. "Catucakkaṇ navadvāran" 'ti ettha iriyāpathe. "Dadaṇ bhuñjañ ca mā pamādo, Cakkaṇ vattaya Kosalādhipā" 'ti ettha dāne. "Dibbaṇ cakkaratanaṇ pātur-ahosī" 'ti ettha cakkaratane. "Mayā pavattitaṇ cakkan" 'ti ettha dhammacakke. "Icchāhatassa posassa Cakkaṇ bhamati matthake" 'ti ettha khuracakke.[1] "Khurapariyantena ce 'pi cakkenā" 'ti ettha paharaṇacakke. "Asanicakkan" 'ti ettha asanimaṇḍale. Idha panā-yaṇ dhammacakke mato.

Tam pana dhammacakkaṇ duvidhaṇ hoti: Paṭivedhañānañ ca desanāñāṇañ ca. Tattha paññāpabhāvitaṇ attano ariyaphalāvahaṇ paṭivedhañāṇaṇ, karuṇāpabhāvitaṇ sāvakānaṇ ariyaphalāvahaṇ desanāñāṇaṇ. Tattha paṭivedhañāṇaṇ Uppajjamānaṇ, Uppannan 'ti duvidhaṇ. Taṇ hi abhinikkhamanato yāva arahattamaggā Uppajjamānaṇ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṇ nāma. Tusitabhavanato vā yāva bodhipallaṅke arahattamaggā Uppajjamānaṇ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṇ nāma. Dīpaṅkara-dasabalato vā paṭṭhāya yāva arahattamaggā Uppajjamānaṇ nāma, phalakkhaṇe Uppannaṇ nāma. Desanāñāṇam 'pi Pavattamānaṇ, Pavattan 'ti duvidhaṇ. Taṇ hi yāva Aññākoṇḍaññassa[2] therassa arahattamaggā Pavattamānaṇ nāma, phalakkhaṇe pavattaṇ nāma. Tattha paṭivedhañāṇaṇ lokuttaraṇ, desanāñāṇaṇ lokiyaṇ, ubhayam 'pi pan' etaṇ aññehi asādhāraṇaṇ; Buddhānaṇ yeva orasañāṇaṇ. (*MA.* II, 27-28.) Tena vuttaṇ: Brahmacakkaṇ pavattetī 'ti.

Kammasamādānānan 'ti samādiyitvā katānaṇ kusalākusala-kammānaṇ. Kammam eva vā kammasamādānaṇ. *Ṭhānaso hetuso* 'ti paccayato c' eva hetuto ca. Tattha gati-upadhi-kāla-payogā vipākassa ṭhānaṇ, kammaṇ hetu. (*MA.* II, 29.)

[175] *Sabbatthagāminin* 'ti sabbagatigāminiñ ca agatigāminiñ ca. *Paṭipadan* 'ti maggaṇ. *Yathābhūtaṇ pajānātī* 'ti bahūsu 'pi manussesu ekam eva pāṇaṇ ghātentesu imassa cetanā nirayagāminī bhavissati, imassa tiracchānayoni-gāminī 'ti iminā nayena ekavatthusmim 'pi kusalākusalacetanā-saṅkhātānaṇ paṭipattīnaṇ aviparītato sabhāvaṇ jānāti. (*MA.* II, 29.)

Anekadhātū 'ti cakkhudhātu-ādīhi kāmadhātu-ādīhi vā dhātūhi bahudhātu. *Nānādhātū* 'ti tāsaṇ[3] yeva dhātūnaṇ vilakkhaṇattā

[1] SH uracakke. [2] B Aññāsi-; SH *v.jl.*, SM Aññāta-. [3] B tesaṇ.

nānappakāradhātu. *Lokan* 'ti khandhāyatanadhatu-lokaṇ. *Yathābhūtaṇ pajānātī* 'ti tāsaṇ tāsaṇ dhātūnaṇ aviparītato sabhāvaṇ paṭivijjhati. *Nānādhimuttikan* 'ti hīnapaṇītādi-adhimuttīhi nānādhimuttikabhāvaṇ. *Parasattānan* 'ti padhānasattānaṇ. *Parapuggalānan* 'ti tato paresaṇ hīnasattānaṇ. (Ekattham eva vā etaṇ padadvayaṇ veneyyavasena Bhagavatā dvedhā vuttaṇ. Idhā-pi Bhagavatā vuttanayen' eva vuttaṇ.) *Indriyaparopariyattan* 'ti saddhādīnaṇ indriyānaṇ parabhāvañ ca aparabhāvañ ca. Vuddhiñ ca hāniñ cā 'ti attho. *Jhāna-vimokkha-samādhi-samāpattīnan* 'ti paṭhamādīnaṇ catunnaṇ jhānānaṇ, rūpī rūpāni passatī 'ti ādīnaṇ aṭṭhannaṇ vimokkhānaṇ, savitakkasavicārādīnaṇ tiṇṇaṇ samādhīnaṇ, paṭhamajjhānasamāpatti-ādīnañ ca navannaṇ anupubbasamāpattīnaṇ. *Saṅkilesan* 'ti hānabhāgiyadhammaṇ. *Vodānan* 'ti visesabhāgiyadhammaṇ. *Vuṭṭhānan* 'ti yena kāraṇena jhānādīhi vuṭṭhahanti taṇ kāraṇaṇ. Taṇ pana "Vodānam 'pi vuṭṭhānaṇ, tamhā tamhā samādhimhā vuṭṭhānam 'pi vuṭṭhānan" 'ti evaṇ vuttaṇ paguṇajjhānañ[1] c' eva bhavaṅgaṇ, phalasamāpattiyo ca. Heṭṭhimaṇ heṭṭhiman 'ti hi paguṇajjhānaṇ uparimassa uparimassa padaṭṭhānaṇ hoti. Tasmā: Vodānam 'pi vuṭṭhānan 'ti vuttaṇ. Bhavaṅgena pana sabbajjhānehi vuṭṭhānaṇ hoti. Nirodhasamāpattito phalasamāpattiyā vuṭṭhānaṇ hoti. Taṇ sandhāya: Tamhā tambā samādhimhā vuṭṭhānam 'pi Vuṭṭhānan 'ti vuttaṇ. (*Cf. MA.* II, 29-30.)

Pubbenivāsa-dibbacakkhu [**176**] -āsavakkhayañāṇāni heṭṭhā pakāsitān' eva. Tattha: *āsavānaṇ khayā* 'ti arahattamaggena sabbakilesānaṇ khayā. *Anāsavan* 'ti āsavavirahitaṇ. *Cetovimuttiṇ paññāvimuttin* 'ti ettha ceto-vacanena arahattaphalasampayutto samādhi, paññā-vacanena taṇsampayuttā ca paññā vuttā. Tattha ca samādhi rāgato vimuttattā cetovimutti, paññā avijjāya vimuttattā paññāvimuttī 'ti veditabbā. Vuttaṇ h' etaṇ Bhagavatā: "Yo hi 'ssa bhikkhave samādhi tad assa Samādhindriyaṇ, yā bhikkhave paññā tad assa paññindriyaṇ. Ito kho bhikkhave rāgavirāgā cetovimutti, avijjāvirāgā paññāvimuttī" 'ti. Api c' ettha samathabalaṇ cetovimutti, vipassanābalaṇ paññāvimuttī 'ti veditabbā. *Diṭṭh' eva dhamme* 'ti imasmiṇ yeva attabhāve. *Sayaṇ abhiññā sacchikatvā* 'ti adhikāya paññāya attanā yeva paccakkhaṇ katvā. Aparappaccayenā ñatvā 'ti attho. *Upasampajjā* 'ti adhigantvā nipphādetvā vā. Imesaṇ pana dasannaṇ dasabalañāṇānaṇ vitthāro Abhidhamme vuttanayena veditabbo.

[1] SH *v.l.* paguṇajātaṇ jhānaṇ.

Tattha paravādikathā hoti: "Dasabalañāṇaṇ nāma pāṭiekkaṇ[1] ñāṇaṇ n' atthi, sabbaññutañāṇass' evā-yaṇ pabhedo" 'ti.

Na taṇ tathā daṭṭhabbaṇ, aññam eva hi dasabalañāṇaṇ, aññaṇ sabbaññutañāṇaṇ. Dadabalañāṇaṇ hi sakasakakiccam eva jānāti; subbaññutañāṇaṇ tam 'pi, tato avasesam 'pi jānāti. Dasabalañāṇesu hi paṭhamaṇ kāraṇākāraṇam eva jānāti, Dutiyaṇ kammantaravipākantaram eva, tatiyaṇ kammapariccheḍam eva, catutthaṇ dhātunānattakāraṇam eva, pañcamaṇ sattānaṇ ajjhāsayādhimuttiṇ yeva, chaṭṭhaṇ indriyānaṇ tikkhamudubhāvam eva, sattamaṇ jhānādīhi saddhiṇ tesaṇ saṅkilesādim eva, aṭṭhamaṇ pubbenivutthakhandhasantatim eva, navamaṇ sattānaṇ cutipaṭisandhim eva, dasamaṇ saccapariccheḍam eva. Sabbaññutañāṇaṇ pana etehi jānitabbañ ca tato uttariñ ca pajānāti; etesaṇ pana kiccaṇ na sabbaṇ karoti. Taṇ hi jhānaṇ hutvā appetuṇ na sakkoti, iddhi hutvā vikubbituṇ na sakkoti, maggo hutvā kilese khepetuṇ na sakkoti.

Api ca paravādī evaṇ pucchitabbo: Dasabalañāṇaṇ nām' etaṇ savitakkasavicāraṇ,[2] avitakkavicāramattaṇ, avitakkāvicāraṇ, kāmāvacaraṇ, rūpāvacaraṇ, arūpāvacaraṇ, lokiyaṇ, lokuttaran ? 'ti.

Jānanto "Paṭipāṭiyā satta ñāṇāni savitakkasavicārānī"[3] 'ti vakkhati. "Tato parāni dve avitakka-avicārānī"[4] 'ti vakkhati. "Āsavakkhayañāṇaṇ siyā savitakkasavicāraṇ, siyā avitakkavicāramattaṇ, siyā avitakka-avicāran" 'ti vakkhati. Tatha "Paṭipāṭiyā satta kāmāvacarāni, tato parāni dve rūpāvacarāni, tato avasāne ekaṇ lokuttaran" 'ti vakkhati. "Sabbaññutañāṇaṇ pana savitakkasavicāram eva kāmāvacaram eva lokiyam evā" 'ti vakkhati.

Evam ettha apubbatthānuvaṇṇanaṇ ñatvā idāni yasmā tathāgato paṭhamaṇ yeva ṭhānāṭhānañāṇena veneyyasattānaṇ āsavakkhayādhigamassa c' eva anadhigamassa ca ṭhānāṭhānabhūtaṇ kilesāvaraṇābhāvaṇ passati lokiya-sammādiṭṭhiṭṭhānadassanato niyata-micchādiṭṭhiṭṭhānābhāvadassanato ca; atha nesaṇ kammavipākañāṇena vipākāvaraṇābhāvaṇ passati tihetuka-paṭisandhidassanato; sabbatthagāminī-paṭipadāñāṇena kammāvaraṇābhāvaṇ passati ānantarikakammābhāvadassanato; evaṇ anāvaraṇānaṇ anekadhātu-nānādhātuñāṇena anukūladhammadesanatthaṇ cariyāvisesaṇ passati dhātuvemātta-dassanato; atha tesaṇ nānādhimuttikatā-ñāṇena adhimuttiṇ passati, payogaṇ anādiyitvā 'pi adhimuttivasena dhammadesana-

[1] B pāṭiyekkaṇ.
[2] SH *v.l.* -avicāraṇ.
[3] B, SH *v.l.*, SM avitakka-avi-.
[4] B -vicāramattānī.

tthaṇ; ath' evaṇ diṭṭhādhimuttīnaṇ yathāsatti yathābalaṇ dhammaṇ desetuṇ indriyaparopariyatta-ñāṇena indriyaparopariyattaṇ passati saddhādīnaṇ tikkhamudubhāvadassanato; evaṇ pariññātindriya-paropariyattā 'pi pan' ete sace dūre honti atha jhānādiñāṇena jhānādīsu vasībhūtattā iddhivisesena khippaṇ upagacchati; upagantvā ca nesaṇ pubbenivāsānussati-ñāṇena pubbajātivibhāvanaṇ dibbacakkhuñāṇānubhāvato pattabbena cetopariyañāṇena sampati cittavisesaṇ[1] passanto, āsavakkhaya-ñāṇānubhāvena āsavakkhayagāminiyā paṭipadāya vigatasammohattā āsavakkhayāya dhammaṇ deseti; tasmā iminā anukkamena imāni dasa balāni vuttānī 'ti veditabbāni.

12. Idāni sabbabalāni lakkhaṇato niddisitukāmo *Ken' aṭṭhena saddhābalan?* 'ti ādinā nayena pucchaṇ katvā *Assaddhiye akampiyaṭṭhenā* 'ti ādinā nayena vissajjanaṇ akāsi. Tattha: *hirīyatī* 'ti ādi puggalādhiṭṭhānā desanā. Bhāvanābalādīsu adhiṭṭhānabalapariyantesu *tatthā* 'ti ca, *tenā* 'ti ca, *tan* 'ti ca nekkhammādikam eva sandhāya vuttan 'ti veditabbaṇ. *Tena cittaṇ ekaggan* 'ti tena samādhinā cittaṇ ekaggaṇ hotī 'ti vuttaṇ hoti. *Tattha jāte* 'ti tattha samathe sampayogavasena jāte, tasmiṇ vā vipassanārammaṇaṇ hutvā jāte. *Tattha sikkhatī 'ti* tattha sekhabale sekkho sikkhatī 'ti *sekhabalan* 'ti attho. *Tattha sikkhitattā*[2] 'ti tattha asekhabale asekkhassa sikkhitattā *asekkhabalaṇ. Tena āsavā khīṇā 'ti* tena lokiya-lokuttarena ñāṇena āsavā khīṇā 'ti taṇ ñāṇaṇ *khīṇāsavabalaṇ.* Lokiyenā-pi hi ñāṇena āsavā khīṇā nāma, vipassanāya abhāve lokuttaramaggābhāvato. Evaṇ khīṇāsavassa balan 'ti Khīṇāsavabalaṇ. *Taṇ*[3] *tassa ijjhatī 'ti iddhibalan* 'ti tassa iddhimato ijjhatī 'ti Iddhi yeva balaṇ. *Appameyyaṭṭhenā* 'ti yasmā sāvakā ṭhānāṭhānādīni ekadesena jānanti, sabbākārena pajānanaṇ yeva sandhāya "yathābhūtaṇ pajānātī" 'ti vuttaṇ. Kiñcā-pi tīsu vijjāsu yathābhūtaṇ pajānātī 'ti na vuttaṇ, aññattha pana vuttattā tāsu 'pi vuttam eva hoti. Aññatthā 'ti sesesu sattasu nāṇabalesu ca Abhidhamme ca dasasu 'pi balesu. Indriyaparopariyattañāṇaṇ pana sabbathā 'pi sāvakehi asādhāraṇam eva. Tasmā[4] dasa 'pi balāni sāvakehi asādhāraṇānī 'ti. Adhimattaṭṭhena atuliyaṭṭhena appameyyāni, tasmā yeva ca appameyyaṭṭhena *Tathāgatabalan* 'ti vuttan 'ti.

Balakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[1] B sampatticitta-.
[2] SH -tatto.
[3] SH *omits.*
[4] B Kasmā?

[SUÑÑAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[177] 1. Idāni lokuttarabala-pariyosānāya Balakathāya anantaraṃ kathitāya lokuttarasuññatā-pariyosānāya suttantapubbaṅgamāya Suññakathāya[1] apubbatthānuvaṇṇanā. Suttante tāva *Athā* 'ti vacanopādāne nipāto. Etena *Āyasmā* 'ti ādivacanassa[2] upādānaṃ kataṃ hoti. *Kho* 'ti pūraṇatthe nipāto. *Yena Bhagavā ten' upasaṅkamī* 'ti bhummatthe karaṇavacanaṃ; tasmā Bhagavā tattha upasaṅkamī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo, yena vā kāraṇena Bhagavā devamanussehi upasaṅkamitabbo, ten' eva kāraṇena upasaṅkamī 'ti evam 'p' ettha attho daṭṭhabbo.

Kena ca kāraṇena Bhagavā upasaṅkamitabbo? Nānappakāraguṇavisesādhigamādhippāyena sāduphalūpabhogādhippāyena dijagaṇehi niccaphalita-mahārukkho viya. Tena kāraṇena Upasaṅkamī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Upasaṅkamī 'ti ca gato 'ti vuttaṃ hoti. *Upasaṅkamitvā* 'ti upasaṅkamanapariyosānadīpanaṃ. Athavā evañ ca gato tato āsannataraṃ ṭhānaṃ Bhagavato samīpasaṅkhātaṃ gantvā 'ti 'pi vuttaṃ hoti. *Abhivādetvā* 'ti pañcapatiṭṭhitena vanditvā. Idāni yen' aṭṭhena loke aggapuggalassa upaṭṭhānaṃ āgato taṃ pucchitukāmo dasanakhasamodhāna-samujjalaṃ añjaliṃ sirasi patiṭṭhapetvā ekam antaṃ nisīdi. *Ekam antan* 'ti ca bhāvanapuṃsakaniddeso, "Visamaṃ candimasuriyā pariharantī" 'ti ādīsu viya. Tasmā yathā nisinno ekam antaṃ nisinno hoti, tathā nisīdī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Bhummatthe vā etaṃ upayogavacanaṃ. *Nisīdī* 'ti nisajjaṃ kappesi; paṇḍitā hi devamanussā garuṭṭhānīyaṃ upasaṅkamitvā āsanakusalatāya ekam antaṃ nisīdanti. Ayañ ca thero tesaṃ aññataro, tasmā ekam antaṃ nisīdī.

Kathaṃ nisinno pana *ekam antaṃ nisinno* hotī 'ti? Cha nisajjadose vajjetvā. Seyyath-īdaṃ: Atidūraṃ, accāsannaṃ, uparivātaṃ, unnatapadesaṃ, atisammukhaṃ, atipacchā 'ti. Atidūre nisinno hi sace kathetukāmo hoti, uccāsaddena kathetabbaṃ hoti. Accāsanne nisinno saṅghaṭṭanaṃ karoti. Uparivāte nisinno sarīragandhena bādhati. Unnatappadese nisinno agāravaṃ pakāseti. Atisammukhā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, cakkhunā cakkhuṃ āhacca daṭṭhabbaṃ hoti. Atipacchā nisinno sace daṭṭhukāmo hoti, gīvaṃ pasāretvā daṭṭhabbaṃ hoti, tasmā ayam 'pi ete nisajjadose vajjetvā nisīdi. Tena vuttaṃ: Ekam antaṃ nisīdī 'ti.

[1] SH Suññatā-. [2] B adhiva-.

Etad avocā 'ti etaṃ avoca. *Suñño loko suñño loko 'ti bhante vuccatī* 'ti imasmiṃ sāsane paṭipannehi tehi tehi bhikkhūhi "Suñño loko, suñño loko" 'ti kathīyatī 'ti attho. Tahiṃ tahiṃ tādisānaṃ vacanānaṃ bahukattā tesaṃ sabbesaṃ saṅgaṇhanatthaṃ āmeṇḍitavacanaṃ kataṃ. Evaṃ hi vutte sabbāni tāni vacanāni saṅgahītāni honti. *Kittāvatā* 'ti kittakena parimāṇena. *Nu*[1] iti saṃsayatthe nipāto.

Suññaṃ attena vā attaniyena vā 'ti kārako, vedako, sayaṃvasī 'ti evaṃ loke parikappitena attanā ca, attābhāvato yeva attano santakena parikkhārena ca suññaṃ sabbaṃ cakkhādi lokiyaṃ dhammajātaṃ. Taṃ yeva palujjanaṭṭhena Loko nāma. *Yasmā* ca attā ca ettha n' atthi, attaniyañ ca ettha n' atthi, *tasmā suñño loko 'ti vuccatī* 'ti attho. Lokuttaro 'pi ca dhammo atta-ttanīyehi suñño eva, pucchānurūpena pana lokiyo 'va dhammo vutto. Suñño 'ti ca dhammo n' atthī 'ti vuttaṃ na hoti. Tasmiṃ dhamme atta-ttaniyasārassa natthibhāvo vutto hoti. Loke ca "Suññaṃ gharaṃ, suñño ghaṭo" 'ti vutte gharassa ghaṭassa ca natthibhāvo vutto na hoti; tasmiṃ ghare ghaṭe ca aññassa natthibhāvo vutto hoti. Bhagavatā ca, "Iti yaṃ hi kho tattha na hoti tena taṃ suññaṃ samanupassati, yaṃ pana tattha avasiṭṭhaṃ hoti taṃ santaṃ idam atthī 'ti pajānātī" 'ti ayam eva attho vutto. Tathā ñāyaganthe ca saddaganthe ca ayam eva attho. Iti imasmiṃ suttante anattalakkhaṇam eva kathitaṃ.

2. Suttantaniddese: *Suññaṃ suññan* 'ti ādīni pañcavīsati mātikāpadāni suññasambandhena uddisitvā tesaṃ niddeso kato. Tattha mātikāya tāva suñña-saṅkhātaṃ suññaṃ, na aññena upapadena[2] visesitan 'ti suññaṃ suññaṃ. Asukan 'ti aniddiṭṭhattā c' ettha suññattam eva vā apekkhitvā napuṃsakavacanaṃ kataṃ. Evaṃ sesesu 'pi. Saṅkhārā yeva sesasaṅkhārehi suññā 'ti *saṅkhārasuññaṃ*. Jarābhaṅgavasena virūpo pariṇāmo Vipariṇāmo, tena vipariṇāmena suññaṃ *vipariṇāmasuññaṃ*. Aggañ ca taṃ atta-ttaniyehi sabbasaṅkhārehi vā suññaṃ cā 'ti *aggasuññaṃ*. Lakkhaṇam eva sesalakkhaṇehi suññan 'ti *lakkhaṇasuññaṃ*. Nekkhammādinā vikkhambhanena suññaṃ *vikkhambhanasuññaṃ*. *Tadaṅgasuññā*-dīsu 'pi catūsu es' eva nayo.

[178] Ajjhattañ ca taṃ atta-ttaniyādīhi suññañ cā 'ti Ajjhattasuññaṃ. Bahiddhā ca taṃ atta-ttaniyādīhi suññañ cā 'ti Bahiddhāsuññaṃ. Tad ubhayaṃ atta-ttaniyādīhi suññan 'ti *ubhatosuññaṃ*. Samāno bhāgo etassā 'ti Sabhāgaṃ. Sabhāgañ ca taṃ atta-ttaniyādīhi suññañ cā 'ti *sabhāgasuññaṃ*; sadisasuññan 'ti attho. Visabhā-

[1] B, SH *v.l.*, SM Nanu. [2] SH *v.l.* uppādenā; SH -padena.

gañ ca taṃ atta-ttaniyādīhi suññañ cā 'ti *visabhāgasuññaṃ*; visadisa-suññan 'ti attho. (Kesuci potthakesu sabhāga-visabhāgasuññaṃ[1] nissaraṇena suññānantaraṃ likhitaṃ.) Nekkhammādi-esanā kāmacchandādinā suññā 'ti *esanāsuññaṃ*. *Pariggahasuññā*-dīsu tīsu 'pi es' eva nayo. Ekārammaṇe patiṭṭhitattā nānārammaṇavikkhepābhāvato ekattañ ca taṃ nānattena suññañ cā 'ti *ekattasuññaṃ*. Tabbiparītena nānattañ ca taṃ ekattena suññañ cā 'ti *nānattasuññaṃ*. Nekkhammādi-khanti kāmacchandādinā suññā 'ti *khantisuññaṃ*. *Adhiṭṭhāna*-suññe, pariyogāhana-suññe ca es' eva nayo. (*Pariyogāhanasuññan*[2] 'ti 'pi pātho.) *Sampajānassā* 'ti sampajaññena samannāgatassa parinibbāyantassa arahato. *Pavattapariyādānan* 'ti anupādā-parinibbāṇaṃ. *Sabbasuññatānan* 'ti sabbasuññānaṃ. *Paramatthasuññan* 'ti sabbasaṅkhārābhāvato uttamatthabhūtaṃ suññaṃ.

3. Mātikāniddese: *Niccena vā* 'ti bhaṅgaṃ atikkamitvā vattamānassa kassaci niccassa abhāvato niccena ca suññaṃ. *Dhuvena vā* 'ti vijjamāne kāle 'pi paccayāyattavuttitāya thirassa kassaci abhāvato dhuvena ca suññaṃ. *Sassatena vā* 'ti abbocchinnassa sabbakāle vijjamānassa kassaci abhāvato sassatena ca suññaṃ. *Avipariṇāmadhammena vā* 'ti bhaṅgavasena aviparināmapakatikassa kassaci abhāvato aviparināmadhammena ca suññaṃ. Suttante attasuññatāya eva vuttāya 'pi niccasuññatañ ca sukhasuññatañ ca dassetuṃ idha *Niccena vā* 'ti ādīni 'pi vuttāni. Aniccass' eva hi pīḷāyogena dukkhattā niccasuññatāya vuttāya sukhasuññatā 'pi vuttā 'va hoti. Rūpādayo pan' ettha cha visayā, cakkhuviññāṇādīni cha viññāṇāni, cakkhusamphassādayo cha phassā, cakkhusamphassajā vedanādayo cha vedanā ca saṅkhittā 'ti veditabbā.

4. *Puññābhisaṅkhāro* 'ti bhāvanā-ādīsu punāti attano kārakaṃ, pūreti c' assa ajjhāsayaṃ, pujjañ ca bhavaṃ nibbattetī 'ti Puññaṃ. Abhisaṅkharoti vipākakaṭattā-rūpañ cā 'ti Abhisaṅkhāro. Puññaṃ abhisaṅkhāro Puññābhisaṅkhāro. Puññapaṭipakkhato apuññaṃ abhisaṅkhāro *apuññābhisaṅkhāro*. Na iñjaṃ Aneñjaṃ. Aneñjaṃ bhavaṃ abhisaṅkharotī 'ti *āneñjābhisaṅkhāro*. Puññābhisaṅkhāro dānasīla-bhāvanādivasena pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, bhāvanāvasen' eva ca pavattā pañca rūpāvacarakusalacetanā 'ti terasa cetanā honti. Apuññābhisaṅkhāro pāṇātipātādivasena pavattā dvādasa akusalacetanā. Āneñjābhisaṅkhāro bhāvanāvasen' eva pavattā catasso arūpāvacaracetanā 'ti tayo 'pi saṅkhārā ekūnatiṃsa cetanā honti.

[1] SH sabhāgasuññaṃ. [2] *As in the Text.*

Kāyasaṅkhāro 'ti ādīsu kāyato vā pavatto, kāyassa vā saṅkhāro 'ti kāyasaṅkhāro. Vacīsaṅkhāra-cittasaṅkhāresu 'pi es' eva nayo. Ayaṃ tiko kammāyūhanakkhaṇe puññābhisaṅkhārādīnaṃ dvārato pavattidassanatthaṃ vutto. Kāyaviññattiṃ samuṭṭhāpetvā hi kāyadvārato pavattā aṭṭha kāmāvacarakusalacetanā, dvādasa akusalacetanā, abhiññācetanā cā 'ti ekavīsaticetanā *kāyasaṅkhāro* nāma. Tā eva ca vacīviññattiṃ samuṭṭhāpetvā vacīdvārato pavattā *vacīsaṅkhāro* nāma. Manodvāre pavattā pana sabbā 'pi ekūnatiṃsa cetanā *cittasaṅkhāro* nāma.

Atītā saṅkhārā 'ti ādīsu sabbe 'pi saṅkhatadhammā sakakkhaṇaṃ[1] patvā niruddhā *atītā saṅkhārā*. Sakakkhaṇaṃ[2] appattā *anāgatā saṅkhārā*. Sakakkhaṇaṃ[2] pattā *paccuppannā saṅkhārā* 'ti.

5. Vipariṇāmasuññe paccuppannaṃ dassetvā tassa tassa vipariṇāmo sukhena vattuṃ sakkā 'ti paṭhamaṃ paccuppannadhammā dassitā. Tattha: *Jātaṃ rūpan* 'ti paccuppannaṃ rūpaṃ. *Sabhāvena suññan* 'ti ettha sayaṃ bhāvo Sabhāvo; sayam eva uppādo 'ti attho. Sako vā bhāvo Sabhāvo; attano yeva uppādo 'ti attho. Paccayāyattavuttittā paccayaṃ vinā sayam eva[3] bhāvo, attano eva vā bhāvo etasmiṃ n' atthī 'ti sabhāvena suññaṃ. Sayam eva bhāvena, attano eva vā bhāvena suññan 'ti vuttaṃ hoti. Athavā sakassa bhāvo paṭhavīdhātu-ādīsu hi anekesu rūpārūpadhammesu ekeko dhammo paraṃ upādāya Sako nāma. Bhāvo 'ti ca dhammapariyāyavacanam etaṃ. Ekassa ca dhammassa añño bhāva-saṅkhāto dhammo n' atthi, tasmā sakassa aññena bhāvena suññaṃ; sako aññena bhāvena suñño 'ti attho. Tena etassa dhammassa ekasabhāvatā vuttā hoti. Athavā sabhāvena suññan 'ti suññasabhāven' eva suññaṃ.

Kiṃ vuttaṃ hoti? Suññaṃ[4] hi[5] suññasuññatāya eva suññaṃ, na aññāhi pariyāyasuññatāhi suññan 'ti vuttaṃ hoti.

Sace pana keci vadeyyuṃ, "Sako bhāvo Sabhāvo, tena sabhāvena suññan 'ti, kiṃ vuttaṃ hoti? Bhāvo 'ti dhammo. So paraṃ upādāya sa-padena visesito sabhāvo nāma hoti. Dhammassa kassaci avijjamānattā jātaṃ rūpaṃ sabhāvena suññan 'ti rūpassa avijjamānatā vuttā hotī 'ti"; evaṃ sati "Jātan rūpan" ti vacanena virujjhati. Na hi uppādarahitaṃ jātaṃ nāma hoti. Nibbāṇaṃ hi uppādarahitaṃ, taṃ jātaṃ nāma na hoti. Jātijarāmaraṇāni ca uppādarahitāni jātāni nāma na honti. Ten' ev' ettha: Jātā jātisabhāvena

[1] SH *v.l.* salakkhaṇaṃ; B sakasakalakkhaṇaṃ.
[2] B Sakalakkhaṇaṃ.
[2] B na ca.
[4] SH *omits.*
[5] SH, SM *omit.*

suññā, jātijarāmaraṇaṇ taṇ-sabhāvena suññan 'ti, evaṇ anuddharitvā bhavam eva avasānaṇ katvā niddiṭṭhā.

Yadi uppādarahitassa Vijātan 'ti vacanaṇ yujjeyya, "Jātā Jāti," "Jātaṇ Jarāmaraṇan" 'ti vattabbaṇ bhaveyya. Yasmā uppādarahitesu jātijarāmaraṇesu jāta-vacanaṇ[1] na vuttaṇ, tasmā sabhāvena suññaṇ avijjamānan 'ti vacanaṇ avijjamānassa uppādarahitattā Jātan 'ti vacanena virujjhati. Avijjamānassa ca Suññan 'ti vacanaṇ heṭṭhā vuttena loka-vacanena ca Bhagavato vacanena ca ñāya-saddaganthavacanena ca virujjhati. Anekāhi ca yuttīhi virujjhati. Tasmā taṇ vacanaṇ kacavaram iva chaḍḍetabbaṇ.

"Yaṇ bhikkhave atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ Atthī 'ti vadāmi; yaṇ bhikkhave n' atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ n' atthī 'ti vadāmi. Kiñ ca b. atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ yam ahaṇ Atthī 'ti vadāmi? Rūpaṇ b. aniccaṇ dukkhaṇ vipariṇāmadhammaṇ atthi sammataṇ loke paṇḍitānaṇ, aham 'pi taṇ atthī 'ti vadāmī" 'ti ādīhi anekehi Buddhavacanappamāṇehi anekāhi ca yuttīhi dhammā sakakkhaṇe[2] vijjamānā evā 'ti niṭṭham ettha gantabbaṇ.

Vigataṇ rūpan 'ti uppajjitvā bhaṅgaṇ patvā[3] niruddhaṇ atītarūpaṇ. *Vipariṇatañ c' eva suññañ cā* 'ti jarābhaṅgavasena virūpaṇ vipariṇāmaṇ pattañ ca vattamānass' eva vipariṇāmasabbhāvato, atītassa vipariṇāmābhāvato, tena[4] vipariṇāmena[5] suññañ cā 'ti attho. *Jātā vedanā* 'ti ādīsu 'pi es' eva nayo. Jāti-jarā-maraṇaṇ pana anipphannattā sakabhāvena alabbhanīyato tasmā jātā jāti, jātaṇ jarāmaraṇan 'ti ādike dve naye pahāya *bhavā*-dikam eva nayaṇ pariyosānaṇ katvā ṭhapitaṇ.

[179] 6. *Aggan* 'ti agge bhavaṇ. *Seṭṭhan* 'ti ati viya pasaṇsanīyaṇ. *Visiṭṭhan* 'ti atisayabhūtaṇ. (Viseṭṭhan 'ti 'pi pāṭho.) Tidhā 'pi pasatthaṇ nibbāṇaṇ sammāpaṭipadāya paṭipajjitabbato *padaṇ* nāma. *Yad idan* 'ti yaṇ idaṇ idāni vattabbanibbāṇaṇ nidasseti. Yasmā nibbāṇam āgamma sabbasaṅkhārānaṇ samatho hoti, khandhūpadhi-kilesūpadhi-abhisaṅkhārūpadhi-kāmaguṇūpadhi-saṅkhātānaṇ upadhīnaṇ paṭinissaggo hoti, taṇhānaṇ khayo, virāgo, nirodho ca hoti, tasmā *sabbasaṅkhārasamatho, sabbūpadhipaṭinissaggo, taṇhakkhayo, virāgo, nirodho* 'ti vuccati. *Nibbāṇan* 'ti sabhāvalakkhaṇena nigamitaṇ.

7. Lakkhaṇesu hi, "Tīṇī-māni bhikkhave bālassa bālalakkhaṇāni, katamāni tīṇi? Idha b. bālo duccintitacintī ca hoti dubbhāsita-

[1] B, SH *v.l.*, SM jāti-. [2] B sakalakkhaṇe. [3] SH *v.l.* appatvā.
[4] B kenaci. [5] B pariṇāmena.

bhāsī, dukkaṭakammakārī (*M.* III, 163). Imāni kho b. tīṇi bālassa bālalakkhaṇānī " 'ti vuttaṃ. Paṇḍitehi bālassa bālo 'ti sallakkhaṇato tividhaṃ *bālalakkhaṇaṃ*. " Tīṇī māni b. paṇḍitassa paṇḍitalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi ? Idha b. paṇḍito sucintitacintī ca hoti subhāsitabhāsī sukatakammakārī (*M.* III, 170). Imāni kho b. tīṇi paṇḍitassa paṇḍitalakkhānī " 'ti vuttaṃ. Paṇḍitehi paṇḍitassa Paṇḍito 'ti sallakkhaṇato tividhaṃ *paṇḍitalakkhaṇaṃ*.

" Tīṇī-māni b. saṅkhatassa saṅkhatalakkhaṇāni. Katamāni tīṇi ? Uppādo paññāyati, vayo paññāyatī, ṭhitassa aññathattaṃ paññāyatī " 'ti vuttaṃ. Uppādo eva saṅkhatam iti lakkhaṇan 'ti saṅkhatalakkhaṇaṃ. Evam itaradvaye 'pi attho veditabbo. Iminā uppādakkhaṇe[1] sesaṃ[2] dvinnaṃ, ṭhitikkhaṇe sesaṃ[2] dvinnaṃ, bhaṅgakkhaṇe ca sesaṃ[2] dvinnaṃ abhāvo dassito. Yaṃ pan' ettha peyyālamukhena jātiyā ca *jarāmaraṇassa* ca uppādādilakkhaṇaṃ vuttaṃ, taṃ vipariṇāmasuññatāya jātijarāmaraṇāni hitvā bhavapariyosānass' eva nayassa vacanena ca uppādādīnaṃ uppādādi-avacanasamayena[3] ca virujjhati. Lakkhaṇasote patitattā pana sotāpatitaṃ[4] katvā likhitan 'ti veditabbaṃ. Yathā ca Abhidhamme ahetukavipākamanodhātu-manoviññāṇadhātūnaṃ saṅgahavāre " Labbhamānam 'pi jhānaṅgaṃ pañcaviññāṇasote patitvā gatan 'ti na uddhaṭan " 'ti vuttaṃ, evam idhā-pi sotāpatitā[4] veditabbā. Athavā jātijarāmaraṇavantānaṃ saṅkhārānaṃ uppādādayo jatijarāmaraṇaṃ " Aniccato " 'ti ādīsu viya tesaṃ viya katvā vuttan 'ti veditabbaṃ.

8. *Nekkhammena kāmacchando vikkhambhito c' eva suñño cā* 'ti kāmacchando nekkhammena vikkhambhito c' eva nekkhammassa tattha abhāvato ten' eva vikkhambhana-saṅkhātena nekkhammena suñño ca. Evaṃ sesesu 'pi yojanā kātabbā.

[180] 9. Tadaṅgappahāṇa-samucchedappahāṇesu 'pi c' ettha tadaṅgavasena ca samucchedavasena ca pahīnaṃ dūrīkatam eva hotī 'ti iminā dūrikaraṇaṭṭhena vikkhambhanaṃ vuttaṃ. *Nekkhammena kāmacchando tadaṅgasuñño* 'ti nekkhammena pahīno kāmacchando tena nekkhamma-saṅkhātena aṅgena suñño. Athavā yo koci kāmacchando nekkhammassa tattha tattha[5] abhāvato nekkhammena tena aṅgena suñño. Evaṃ sesesu 'pi yojanā kātabbā. Tassa tassa aṅgassa tattha tattha abhāvamatten' eva c' ettha upacāra-ppaṇā-jhānavasena

[1] B, SH *v.l.* uppādalakkhaṇena.
[2] B sesānaṃ; SM sesa-.
[3] B uppādādi-adhivacanena samayena ca.
[4] B sotappa-; SM sotapa-.
[5] SH, SM *do not repeat.*

ca vipassanāvasena ca tadaṅgasuññatā niddiṭṭhā. Pahāṇadīpakassa vacanassa abhāvena pana vivaṭṭanānupassanaṃ yeva pariyosānaṃ katvā vipassanā niddiṭṭhā; cattāro maggā na niddiṭṭhā.

10. *Nekkhammena kāmacchando samucchinno c' eva suñño cā* 'ti ādīsu vikkhambhane vuttanayen' ev' ettha attho veditabbo. Tadaṅgavikkhambhanavasena pahīṇāni 'pi c' ettha samudācārābhāvato samucchinnāni nāma hontī 'ti iminā pariyāyena samucchedo vutto. Taṃ-taṃ-samucchedakiccasādhanavasena vā maggasampayutta-nekkhammādivasena vuttan 'ti veditabbaṃ.

11-12. *Paṭippassaddhi-nissaraṇa*-suññesu ca idha vuttanayen' eva attho veditabbo. Tadaṅga-vikkhambhana-samuccheda-pahāṇesu pan' ettha paṭippassaddhimattattā nissaṭamattañ ca gahetvā vuttaṃ. Pañcasu 'pi etesu suññesu nekkhammādīni yeva vikkhambhana-tadaṅga-samuccheda-paṭippassaddhi-nissaraṇanāmena vuttāni.

[181] 13-17. *Ajjhattan* 'ti ajjhattabhūtaṃ. *Bahiddhā* 'ti bahiddhā bhūtaṃ. *Dubhato suññan* 'ti ubhayasuññaṃ. Paccattādīsu[1] 'pi hi To 'ti vacanaṃ hoti yeva. Ajjhattikāyatanādīni[2] *cha* ajjhattikāyatanādibhāvena *sabhāgāni*. Parehi *visabhāgāni* ... *viññāṇakāyā* 'ti ādīsu c' ettha kāya-vacanena viññāṇādīni yeva vuttāni.

[182] 18-20. *Nekkhammesanā*-dīsu nekkhammādīni yeva tadatthikehi viññūhi esīyantī 'ti esanā. Athavā pubbabhāge nekkhammādīnaṃ esanā 'pi kāmacchandādīhi suññā, kim pana nekkhammādīnī ? 'ti 'pi vuttaṃ hoti. Pariggahādīsu nekkhammādīni yeva pubbabhāge esitāni aparabhāge parigayhantī 'ti *pariggaho* 'ti, pariggahitāni pattivasena[3] paṭilabbhantī 'ti *paṭilābho*, paṭiladdhāni ñāṇavasena paṭivijjhissantī[4] 'ti *paṭivedho* 'ti ca vuttāni.

[183] 22-25. *Ekattasuññañ* ca *nānattasuññañ* ca sakiṃ yeva pucchitvā ekattasuññaṃ vissajjetvā nānattasuññaṃ avissajjetvā 'va sakiṃ nigamanaṃ kataṃ. "Kasmā na vissajjitan" ? 'ti ce: Vuttapariyāyen' ev' ettha yojanā ñāyatī 'ti na vissajjitan 'ti veditabbaṃ. Ayaṃ pan' ettha yojanā: *Nekkhammaṃ ekattaṃ, kāmacchando nānattaṃ*, nekkhammekattena suññan 'ti. Evaṃ sesesu 'pi yojanā veditabbā. Khanti-ādīsu nekkhammādīni yeva khamanato ruccanato *khantī* 'ti; rucitāni yeva pavisitvā tiṭṭhanato *adhiṭṭhānan* 'ti, pavisitvā ṭhitānaṃ yathārucim eva sevanato *pariyogāhanan* 'ti ca vuttāni.

[1] B Ajjhattā-.
[2] SH, SM *omit*.
[3] B pavatti-.
[4] B, SM -vijjhantī.

[184] 26. *Idha sampajāno* 'ti ādiko paramatthasuññaniddeso Parinibbāṇañāṇaniddese vaṇṇito yeva.

Imesu ca sabbesu suññesu saṅkhārasuññaṇ, vipariṇāmasuññaṇ, lakkhaṇasuññañ ca yathāvuttānaṇ dhammānaṇ aññamañña-asammissatā-dassanatthaṇ, yattha pana akusalapakkhikānaṇ kusalapakkhikena suññatā vuttā, tena akusale ādīnavadassanatthaṇ; yattha pana kusalapakkhikānaṇ akusalapakkhikena suññatā vuttā, tena kusale ānisaṇsadassanatthaṇ; yattha atta-ttaniyādīhi suññatā vuttā, taṇ sabbasaṅkhāresu nibbidājananatthaṇ; aggasuññaṇ paramatthasuññañ ca nibbāṇe ussāhajananatthaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Tesu aggasuññañ ca paramatthasuññañ cā 'ti dve suññāni atthato ekam eva. Nibbāṇaṇ aggaparamatthavasena sa-upādisesa-anupādisesavasena ca dvidhā katvā vuttaṇ. Tāni dve attaniye suññasuññato[1] saṅkhārasuññato ca sabhāgāni. Suññasuññaṇ, ajjhattasuññaṇ, bahiddhāsuññaṇ, dubhatosuññaṇ, sabhāgasuññaṇ, visabhāgasuññan 'ti imāni cha suññāni suññasuññam eva hoti. Ajjhattādibhedato pana chadhā vuttāni, tāni cha ca atta-ttaniyādisuññato sabhāgāni. Saṅkhāravipariṇāma-lakkhaṇasuññāni, vikkhambhana-tadaṅga-samucchedapaṭippassaddhi-nissaraṇasuññāni, esanā-pariggaha-paṭilābha-paṭivedhasuññāni, ekatta-nānattasuññāni, khanti-adhiṭṭhāna-pariyogāhanasuññāni cā 'ti sattarasasuññāni attani avijjamānehi tehi tehi dhammehi suññattā avijjamānānaṇ vasena visuṇ visuṇ vuttāni. Saṅkhāra-vipariṇāma-lakkhaṇasuññāni pana itarena itarena asammissavasena sabhāgāni. Vikkhambhanādīni pañca kusalapakkhena suññattā sabhāgāni. Esanādīni cattari khanti-ādīni ca tīṇi akusalapakkhena suññattā sabhāgāni. Ekatta-nāṇattasuññāni aññamañña-paṭipakkhavasena sabhāgāni.

Sabbe dhammā samāsena
Tidhā, dvedhā, taṭh' ekadhā
Suññā 'ti suññatthavidū
Vaṇṇayantī 'dha sāsane.

Kathaṇ? Sabbe dhammā tāva lokiyā dhammā dhuva-subha-sukha-attavirahitattā dhuva-subha-sukha-ttasuññā, maggaphaladhammā dhuva-sukha-ttavirahitattā dhuvasukhattasuññā. Aniccattā yeva sukhena suññā. Anāsavattā na[2] subhena suññā. Nibbāṇadhammo attass' eva abhāvato attasuñño. Lokiyalokuttarā pana sabbe 'pi saṅkhatā dhammā sattassa kassaci abhāvato sattasuññā.

[1] B dve attattanīyasuññato; SM suññato *for* suññasuññato.
[2] B *omits*.

Asaṅkhato nibbāṇadhammo tesaṃ saṅkhārānam 'pi abhāvato saṅkhārasuññho. Saṅkhatāsaṅkhatā pana sabbe 'pi dhammā atta-saṅkhātassa puggalassa abhāvato attasuññā 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmaggaṭṭhakathāya
Suññakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

Niṭṭhitā ca Majjhimavaggassa apubbatthānuvaṇṇanā.

[PAÑÑĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[185] 1. Idāni visesato paññāya padaṭṭhānabhūtāya Suññākathāya anantaraṃ kathitāya Paññākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: ādito tāva sattasu anupassanāsu ekekamūlakā satta paññā pucchāpubbaṅgamaṃ katvā niddiṭṭhā. Puna sattānupassanāmūlakā ekekuttaramūlakā ca tisso paññā pucchaṃ[1] akatvā 'va niddiṭṭhā. Evam ādito dasa-paññāpāripūrī niddiṭṭhā. Tattha: *Aniccānupassanā* tāva yasmā aniccato diṭṭhesu saṅkhāresu "Yad aniccaṃ taṃ dukkhan" 'ti dukkhato ca, "Yaṃ dukkhaṃ tad anattā" 'ti anattato ca javati, tasmā sā *bhāvitā bahulīkatā javanapaññaṃ paripūreti.* Sā hi sakavisayesu javatī 'ti javanā, javanā ca sā paññā cā 'ti javanapaññā. *Dukkhānupassanā* samādhindriyanissitattā balavatī hutvā paṇidhi[2] nibbijjhati padāleti, tasmā *nibbedhikapaññaṃ paripūreti.* Sā hi nibbijjhatī 'ti Nibbedhikā. Nibbedhikā ca sā paññā cā 'ti Nibbedhikapaññā. *Anattānupassanā* suññatādassanena vuddhippattiyā mahattapattattā *mahāpaññaṃ paripūretī.* Sā hi vuddhippattattā mahatī ca sā paññā cā 'ti Mahāpaññā. *Nibbidānupassanā* yasmā tissannaṃ yeva anupassanānaṃ purimato 'pi āsevanāya balappattāvatthattā[3] sabbasaṅkhāresu nibbindanasamatthā hutvā tikkhā hoti, tasmā *tikkhapaññaṃ paripūreti. Virāgānupassanā* 'pi yasmā tissannaṃ yeva anupassanānaṃ purimato 'pi āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvatthattā[4] sabbasaṅkhārehi virajjanasamatthā hutvā vipulā hoti, tasmā *vipulapaññaṃ paripūreti. Nirodhānupassanā* 'pi yasmā tissannaṃ yeva anupassanānaṃ purimato 'pi āsevanābalappattānaṃ vuddhatarāvatthattā[4] vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārānaṃ nirodhadassanasamatthā hutvā gambhīrā hoti, tasmā *gambhīrapaññaṃ paripūreti.* Nirodho hi uttānapaññehi alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīro,

[1] SM pucchā ca.
[2] SH paṇidhiṃ.
[3] B -pattattā.
[4] B -rappavattattā.

tasmiṇ gambhīre gādhappattā paññā 'pi gambhīrā. *Paṭinissaggānupassanā* 'pi yasmā tissannaṇ ... (*repeat*) ... vayalakkhaṇavasena sabbasaṅkhārapaṭinissajjanasamatthā[1] hutvā asāmantā hoti, buddhi hi pariyantapattattā chahi paññāhi dūre hotī 'ti attho, tasmā sayaṇ asāmantattā *asāmantapaññaṇ paripūreti*. Sā hi heṭṭhimapaññāhi dūrattā asāmantā asamīpā vā paññā 'ti Asāmantapaññā.

Paṇḍiccaṇ paripūrentī 'ti paṇḍitabhāvaṇ paripūrentī. Yasmā yathāvutta-satta-paññā paripuṇṇā bhāvetvā paṇḍitalakkhaṇappatto sikhāppatta-vuṭṭhānagāminī-vipassanā-saṅkhātehi saṅkhārū-pekkhānuloma-gotrabhūñāṇehi paṇḍito hutvā paṇḍiccena samannāgato hoti, tasmā Paṇḍiccaṇ paripūrentī 'ti vuttaṇ. *Aṭṭha paññā* 'ti paṇḍicca-saṅkhātāya paññāya saha sabbā aṭṭha paññā. *Puthupaññaṇ paripūrentī* 'ti yasmā tena paṇḍiccena samannāgato hutvā so paṇḍito gotrabhūñāṇānantaraṇ nibbāṇaṇ ārammaṇaṇ katvā lokuttarabhāvappattiyā lokiyato puthubhūtattā visuṇ bhūtattā Puthupaññā 'ti saṅkhātaṇ maggaphalapaññaṇ pāpuṇāti, tasmā " Aṭṭha paññā puthupaññaṇ paripūrentī " 'ti vuttaṇ.

Imā nava paññā 'ti ādīsu tass' eva kamena adhigatamaggaphalassa ariyapuggalassa paṇīta-lokuttara-dhammopayogena paṇītacittasantānattā pahaṭṭhākāren' eva ca pavattamānacittasantānassa phalānantaraṇ otiṇṇabhavaṅgato vuṭṭhitassa maggapaccavekkhaṇā, tato ca bhavaṅgaṇ otaritvā vuṭṭhitassa phalapaccavekkhaṇā, iminā 'va nayena pahīṇakilesapaccavekkhaṇā, avasiṭṭhakilesapaccavekkhanā, nibbāṇapaccavekkhanā pavattanti. Tāsu paccavekkhaṇāsu maggapaccavekkhaṇā, phalapaccavekkhaṇā ca paṭibhānapaṭisambhidā hoti.

Kathaṇ? " Yaṇ kiñci paccayasambhūtaṇ, nibbāṇaṇ, bhāsitattho, vipāko, kiriyā 'ti ime pañca dhammā Attho " 'ti abhidhamme pāliṇ anugantvā tadaṭṭhakathāyaṇ[2] vuttaṇ.[3] Nibbāṇassa ca atthattā tadārammaṇaṇ maggaphalañāṇaṇ " Atthesu ñāṇaṇ atthapaṭisambhidā " 'ti vacanato atthapaṭisambhidā hoti. Tassa atthapaṭisambhidābhūtassa maggaphalañāṇassa paccavekkhaṇāñāṇaṇ " Ñāṇesu ñāṇaṇ paṭibhānapaṭisambhidā " 'ti vacanato paṭibhānapaṭisambhidā hoti. Sā ca paccavekkhaṇā paññā hāsākārena pavattamānacittasantānassa hāsapaññā nāma hoti. Tasmā nava paññā *hāsapaññaṇ paripūrentī* 'ti ca, *hāsapaññā paṭibhānapaṭisambhidā* 'ti ca vuttaṇ. Sabbappakārā 'pi paññā tassa tassa atthassa pākaṭakaraṇa-saṅkhātena paññāpanaṭṭhena Paññā. Tena ten' eva pakārena dhamme jānātī 'ti 'pi Paññā.

[1] SH *v.l.* -samatthatā. [2] B Aṭṭha-. [3] B vuttassa.

Tassā 'ti tassa vuttappakārassa ariyapuggalassa; karaṇatthe sāmivacanaṃ. *Atthavavatthānato* 'ti yathāvuttassa pañcavidhassa atthassa vavatthāpanavasena. Vuttam 'pi c' etaṃ Samaṇakaraṇīyakathāyaṃ: "Hetuphalaṃ nibbāṇaṃ vacanattho, athavā pākaṃ[1] kiriyā 'ti atthe pañcapabhede paṭhamantapabhedagataṃ ñāṇan" 'ti. *Adhigatā hotī* 'ti paṭiladdhā hoti. Sā yeva paṭilābhasacchikiriyāya *sacchikatā*. [a]Paṭilābhaphassen' eva *phassitā*[b] *paññāya*. *Dhammavavatthānato* 'ti yo koci phalanibbattako hetu, ariyamaggo, bhāsitaṃ, kusalaṃ, akusalan 'ti ime pañca dhammā Dhammo 'ti Abhidhamme pāliānusārena vuttānaṃ pañcannaṃ dhammānaṃ vavatthāpanavasena. Vuttam 'pi c'. etaṃ Samaṇakaraṇīyakathāyaṃ: "Hetu ariyamaggo, vacanaṃ kusalaṃ akusalañ cā 'ti dhamme pañcapabhede dutiyantapabhedagataṃ ñāṇan" 'ti. *Niruttivavatthānato* 'ti tesaṃ atthadhammāṇaṃ anurūpaniruttīnaṃ vavatthāpanavasena. *Paṭibhānavavatthānato* 'ti paṭibhāna-saṅkhātānaṃ tiṇṇaṃ paṭisambhidāñāṇānaṃ vavatthāpanavasena. [**186**] *Tass' imā* 'ti nigamanavacanam etaṃ.

2. Evaṃ sabbasaṅgāhakavasena anupassanānaṃ visesaṃ dassetvā idāni vatthubhedavasena dassento *Rūpe aniccānupassanā* 'ti ādim āha. Taṃ heṭṭhā vuttattham eva.

[**187-188**] 3. Puna rūpādīsu yeva atītā-nāgata-paccuppannavasena *javanapaññaṃ* dassetukāmo kevalaṃ rūpādivasena ca atītā-nāgata-paccuppannarūpādivasena ca pucchaṃ katvā pucchākamen' eva vissajjanaṃ akāsi. Tattha: suddharūpādi-vissajjanesu paṭhamaṃ niddiṭṭhā eva paññā, atītā-nāgata-paccuppannamūlakesu sabbavissajjanesu tesu atītādīsu javanavasena javanapaññā 'ti niddiṭṭhā.[2]

[**189**] 4. Puna anekasuttanta-pubbaṅgamaṃ paññāpabhedaṃ dassetukāmo paṭhamaṃ tāva suttante uddisi. Tattha: *Sappurisasaṃsevo* 'ti heṭṭhā vuttappakārānaṃ sappurisānaṃ bhajanaṃ. *Saddhammasavaṇan* 'ti tesaṃ sappurisānaṃ santike sīlādipaṭipattidīpakassa saddhammavacanassa savaṇaṃ. *Yoniso manasikāro* 'ti sutānaṃ dhammānaṃ atthūpaparikkhaṇavasena upāyena manasikāro. *Dhammānudhammapaṭipattī* 'ti lokuttaradhamme anugatassa sīlādipaṭipadādhammassa paṭipajjanaṃ.

5. *Paññāpaṭilābhāya ... paññāvuddhiyā ... paññāvepullāya ... paññābāhullāyā* 'ti imāni cattāri paññāvasena bhāvavacanāni.[3] Sesāni dvādasa puggalavasena bhāvavacanāni.

[1] B atha vipākaṃ.
[2] SM -ṭṭhaṃ.
[a to b] B Paṭivedhadassanena phusita.
[3] SM bhāvanā-.

6. Suttantaniddese: *Channaṃ abhiññāñāṇānan* 'ti iddhividha-dibbasota-cetopariya-pubbenivāsa-dibbacakkhu-asavānaṃkhaya-ñāṇānaṃ. *Tesattatīnaṃ ñāṇānan* 'ti Ñāṇakathāya niddiṭṭhānaṃ sāvakasādhāraṇānaṃ ñāṇānaṃ. Sattasattatīnaṃ ñāṇānan 'ti ettha: "Sattasattati vo bhikkhave ñāṇavatthūni desissāmi, taṃ suṇātha, sādhukaṃ manasi karotha, bhāsissāmī" 'ti; "Katamāni bhikkhave sattasattati ñāṇavatthūni? Jātipaccayā jarāmaraṇan 'ti ñāṇaṃ, asati jātiyā n' atthi jarāmaraṇan ... atītam 'pi addhānaṃ jātipaccayā jarāmaraṇan ... asati jātiyā n' atthi jarāmaraṇaṃ, anāgatam 'pi addhānaṃ jātipaccayā ... asati ... jarāmaraṇan 'ti ñāṇaṃ; yam 'pi 'ssa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ tam 'pi khayadhammaṃ vayadhammaṃ virāgadhammaṃ nirodhadhamman 'ti ñāṇaṃ, bhavapaccayā jātī ... upādānapaccayā bhávo ... taṇhāpaccayā upādānan ... vedanāpaccayā taṇhā ... phassapaccayā vedanā ... saḷāyatanapaccayā phasso ... nāmarūpapaccayā saḷāyatanan ... viññāṇapaccayā nāmarūpan ... saṅkhārapaccayā viññāṇan ... avijjāpaccayā saṅkhārā ... asati avijjāya n' atthi saṅkhārā ... atītam 'pi addhānaṃ avijjāpaccayā ... anāgatam 'pi addhānaṃ avijjāpaccayā ... yam 'pi 'ssa taṃ dhammaṭṭhitiñāṇaṃ tam 'pi ... nirodhadhamman 'ti ñāṇaṃ, imāni vuccanti bhikkhave sattasattati ñāṇavatthūnī" 'ti evaṃ Bhagavatā Nidānavagge vuttāni sattasattati ñāṇāni. Jarāmaraṇe ñāṇaṃ, jarāmaraṇa-samudaye ..., ... -nirodhe ..., -nirodhagāminiyā paṭipadāya ñāṇan 'ti iminā nayena ekādasasu aṅgesu cattāri cattāri katvā vuttāni catucattārīsa ñāṇavatthūni pana idha na gahitāni.[1] (*Cf. S.* II, 57.) Ubhayattha ca ñāṇāni yeva hitasukhassa vatthūnī 'ti Ñāṇavatthūnī 'ti.

Lābho 'ti ādīsu lābho yeva upasaggena visesetvā *paṭilābho* 'ti vutto. Puna tass' eva atthavivaraṇatthaṃ *Patti sampattī* 'ti vuttaṃ. *Phusanā*[2] 'ti adhigamavasena phusanā. *Sacchikiriyā* 'ti paṭilābhasacchikiriyā. *Upasampadā* 'ti nipphādanā.

[190] *Sattannaṃ ca sekkhānan* 'ti tisso sikkhā sikkhantī 'ti sekkhasaññitānaṃ sotāpattimaggaṭṭhādīnaṃ sattannaṃ. *Puthujjanakalyāṇakassa cā* 'ti nibbāṇagāminiyā paṭipadāya yuttattā sundaraṭṭhena kalyāṇasaññitassa puthujjanassa. Vaḍḍhitaṃ vaḍḍhanaṃ etāyā 'ti *vaḍḍhitavaḍḍhanā*.[3] Yathāvuttānam 'pi aṭṭhannaṃ paññānaṃ vasena, visesato ca arahato paññāvasena *paññāvuddhiyā*.[4] Tathā *paññāvepullāya*.

[1] B puna idha gahitāni; SM pana idha gahitāni.
[2] *Text* phassanā.
[3] *Text* Vaḍḍhanā; B vaḍḍhitavaḍḍhanaṃ.
[4] *Text*, SM -buddhiyā.

7. *Mahante atthe pariganhātī* 'ti ādīsu paṭisambhidāppatto ariyasāvako atthādayo ārammaṇakaraṇena pariganhātī 'ti sabbā 'pi mahāpaññā ariyasāvakānaṇ yeva. Tassā ca paññāya visayā heṭṭhā vuttaṭṭhā yeva.

[191] 8. *Puthunānākhandhesū* 'ti ādīsu nānā-saddo puthu-saddassa atthavacanaṇ. *Ñāṇaṇ pavattatī 'ti puthupaññā* 'ti tesu tathāvuttesu khandhādīsu ñāṇaṇ pavattatī 'ti katvā taṁ ñāṇaṇ Puthupaññā nāmā 'ti attho. *Nānāpaṭiccasamuppādesū* 'ti paṭiccasamuppannānaṇ dhammānaṇ vasena paccayabahuttā vuttaṇ. *Nānāsuññatamanupalabbhesū* 'ti: upalabbhanaṇ upalabbho, gahaṇan 'ti attho. Na upalabbho Anupalabbho. Anupalabbhānaṇ bahuttā bahuvacanena anupalabbhā pañcavīsati suññatāvasena vā nānāsuññatāsu atta-ttanīyādīnaṇ anupalabbhā nānāsuññatānupalabbhā, tesu. "Nānāsuññatānupalabbhesū" 'ti vattabbe "adukkhamasukhā" 'ti ādīsu viya makāro padasandhivasena vutto. Imā pañca paññā kalyāṇaputhujjanehī sādhāraṇā. Nānā-atthādīsu paññā ariyānaṇ [a]yeva. *Puthujjanasādhāraṇe dhamme*[b] 'ti lokiyadhamme. Iminā avasānapariyāyena lokiyato puthubhūtā[1] visuṇbhūtā paññā 'ti *puthupaññā* nāmā 'ti vuttaṇ hoti.

9. *Vipulapaññā* mahāpaññā-nayena veditabbā. Yathāvutte dhamme pariganhantassa guṇamahantatāya tesaṇ dhammānaṇ pariggāhikāya ca paññāya mahantatāya tesaṇ dhammānaṇ sayam eva mahantattā, ulārattā dhammānañ ca, paññāya ca vipulatā veditabbā.

[192] 10. *Gambhīrapaññā* puthupaññānayena veditabbā. Te ca dhammā te[2] ca[2] anupalabbhā; sā ca paññā pakatijanena alabbhaneyyapatiṭṭhattā gambhīra.

[193] 11. *Yassa puggalassā* 'ti ariyapuggalass' eva. *Aññho kocī* 'ti puthujjano. *Abhisambhavitun* 'ti sampāpuṇituṇ. *Anabhisambhavanīyo* 'ti sampāpuṇituṇ asakkuṇeyyo. *Aññehī* 'ti puthujjaneh' eva. *Aṭṭhamakassā* 'ti arahattaphalaṭṭhato paṭṭhāya gaṇīyamāne aṭṭhamabhūtassa sotāpattimaggaṭṭhassa. Dūre 'ti vippakaṭṭhe. *Vidūre* 'ti vīsesena vippakaṭṭhe. *Suvidūre* 'ti suṭṭhu visesena vippakaṭṭhe. *Na* [194] *santike* 'ti na samīpe. *Na sāmantā* 'ti na samīpabhāge. Imāni dve paṭisedhasahitāni vacanāni dūrabhāvass' eva niyamanāni. *Upādāyā* 'ti paticca. *Sotāpannassā* 'ti sotāpattiphalaṭṭhassa. Eten' eva taṇ-taṇ-maggapaññā taṇ-taṇ-phalapaññāya dūre 'ti vuttaṇ hoti.

[a to b] SH yeva puthujjanāsādhāranā. *Dhamme* . . .

[1] SM puthubhūtanibbāṇārammaṇattā puthubhūtā. [2] B *omits.*

Paccekasambuddho[1] 'ti upasaggena visesitaṃ. Itaradvayaṃ pana suddham eva āgataṃ. Paccekabuddhassa sadevakassa ca lokassa paññā Tathāgatassa paññāya dūre 'ti ādīni vatvā tam eva dūraṭṭhaṃ anekappakārato dassetukāmo Paññāpabhedakusalo 'ti ādim āha.

Tattha: *Paññāpabhedakusalo* 'ti attano anantavikappe[2] paññāpabhede cheko. *Pabhinnañāṇo* 'ti anantappabhedappattañāṇo. Etena paññāpabhedakusalatte 'pi sati tāsaṃ paññānaṃ anantabhedattaṃ dassetī. *Adhigatapaṭisambhido* 'ti paṭiladdha-aggacatupaṭisambhidāñāṇo. *Catuvesārajjappatto* 'ti cattāri visāradabhāva-saṅkhātāni ñānāni patto, yath' āha: "Sammāsambuddhassa te paṭijānato ime dhammā anabhisambuddhā 'ti tatra vata maṃ samaṇo vā, brāhmaṇo vā, devo vā, māro vā, brahmā vā, koci vā lokasmiṃ sahadhammena paṭicodessatī 'ti nimittam etaṃ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṃ bhikkhave nimittaṃ asamanupassanto khemappatto abhayappatto vesārajjappatto viharāmi. Khīṇāsavassa te paṭijānato ime āsavā aparikkhīṇā 'ti ... Ye kho pana te antarāyikā dhammā vuttā te paṭisevato nālaṃ antarāyāyā 'ti ... Yassa kho pana te atthāya dhammo desito, so na niyyāti takkarassa sammā dukkhakkhayāyā 'ti, tatra vata maṃ samaṇo vā koci vā lokasmīṃ sahadhammena paṭicodessatī 'ti nimittam etaṃ bhikkhave na samanupassāmi. Etam ahaṃ viharāmī" 'ti. (*M.* I. 71-72.)

Dasabalabaladhārī[3] 'ti dasa balāni etesan 'ti Dasabalā; dasabalānaṃ balāni Dasabala-balāni. Tāni dasa balāni dhārayatī 'ti Dasabaladhārī; dasabala-ñāṇabaladhārī 'ti attho. Etehi tīhi vacanehi anantappabhedānaṃ neyyānaṃ pabhedamukhamattaṃ dassitaṃ. So yeva paññāpayogavasena abhimaṅgalasammataṭṭhena *purisāsabho*; asantāsaṭṭhena *purisasīho*; mahantaṭṭhena *purisanāgo*; pajānanaṭṭhena *purisājañño*; lokakiccadhuravahanaṭṭhena *purisadhorayho*.

Atha tejādikaṃ anantañāṇato laddhaṃ guṇavisesaṃ dassetukāmo tesaṃ tejādīnaṃ anantañāṇamūlakabhāvaṃ dassento Anantañāṇo 'ti vatvā Anantatejo 'ti ādim āha. Tattha: *Anantañāṇo* 'ti gaṇanavasena ca pabhāvavasena[4] ca antarahitañāṇo. *Anantatejo* 'ti veneyyasantāne mohatamavidhamanena anantañāṇatejo. *Anantayaso* 'ti paññāguṇeh' eva lokattayavitthatānanta-kittighoso. *Aḍḍho* 'ti paññādhanasamiddhiyā samiddho. *Mahaddhano* 'ti paññādhanavaḍḍhatte 'pi pabhāvamahattena[4] mahantaṃ paññādhanam[5] assā 'ti

[1] *Text*, B -kabuddho.
[2] B, SH *v.l.* -vikappena.
[3] *Text* Dasabaladhārī.
[4] B, SM sabhāva-.
[5] B mahantam 'pi ñāṇadhanaṃ.

·Mahaddhano. (Mahādhano 'ti 'pi pāṭho.) Dhanavā 'ti pasaṇsitabba-paññādhanavattā[1] niccayutta-paññādhanavattā[1] atisayabhūta-paññā-dhanavattā[1] Dhanavā. Etesu hi tīsu atthesu idaṇ vacanaṇ sadda-vidū icchanti.

Evaṇ[2] paññāguṇena Bhagavato attasampattisiddhiṇ dassetvā puna paññāguṇen' eva lokahitasampattisiddhiṇ dassento Netā 'ti ādim āha. Tattha: Veneyye saṇsāra-saṅkhātabhayaṭṭhānato nibbāṇa-saṅkhātakhemaṭṭhānaṇ *netā*. Tattha nayanakāle evaṇ saṇvaravi-naya-pahāṇavinayavasena veneyye *vinetā*. Dhammadesanākāle evaṇ saṇsayacchedanena *anunetā*. Saṇsayaṇ chinditvā paññāpetabbaṇ atthaṇ *paññāpetā*. Tathā paññāpitānaṇ nicchayakaraṇena *nijjhāpetā*. Tathā nijjhāpitassa atthassa paṭipattipayojanavasena *pekkhatā*.[3] Tathā paṭipanne paṭipattiphalena *pasādetā*. *So hi Bhagavā* 'ti ettha hi-kāro anantaraṇ vuttassa atthassa kāraṇāpadese nipāto. *Anu-ppannassa maggassa uppādetā* 'ti sakasantāne na uppannapubbassa cha-asādhāraṇañāṇahetubhūtassa ariyamaggassa bodhimūle lokahi-tatthaṇ sakasantāne uppādetā. *Asañjātassa maggassa sañjānetā* 'ti veneyyasantāne asañjātapubbassa sāvakapāramīñāṇahetubhūtassa ariyamaggassa dhammacakkappavattanato pabhuti yāvajjakālā vene-yyasantāne sañjānetā. Sāvakaveneyyānam 'pi hi santāne Bhagavato vuttavacanen' eva ariyamaggassa sañjānanato Bhagavā Sañjānetā nāma hoti. *Anakkhātassa maggassa akkhātā* 'ti aṭṭhadhammasa-mannāgatānaṇ buddhabhāvāya katābhinīhārānaṇ bodhisattānaṇ bu-ddhabhāvāya vyākaraṇaṇ datvā,[4] Anakkhātapubbassa pāramitā-maggassa buddho bhavissatī 'ti vyākaraṇamatten' eva vā bodhimūle uppajjitabbassa ariyamaggassa akkhātā. Ayaṇ nayo paccekabodhi-satta-byākaraṇe 'pi labbhati yeva. *Maggaññū* 'ti paccavekkhaṇā-vasena attanā uppādita-ariyamaggassa ñātā. *Maggavidū* 'ti veneyya-santāne janetabbassa ariyamaggassa kusalo. *Maggakovido* 'ti bodhi-sattānaṇ akkhātabbamagge vicakkhaṇo.

Athavā abhisambodhipaṭipatti-maggaññū, paccekabodhipaṭipatti-maggavidū, sāvakabodhipaṭipattimaggakovido. Atha vā:

> Etena maggena ataṇsu pubbe
> Tarissanti yeva taranti oghan

'ti vacanato yathāyogaṇ atītānāgata-paccuppanna-buddha-paccekabuddha-sāvākānaṇ maggavasena ca, suññatānimitta-appaṇihitama-

[1] B -dhanavantattā.
[2] SH *omits*.
[3] SH pekkhetā.
[4] SM katvā.

ggavasena[1] ca, ugghaṭitaññū-vipacitaññū-neyyapuggalānaṃ maggavasena ca yathākkamen' atthayojanaṃ karonti.

Maggānugāmī ca panā 'ti Bhagavatā gatamaggānugāmino hutvā. Ettha ca-saddo hetu-atthe nipāto. Etena Bhagavato magguppādanādi-guṇādhigamāya hetu vutto hoti. Pana-saddo katatthe[2] nipāto. Tena Bhagavatā katamaggakāraṇaṃ[2] vuttaṃ hoti. *Pacchā samannāgatā* 'ti paṭhamaṃ gatassa Bhagavato pacchāgata-sīlādiguṇena samannāgatā.

Iti thero "Anuppannassa maggassa Uppādenā" 'ti ādīhi yasmā sabbe 'pi Bhagavato sīlādayo guṇā arahattamaggam eva nissāya āgaṭā, tasmā arahattamaggam eva nissāya guṇaṃ kathesi. *Jānaṁ jānātī* 'ti jānitabbaṃ jānāti. Sabbaññutāya yaṃ kiñci paññāya jānitabbaṃ nāma atthi, taṃ sabbaṃ pañca-neyyapathasambhūtaṃ paññāya jānātī 'ti attho. *Passaṃ passatī* 'ti passitabbaṃ passati. Sabbadassāvitāya taṃ yeva neyyapathaṃ cakkhunā diṭṭhaṃ viya karonto paññācakkhunā passatī 'ti attho; yathā vā ekacco viparītaṃ gaṇhanto 'pi jānanto 'pi na jānāti, passanto 'pi na passati, na evaṃ Bhagavā. Bhagavā pana yathāsabhāvaṃ gaṇhanto jānāti yeva, passati yeva.

Svā-yaṃ dassanaparināyakaṭṭhena *cakkhubhūto*. Viditādiṭṭhena[3] *ñāṇabhūto*. Aviparītasabhāvaṭṭhena vā pariyattidhammapavattanato hadayena cintetvā vācāya nicchāritadhammamayo[4] 'ti *dhammabhūto*. Seṭṭhaṭṭhena brahmabhūto. (Athavā cakkhu viya bhūto 'ti cakkhubhūto. Ñāṇaṃ viya bhūto 'ti ñāṇabhūto. Dhammo viya bhūto 'ti dhammabhūto. Brahmā viya bhūto 'ti brahmabhūto.) Svā-yaṃ dhammassa vacanato, vattanato vā *vattā*. Nānappakārehi vacanato vā, vattanato vā, *pavattā*. Atthaṃ nīharitvā nīharitvā nayanato *atthassa ninnetā*. Amatādhigamāya paṭipattidassanato amatappakāsanāya vā dhammadesanāya, amatassa adhigamāpanato *amatassa dātā*. Lokuttaradhammassa uppāditattā veneyyānurūpena yathāsukhaṃ lokuttaradhammassa dānena ca, dhammesu ca issaro 'ti *dhammassāmī*. *Tathāgata*-padaṃ heṭṭhā vuttatthaṃ.

Idāni: Jānaṃ jānātī 'ti ādīhi vuttaṃ guṇaṃ sabbaññutāya visesetvā dassetukāmo sabbaññutaṃ sādhento *n' atthī* 'ti ādim āha. Evambhūtassa hi *Bhagavato* pāramitā-puññabalappabhāvanipphannena arahattamaggañāṇena sabbadhammesu savāsanassa sammohassa[5] vihatattā asacchikataṃ nāma n' atthi. Asammohato sabbadhammānaṃ

[1] B appaṇihita-nimitta-magga-.
[2] B, SH *v.l.* gata-.
[3] B viditatādiṭṭhena.
[4] B-dhammappayogo.
[5] B mohassa.

ñātattā *aññātaṃ* nāma n' atthi. Tath' eva sabbadhammānaṃ cakkhunā viya ñāṇacakkhunā diṭṭhattā *adiṭṭhaṃ* nāma n' atthi. Ñāṇena pana pattattā *aviditaṃ* nāma n' atthi. Asammohasacchikiriyāya sacchikatattā *asacchikataṃ* nāma n' atthi. Asammohapaññāya phuṭṭhattā paññāya *aphussitaṃ* nāma n' atthi. *Paccuppannan* 'ti paccuppannaṃ kālaṃ vā dhammaṃ vā. *Upādāyā* 'ti ādāya, anto katvā 'ti attho. Upādāyā 'ti vacanen' eva kālavimuttaṃ nibbāṇam 'pi gahitam eva hoti. *Atītā*-divacanāni ca N' atthī 'ti ādivacanena ca ghaṭīyanti, Sabbe 'ti ādivacanena vā. *Sabbe dhammā* 'ti sabba-saṅkhatāsaṅkhatadhammapariyādānaṃ. *Sabbākārenā* 'ti sabbadhammesu ekekass' eva dhammassa aniccākārādi-sabbākāraparipariyādānaṃ. *Ñāṇamukhe* 'ti ñāṇābhimukhe. *Āpāthaṃ āgacchantī* 'ti osaraṇaṃ upenti. *Jānitabban* 'ti padaṃ *neyyan* 'ti padassa atthavivaraṇatthaṃ vuttaṃ. *Attattho vā* 'ti ādīsu vā-saddo samuccayattho. Attattho 'ti attano attho. *Parattho* 'ti paresaṃ tiṇṇaṃ lokānaṃ attho. *Ubhayattho* 'ti attano ca paresañ cā 'ti sakiṃ yeva ubhinnaṃ attho. *Diṭṭhadhammiko* 'ti diṭṭhadhamme niyutto diṭṭhadhammappayojano vā attho. Samparāye niyutto samparāyappayojano vā attho[1] *samparāyiko*. Uttāno 'ti ādīsu vohāravasena vattabbo sukhapatiṭṭhattā *uttāno*.

[**195**] Vohāraṃ atikkamitvā vattabbo suññatāpaṭisaṃyutto dukkhapatiṭṭhattā *gambhīro*. Lokuttaro accantatirokkhattā *gūḷho*. Aniccatādiko ghanādīhi paṭicchannattā *paṭicchanno*. Appacuravohārena[2] vattabbo yathārūpaṃ agahetvā adhippāyassa netabbattā *neyyo*. Pacuravohārena vattabbo vacanamattena adhippāyassa nītattā *nīto*. Suparisuddha-sīlasamādhivipassanattho tadaṅgavikkhambhanavasena[3] vajjavirahitattā *anavajjo*. Kilesasamucchedanato ariyamaggattho *nikkileso*. Kilesapaṭippassaddhattā ariyaphalattho *vodāno*. Saṅkhatāsaṅkhatesu aggadhammattā nibbāṇaṃ *paramattho*. *Parivattatī* 'ti buddhañāṇassa visayabhāvato abahibhūtattā *antobuddhañāṇe* byāpitvā vā, samantā vā āliṅgitvā vā, visesena vā vattati. *Sabbaṃ kāyakamman* 'ti ādīhi Bhagavato ñāṇamayataṃ dasseti. *Ñāṇānuparivattatī* 'ti ñāṇaṃ anuparivattati. Ñāṇavirahitaṃ na hotī 'ti attho.

Appaṭihatan 'ti nirāvaraṇataṃ dasseti. Puna sabbaññutaṃ upamāya sādhetukāmo *yāvatakan* 'ti ādim āha. Tattha: jānitabban 'ti *neyyaṃ*. Neyyapariyanto, neyyāvasānam assa atthī 'ti *neyyapariyantikaṃ*. Asabbaññūnaṃ pana neyyāvasānam eva n' atthi. *Ñāṇapariyantike* 'pi es' eva nayo. Purimayamake vuttattham eva iminā yamakena visesetvā dasseti. Tatiyayamakena paṭisedhavasena niyamitvā da-

[1] SH, SM *omit*. [2] B Amadhura-. [3] B bhavādivikkha-.

sseti. Ettha ca neyyaṇ ñāṇassa pathattā *neyyapatho*. *Aññamaññapariyantaṭṭhāyino* 'ti neyyañ ca ñāṇañ ca khepetvā[2] ṭhānato aññamaññassa pariyante ṭhānasīlā. *Āvajjanapaṭibaddhā* 'ti manodvārāvajjanāyattā; āvajjitānantaram eva jānātī 'ti attho. *Ākaṅkhanapaṭibaddhā*[3] 'ti ruci-āyattā; āvajjanānantaraṇ javanañāṇena jānātī 'ti attho. Itarāni dve padāni imesaṇ dvinnaṇ padānaṇ yathākkamena atthappakāsanatthaṇ vuttāni. *Buddho āsayaṇ jānātī* 'ti ādīni Ñāṇakathāyaṇ vaṇṇitāni. Mahāniddese pana "Bhagavā āsayaṇ jānātī" 'ti āgataṇ; tattha "Buddhassa Bhagavato" 'ti āgataṭṭhāne ca idha katthaci" Buddhassā" 'ti āgataṇ.

[196] *Antamaso* 'ti uparimantena. *Timi-timiṅgalan* 'ti ettha: Timi nāma ekā macchajāti, timiṇ galituṇ samatthā tato mahantasarīrā 'ti timiṅgalā nāma ekā macchajāti. Timiṅgalaṇ galituṇ samatthā pañcayojanasatikasarīrā Timitimiṅgalā nāma ekā macchajāti. Idha jātigahaṇena ekavacanaṇ katan 'ti veditabbaṇ. *Garuḷaṇ venateyyan*[4] 'ti ettha: Garuḷo[5] 'ti jātivasena nāmaṇ. Venateyyo 'ti gottavasena. *Padese* 'ti ekadese. *Sāriputtasamā*[6] 'ti sabbabuddhānaṇ dhammasenāpatitthere gahetvā vuttan 'ti veditabbaṇ. Sesasāvakā hi paññāya Dhammasenāpatittherena samānā nāma n' atthi, yath' āha: "Etadaggaṇ bhikkhave mama sāvakānaṇ bhikkhūnaṇ mahāpaññānaṇ yad idaṇ Sāriputto 'ti." (A. i, 23.) Aṭṭhakathāyañ ca vuttaṇ:

Lokanāthaṇ ṭhapetvāna
Ye c' aññe santi pāṇino
Paññāya Sāriputtassa
Kalaṇ nāgghanti soḷasiṇ.

Pharitvā 'ti buddhañāṇaṇ sabbadevamanussānam 'pi paññaṇ pāpuṇitvā ṭhānato tesaṇ *paññaṇ pharitvā* byāpitvā tiṭṭhati. *Atighaṇsitvā* 'ti buddhañāṇaṇ sabbadevamanussānam 'pi paññaṇ atikkamitvā tesaṇ avisayabhūtam 'pi sabbaneyyaṇ ghaṇsitvā bhañjitvā tiṭṭhati. Mahāniddese (*Page* 452) pana "Abhibhavitvā" 'ti pāṭho; madditvā 'ti 'pi attho. *Ye 'pi te* 'ti ādi evaṇ pharitvā atighaṇsitvā ṭhānassa paccakkhakāraṇaṇ dasseti. Tattha: *Paṇḍitā* 'ti paṇḍiccena samannāgatā. *Nipuṇā* 'ti saṇhasukhumabuddhino sukhume atthantare paṭivijjhanasamatthā. *Kataparappavādā* 'ti ñātaparappavādā c' eva parehi saddhiṇ katavādaparicayā ca. *Vālavedhirūpā* 'ti vālavedhi-dhanuggahasadisā. *Te bhindantā*[7] *maññe caranti paññāgatena*

[1] *Text* -maññaṇ. [2] *Text* Ākaṅkhā-. [3] SH *v.l.* byāpe-.
[4] SM Galura-ve-. [5] SM Galuro.
[6] *Text* Sāriputta sattā . . . [7] SH vobhi-.

diṭṭhigatānī 'ti vālavedhī viya vālaṇ, sukhumāni 'pi paresaṇ diṭṭhigamanāni[1] attano paññāgamanena bhindantā viya carantī 'ti attho. Athavā Gūthagataṇ, Muttagatan 'ti ādīsu viya paññā eva Paññāgatāni, diṭṭhiyo eva Diṭṭhigatāni. *Pañhaṇ abhisaṅkharitvā* 'ti dvipadam 'pi, tipadam 'pi, catuppadam 'pi pucchaṇ racayitvā, tesaṇ pañhānaṇ atibahuṇ katvā sabbasaṅgahatthaṇ dvikkhattuṇ vuttaṇ. *Gūḷhāni ca paṭicchannāni*[2] *ca*[2]*:* Atthajātānī 'ti pāṭhaseso. Tesaṇ tathā vinayaṇ disvā attanā abhisaṅkhatapañhaṇ pucchatū 'ti evaṇ Bhagavatā adhippetattā pañhaṇ pucchanti. Aññesaṇ pana pucchāya okāsam eva adatvā Bhagavā upasaṅkamantānaṇ dhammaṇ deseti, yath' āha: "Te pañhaṇ abhisaṅkharonti, imaṇ pañhaṇ samaṇaṇ Gotamaṇ upasaṅkamitvā pucchissāma. Sace no samaṇo Gotamo evaṇ puṭṭho evaṇ byākarissati, evam assa mayaṇ taṇ vādaṇ āropessāma. Evaṇ me puṭṭho evaṇ byākarissati, evaṇ pi 'ssa mayaṇ taṇ vādaṇ āropessāmā 'ti. Te yena samaṇo Gotamo ten' upasaṅkamanti. Te samaṇo Gotamo dhammiyā kathāya sandasseti, samādapeti samuttejeti sampahaṇseti. Te samaṇena Gotamena dhammiyā kathāya sandassitā samādapitā samuttejitā sampahaṇsitā na c' eva samaṇaṇ Gotamaṇ pañhaṇ pucchanti, kut' assa vādaṇ āropessanti? Aññadatthu samaṇass' eva Gotamassa sāvakā sampajjantī" 'ti.

Kasmā pañhaṇ na pucchantī? 'ti ce: Bhagavā kira parisamajjhe dhammaṇ desento parisāya ajjhāsayaṇ oloketi. Tato passati, "Ime paṇḍitā gūlhaṇ rahassaṇ[3] pañhaṇ ovaṭṭikasāraṇ katvā āgatā 'ti. So tehi apuṭṭho yeva pañhapucchāya ettakā dosā, vissajjane ettakā, atthe pade akkhare ettakā 'ti ime pañhe pucchanto evaṇ puccheyya; vissajjento evaṇ vissajjeyyā 'ti; iti ovaṭṭikasāraṇ katvā ānīte pañhe dhammakathāya antare pakkhipitvā vidaṇseti.[4] Te paṇḍitā "Seyyo vata no, mayaṇ[5] ime pañhe na pucchimha. Sace[6] mayaṇ puccheyyāma, appatiṭṭhā te no katvā samaṇo Gotamo khipeyyā" 'ti attamanā bhavanti. Api ca buddhā nāma dhammaṇ desentā parisaṇ mettāya pharanti. Mettāya ca pharaṇena dasabalesu mahājanassa cittaṇ pasīdati. Buddhā nāma rūpaggappattā honti dassanasampannā madhurassarā mudujivhā suphassitadantāvaraṇā, amatena hadayaṇ siñcantā viya dhammaṇ kathenti. Tatra nesaṇ mettāpharaṇena pasannacittānaṇ evaṇ hoti: "Evarūpaṇ advejjhakathaṇ amoghakathaṇ niyyānikakathaṇ kathentena Bhagavatā saddhiṇ na sakkhi-

[1] SH *v.l.* -gatāni.
[2] *Not in* SH, SM.
[3] B rahasseyyaṇ.
[4] B viddhaṇseti; SM viḍaṇ-.
[5] B ye mayaṇ ...
[6] B Sammūkhe 'pi.

ssāma paccanīkagāhaṇ gaṇhitun !" 'ti attano pasannabhāven' eva. pañhaṇ na pucchantī 'ti.

Kathitā vissajjitā 'ti: " Evaṇ tumhe pucchathā 'ti pucchitapuñhānaṇ[1] uccāraṇena *te pañhā Bhagavatā kathitā* eva honti; yathā ca te vissajjetabbā tathā *vissajjitā eva honti. Niddiṭṭhakāraṇā* 'ti iminā kāraṇena hetunā eva hotī 'ti evaṇ sahetukaṇ katvā vissajjanena Bhagavatā niddiṭṭhakāraṇā eva honti te pañhā. *Upakkhittakā 'va te Bhagavato sampajjantī* 'ti te khattiyapaṇḍitādayo Bhagavato pañhavissajjanen' eva Bhagavato samīpe khittakā pādakhittakā sampajjanti, sāvakā vā sampajjanti, upāsakā vā 'ti attho. Sāvakasampattiṇ vā pāpuṇanti, upāsakasampattiṇ vā 'ti vuttaṇ hoti. *Athā* 'ti anantaratthe nipāto.[2] Tesaṇ upakkhittakasampatti-samanantaram evā 'ti attho. *Tatthā* 'ti tasmiṇ ṭhāne, tasmiṇ adhikāre vā. *Atirocatī* 'ti ati viya joteti pakāsati. *Yad idaṇ paññāyā* 'ti yā 'yaṇ Bhagavato paññā tāya paññāya Bhagavā atirocatī 'ti attho. *Iti*-saddo kāraṇattho. Iminā kāraṇena *aggo asāmaṇtapañño* 'ti attho.

12. *Rāgaṇ abhibhuyyatī 'ti bhūripaññā* 'ti sā sāmaggapaññā[3] attanā vajjaṇ[4] rāgaṇ abhibhuyyatī 'ti abhibhavati, maddatī[5] 'ti bhūripaññā. Bhūrī 'ti hi phuṭṭhaṭṭho visadattho. Yā ca phuṭṭhā sā paṭipakkhaṇ abhibhavati, na aphuṭṭhā. Tasmā bhūripaññāya abhibhavanattho vutto. *Abhibhavitā 'ti* sā sā phalapaññā taṇ taṇ rāgaṇ abhibhavitavatī madditavatī 'ti *bhūripaññā*. (Abhibhavatā 'ti vā pāṭho.) Sesesu 'pi es' eva nayo.

[197] Rāgādīsu pana: rajjanalakkhaṇo *rāgo*, dussanalakkhaṇo *doso*, muyhanalakkhaṇo *moho*, kujjhanalakkhaṇo *kodho*, upanāndhalakkhano *upanāho*. Pubbakālaṇ kodho, aparakālaṇ upanāho. Paraguṇamakkhaṇalakkhaṇo *makkho*, yugaggāhalakkhaṇo *palāso*, parasampattikhīyanalakkhaṇā *issā*, attano sampattinigūhanalakkhaṇaṇ *macchariyaṇ*, attanā katapāpapaṭicchādanalakkhaṇā *māyā*, attano avijjamānaguṇa-ppakāsanalakkhaṇaṇ *sāṭheyyaṇ*, cittassa uddhumātabhāvalakkhaṇo *thambho*, karaṇuttariyakaraṇa-lakkhaṇo *sārambho*, unnatilakkhaṇo *māno*, abbhunnatilakkhaṇo *atimāno*, mattabhāvalakkhaṇo *mado*, pañcasu kāmaguṇesu cittavossaggalakkhaṇo *pamādo*.

Rāgo ari, taṇ ariṇ maddatī[6] *paññā 'ti* ādīhi kiṇ vuttaṇ hoti ? Rāgādiko kileso cittasantāne [a]bhūto arī 'ti bhū-ari.[b] Padasandhivasena a-kāralopaṇ katvā Bhūrī 'ti vutto. Tassa bhūrissa maddanī paññā

[1] SH apu-. [2] SH, SM *omit.* [3] SH sāmanta-.
[4] B vajjhaṇ. [5] B viddhaṇsīyatī. [6] *Text* -ti.
[a to b] B bhūto 'ti bhūto-arī 'ti padacchedo.

'ti vattabbe maddana-saddalopaṇ katvā *bhūripaññā* 'ti vuttan 'ti veditabbaṇ. Taṇ ariṇ maddatī 'ti ca tesaṇ arīnaṇ maddanī 'ti padacchedo kātabbo. *Paṭhavīsamāyā* 'ti vitthatavipulaṭṭhen' eva paṭhavīsamāya. *Vitthatāyā* 'ti pajānitabbe visaye patthaṭāya na ekadese vattamānāya. *Vipulāyā* 'ti olārikabhūtāya. Mahāniddese pana "Vipulāya vitthatāyā" 'ti āgataṇ. Samannāgato 'ti puggalo. Itisaddo kāraṇattho. Iminā kāraṇena puggalassa bhūripaññāya samannāgatattā tassa paññā Bhūripaññā nāmā 'ti; bhūte atthe ramatī 'ti attho. Bhūripaññassa paññā Bhūripaññā 'ti vattabbe ekassa paññāsaddassa lopaṇ katvā Bhūripaññā 'ti vuttaṇ. Bhūrisamā paññā 'ti vā Bhūripaññā.

Api cā 'ti aññapariyāyadassanatthaṇ vuttaṇ. *Paññāya-m-etaṇ* 'ti paññāya etaṇ *adhivacanaṇ* 'ti adhikavacanaṇ. *Bhūrī* 'ti bhūte atthe ramatī 'ti Bhūri. *Medhā* 'ti asani viya siluccaye kilese medhati hiṇsatī 'ti Medhā. Khippaṇ gahaṇadhāraṇaṭṭhena vā Medhā. *Pariṇāyikā* 'ti yass' uppajjati taṇ sattaṇ hitapaṭipattiyaṇ sampayutte dhamme ca yathāvalakkhaṇapaṭivedhe parinetī 'ti pariṇāyikā. Imeh'[1] eva aññāni 'pi paññā-pariyāyavacanāni vuttāni honti.

13. *Paññābāhullan* 'ti paññā bahulā assā 'ti paññābahulo, tassa bhāvo Paññābāhullaṇ, Taṇ ca bahulaṇ pavattamānā paññā eva. *Idh' ekacco* 'ti ādīsu puthujjanakalyāṇako vā ariyo vā. Paññā garukā assā 'ti *paññāgaruko*. Paññā caritaṇ pavattaṇ assā 'ti *paññācarito*. Paññā āsayo assā 'ti *paññāsayo*. Paññāya adhimutto *paññādhimutto*. Paññā eva dhajabhūto assā 'ti *paññādhajo*. Paññā eva ketubhūtā assā 'ti *paññāketu*. Paññā eva adhipati Paññādhipati, paññādhipatito āgatattā[2] *paññādhipateyyo*. Dhammasabhāvavicinanaṇ bahulam assā 'ti *vicayabahulo*. Nānappakārehi dhammasabhāvavicinanaṇ bahulam assā 'ti *pavicayabahulo*. Paññāya ogāhetvā tassa tassa dhammassa khāyanaṇ pākaṭakaraṇaṇ okkhāyanaṇ, taṇ bahulam assā 'ti *okkhāyanabahulo*. Paññāya tassa tassa dhammassa sammāpekkhaṇā Sampekkhā, sampekkhāya ayanaṇ pavattanaṇ sampekkhāyanaṇ. Sampekkhāyanaṇ dhammo pakati assā 'ti *sampekkhāyanadhammo*. Taṇ taṇ dhammaṇ vibhūtaṇ pākaṭaṇ katvā viharatī 'ti vibhūtavihārī, vibhūto vā vihāro assa atthī 'ti *vibhūtavihārī*. Sā paññā caritaṇ garukā bahulā assā 'ti *taccarito taggaruko tabbahulo*. Tassaṇ paññāyaṇ ninno poṇo pabbhāro adhimutto 'ti *tanninno tapponṇo tappabbhāro tadadhimutto* 'ti. Sā paññā adhipati tadadhipati; tato āgato *tadadhipateyyo*. Paññāgaruko 'ti ādīni, "Kāmaṇ sevantaṇ yeva jānāti

[1] B Imāya. [2] SH āgato.

ayaṃ puggalo kāmagaruko" 'ti ādīsu viya purimajātito pabhuti vuttāni, taccarito 'ti ādīni imissaṃ jātiyā vuttāni.

[198] 14-15. Sīghapaññā ca lahupaññā ca hāsapaññā ca javanapaññā ca lokiyalokuttaramissakā. Khippaṭṭhena sīghapaññā, lahukaṭṭhena lahupaññā, hāsabahulaṭṭhena hāsapaññā, vipassanūpagasaṅkhāresu visaṅkhārena ca javanaṭṭhena javanapaññā.

Sīghasīghan 'ti bahunnaṃ sīlādīnaṃ saṅgahatthaṃ dvikkhattuṃ vuttaṃ. *Sīlānī* 'ti cāritta-vārittavasena paññattāni pātimokkhasaṃvarasīlāni. *Indriyasaṃvaran* 'ti cakkhādīnaṃ channaṃ indriyānaṃ rāgapaṭighappavesanaṃ akatvā satikavāṭena vāraṇaṃ thakanaṃ. *Bhojane mattaññutan* 'ti paccavekkhitaparibhogavasena bhojane mattaññubhāvaṃ. *Jāgariyānuyogan* 'ti divasassa tīsu koṭṭhāsesu rattiyā paṭhama-majjhima-koṭṭhāsesu ca jāgarati, na niddāyati, samaṇadhammam[1] eva ca karotī 'ti Jagaro. Jāgarassa bhāvo, kammaṃ vā Jāgariyaṃ. Jāgariyassa anuyogo Jāgariyānuyogo. Taṃ Jāgariyānuyogaṃ. *Sīlakkhandhan* 'ti sekhaṃ, asekhaṃ vā sīlakkhandhaṃ. Evam itare 'pi khandhā veditabbā. *Paññākkhandhan* 'ti maggapaññañ ca sekhāsekhānaṃ lokiyapaññañ ca. *Vimuttikkhandhan* 'ti phalavimuttiṃ. *Vimuttiñāṇadassanakkhandhan* 'ti paccavekkhaṇañāṇaṃ.

[199] 16. *Hāsabahulo* 'ti mūlapadaṃ. *Vedabahulo* 'ti tassā eva pītiyā sampayuttasomanassavedanā - vedanavasena niddesapadaṃ. *Tuṭṭhibahulo* 'ti nātibalavapītiyā tuṭṭhākāravasena. *Pāmojjabahulo*[2] 'ti balavapītiyā pamuditabhāvavasena.

[200] 17. *Yaṃ kiñci rūpan* 'ti ādi Sammasanañāṇaniddese vuttatthaṃ (*P.* 246). *Tūlayitvā* 'ti kalāpasammasanavasena tūletvā. *Tīrayitvā* 'ti udayabbayānupassanāvasena tīrayitvā. *Vibhāvayitvā* 'ti bhaṅgānupassanādivasena pākaṭaṃ katvā. *Vibhūtaṃ katvā* 'ti saṅkhārupekkhā-nulomavasena phuṭaṃ katvā.

18. *Tikkhapaññā* lokuttarā eva. [201] *Uppannan* 'ti samathavipassanāvasena vikkhambhana-tadaṅgavasena pahīṇam 'pi ariyamaggena asamūhatattā uppattidhammataṃ anatītatāya asamūhatūppannan 'ti vuccati, taṃ idha adhippetaṃ. *Nādhivāsetī* 'ti santānaṃ āropetvā na vāseti. *Pajahatī* 'ti samucchedavasena pajahati. *Vinodetī* 'ti khipati. *Byantīkarotī* 'ti vigatantaṃ karoti. *Anabhāvaṃ gametī* 'ti anu-abhāvaṃ gameti. Vipassanānukkamena ariyamaggaṃ patvā samucchedavasen' eva abhāvaṃ gamayatī 'ti attho. Ettha ca kāmapaṭisaṃyutto vitakko *kāmavitakko*. "Ime sattā marantū" 'ti

[1] B jāgariyadhammaṃ. [2] SH, SM Pāmu- (*throughout*).

paresaṇ maraṇapaṭisaṇyutto vitakko *byāpādavitakko*. "Ime sattā vihiṇsīyantu" 'ti paresaṇ vihiṇsāpaṭisaṇyutto vitakko vihiṇsāvitakko. *Pāpake* 'ti lāmake. *Akusale dhamme* 'ti akosallasambhūte dhamme.

19. *Nibbedhikapaññā* 'ti nibbidā[1]-bahulassa puggalassa uppannā maggapaññā eva. *Ubbegabahulo* 'ti ñāṇabhayavasena bhayabahulo. *Uttāsabahulo* 'ti balavabhayabahulo. Idaṇ purimass' eva atthavivaraṇaṇ. *Ukkaṇṭhanabahulo* 'ti saṅkhārato uddhaṇ visaṅkhārābhimukhatāya ukkaṇṭhanabahulo. *Anabhiratibahulo* 'ti ukkaṇṭhanavasen' eva abhirati-abhāvaṇ dīpeti. Idāni 'pi tam atthaṇ dvīhi vacanehi vivari. Tattha: *bahimukho* 'ti saṅkhārato bahibhūtanibbāṇābhimukho. *Na ramatī* 'ti nā-bhiramati. *Anibbiddhapubban* 'ti anamatagge saṇsāre antaṇ pāpetvā anibbiddhapubbaṇ. *Appadālitapubban* 'ti tass' eva atthavacanaṇ. Antakaraṇen' eva apadālitapubban 'ti attho. *Lobhakkhandhan* 'ti lobharāsiṇ, lobhakoṭṭhāsaṇ vā.

[202] 20. *Imāhi soḷasahi paññāhi samannāgato* 'ti ukkaṭṭhaparicchedena arahā yeva vutto. Upari eko sekhapaṭisambhidappatto 'ti vuttattā sotāpanna-sakadāgāmī-anāgāmino 'pi labbhanti yeva. *Dve puggalā* 'ti ādīhi paṭisambhidappattapuggala-visesapaṭipāṭiṇ dasseti. Tattha: *Pubbayogo* 'ti atītajātīsu paṭisambhidappatti-hetubhūto puññapayogo. *Tenā* 'ti tena pubbayogakāraṇena. Evaṇ sesesu 'pi. *Atireko hotī* 'ti atiritto hoti; atirekayogato vā Atireko 'ti vutto. *Adhiko hotī* 'ti aggo hoti. Viseso hotī 'ti visiṭṭho hoti; visesayogato vā Viseso. *Ñāṇaṇ pabhiṇṇatī* 'ti paṭisambhidāñāṇappabhedaṇ pāpuṇati. *Bahussuto* 'ti buddhavacanavasena. *Desanābahulo* 'ti dhammadesanāvasena. *Garūpanissito* 'ti paññāya adhikaṇ garuṇ upanissito. *Vihārabahulo* 'ti vipassanāvihārabahulo, phalasamāpattivihārabahulo vā. *Paccavekkhanābahulo* 'ti vipassanāvihāre sati vipassanā-paccavekkhanābahulo, phalasamāpattivihāre sati phalasamāpatti-paccavekkhanābahulo.

[203-204] *Sekhapaṭisambhidappatto* 'ti sekho hutvā paṭisambhidapatto. Evaṇ *asekhapaṭisambhidappatto*. *Sāvakapāramippatto* 'ti ettha mahāpaññāṇaṇ aggassa mahāsāvakassa[2] sattasaṭṭhiyā sāvakañāṇāṇaṇ pāragamaṇaṇ parāmī; sāvakassa pāramī Sāvakapāramī, taṇ sāvakapāramiṇ patto 'ti Sāvakapāramippatto. (Sāvakapāramitāppatto 'ti vā pāṭho.) Sattasaṭṭhiyā sāvakañāṇāṇaṇ pālako pūrako ca so mahāsāvako Paramo. Tassa paramassa ayaṇ sattasaṭṭhibheda-ñāṇakiriyā paramassabhāvo, kammaṇ vā 'ti Pāramī. Tassa sāvakassa pāramī

[1] B nibbedha-.

[2] B aggasāvaka-mahāsāvakāṇaṇ.

Sāvakapāramī, taṃ patto 'ti sāvakapāramippatto. Sāvakapāramippatto 'ti Mahāmoggallānattherādiko yo koci sāvako. Sāvakapāramippattasāvakato atirekassa aññassa sāvakassa abhāvā *eko paccekabuddho* 'ti āha. Puna *paññāpabhedakusalo* 'ti ādīhi vuttattham eva nigametvā dassesī 'ti Ñāṇakathāya yebhuyyena anekāni ñāṇāni niddiṭṭhāni, Paññākathāya yebhuyyena ekā 'pi paññā nānākāravasena nānākatvā vuttā 'ti ayaṃ viseso.

Paññākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[IDDHIKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[205] 1. Idāni Paññākathāya anantaraṃ paññānubhāvaṃ dassentena kathitāya Iddhikathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha pucchāsu tāva: *Kā iddhī?* 'ti sabhāvapucchā. *Kati iddhiyo?* 'ti pabhedapucchā. *Kati bhūmiyo?* 'ti sambhārapucchā. *Kati pādā?* 'ti patiṭṭhāpucchā. *Kati padānī?* 'ti āsannakāraṇapucchā. *Kati mūlanī?* 'ti ādikāraṇapucchā. Vissajjanesu: *Ijjhanaṭṭhena iddhī* 'ti nipphattiatthena paṭilābhaṭṭhena cā 'ti attho. Yaṃ hi nipphajjati paṭilabbhati ca, taṃ ijjhatī 'ti vuccati. Yath' āha:

> "Kāmaṃ kāmayamānassa
> Tassa ce taṃ samijjhatī" (*SN.* 766)

'ti. Nekkhammaṃ ijjhatī 'ti Iddhi. Paṭiharatī 'ti pāṭihāriyan 'ti ādi. Aparo nayo: ijjhanaṭṭhena iddhi. Upāyasampadāy' etaṃ adhivacanaṃ. Upāyasampadā hi ijjhati adhippetaphalappasavaṇato. Yath' āha: "Ayaṃ kho Citto gahapati sīlavā kalyāṇadhammo, sace paṇidahissati, Anāgatam addhānaṃ rājā assaṃ cakkavattī 'ti, ijjhissati sīlavato cetopaṇidhi visuddhattā 'ti. (*S* iv, 303.) Aparo nayo: Etāya sattā ijjhantī 'ti, iddhā vuddhā ukkaṃsagatā hontī 'ti vuttaṃ hoti. (*Cf. Vism.* 378.)

2. Dasasu iddhīsu: adhiṭṭhānavasena nipphannattā *adhiṭṭhānā iddhi*. Pakativaṇṇavijahanavikāravasena pavattattā *vikubbanā iddhi*. Sarīrabbhantare aññassa manomayassa sarīrassa nipphattivasena pavattattā *manomayā iddhi*. Ñāṇappavattito pubbe vā, pacchā vā, taṅkhaṇe vā ñāṇānubhāvanibbatto[1] viseso *ñāṇavipphārā iddhī*. Samādhito pabbe vā, pacchā vā, taṅkhaṇe vā samathānubhāvanibbatto[1] viseso *samādhivipphārā iddhi*. Cetovasippattānaṃ ariyānaṃ

[1] B -nipphatto.

yeva sambhavato ca *ariyā iddhi*. Kammavipākavasena jāto viseso *kammavipākajā iddhi*. Pubbe katapuññassa jāto viseso *puññavato iddhi*. Vijjāya jāto viseso *vijjāmayā iddhi*. Tena tena sammāpayogena tassa tassa dhammassa ijjhanaṇ *tattha tattha sammāpayogappaccayā ijjhanaṭṭhena iddhi*.

3. "Iddhiyā catasso bhūmiyo" 'ti avisesetvā vutte 'pi yathālābhavasena adhiṭṭhāna-vikubbana-manomayiddhiyā eva bhūmiyo, na sesānaṇ. *Vivekajā bhūmī* 'ti vivekato vā, viveke vā jātā vivekajā bhūmi. *Pītisukhabhūmī* 'ti pītisukhayuttā bhūmi. *Upekkhā-sukhabhūmī* 'ti tatramajjhattupekkhāya ca, sukhena ca yuttabhūmi. *Adukkhamasukhabhūmī* 'ti adukkhamasukhavedanāyuttā bhūmi. Tesu paṭhamadutiyāni jhānāni pītipharaṇatā, tīṇi jhānāni sukhapharaṇatā, catujjhānāni[1] cetopharaṇatā. Ettha ca purimāni tīṇi jhānāni yasmā pītipharaṇena, sukhapharaṇena ca, sukhasaññañ ca, lahusaññañ ca okkamitvā lahu-mudu-kammaññatāyo hutvā iddhī pāpuṇanti,[2] tasmā iminā pariyāyena iddhilābhāya saṇvattanato sambhārabhūmiyo 'ti veditabbāni. Catutthajjhānaṇ pana iddhilabhāya pakatibhūmi eva. *Iddhilābhāyā* 'ti attano santāne pātubhāvavasena iddhīnaṇ lābhāya. *Iddhipaṭilābhāyā* 'ti parihīnānaṇ vā iddhīnaṇ viriyārambhavasena puna lābhāya. (Upasaggavasena vā padaṇ vaḍḍhitaṇ.) *Iddhivikubbanāyā* 'ti iddhiyā vividhakaraṇabhāvāya. *Iddhivisavitāyā* 'ti vividhaṇ visesaṇ savati janeti pavattetī 'ti Visavī, vividhaṇ savanaṇ vā assa atthī 'ti Visavī; tassa bhāvo Visavitā; tassā visavitāya. Iddhiyā vividhavisesapavattanabhāvāyā 'ti attho. *Iddhivasībhāvāyā* 'ti iddhiyā issarabhāvāya. *Iddhivesārajjāyā* 'ti iddhivisāradabhāvāya.

4. *Iddhipādā* Ñāṇakathāyaṇ vuttatthā.

5. *Chandaṇ ce* [**206**] *bhikkhu nissāyā* 'ti yadi bhikkhu chandaṇ nissāya, chandaṇ adhipatiṇ karitvā. *Labhati samādhin* 'ti samādhiṇ paṭilabhati nibbatteti. Sesesu 'pi es' eva nayo. Tattha: chanda-citta-viriya-vīmaṇsā cattāri padāni, taṇsampayuttā cattāro samādhī cattāro padānī 'ti evaṇ *aṭṭha padāni*. Yasmā pana iddhim uppādetukāmatāchando samādhinā ekato niyutto 'va iddhilābhāya saṇvattati, tathā viriyādayo; tasmā imāni aṭṭha padāni vuttānī 'ti veditabbāni.

6. Yaṇ taṇ Bhagavatā abhiññā uppādetukāmassa yogino kattabbayogavidhiṇ dassentena, "So evaṇ samāhite citte parisuddhe pariyodāte anaṅgane vigatūpakkilese mudubhūte kammaniye ṭhite āneñja-

[1] B catutthaṇ jhānaṇ. [2] SH, SM -ṇāti.

patte" (*M.* i, 276) 'ti cittassa ānejjaṇ[1] vuttaṇ, taṇ Thero soḷasadhā dassento *soḷasa mūlānī* 'ti ādim āha. Tattha: *Anonatan* 'ti kosajjavasena anonataṇ; asallīnan 'ti attho. *Anunnatan* 'ti uddhaccavasena uddhaṇ na ārūḷhaṇ; anuddhatan 'ti attho. *Anabhinatan* 'ti lobhavasena na abhinataṇ; anallīnan 'ti attho. Abhikāmatāya nataṇ abhinatan 'ti, idaṇ tādisaṇ na hotī 'ti vuttaṇ hoti. *Rāgenā* 'ti saṅkhāravatthukena lobhena. *Anapanatan* 'ti dosavasena na apanataṇ; aghaṭṭanan 'ti attho. Nataṇ, Natī 'ti atthato ekaṇ. Apagatanatan 'ti apanataṇ. Idaṇ tādisaṇ na hotī 'ti vuttaṇ hoti. *Anissitan* 'ti anattato diṭṭhattā diṭṭhivasena, Attā 'ti vā attaniyan 'ti vā kiñci na nissitaṇ. *Appaṭibaddhan* 'ti paccupakārāsāvasena na-ppaṭibaddhaṇ. *Chandarāgenā* 'ti sattavatthukena lobhena. *Vippamuttan*[2] 'ti vikkhambhanavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṇ. Athavā pañcavimuttivasena kāmarāgato vippamuttaṇ; athavā pañcavimuttivasena tato tato paṭipakkhato vippamuttaṇ. Idaṇ puthujjana-sekhāsekhānam 'pi abhiññāya uppādanato nirodhasamāpattiñāṇena soḷasahi ñāṇacariyāhī 'ti vuttanayena ukkaṭṭhaparicchedena vuttaṇ. Yathālābhavasena pana[3] gahetabbaṇ. *Kāmarāgenā* 'ti methunarāgena. *Visaṇyutan* 'ti vikkhambhanato sesakilesehi visaṇyuttaṇ. Ukkaṭṭhavasena samucchedato vā vippayuttaṇ. *Kilese* 'ti sesakilese. *Vimariyādakatan*[4] 'ti vikkhambhitabbamariyādavasena vigatakilesamariyādaṇ kataṇ. Tena tena maggena pahātabbamariyādavasena vā vigatakilesamariyādaṇ kataṇ. *Kilesamariyāde*[5] 'ti tena tena pahīṇena kilesamariyādena. Liṅgavipallāso c' ettha daṭṭhabbo. *Ekantagatan* 'ti ekārammaṇagataṇ. *Nānattakilesehī*[6] 'ti nānārammaṇe pavattamānehi kilesehi; idaṇ ārammaṇaṇ apekkhitvā vuttaṇ, Anonatan 'ti ādi pana kilese eva apekkhitvā. *Obhāsagatan* 'ti paññāya visadappavattivasena paññobhāsaṇ gataṇ, avijjandhakārehi balavaavijjāya. Catasso bhūmiyo, *soḷasa* ca *mūlāni* iddhiyā pubbabhāgavasena vuttāni, cattāro cattāro ca pādā, aṭṭha padāni pubbabhāgavasena, sampayogavasena ca vuttānī 'ti.

[207] 7. Evaṇ iddhiyā bhūmi-pāda-mūlabhūte dhamme dassetvā idāni tā iddhiyo dassento *Katamā adhiṭṭhanā iddhī?* 'ti ādim āha. Tattha uddesapadānaṇ attho Iddhividhañāṇaniddese vutto yeva. *Idha bhikkhū* 'ti imasmiṇ sāsane bhikkhu. Tena sabbappakāra[7]-iddhividhakārakassa aññattha abhāvaṇ dīpeti. Imesaṇ dvinnaṇ padānaṇ niddeso heṭṭhā[8] vuttattho. Ten' eva ca iddhiyā bhūmi-

[1] B ānañjaṇ. [2] SH Vimuttan. [3] B padaṇ.
[4] *Text* Vipari-; SM -yādikatan. [5] *Text* -pariyāde.
[6] *Text* -kilese. [7] B -ppakāravasena. [8] SH, SM *omit.*

pāda-pada-mūlabhūtehi dhammehi samannāgato Visuddhimagge (374 *ff.*) vuttehi cuddasahi, paṇṇarasahi vā, ākārehi paridamitacittatā ca chandādi-ekekādhipatisamāpajjanavasena āvajjanādi-vasībhāvavasena ca, mudukammaññakatacittatā ca vuttā hoti. Balavapubbayogasampanno pubbayogasampattiyā arahattapaṭilābhen' eva paṭiladdhābhiññādiguṇo bhikkhu bhūmi-ādīhi dhammehi samannāgato hotī 'ti katvā so 'pi vutto 'va hoti.

Balulaṃ[1] *āvajjatī* 'ti paṭhavikasiṇārammaṇaṃ abhiññāpādakaṃ catutthajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya sace sataṃ icchati, " Sataṃ homi, sataṃ homī " 'ti parikammakaraṇavasena āvajjati. *Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātī* 'ti evaṃ parikammaṃ katvā abhiññāñāṇena adhiṭṭhāti. Ettha parikammaṃ katvā puna pādakajjhānasamāpajjanaṃ na[2] vuttaṃ. Kiñcā-pi na vuttaṃ, atha kho Aṭṭhakathāya " Āvajjatī 'ti parikammavasen' eva vuttaṃ, Āvajjitvā ñāṇena adhiṭṭhātī 'ti abhiññāñāṇavasena vuttaṃ. Tasmā bahulaṃ āvajjati. Tato tesaṃ parikammacittānaṃ avasāne samāpajjati. Samāpattito uṭṭhahitvā puna Bahuko homī 'ti āvajjtvā tato paraṃ pavattānaṃ tiṇṇaṃ catunnaṃ vā pubbabhāgacittānaṃ anantarā uppannena sanniṭṭhāpanavasena adhiṭṭhānan 'ti laddhanāmena eken'[3] eva abhiññāñāṇena adhiṭṭhātī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo " 'ti vuttattā evam eva daṭṭhabbaṃ.

Yathā " Bhuñjitvā sayatī " 'ti vutte pānīyaṃ apivitvā, hatthadhovanādīni akatvā bhuttānantaram eva sayatī 'ti attho na hoti, antarāsannesu 'pi aññesu kiccesu bhutvā sayatī 'ti vuccati; evam idhā-pī 'ti daṭṭhabbaṃ. Paṭhamaṃ pādakajjhānasamāpajjanam 'pi hi Pāliyaṃ avuttam evā 'ti. Tena pana adhiṭṭhānañāṇena sah' eva sataṃ hoti. Sahasse 'pi satasahasse 'pi es' eva nayo. Sace evaṃ na ijjhati, puna parikammaṃ katvā dutiyam 'pi samāpajjitvā uṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Saṃyuttaṭṭhakathāyaṃ hi ekavāraṃ dvivāraṃ samāpajjituṃ vaṭṭatī 'ti vuttaṃ. Tattha pādakajjhānacittaṃ nimittārammaṇaṃ, parikammacittāni satārammaṇāni vā sahassārammaṇāni vā. Tāni ca kho vaṇṇavasena, na paṇṇattivasena. Adhiṭṭhānacittam 'pi tath' eva satārammaṇaṃ vā sahassārammaṇaṃ vā. Taṃ pubbe vuttaappaṇācittaṃ iva gotrabhū-anantaraṃ ekam eva uppajjati rūpāvacaracatutthajjhānikaṃ. (*Vism.* 387).

Yath' āyasmā Culapanthako eko 'pi hutvā bahudhā hotī 'ti bahudhābhāvassa kāyasakkhīdassanatthaṃ vuttaṃ. Vattamānavacanaṃ pan' ettha therassa tathākaraṇapakatikattā tassa dharamānakālattā ca

[1] SH, SM -kaṃ (*throughout*). [2] SH, SM *omit* na. [3] SM eten'.

katan 'ti veditabbaṃ. *Eko*[1] *hotī* 'ti vāre 'pi es' eva nayo. Tatr' idaṃ vatthu: Te dve bhātaro kira therā panthe jātattā Panthakā 'ti nāmaṃ labhiṃsu. Tesu jeṭṭhako Mahāpanthako pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. So arahā hutvā Cūlapanthakaṃ pabbājetvā (*Vism.* 387):

Padumaṃ yathā kokanadaṃ sugandhaṃ
Pāto siyā phullam avītagandhaṃ,
Aṅgīrasaṃ passa virocamānaṃ
Tapantam ādiccam iv' antalikkhe
(*Vism.* 388)

'ti imaṃ gāthaṃ adāsi. So taṃ catūhi māsehi paguṇaṃ kātuṃ nāsakkhi. Atha naṃ thero "Abhabbo tvaṃ imasmiṃ sāsane, nikkhama ito!" 'ti āha. Tasmiñ ca kāle thero bhattuddesako hoti. Jīvako Komārabhacco bahuṃ mālāgandhavilepanaṃ ādāya attano Ambavanaṃ gantvā satthāraṃ pūjetvā dhammaṃ sutvā Dasabalaṃ vanditvā theraṃ upasaṅkamitvā, "Sve bhante Buddhapamukhāni pañca bhikkhusatāni ādāya amhākaṃ nivesane bhikkhaṃ gaṇhathā" 'ti āha. Thero 'pi, "Ṭhapetvā Cūlapanthakaṃ sesānaṃ adhivāsemī" 'ti āha. Taṃ sutvā Cūlapanthako bhīyosomattāya domanassappatto hutvā puna divase pāto 'va vihārā nikkhamitvā sāsane sāpekkhatāya vihāradvārakoṭṭhake rodamāno aṭṭhāsi. Bhagavā tassa upanissayaṃ disvā taṃ upasaṅkamitvā, "Kasmā rodasī?" 'ti āha. So taṃ pavattiṃ ācikkhi. Bhagavā, "Na sajjhāyaṃ kātuṃ asakkonto mama sāsane abhabbo nāma hoti, mā soci Panthakā" 'ti cakkaṅkitatalena[2] pāṇinā tassa sīsaṃ parāmasitvā taṃ bāhāyaṃ gahetvā vihāraṃ pavesetvā[3] Gandhakuṭipamukhe nisīdāpetvā iddhiyā abhisaṅkhataṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ "Imaṃ pilotikaṃ rajoharaṇaṃ rajoharaṇan 'ti hatthena parimajjanto nisīda Panthakā" 'ti vatvā tassa pilotikakhaṇḍaṃ datvā kāle ārocite bhikkhusaṅghaparivuto Jīvakassa gehaṃ gantvā paññattāsane nisīdi. Tassa taṃ pilotikakhaṇḍaṃ tathā parimajjantassa kiliṭṭhaṃ hutvā kamena kālavaṇṇaṃ ahosi. So "Idaṃ parisuddhaṃ pilotikakhaṇḍaṃ, n' atth' ettha doso, attabhāvaṃ nissāya panā-yaṃ doso" 'ti saññaṃ patilabhitvā pañcasu khandhesu ñāṇaṃ otāretvā vipassanaṃ vaḍḍhesi. Ath' assa Bhagavā obhāsaṃ vissajjetvā purato nisinno viya paññāyamānarūpo hutvā imā obhāsagāthā abhāsi:

[1] SH, SM Eko 'pi.
[2] B cakkacittena; SH *v.l.*, SM cakkacittatalena.
[3] SH pavisitvā.

Rāgo Rajo na ca pana reṇu vuccati,
Rāgass' etaṇ adhivacanaṇ Rajo 'ti,
Etaṇ rajaṇ vippajjahitva bhikkhavo
Viharanti te Vigatarajassa sāsane.

Doso rajo . . . pe . . . sāsane.

Moho rajo . . . pe[1] . . . sāsane.

Adhicetaso appamajjato
Munino monapathesu sikkhato,
Sokā na bhavanti tādino
Upasantassa sadā satīmato 'ti.

(*Cf. Vism.* 388.)

Gāthāpariyosāne thero saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpuṇi. So manomaya-jhānalābhī hutvā eko hutvā bahudhā, bahudhā hutvā eko bhavituṇ samattho ahosi. Arahattamaggen' eva tīṇi piṭakāni,[2] cha ca abhiññā āgamiṇsu. Jīvako 'pi kho Dasabalassa dakkhiṇodakaṇ upanāmesi. Satthā pattaṇ hatthena pidahitvā "Kiṇ bhante"? 'ti puṭṭho "Vihāre eko bhikkhu atthi, Jīvakā" 'ti āha. So purisaṇ pesesi, "Gaccha, ayyaṇ gahetvā sīghaṇ ehī" 'ti. Cullapanthakatthero tassa purisassa pure āgamanā yeva bhātaraṇ attano pattavisesaṇ ñāpetukāmo bhikkhusahassaṇ nimminitvā ekam 'pi ekena asadisaṇ, ekassā-pi ca cīvaravicāraṇādi-sāsanakammaṇ aññena asadisaṇ akāsī. Puriso gantvā vihāre bahū bhikkhū disvā paccāgantvā, "Bahū bhante vihāre bhikkhū, pakkositabbaṇ ayyaṇ na passāmī" 'ti Jīvakassa kathesi.

Jīvako satthāraṇ pucchitvā tassa nāmaṇ vatvā puna taṇ pesesi. So gantvā, "Cūlapanthako nāma kataro bhante?" 'ti pucchi. "Ahaṇ Cūlapanthako, ahaṇ Cūlapanthako!" 'ti sakiṇ yeva mukhasahassaṇ kathesi. So puna gantvā, "Sabbe 'pi kira Cūlapanthakā, ahaṇ pakkositabbaṇ na jānāmī" 'ti āha. Jīvako paṭividdhasaccatāya "Iddhimā bhikkhū" 'ti nayato aññāsi. Bhagavā āha, "Gaccha yaṇ paṭhamaṇ passasi taṇ cīvarakaṇṇe gahetvā 'Satthā taṇ āmantetī' 'ti vatvā ānehī" 'ti. So gantvā tathā akāsi. Tāvad eva sabbe 'pi nimmitā antaradhāyiṇsu. Thero taṇ uyyojetvā mukhadhovānādisarīrakiccaṇ niṭṭhapetvā paṭhamataraṇ gantvā paññattāsane nisīdi. (*Cf. Vism.* 389.) Tasmiṇ khaṇe Satthā dakkhiṇodakaṇ gaṇhitvā bhattakiccaṇ katvā Cūlapanthakattheren' eva bhattānumodanaṇ

[1] *All sources repeat in full.*

[2] B Arahattaphalen' eva 'ssa tīṇi ca piṭakāni.

dhammakathaṃ kathāpesi. Thero Dīgha-Majjhimāgamappamāṇaṃ dhammakathaṃ kathesī 'ti.

Aññe bhikkhū adhiṭṭhānena manomayaṃ kāyaṃ abhinimminitvā tayo vā cattāro vā abhinimminanti. Bahuke ekasadise yeva ca katvā nimminanti ekavidham eva kammaṃ kurumāne. Cūlapanthakatthero pana ekāvajjanen' eva bhikkhusahassaṃ māpesi! Dve 'pi jane na ekasadise akāsi na ekavidhaṃ kammaṃ kurumāne. Tasmā manomayaṃ kāyaṃ abhinimminantānaṃ aggo nāma jāto.

Aññe pana bahū aniyametvā nimmitā iddhimatā sadisā 'va honti. Ṭhānanisajjādīsu ca bhāsitatuṇhībhāvādīsu ca yaṃ yaṃ iddhimā karoti, taṃ tad eva karonti. Sace pana nānāvaṇṇaṃ kattukāmo hoti, keci paṭhamavaye, keci majjhima . . . keci pacchimavaye, tathā dīghakese, upaḍḍhamuṇḍe, muṇḍe, missakakese, upaḍḍharattacīvare, paṇḍukacīvare, padabhāṇa - dhammakathā - sarabhaññā[1] - pañhapucchana-pañhavissajjana-rajana-pacana-cīvarasibbana-dhovanādīni karonte, apare 'pi vā nānappakārake kātukāmo hoti, tena pādakajjhānato vuṭṭhāya, "Ettakā bhikkhū paṭhamavayā hontū" 'ti ādinā nayena parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃ icchiticchitappakārā yeva hontī 'ti. Es' eva nayo *bahudhā 'pi hutvā eko hotī* 'ti ādīsu. Ayam pana viseso: *Pakatiyā bahuko*[2] 'ti nimmitakālabbhantare nimmitapakatiyā bahuko. Iminā ca bhikkhunā evaṃ bahubhāvaṃ nimminitvā "Puna eko 'va hutvā caṅkamissāmi, sajjhāyaṃ karissāmi, pañhaṃ pucchissāmī" 'ti cintetvā, "Ayaṃ vihāro appabhikkhuko, sace keci āgamissanti, kuto pana ettakā ekasadisā bhikkhū? Addhā therassa esa ānubhāvo[3] 'ti maṃ jānissantī" 'ti appicchatāya vā antarā 'va "Eko homī" 'ti icchantena pādakajjhānaṃ samāpajjitvā vuṭṭhāya "Eko homī" 'ti parikammaṃ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya "eko homī" 'ti adhiṭṭhātabbaṃ. Adhiṭṭhānacittena saddhiṃ yeva eko hoti. Evaṃ akaronto pana yathāparicchinnakālavasena sayam eva eko hoti. (*Vism.* 389-390.)

Āvibhāvan 'ti padaṃ[4] nikkhipitvā[5] kenaci anāvaṭṭaṃ hotī 'ti vuttattā "Kenaci anāvaṭa"-padena āvibhāva-padassa pākaṭabhāvattho vutto. Hotī 'ti padena "Karotī" 'ti pāṭhaseso vutto hoti. Pākaṭaṃ hontaṃ hi āvībhāve kate hoti. *Kenaci anāvatan* 'ti kuḍḍādinā yena kenaci anāvaṭaṃ āvaraṇavirahitaṃ. *Appaṭicchannan* 'ti uparito acchāditaṃ. Tad eva āvaṭattā *vivaṭaṃ*, appaṭicchannattā *pākaṭaṃ*.

[1] SH *v.l.* sarabhāṇa. [2] *Text* -lo. [3] SM evaṃ bahubhāvo.
[4] SH *v.l.* padā. [5] SH *v.l.*, SM nikkhamitvā.

Tirobhāvan 'ti antarikabhāvaṇ karoti. Āvaṭaṇ yeva tena āvaraṇena *pihitaṇ*. Paṭicchannaṇ yeva tena paṭicchādanena paṭikujjitaṇ.

[208] *Ākāsakasiṇasamāpattiyā* 'ti paricchedākāsakasiṇe uppāditāya catutthajjhānasamāpattiyā. *Lābhī* 'ti so lābho assa atthī 'ti lābhī. *Aparikkhitte* 'ti kenaci samantato aparikkhitte padese. Idha ākāsakasiṇass' eva vuttattā tattha-bhāvitam eva jhānaṇ ākāsakasiṇassa[1] paccayo hoti, na aññan, 'ti daṭṭhabbaṇ. Upari āpokasiṇādīsu 'pi tadārammaṇam eva jhānaṇ daṭṭhabbaṇ, na aññaṇ. Paṭhaviṇ āvajjati, udakaṇ ... ākāsaṇ ... pakatipaṭhavī-udaka-ākāse āvajjati. *Antaḷikkhe* 'ti tassa ākāsassa paṭhavito dūrākāsabhāvaṇ dīpeti. Candimasuriya-parimajjane kasiṇaniyamaṇ akatvā, *iddhimā* [209] *cetovasippatto* 'ti avisesena vuttattā n' atth' ettha kasiṇasamāpattiniyamo 'ti veditabbo.

Nisinnako vā nipannako vā 'ti nisinno nipanno 'ti imeh' eva itaririyāpathadvayam 'pi vuttam eva hoti. *Hatthapāse hotū* 'ti hatthasamīpe hotu. (Hatthapasse hotū 'ti pi pātho.) Idaṇ tathākātukāmassa vasena vuttaṇ. Ayam pana tattha gantvā 'pi, hatthaṇ vaḍḍhetvā 'pi āmasati. *Āmasatī* 'ti īsakaṇ phusati. *Parāmasatī* 'ti bāḷhaṇ phusati. *Parimajjatī* 'ti samantato phusati. *Rūpagatan* 'ti hatthapāse ṭhitarūpam eva.

Dūre 'pi santike adhiṭṭhātī 'ti pādakajjhānato vuṭṭhāya dūre devalokaṇ vā, brahmalokaṇ vā āvajjati, *Santike hotū 'ti*; āvajjitvā, parikammaṇ katvā puna samāpajjitvā vuṭṭhāya ñāṇena adhiṭṭhāti, " Santike hotū " 'ti; *santike hoti*. Esa nayo sesapadesu 'pi.

Brahmalokaṇ pana gantukāmassa dūrassa santikakaraṇaṇ vatvā, brahmalokagamanassa anupakāram 'pi imāya iddhiyā ijjhamānavisesaṇ dassento *santike pī* 'ti ādim āha. Tattha na kevalaṇ thokakaraṇa-bahukaraṇam eva, amadhuran[2] 'ti ādīsu 'pi yaṇ yaṇ icchanti,[3] taṇ sabbaṇ iddhimato ijjhati.

Aparo nayo: " Dūre pi santike adhiṭṭhātī " 'ti dūre brahmalokaṇ vā manussalokassa santike adhiṭṭhāti; " santike 'pi dūre adhiṭṭhātī " 'ti santike manussalokaṇ vā dūre brahmaloke adhiṭṭhāti.

Bahukam 'pi thokaṇ adhiṭṭhātī 'ti sace brahmāno bahū[4] sannipatitā honti, mahā-attabhāvattā dassanūpacāraṇ, savaṇūpacāraṇ pajahanti. Dassanūpacāraṇ ca savaṇūpacāre ca ekajjhaṇ saṅkhipitvā bahukam 'pi Thokan 'ti adhiṭṭhāti. *Thokam 'pi bahukan 'ti* adhiṭṭhātī 'ti sace

[1] SM ākāsakaraṇassa.
[2] B adūran.
[3] B icchati.
[4] SH, SM *omit*.

mahāparivārena gantukāmo hoti, ekakattā thokaṃ attānaṃ bahukaṃ adhiṭṭhahitvā mahāparivāro gacchatī 'ti evam ettha attho daṭṭhabbo. Evaṃ sati catubbidham 'pi taṃ brahmalokagamane upakāro hoti.

Dibbena cakkhunā tassa Brahmuno rūpaṃ passatī 'ti idha ṭhito ālokaṃ vaḍḍhetvā yassa brahmuno rūpaṃ daṭṭhukāmo, dibbena cakkhunā tassa brahmuno rūpaṃ passati. Idh' eva ṭhito *dibbāya sotadhātuyā brahmuno* bhāsamānassa *saddaṃ suṇāti, cetopariyañāṇena tassa brahmuno cittaṃ pajānāti. Dissamānenā* 'ti cakkhunā pekkhiyamānena. *Kāyavasena cittaṃ pariṇāmetī* 'ti rūpakāyassa vasena cittaṃ pariṇāmeti. Rūpakāyassa vasena pariṇāmetī 'ti pādakajjhānacittaṃ gahetvā kāye āropeti. Lahusaññā kāyānugatikaṃ karoti dandhagamanaṃ, kāyagamanaṃ hi dandhaṃ hoti. *Adhiṭṭhātī* 'ti tass' eva vevacanaṃ; sanniṭṭhāpetī[1] 'ti attho. *Sukhasaññañ ca lahusaññañ ca okkamitvā* 'ti pādakajjhānārammaṇena iddhicittena sahajātaṃ sukhasaññañ ca lahusaññañ ca okkamitvā pavisitvā phusitvā pāpuṇitvā. Sukhasaññañ ca nāma upekkhāsampayuttasaññā. Upekkhā hi santaṃ sukhan 'ti vuttā. Sā yeva saññā nīvaraṇehi c' eva vitakkādipaccanīkehi vimuttattā Lahusaññā 'ti 'pi veditabbā. Taṃ okkantassa pan' assa karajakāyo 'pi tūlapicu viya sallahuko hoti. So evaṃ vātakkhittatūlapicunā viya sallahukena *dissamānena kāyena brahmalokaṃ gacchati.* Evaṃ gacchanto ca sace icchati paṭhavikasiṇavasena ākāse maggaṃ nimminitvā padasā gacchati. Sace icchati ākāse paṭhavikasiṇavasen' eva pade pade padumaṃ nimminitvā, padume padume padaṃ nikkhipanto padasā gacchati. Sace icchati vāyokasiṇavasena vātaṃ adhiṭṭhahitvā tūlapicu viya vāyunā gacchati. Api ca gantukāmatā 'va ettha pamāṇaṃ. Sati hi gantukāmatāya evaṃ katacittādhiṭṭhāno adhiṭṭhānavegakkhitto 'va so jiyāvegakkhitto saro viya dissamāno gacchati.

Cittavasena kāyaṃ pariṇāmetī 'ti karajakāyaṃ gahetvā pādakajjhānacitte āropeti, cittānugatikaṃ karoti sīghagamanaṃ; cittagamanaṃ hi sīghaṃ hoti. *Sukhasaññañ ca lahusaññañ ca okkamitvā* 'ti rūpakāyārammaṇena iddhicittena sahajātaṃ sukhasaññañ ca lahusaññañ ca. Sesaṃ vuttanayen' eva veditabbaṃ. Idam pana cittagamanam eva hoti. Evaṃ *adissamānena kāyena* gacchanto panā-yaṃ "Kiṃ tassādhiṭṭhānacittassa uppādakkhaṇe gacchati? Udāhu ṭhitikkhaṇe, bhaṅgakkhaṇe vā?" 'ti vutte, tīsu 'pi khaṇesu gacchatī 'ti thero āha.

"Kim pana so sayaṃ gacchati, nimmitaṃ pesetī"? 'ti.

[1] B satiṃ ṭhapetī.

Yathāruci karoti. Idha pan' assa sayaṃ gamanam eva āgataṃ. *Manomayan* 'ti adhiṭṭhānamanena nimmitattā manomayaṃ. *Sabbaṅgapaccaṅgan* 'ti sabba-aṅgapaccaṅgavantaṃ. *Ahīnindriyan* 'ti idaṃ cakkhusotādīnaṃ saṇṭhānavasena vuttaṃ, nimmitarūpe pana pasādo nāma n' atthi. *Sace so iddhimā caṅkamati, nimmito 'pi tattha caṅkamatī* 'ti ādi sabbaṃ sāvakanimmitaṃ sandhāya vuttaṃ. Buddhanimmitaṃ pana yaṃ yaṃ Bhagavā karoti, taṃ tam 'pi karoti,[1] Bhagavato cittavasena aññam 'pi karotī[1] 'ti.

[210] *Dhumāyati ... pajjalatī* 'ti tejokasiṇavasena. *Dhammaṃ bhāsatī* 'ti ādīni tīṇi aniyametvā vuttāni. *Santiṭṭhatī* 'ti saṅgamma[2] tiṭṭhati. *Sallapatī* 'ti saṅgamma[2] lapati. *Sākacchaṃ samāpajjatī* 'ti aññamaññassa uttarapaccutaradānavasena kathaṃ karoti. Ettha ca yaṃ so iddhimā idh' eva ṭhito dibbena cakkhunā rūpaṃ passati, dibbāya sotadhātuyā saddaṃ suṇāti, cetopariyañāṇena cittaṃ pajānāti, yam 'pi so idh' eva ṭhito tena Brahmunā saddhiṃ santiṭṭhati, sallapati, sākacchaṃ samāpajjati, yam 'pi 'ssa dūre 'pi santike adhiṭṭhātī 'ti ādikaṃ adhiṭṭhānaṃ, yam 'pi so dissamānena vā adissamānena vā kāyena Brahmalokaṃ gacchati ettāvatā na kāyena vasaṃ vatteti. Yañ ca kho tassa Brahmuno purato rūpaṃ abhinimminātī 'ti ādina nayena vuttavidhānaṃ āpajjati, ettāvatā kāyena vasaṃ vatteti nāma. Sesaṃ pana kāyena vasaṃ vattanāya pubbabhāgadassanatthaṃ vuttan 'ti. *Ayaṃ* tāva *adhiṭṭhānā iddhi.*

8. Vikubbaniddhi-niddese: *Sikhissa Bhagavato* sāvakanidassanaṃ vikubbaniddhiyā kāyasakkhipuggaladassanatthaṃ vuttaṃ. Tam 'pi dassento paṭhamaṃ tāva *Brahmaloke ṭhito sahassīlokadhātuṃ sarena viññāpesī*[3] 'ti ativiya acchariya-abbhutabhūtaṃ sahassīlokadhātuyā saddasavaṇaṃ adhiṭṭhāniddhiṃ dassesi. Idāni tassa vatthussa paridīpanatthaṃ idaṃ vuccati: Imasmā hi kappā ekatiṃse kappe Sikhī Bhagavā anantarajātiyā Tusitapurato cavitva Aruṇavatī-nagare Aruṇavato rañño Pabhāvatiyā nāma mahesiyā kucchismiṃ nibbattitvā paripakkañāṇo mahābhinikkhamaṇaṃ nikkhamitvā Bodhimaṇḍe sabbaññutañāṇaṃ paṭivijjhitvā pavattavaradhammacakko[4] Aruṇavatiṃ nissāya viharanto ekadivasaṃ pāto 'va sarīrapaṭijagganaṃ katvā mahābhikkhusaṅghaparivāro "Aruṇavatiṃ piṇḍāya pavisissāmī" 'ti nikkhamitvā vihāradvārakoṭṭhakasamīpe ṭhito Abhibhuṃ nāma aggasāvakaṃ āmantesi, "Atippago kho bhikkhu Aruṇavatiṃ piṇḍāya pavisituṃ, yena aññataro brahmaloko ten' upasaṅkamissāmā" 'ti.

[1] B, SH *v.l.*, SM karonti.
[2] B saṅka-.
[3] *Text* -peti.
[4] B pavattita-.

Yath' āha: Atha kho b. Sikhī bhagavā arahaṇ sammāsambuddho Abhibhuṇ bhikkhuṇ āmantesi, "Āyāma Brāhmaṇa, yena aññataro brahmaloko ten' upasaṅkamissāmā" 'ti. "Evaṇ bhante" 'ti kho b. Abhibhū bhikkhu Sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paccassosi. Atha kho b. Sikhī bhagavā, Abhibhū ca bhikkhu yena aññataro brahmaloko ten' upasaṅkamiṇsū 'ti.

Tattha Mahābrahmā Sammāsambuddhaṇ disvā attamano paccuggamanaṇ katvā brahmāsanaṇ paññāpetvā adāsi. Therassā-pi anucchavikaṇ āsanaṇ paññāpayiṇsu. Nisīdi Bhagavā paññatte āsane. Thero 'pi attano pattāsane nisīdi.

Ten' āha: Atha kho b. Sikhī bhagavā arahaṇ sammāsambuddho Abhibhuṇ bhikkhuṇ āmantesi, "Paṭibhātu taṇ Brāhmaṇa, Brahmuno ca, Brahmaparisāya ca, Brahmapārisajjānañ ca dhammī kathā" 'ti. "Evaṇ bhante" 'ti kho b. Abhibhū bhikkhu Sikhissa bhagavato arahato sammāsambuddhassa paṭissutvā, Brahmuno ca, Brahmaparisāya ca, Brahmapārisajjānañ ca dhammakathaṇ kathesi. There dhammakathaṇ kathente brahmagaṇā ujjhāyiṇsu, "Cirassañ ca mayaṇ satthu brahmalokāgamanaṇ labhimhā. Ayañ ca bhikkhu ṭhapetvā satthāraṇ dhammakathaṇ ārabhī" 'ti. Satthā tesaṇ anattamanabhāvaṇ ñatvā Abhibhuṇ bhikkhuṇ etad avoca, "Ujjhāyanti kho brāhmaṇa, Brahmā ca, Brahmaparisā ca, brahmapārisajjā ca, tena hi tvaṇ brāhmaṇa bhiyyosomattāya saṇvejehī" 'ti. Thero satthu vacanaṇ sampaṭicchitvā anekavihitaṇ iddhivikubbanaṇ katvā sahassīlokadhātuṇ sarena viññāpento

> Ārabhatha nikkhamatha yuñjatha buddhasāsane,
> Dhunātha maccuno senaṇ nalāgāraṇ 'va kuñjaro.
>
> So imasmiṇ dhammavinaye appamatto vihessati,
> Pahāya jātisaṇsāraṇ dukkhass' antaṇ karissatī
>
> (*S.* i, 156)

'ti imaṇ gāthādvayaṇ abhāsi.

Kiṇ pana katvā thero sahassīlokadhātuṇ sarena viññāpesī? 'ti.

Nīlakasiṇaṇ tāva samāpajjitvā uṭṭhāya abhiññāñāṇena cakkavāḷasahasse sabbattha andhakāraṇ[1] phari. Tato "Kim idaṇ andhakāran?" 'ti sattānaṇ ābhoge uppanne ālokakasiṇaṇ samāpajjitvā uṭṭhāya ālokaṇ dassesi. "Kiṇ āloko ayan?" 'ti vicinantānaṇ attānaṇ dassesi. Cakkavāḷasahasse ca devamanussā añjaliṇ paggaṇhitvā

[1] B anekappakāraṇ andhakāraṇ.

theraṃ yeva namassamānā aṭṭhaṃsu. Thero "Mahājano mayhaṃ dhammaṃ desentassa saddaṃ suṇātū" 'ti imā gāthā abhāsi. Sabbe osaṭāya parisāya majjhe nisīditvā dhammaṃ desentassa viya saddaṃ assosuṃ. Attho 'pi tesaṃ pākaṭo ahosi.

Taṃ viññāpanaṃ sandhāya Sarena viññāpesī[1] 'ti vuttaṃ. Tena kataṃ anekavihitaṃ iddhivikubbanaṃ sandhāya puna *So dissamānena 'pī* 'ti ādi vuttaṃ. Tattha: *dhammaṃ desesī* 'ti paṭhamaṃ vuttappakāraṃ iddhivikubbanaṃ dassento dhammaṃ desesi. Tato yathāvuttakkamena dve gatha bhāsanto Sarena viññāpesī 'ti veditabbaṃ. *Dissamānena 'pi kāyenā* 'ti ādīsu ca itthambhūtalakkhaṇe karaṇavacanaṃ. Evambhūtakāyo hutvā 'ti attho.

Idāni taṃ vatthuṃ dassento aññassā-pi iddhimato vikubbanidḍhikaraṇavidhānaṃ dassento *So pakativaṇṇaṃ vijahitvā* 'ti ādim aha. Tattha: So 'ti heṭṭhā vuttavidhānena mudukammaññakatacitto so iddhimā bhikkhu. Sace vikubbaniddhiṃ kātukāmo hoti, attano pakativaṇṇaṃ pakatisaṇṭhānaṃ vijahitvā *kumārakavaṇṇaṃ vā* dasseti.

Kathaṃ ? Paṭhavīkasiṇārammaṇā-bhiññāpādaka-catutthajjhānato vuṭṭhāya "Evarūpo kumārako homī[2]" 'ti nimminitabbaṃ kumārakavaṇṇaṃ āvajjitvā kataparikammāvasāne puna samāpajjitvā vuṭṭhāya "Evarūpo nāma kumārako homī[2]" 'ti abhiññāñāṇena adhiṭṭhāti, saha adhiṭṭhānena kumārako hotī 'ti.

Visuddhimagge Kasiṇaniddese paṭhavīkasiṇavasena "Eko 'pi hutvā bahudhā hotī" 'ti, "Āvībhāvo ... pe ... evamādīni ijjhantī" 'ti vacanena idha paṭhavīkasiṇārammaṇaṃ pādakajjhānaṃ yujjati. Tatth' eva pana Abhiññāniddese vikubbaniddhiyā "Paṭhavīkasiṇādīsu aññatarārammaṇato abhiññāpādakajjhānato vuṭṭhāyā" 'ti vuttaṃ; tatth' eva ca "Attano kumārakavaṇṇo āvajjitabbo" 'ti vuttaṃ (*Vism.* 406). Taṃ nāgādinimmāṇe na yujjati viya. Nāgavaṇṇādinimmāṇe 'pi es' eva nayo. Tattha: *nāgavaṇṇan* 'ti sappasaṇṭhānaṃ. *Supaṇṇavaṇṇan* 'ti garuḷasaṇṭhānaṃ. *Indavaṇṇan* 'ti Sakkasaṇṭhānaṃ. *Devavaṇṇan* 'ti sesadevasaṇṭhānaṃ. Samuddavaṇṇaṃ pana āpokasiṇavasena ijjhati. *Pattin* 'ti padātiṃ. *Vividham 'pi senābyūhan* 'ti hatthi-ādīnaṃ vasena anekavihitaṃ senāsamūhaṃ. Visuddhimagge (*P.* 406) pana "Hatthim 'pi dassetī 'ti ādi pan' ettha bahiddhā 'pi hatthi-ādidassanavasena vuttaṃ; tattha Hatthī homī 'ti anadhiṭṭhahitvā, Hatthī hotū 'ti adhiṭṭhātabbaṃ; assādīsu 'pi es' eva nayo" 'ti vuttaṃ. Taṃ "Pakativaṇṇaṃ vijahitvā" 'ti vuttamū-

[1] *Text* -petī. [2] SM hotū.

lapadena ca vikubbaniddhibhāvena ca virujjhati. Pāliyaṇ vuttakkamena hi pakativaṇṇaṇ avijahitvā adhiṭṭhānavasena aññassa dassanaṇ Adhiṭṭhāniddhi nāma. Pakativaṇṇaṇ vijahitvā adhiṭṭhānavasena attano aññathā dassanaṇ Vikubbaniddhi nāma.

9. Manomayiddhiñāṇaniddese: *imamhā kāyā aññaṇ kāyaṇ abhinimminātī* 'ti ādīsu iddhimā bhikkhu manomayiddhiṇ kātukāmo ākāsakasiṇārammaṇa-pādakajjhānato vuṭṭhāya attano rūpakāyaṇ tāva āvajjitvā vuttanayen' eva "Susiro hotū" 'ti adhiṭṭhāti.[1] Susiro hoti. Atha tassa abbhantare paṭhavīkasiṇavasena aññaṇ kāyaṇ āvajjitvā parikammaṇ katvā vuttanayen' eva adhiṭṭhāti. Tassa abbhantare añño kāyo hoti. So taṇ mukhato abbhitvā[2] bahi ṭhapeti. Idāni tam atthaṇ upamāhi pakāsento [**211**] *seyyathā 'pī* 'ti ādim āha. Tattha: *muñjamhā* 'ti muñjatiṇamhā. *Īsikaṇ pavāheyyā* 'ti kaḷīraṇ luñceyya. *Kosiyā* 'ti kosakato. *Karaṇḍā* 'ti karaṇḍāya, purāṇatacakañcukato 'ti attho. Tattha ca: *Uddhareyyā* 'ti citten' ev' assa uddharaṇaṇ veditabbaṇ. *Ahi* nāma sajātiyaṇ ṭhito kaṭṭhantaraṇ vā, rukkhantaraṇ vā nissāya tacato sarīranikkaḍḍhanapayoga-saṅkhātena thāmena sarīraṇ saṅkhādamānaṇ viya purāṇaṇ tacaṇ jigucchanto, imehi catūhi kāraṇehi sayam eva kañcukaṇ jahāti.

Ettha ca yathā īsikādayo muñjādīhi sadisā honti, evam idaṇ manomayaṇ rūpaṇ iddhimato sabbākārehi sadisam eva hotī 'ti dassanatthaṇ imā upamā vuttā 'ti.

"Manomayena kāyena iddhimā upasaṅkamī"

'ti ettha abhiññāmanena katakāyo Manomayakāyo nāma. "Aññataraṇ manomayaṇ kāyaṇ upapajjī" 'ti ettha jhānamanena nibbattitakāyo tena manena katattā Manomayakāyo nāma. Idha pana abhiññāmanena uppāditakāyo tena manena katattā Manomayakāyo nāma. "Evaṇ sati adhiṭṭhāniddhiyā, vikubbaniddhiyā ca, kato Manomayakāyo nāma hotī?" 'ti ce: Hoti yeva. Idha pana tāsaṇ visuṇ visuṇ visesena visesetvā Adhiṭṭhāniddhi, Vikubbaniddhī 'ti ca vuttattā abbhantarato nimmānam eva Manomayiddhi nāma.[3]

10. Ñāṇavipphāriddhiniddese: ñāṇassa vipphāro vego assā atthī 'ti ñāṇavipphārā. Ettha ca satta-anupassanāvasen' eva iddhiṇ dassetvā sesā yāva arahattamaggā saṅkhittā 'ti veditabbā. *Āyasmato Bakkulassa ñāṇavipphārā iddhī* 'ti ādīsu Bakkulatthero tāva dvīsu kulesu

[1] SM āvajjati. [2] B apajahitvā; SM abbahitvā.
[3] B abbhantarato nipphannattā ca manomayiddhi nāma paññāyati.

vaḍḍhitattā evaṇ laddhanāmo pubbabuddhesu katādhikāro puñña-sampadāya sampanno thero.

So hi mahasampattiṇ anubhavamāno devamanussesu saṇsaranto amhākaṇ Dasabalassa nibbattito puretaram eva Kosambiyaṇ seṭṭhi-kule nibbatti. Tañ jātakāle maṅgalatthāya mahāparivārena Yamu-naṇ netvā saparivārā dhātī nimmujjanummujjanavasena[1] kīḷāpentī nahāpeti. Eko mahāmaccho "Bhakkho me ayan" 'ti maññamāno mukhaṇ vivaritvā upagato. Dhātī dārakaṇ chaḍḍetvā palātā. Ma-hāmaccho taṇ giḷi. Puññavā satto sayanagabbhaṇ pavisitvā nipanno viya na kiñci dukkhaṇ pāpuṇi! Maccho dārakassa tejena tattaka-pāḷaṇ giḷitvā viya ḍayhamāno vegena tiṇsayojanaṇ gantvā Bārāṇasī-vāsino macchabandhassa jāḷaṇ pāvisi. So dārakassa tejena jāḷato nīhaṭamatto 'va mato. Macchabandhā taṇ sakalam eva antara-kājena ādāya "Sahassena demā[2]" 'ti nagare carantā asītikoṭidha-nassa aputtakassa seṭṭhissa gharadvāraṇ gantvā, seṭṭhibhariyāya ekena kahāpaṇena adaṇsu. Sā taṇ sayam eva phalake ṭhapetvā, piṭṭhito phālentī macchakucchiyaṇ suvaṇṇavaṇṇaṇ dārakaṇ disvā, "Macchakucchiyaṇ me putto laddho!" 'ti nādaṇ naditvā dārakaṇ ādāya sāmikaṇ upagacchi.

Seṭṭhī tāvad eva bheriṇ carāpetvā dārakaṇ ādāya raññō santikaṇ ānetvā tam atthaṇ ārocesi. Rājā "Puññavā dārako, posehi nan" 'ti āha.

Itaram 'pi seṭṭhikulaṇ taṇ pavattiṇ sutvā tattha gantvā "Amhākaṇ putto" 'ti dārakaṇ gaṇhituṇ vivadi. Ubho 'pi rājakulaṇ agamaṇsu. Rājā "Dvinnam 'pi aputtataṇ[3] kātuṇ na sakkā, dvinnam 'pi dāyādo hotū" 'ti āha. Tato paṭṭhāya dve 'pi kulāni lābhaggayasaggappattāni ahesuṇ. Tassa dvīhi kulehi vaḍḍhitattā Bakkulakumāro 'ti nāmaṃ akaṇsu. Tassa viññutaṇ pattassa dvīsu 'pi nagaresu tayo tayo pāsāde kāretvā nāṭakāni paccupaṭṭhāpesuṇ. Ekekasmiṇ nagare cattāro cattāro māse vasati. Tahiṇ ekasmiṇ nagare cattāro māse vutthassa saṅghāṭanāvāsu maṇḍapaṇ kāretvā tattha naṇ nāṭakehi saddhiṇ āropetvā mahāsampattiṇ anubhavamānaṇ dvīhi māsehi itaraṇ nāṭakaṇ upaḍḍhapathaṇ nentī. Itaranagaravāsino nāṭakāni dvīhi māsehi upaḍḍhapathaṇ āgato bhavissatī 'ti tath' eva paccuggan-tvā dvīhi māsehi attano nagaraṇ ānenti. Itaranāṭakā majjhe niva-ttitvā attano nagaram eva gacchanti. Tattha cattāro māse vasitvā ten' eva niyāmena puna itaranagaraṇ gacchati.

[1] B udakakīḷana-nimmu ...
[2] B Sahassaṇ dethā.
[3] SH, SM -kaṇ.

Evam assa sampattiṃ anubhavantassa asītivassāni paripuṇṇāni. Tasmiṃ samaye amhākaṃ Bodhisatto sabbaññutaṃ pāpuṇitvā pavattavaradhammacakko anukkamena cārikaṃ caranto Kosambiṃ pāpuṇi. (Bārāṇasin 'ti Majjhimabhāṇakā.) Bakkulaseṭṭhi 'pi kho "Dasabalo āgato" 'ti sutvā bahuṃ gandhamālaṃ ādāya satthu santikaṃ gantvā dhammakathaṃ sutvā paṭiladdhasaddho pabbaji. So sattāham eva puthujjano hutvā, aṭṭhame aruṇe saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. Atha dvīsu nagaresu paricitamātugāmā attano kulagharāni āgantvā tatth' eva vasamānā cīvarāni kārāpetvā pahiṇiṃsu. Thero ekaṃ addhamāsaṃ Kosambīvāsīhi pahitacīvaraṃ paribhuñjati, ekaṃ addhamāsaṃ Bārāṇasīvāsīhī 'ti. Eten' eva niyāmena dvīsu 'pi nagaresu yaṃ yaṃ uttamaṃ taṃ therass' eva āharīyati. Pabbajitassā-pi 'ssa sukhen' eva asītivassāni agamaṃsu. Ubhayatthā-pi 'ssa muhuttamattam 'pi appamattako 'pi ābādho na uppannapubbo. So pacchime kāle Bakkulasuttantaṃ kathetvā parinibbāyī 'ti. Evaṃ macchakucchiyaṃ arogabhāvo āyasmato Bakkulassa pacchimabhavikassa ten' attabhāvena paṭilabhitabba-arahattañāṇānubhāvena nibbattattā ñāṇavipphārā iddhi nāma. "Sucaritakammaphalappattassa paṭisambhidāñāṇassa ānubhāvenā" 'ti 'pi vadanti. (*Cf. AA.* I, 307 *ff.*)

Saṅkiccatthero 'pi pubbe katapuñño Dhammasenāpatittherassa upaṭṭhākassa Sāvatthiyaṃ aḍḍhakulassa dhītu kucchismiṃ nibbatti. Sā tasmiṃ kucchigate ekena byādhinā taṃ khaṇaṃ yeva kālam akāsi. Tassā sarīre jhāpiyamāne ṭhapetvā gabbhamaṃsaṃ sesamaṃsaṃ jhāpayi. Ath' assā gabbhamaṃsaṃ citakato otāretvā dvīsu tīsu ṭhānesu sūlehi vijjhiṃsu. Sūlakoṭi[1] dārakassa akkhikoṭiṃ phusi. Evaṃ gabbhamaṃsaṃ vijjhitvā aṅgārarāsimhi pakkhipitvā aṅgāreh' eva paṭicchādetvā pakkamiṃsu. Gabbhamaṃsaṃ jhāyi. Aṅgāramatthake pana suvaṇṇabimbasadiso dārako padumagabbhe nipanno viya ahosi. Pacchimabhavikasattassa hi Sinerunā otthariyamānassā-pi arahattaṃ appatvā jīvitakkhayo nāma n' atthi. Punadivase "Citakaṃ nibbāpessāmā" 'ti āgatā tathā nipannaṃ dārakaṃ disvā acchariyabbhutacittā jātā. Dārakaṃ ādāya nagaraṃ gantvā nemittake pucchiṃsu. Nemittakā "Sace ayaṃ dārako agāraṃ ajjhāvasati, yāva sattamā kulaparivaṭṭā ñātakā duggatā bhavissanti; sace pabbajissati, pañcahi samaṇasatehi parivuto carissatī" 'ti āhaṃsu.

Ayyakā taṃ dārakaṃ vaḍḍhesi. Ñātakā 'pi "Vaḍḍhitakāle amhākaṃ ayyassa santike pabbājessāmā" 'ti posayiṃsu. So sattavassikakāle "Tava kucchiyā vasanakāle mātā te kālam akāsi, tassā sarīre

[1] SH, SM -kotiṃ.

jhāpiyamāne 'pi tvaṃ na jhāyī" 'ti kumārakānaṃ kathaṃ sutvā, "Ahaṃ kira evarūpā bhayā mutto, kiṃ me gharāvāsena? Pabbajjissāmī" 'ti ñātakānaṃ ārocesi. Te "Sādhu tātā" 'ti taṃ Dhammasenāpatittherassa santikaṃ netvā "Bhante imaṃ pabbājethā" 'ti adaṃsu. Thero tacapañcaka-kammaṭṭhānaṃ datvā pabbājesi. So khuragge yeva saha paṭisambhidāhi arahattaṃ pāpuṇi. (*DhA.* II, 241 *f.*) Paripuṇṇavasso ca upasampadaṃ labhitvā dasavasso hutvā pañcasatabhikkhuparivāro vicarī 'ti. Evaṃ vuttanayen' eva dārucitakāya arogabhāvo *āyasmato Saṅkiccassa ñāṇavipphārā iddhi* nāma.

Bhūtapālatthero 'pi pubbahetusampanno. Tassa pitā Rājagahe ḍaḷiddamanusso. So taṃ dārakaṃ gahetvā dārūnaṃ atthāya sakaṭena aṭaviṃ gantvā dārubhāraṃ katvā sāyaṃ nagaradvārasamīpaṃ patto. Ath' assa goṇayugaṃ ossajitvā nagaraṃ pavisiṃsu. So sakaṭamūle puttakaṃ nisīdāpetvā goṇānaṃ anupadaṃ gacchanto nagaram eva pāvisi. Tassa anikkhantass' eva dvāraṃ pidahi.[1] Dārako sakalarattiṃ sakaṭassa heṭṭhā nipajjitvā niddaṃ okkami. Rājagahaṃ pakatiyā 'pi amanussabahulaṃ. Idaṃ pana susānaṭṭhāna-samīpaṭṭhānaṃ, na ca koci yakkho tassa pacchimabhavikassa dārakassa upaddavaṃ kātum asakkhi. So aparena samayena pabbajitvā, arahattaṃ pāpuṇitvā Bhūtapālatthero nāma ahosī 'ti. Evaṃ vāḷayakkhānucarite 'pi padese vuttanayen' eva arogabhāvo *āyasmato Bhūtapālassa ñāṇavipphārā iddhi* nāma.

[212] 11. *Samādhivipphāra*-niddese: *Āyasmato Sāriputtassa samādhivipphārā iddhī* 'ti ādīsu āyasmato Sāriputtassa Mahāmoggallānattherena saddhiṃ Kapotakandarāyaṃ viharato juṇhāya rattiyā navoropitehi kesehi ajjhokāse nisinnassa eko duṭṭhayakkho, sahāyakena yakkhena vāriyamāno 'pi sīse pahāraṃ adāsi, yassa meghassa viya gajjato saddo ahosi. Thero tassa paharaṇasamaye samāpattiṃ appetvā nisinno hoti. Ath' assa tena pahārena na koci ābādho ahosi. Ayaṃ tassa āyasmato samādhivipphārā iddhi.

Yath' āha: "Evaṃ me sutaṃ. Ekaṃ samayaṃ Bhagavā Rājagahe viharati (*The same story is quoted here from* Udāna, IV, 4, *Pp.* 39-41, ending with)

> Yassa selūpamaṃ cittaṃ ṭhitaṃ nānukampati,
> Vitattaṃ rajanīyesu kopanīye na kuppati,
> Yass' evaṃ bhāvitaṃ cittaṃ kuto taṃ dukkham essatī? 'ti."
>
> (*Ud.* 41.)

[1] B, SM -hitaṃ.

Ettha ca, Kuto taṃ dukkham essatī ? 'ti Bhagavatā vuttavacanena, "Tena pahārena na koci ābādho ahosī" 'ti Aṭṭhakathāvacanaṃ ativiya sameti. Tasmā "Api ca me sīsaṃ thokaṃ dukkhan" 'ti vuttavacanena dukkhavedanā na hoti, sīsassa pana akammaññabhāvaṃ sandhāya Dukkhan 'ti vuttaṃ. Loke 'pi hi akicchena pariharituṃ sakkuṇeyyo[1] Sukhasīlo, kicchena pariharituṃ sakkuṇeyyo[2] Dukkhasīlo 'ti vuccati. Tam 'pi kho akammaññattaṃ samāpattito vuṭṭhitasamayattā ahosī[3] 'ti veditabbaṃ.[4] Samāpatti-appitasamaye hi tam 'pi na bhaveyyā 'ti. "Etarahi paṃsupisācakam 'pi na passāmā" 'ti daṭṭhuṃ asamatthatāya na vuttaṃ. Abhiññāsu byāpārābhāvena vuttaṃ. Thero kira pacchimā janatā pothujjanikāya iddhiyā sārasaññā mā 'hesun 'ti pacchimaṃ janataṃ anukampamāno yebhuyyena iddhiṃ na valañjesi. Theragāthāya ca:

> "N'eva pubbenivāsāya na 'pi dibbassa cakkhuno,
> Cetopariyāya iddhiyā cutiyā upapattiyā,
> Sotadhātuvisuddhiyā paṇidhi me na vijjatī"
> (*Thag.* 997)

'ti Therena sayam eva abhiññāsu patthanābhāvo vutto. Thero pana sattasaṭṭhiyā sāvakapāramiñāṇesu pāramippatto 'ti.

Sañjīvattheram pana Kakusandhassa Bhagavato dutiyaggasāvakaṃ nirodhasamāpannaṃ Kālaṅkato 'ti sallakkhetvā gopālakādayo tiṇakaṭṭhādīni saṅkaḍḍhitvā aggiṃ adaṃsu. Therassa cīvare aṃsumattam 'pi na jhāyittha ! Ayam ass' *āsyasmato* anupubbasamāpattivasena pavatta-samathānubhāvanibbattattā *samādhi*-vipphāro.

Yath' āha: "Tena kho pana pāpima ! samayena Kakusandho bhagavā arahaṃ sammāsambuddho loke uppanno hoti. Kakusandhassa kho pana pāpima ! bhagavato arahato sammāsambuddhassa Vidhura-Sañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ aggaṃ bhaddayugaṃ ahosi. Yāvatā pana pāpima ! Kakusandhassa sāvakā nā-ssu-dha koci āyasmatā Vidhurena samasamo hoti yad idaṃ dhammadesanāya. Iminā kho pana etaṃ pāpima ! pariyāyena āyasmato Vidhurassa Vidhuro 't' eva samaññā udapādi.

"Āyasmā pana pāpima ! Sañjīvo araññagato 'pi, rukkhamūlagato 'pi, suññāgāragato 'pi appakasiren' eva saññāvedayitanirodhaṃ samāpajjati. Bhūtapubbaṃ pāpima ! āyasmā Sañjīvo aññatarasmiṃ rukkhamūle saññāvedayitanirodhaṃ samāpanno nisinno hoti. Adda-

[1] B susakku-; SM asakku-.
[2] B kusakku-.
[3] SH *v.l.* abhāsī; arahāsī; SM arahāsī.
[4] SH, SM -tabbo.

ṣaṇṣu kho pāpima ! gopālakā, pasupālakā, kassakā, pathāvino[1] ayasmantaṇ Sañjīvaṇ aññatarasmiṇ rukkhamūle saññāvedayitanirodhaṇ samāpannaṇ. Disvāna tesaṇ etad ahosi: Acchariyaṇ vata bho ! Abbhutaṇ vata bho ! Ayaṇ samaṇo nisinnako kālakato. Handa naṇ dahāmā ! 'ti. Atha kho te pāpima ! gopālakā pathāvino[1] tiṇaṇ ca, kaṭṭhañ ca, gomayañ ca saṅkaḍḍhitvā āyasmato Sañjīvassa kāye upanidhiṇsu. Upanidahitvā[2] aggiṇ datvā pakkamiṇsu. Atha kho pāpima ! āyasmā Sañjīvo tassā rattiyā accayena, tāya samāpattiyā vuṭṭhahitvā, cīvarāni papphoṭvā pubbaṇhasamayaṇ nivāsetvā, pattacīvaraṇ ādāya gāmaṇ piṇḍāya pāvisi. Addasaṇsu te pāpima ! gopālakā pathāvino[1] āyasmantaṇ Sañjīvaṇ piṇḍāya carantaṇ. Disvāna tesaṇ etad ahosi: Acchariyaṇ vata bho ! Abbhutaṇ vata bho ! Ayaṇ samaṇo nisinnako kālakato. Svā-yaṇ paṭisañjīvito ! 'ti. Iminā kho etaṇ pāpima ! pariyāyena āyasmato Sañjīvassa Sañjīvo 't' eva samaññā udapādī " 'ti (*M.* i, 333).

Khāṇukoṇḍaññā-tthero pana pakatiya 'va samāpattibahulo. So aññatarasmiṇ araññe rattiṇ samāpattiṇ appetvā nisīdi. Pañcasatā corā bhaṇḍakaṇ thenetvā gacchantā " Idāni amhākaṇ anupadaṇ gacchantā n' atthī " 'ti vissamitukāmā bhaṇḍakaṇ oropayamānaṇ " Khāṇuko ayan " 'ti maññamānā therass' eva upari sabbabhaṇḍakāni ṭhapesuṇ. Tesaṇ vissamitvā gacchantānaṇ paṭhamaṇ ṭhapitabhaṇḍakassa gahaṇakāle kālaparicchedavasena thero vuṭṭhāsi. Te therassa calanākāraṇ disvā bhītā viraviṇsu. Thero " Mā bhāyatha upāsakā, bhikkhu ahan !" 'ti āha. Te āgantvā vanditvā theragatena pasādena pabbajitvā saha paṭisambhidāhi arahattaṇ pāpuṇiṇsu, Tato pabhuti ca thero Khāṇukoṇḍaññatthero nāma ahosi. Ayam ettha pañcahi bhaṇḍakasatehi ajjhotthaṭassa tass' āyasmato ābādhābhāvo *samādhivipphārā iddhi.* (*Vism.* 380.)

Uttarā pana upāsikā Rājagahe mahādhanassa Puṇṇaseṭṭhino dhītā. Kumārikākāle yeva saddhiṇ mātāpitūhi sotāpattiphalaṇ pattā. Sā vayappattā Rājagahaseṭṭhino mahatā nibandhena tassa puttassa micchādiṭṭhikassa dinnā. Sā Buddhadassanāya, dhammasavaṇāya, Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa dānaṇ ca dātuṇ okāsaṇ alabhamānā upaddutā hutvā tasmiṇ yeva nagare Sirimaṇ nāma gaṇikaṇ pakkosāpetvā okāsakaraṇattham eva pitugharā 'va ānītāni pañcadasa-kahāpaṇasahassāni tassā datvā " Ime kahāpaṇe gahetvā imaṇ aḍḍhamāsaṇ seṭṭhiputtaṇ paricarāhī " 'ti taṇ sāmikassa appetvā, sayaṇ uposathaṅgāni adhiṭṭhāya, " Imaṇ aḍḍhamāsaṇ Buddhadassa-

[1] B kaṭṭhahārino; SM padhāvino.

[2] SH, SM Upaini, Upacinitvā.

nādīni labhissamī" 'ti tuṭṭhamānasā yāva pavāraṇāya Buddhapamukhaṃ bhikkhusaṅghaṃ nimantāpetvā aḍḍhamāsaṃ mahādānaṃ adāsi. Pacchābhattaṃ mahānase khajjabhojjādīni[1] saṃvidahāpesi. Tassā sāmiko ca "Sve pavāraṇā" 'ti Sirimāya saha vātapāne ṭhatvā bahi olokento taṃ tathā vicarantiṃ sedakilinnaṃ, chārikāya okiṇṇaṃ, aṅgāramasimakkhitaṃ disvā, "Attano sampattiṃ abhuñjitvā kusalaṃ nāma karoti bālā!" 'ti hasi.

Uttarā 'pi taṃ oloketvā "Samparāyatthaṃ kusalaṃ na karoti bālo!" 'ti hasi.

Sirimā ubhinnam 'pi taṃ kiriyaṃ disvā "Ahaṃ gharasāminī" 'ti maññamānā issāpakatā Uttarāya kujjhitvā "Dukkhaṃ uppādessāmī" 'ti pāsādā otarati. Uttarā taṃ ñatvā pīṭhake nisīditvā taṃ mettena cittena phari. Sirimā pāsādā oruyha mahānasaṃ pavisitvā pūvapacanato[2] uḷuṅkapūraṃ pakkaṭṭhitasappiṃ gahetvā tassā matthake okiri. Taṃ paduminīpatte sītudakaṃ viya vinivaṭṭetvā agamāsi. Dāsiyo Sirimaṃ hatthehi ca pādehi ca pothetvā bhūmiyaṃ pātesuṃ. Uttarā mettājhānato vuṭṭhāya dāsiyo vāresi. Sirimā Uttaraṃ khamāpesi. Uttarā "Sve Satthu purato khamāpehī" 'ti vatvā tāya kāyaveyyāvaṭikaṃ yācitāya byañjanasampādanaṃ[3] ācikkhi. Sā taṃ sampādetvā attano parivārā pañcasatā gaṇikāyo sasaṅghaṃ Satthāraṃ parivisitvā "Khamāpanasahāyikā hothā" 'ti vatvā punadivase tathā āgatāhi gaṇikāhi saddhiṃ Satthu bhattakiccāvasāne Satthāraṃ vanditvā, "Ahaṃ Bhagavā! Uttarāya aparajjhiṃ, khamatu me Uttarā" 'ti āha.

Satthā "Khama Uttare" 'ti vatvā "Khamāmi Bhagavā" 'ti vutte

"Akkodhena jine kodhan"

'ti ādikaṃ dhammaṃ desesi. Uttarā puretaram eva samikañ ca sassūsasure ca Satthu santike upanesi. Desanāvasāne te ca tayo janā sabbā ca gaṇikāyo sotāpattiphale patiṭṭhahiṃsū 'ti. Evaṃ *Uttarāya upāsikāya* pakkaṭṭhitasappinā pīḷābhāvo *samādhivipphārā iddhi*. (*Cf. AA.* I, 450 *ff.*)

Sāmāvātī upāsikā nāma Kosambiyaṃ Udenassa raññō aggamahesī. Tassa hi raññō pañcasata-pañcasata-itthiparivārā tisso aggamahesiyo ahesuṃ. Tāsaṃ Sāmāvatī Bhaddiyanagare Bhaddiyaseṭṭhino dhītā. Pitari kālakate pitusahāyassa Kosambiyaṃ Ghositaseṭṭhino ghare pañcasata-itthisataparivārā 'va vaḍḍhitā. Vayappattaṃ taṃ rājā

[1] B nisajjabhogādīni. [2] B uddhanato. [3] B upasaṃhāraṃ.

disvā sañjātasineho saparivāraṇ attano gharaṇ netvā abhisekaṭṭhānaṇ adāsi. Caṇḍapajjotassa rañño dhītā Vāsuladattā nāma ekā mahesī. Māgandiya-brāhmaṇassa dhītā Bhagavato pādaparicārikaṇ katvā pitarā dīyamānā

Disvāna taṇhaṇ aratiṇ ragañ ca
Nā-hosi chando api methunasmiṇ.
Kim ev' idaṇ muttakarīsapuṇṇaṇ
Padā 'pi naṇ samphusituṇ na icche
(*AA.* I, 437)

'ti Bhagavatā bhāsitaṇ gāthaṇ sutvā Bhagavati āghātaṇ bandhi. Tassā mātāpitaro Magandiyasutta(*M. Sutta No.* 75)-desanāvasāne anāgāmiphalaṇ patvā pabbajitvā arahattaṇ pāpuṇiṇsu. Tassā cūlapitā Māgandiyo taṇ Kosambiyaṇ netvā rañño adāsi. Sā rañño ekā mahesī.

Atha kho Ghositaseṭṭhī, Kukkuṭaseṭṭhī, Pāvārikaseṭṭhī 'ti tayo seṭṭhino loke Tathāgatuppādaṇ sutvā Jetavanaṇ Satthu santikaṇ gantvā, dhammaṇ sutvā, sotāpattiphalaṇ patvā, aḍḍhamāsaṇ Buddhapamukhassa bhikkhusaṅghassa mahādānaṇ datvā Kosambigamanaṇ āyācitvā, Kosambiṇ gantvā, Ghositārāmo, Kukkuṭārāmo, Pāvārikārāmo 'ti tayo janā tayo ārāme kārāpetvā, anupubbena tattha āgataṇ Satthāraṇ paṭipāṭiyā ekekasmiṇ divase ekekasmiṇ vihāre vasāpetvā ekeko sasaṅghassa Bhagavato mahādānam adāsi. Ath' ekadivasaṇ tesaṇ upaṭṭhāko Sumano nāma mālākāro seṭṭhino āyācitvā sasaṅghaṇ satthāraṇ bhojetuṇ attano ghare nisīdāpesi. Tasmiṇ khaṇe Sāmāvatiyā paricārikā Khujjuttarā nāma dāsī aṭṭha kahāpaṇe gahetvā tassa gharaṇ agamāsi. So "Sasaṅghassa tāva Satthuno parivesanasahāyā hohī" 'ti āha. Sā tathā katvā Satthu bhattakiccāvasāne dhammadesanaṇ sutvā sotāpannā hutvā aññadā cattāro kahāpaṇe attano ādīyantī adinnaṇ ādīyituṇ abhabbattā aṭṭhahi kahāpaṇehi pupphāni ādāya Sāmāvatiyā upanāmesi. Tāya pupphānaṇ bahubhāvakāraṇaṇ puṭṭhā musā bhaṇituṇ abhabbattā yathāsabhāvaṇ āha. "Ajja kasmā na gaṇhī?" 'ti vuttā "Sammāsambuddhassa dhammaṇ sutvā amataṇ sacchā-kāsin" 'ti āha.

"Amma Uttare! taṇ dhammaṇ amhākam 'pi kathehī" 'ti.

"Tena hi maṇ[1] nhāpetvā suddhaṇ vatthayugaṇ datvā ucce āsane nisīdāpetvā sabbā nīcāsanesu nisīdathā" 'ti āha.

[1] B maṇ sīsaṇ.

Tā sabbā 'pi tathā kariṇsu. Sā sekhapaṭisambhidāppattā ariyasāvikā ekaṇ vatthaṇ nivāsetvā, ekaṇ uttarāsaṅgaṇ katvā vījaniṇ gahetvā tāsaṇ dhammaṇ desesi. Sāmāvatī ca pañcasatā ca itthiyo sotāpattiphalaṇ pāpiṇiṇsu. Tā sabbā 'pi Khujjuttaraṇ vanditvā, "Amma! ajjato[1] paṭṭhāya veyyāvaccaṇ akatvā amhākaṇ mātuṭṭhāne ācariyaṭṭhāne ca ṭhatvā Satthārā desitadesitaṇ dhammaṇ sutvā amhākaṇ kathehī," 'ti āhaṇsu. Sā tathā karontī aparabhāge Tipiṭakadharā hutvā Satthārā bahussutānaṇ upāsikānaṇ aggaṭṭhāne ṭhapitā aggaṭṭhānaṇ labhi. Sāmāvatīmissikā Buddhassa dassanaṇ pihentī. Dasabale antaravīthiṇ paṭipanne vātapānesu appahontesu bhittiṇ bhinditvā Satthāraṇ olokenti, vandanapūjanañ ca karonti. Māgandiyā tattha gatā tāni chiddāni disvā tattha kāraṇaṇ pucchantī Satthu āgatabhāvaṇ ñatvā Bhagavati āghātena tāsam 'pi kujjhitvā, "Mahārāja! Sāmāvatīmissikānaṇ bahiddhā patthanā atthi, bhittiṇ chinditvā samaṇaṇ Gotamaṇ olokenti, katipāhena tvaṇ māressantī," 'ti rājānaṇ āha.

Rājā chiddāni disvā 'pi tassā vacanaṇ na saddahi. Uddhacchikavātapānāni[2] kārāpesi. Puna Māgandiyā rājānaṇ tāsu bhindituкāmā aṭṭha sajīvakukkuṭe āharāpetvā "Mahārāja! Tāsaṇ vīmaṇsanatthaṇ ime kukkuṭe māretvā mamatthāya pacāhī 'ti pesehī" 'ti āha. Rājā tathā pesesi. Tāya "Pāṇātipātaṇ na karomā" 'ti vutte tassā "Samaṇassa Gotamassa pacitvā pesehī" 'ti āha. Raññā tathā pesite Māgandiyā aṭṭha māritakukkuṭe tathā vatvā pesesi. Sāmāvatī pacitvā Dasabalassa pāhesi. Māgandiyā tena 'pi rājānaṇ kopetuṇ nā-sakkhi. Rājā pana tīsu mahesīsu vasanaṭṭhāne satta divasāni vasati. Rājā attano gamanaṭṭhānaṇ Hatthikantavīṇaṇ ādāya gacchati. Māgandiyā rañño Sāmāvatiyā pāsādaṇ gamanakāle dāṭhā agadena dhovāpetvā velupabbe pakkhipāpetvā ekaṇ kaṇhasappapotakaṇ āharāpetvā antovīṇāya pakkhipitvā mālāgulakena chiddaṇ pidahi. Taṇ rañño tattha gatakāle aparāparaṇ vicarantī viya hutvā vīṇāchiddato mālāgulakaṇ apanesi. Sappo nikkhamitvā passasanto phaṇaṇ katvā sayanapiṭṭhe nipajji. Sā "Hanta! Dhī! Sappo!" 'ti mahāsaddam akāsi. Rājā sappaṇ disvā kujjhi. Sāmāvatī rañño kuddhabhāvaṇ ñatvā pañcannaṇ itthisatānaṇ saññam adāsi, "Ajja odissakamettāpharaṇena[3] rājānaṇ pharathā" 'ti. Sayam 'pi tathā akāsi. Rājā sahassatthāmadhanuṇ ādāya jiyaṇ poṭhetvā Sāmāvatiṇ dhure katvā sabbā tā itthiyo paṭipātiyā ṭhapāpetvā[4] visapītaṇ khurappaṇ sannayhitvā dhanuṇ pūretvā aṭṭhāsi. Khurappaṇ n' eva

[1] SH ajja.
[2] SM, SH *v.l.* Uddhacchiddika-.
[3] B odhi-.
[4] B, SH *v.l.*, SM vasāpetvā.

khipituṃ, na oropituṃ sakkoti; gattehi sedā muñcanti, sarīraṃ vedhati, mukhato khelo patati, gaṇhitabbagahaṇaṃ na passati!

Atha naṃ Sāmāvatī, "Kiṃ Mahārāja kilamasī"? 'ti āha.

"Āma devi[1] kilamāmi, avassayo me hohī" 'ti.

"Sādhu Mahārāja khurappaṃ paṭhavīmukhaṃ karohī" 'ti.

Rājā tathā akāsi. Raññho hatthato khurappaṃ muccatū[2] 'ti adhiṭṭhāsi. Tasmiṃ khaṇe khurappaṃ mucci.[2] Rājā taṃ khaṇañ ñeva udake nimujjitvā allavattho allakeso Sāmāvatiyā pādesu nipatitvā "Khama devi mayhaṃ (*cf. AA.* I, 443),

"Sammuyhāmi pamuyhāmi Sabbā muyhanti me disā,
Sāmāvatī! maṃ tāyassu, tvaṃ 'va me saraṇaṃ bhavā"
(*DhA.* i, 217)

'ti āha. Sāmāvatī

"Mā maṃ tvaṃ saraṇaṃ gaccha, yam ahaṃ saraṇaṃ gatā
Saraṇaṃ gaccha taṃ Buddhaṃ, tvañ ca me saraṇaṃ bhavā"
(*Ibid.*)

'ti āha. Rājā, "Tena hi taṃ ca saraṇaṃ gacchāmi, satthārañ ca, varaṃ ca te dammī" 'ti āha. Sā "Varo gahito hotu Mahārājā" 'ti āha. Rājā Satthāraṃ upasaṅkamitvā saraṇaṃ gantvā nimantetvā Buddhapamukhassa saṅghassa sattāhaṃ mahādānaṃ datvā, Sāmāvatiṃ "Varaṃ gaṇhāhī" 'ti āha. "Sādhu Mahāraja! imaṃ varaṃ dehi, Satthā pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ idhā-gacchatu, dhammaṃ sossāmī" 'ti āha. Rājā Satthāraṃ vanditvā "Bhante pañcahi bhikkhusatehi saddhiṃ nibaddhaṃ idhā-gacchatha, Sāmāvatī-missikā Dhammaṃ sossāmā 'ti vadantī" 'ti āha.

Satthā "Mahārāja! buddhānaṃ nāma ekaṭṭhānaṃ nibaddhaṃ gantuṃ na vaṭṭati, mahājano 'pi paccāsiṃsatī" 'ti āha.

"Tena hi bhante bhikkhū āṇāpethā" 'ti.

Satthā Ānandattheraṃ āṇāpesi. Thero pañca bhikkhusatāni ādāya nibaddhaṃ rājakulaṃ gacchati. Tā 'pi devīpamukhā itthiyo theraṃ bhojetvā dhammaṃ suṇiṃsu. Sāmāvatiṃ ca Satthā mettāvihārīnaṃ upāsikānaṃ aggaṭṭhāne ṭhapesī 'ti. Evaṃ raññho khurappaṃ muñcituṃ avisahanabhāvo *Sāmāvatiyā upāsikāya samādhivipphārā iddhī* 'ti.

[1] SH *v.l.* Bhadde devi; SM Āma bhadde devi. [2] SM muñc-.

Ettha ca aveccappasādena vā, okappanapasādena vā, ratanattayasaraṇagamanena vā ratanattayaṇ upāsatī 'ti upāsikā 'ti vuccatī 'ti.

12. Ariyiddhiniddese: *Ariyā iddhī* 'ti cetovasippattānaṇ khīṇāsava-ariyānaṇ yeva sambhavato ariyā iddhī 'ti vuccati. *Idha bhikkhū* 'ti imasmiṇ sāsane khīṇāsavo bhikkhu. *Aniṭṭhe*[1] *vatthusmin* 'ti ārammaṇapakatiyā amanāpe vatthusmiṇ, satte vā, saṅkhāre vā. *Mettāya vā pharatī* 'ti satto ce hoti mettābhāvanāya pharati, *dhātuto vā upasaṇharatī* 'ti saṅkhāro ce hoti dhātumattan 'ti dhātumanasikāraṇ upasaṇharati. Satte 'pi dhātūpasaṇhāro vaṭṭati. *Asubhāya vā pharatī* 'ti satto ce asubhabhāvanāya pharati. *Aniccato vā upasaṇharatī* 'ti saṅkhāro ce hoti[2] Aniccan 'ti manasikāraṇ upasaṇharati. *Tadubhayan* 'ti taṇ ubhayaṇ.

[213] *Upekkhako* 'ti chalaṅgupekkhāya upekkhako. *Sato* 'ti sativepullappatto.[3] *Sampajāno* 'ti paññāya sampajānakārittā. *Cakkhunā rūpaṇ disvā* 'ti kāraṇavasena Cakkhū 'ti laddhavohārena rūpadassanasamatthena cakkhuviññāṇena. Poraṇā pan' āhu: " Cakkhu rūpaṇ na passati acittakattā, cittaṇ na passati acakkhukattā, dvārārammaṇa-saṅghaṭṭane pana pasādavatthukena cittena passati, īdisī pan' esā, " Dhanunā vijjhatī " 'ti ādīsu viya sasambhārakathā[4] nāma hoti, tasmā cakkhuviññāṇena rūpaṇ disvā 'ti ayam ettha attho " 'ti. Athavā cakkhunā kāraṇabhūtena rūpaṇ disvā 'ti attho. *N' eva sumano hotī* 'ti gehasitasomanassa-paṭikkhepo, na kiriyabhūtāya somanassavedanāya. *Na dummano* 'ti sabbadomanassapaṭikkhepo. *Upekkhako viharatī* 'ti iṭṭhāniṭṭhārammaṇāpāte[5] parisuddhapakatibhāvāvijahanākāra-bhūtāya chasu dvāresu pavattanato Chalaṅgupekkhā 'ti laddhanāmāya tatramajjhattupekkhāya upekkhako viharati. *Sotena saddaṇ sutvā* 'ti ādīsu 'pi es' eva nayo.

13. Kammavipākajiddhiniddese: *Sabbesaṇ pakkhīnan* 'ti sabbesaṇ pakkhijātānaṇ jhānābhiññā vinā yeva ākāsena gamanaṇ, tathā *sabbesaṇ devānaṇ* ākāsagamanaṇ dassanādīni ca. *Ekaccānaṇ manussānan* 'ti paṭhamakappikānaṇ manussānaṇ. *Ekaccānaṇ vinipātikānan* 'ti Piyaṅkaramātā, Punabbasumātā, Phussamittā, Dhammaguttā 'ti evam ādīnaṇ sukhasamussayato vinipatitattā vinipātikānaṇ aññesañ ca petānaṇ, nāgasupaṇṇānañ ca ākāsagamanādikaṇ *kammavipākajā iddhi.*

14. *Puññavato iddhi*-niddese: *Rājā* 'ti dhammena paresaṇ rañjanato Rājā. Ratanacakkaṇ vattetī 'ti *cakkavattī. Vehāsaṇ gacchatī* 'ti

[1] *Text* -ṭṭhasmiṇ. [2] SH *omits.* [3] SH -ppattattā; SM -ppattatāya.
[4] SM asambhā-. [5] SM -pāthe.

accantasaṇyogatthe upayogavacanaṇ. *Caturaṅginiyā* 'ti hatthi-assa-ratha-pattisaṅkhāta-catu-aṅgavatiyā. Senā 'ti tesaṇ samūhamattam eva. *Antamaso* 'ti heṭṭhimantato. *Assabandhā* nāma assānaṇ rakkhakā. *Gopurisā*[1] nāma gunnaṇ rakkhakā. *Upādāyā* 'ti avissajjetvā. Evaṇ tesaṇ vehāsagamanañ ca puññavato iddhī 'ti attho.

Jotikassa gahapatissa puññavato iddhī 'ti: Jotiko nāma pubbe paccekabuddhesu katādhikāro Rājagahanagare seṭṭhī. Tassa kira jātadivase sakalanagare sabbāvudhāni jaliṇsu. Sabbesaṇ kāyārūḷhāni ābharaṇāni 'pi pajjalitāni viya obhāsaṇ muñciṇsu. Nagaraṇ eka-pajjotaṇ ahosi. Ath' assa nāmagahaṇadivase sakalanagarassa ekajotibhūtattā Jotiko 'ti nāmaṇ kariṇsu. Ath' assa vayappattakāle gehakaraṇatthāya bhūmitale sodhiyamāne Sakko devarājā āgantvā solasakarīsamattaṭṭhāne paṭhaviṇ bhinditvā sattaratanamayaṇ sattabhūmakaṇ pāsādaṇ uṭṭhāpesi. Pāsādaṇ parikkhipitvā sattaratanamaye sattadvārakoṭṭhakayutte satta pākāre uṭṭhāpesi. Pākāraparivante catusaṭṭhi kapparukkhe uṭṭhāpesi. Pāsādassa catūssu kaṇṇesu yojanika-tigāvutika-dvigāvutika-ekagāvutikā catasso nidhikumbhiyo uṭṭhāpesi. Pāsādassa catūsu kaṇṇesu taruṇatālakkhandhappamāṇā catasso suvaṇṇamayā Ucchuyaṭṭhiyo nibbattiṇsu. Tāsaṇ maṇimayāni pattāni, suvaṇṇamayāni pabbāni ahesuṇ. Sattasu dvārakoṭṭhakesu ekekasmiṇ eka-dvi-ti-catu-pañca-cha-satta-yakkhasahassaparivārā sattayakkhā ārakkhaṇ gaṇhiṇsu. Bimbisāramahārājā pāsādādīnaṇ uṭṭhānaṇ sutvā seṭṭhicchattaṇ pahiṇi. So Jotikaseṭṭhī 'ti sakala-Jambudīpe pākaṭo hutvā Uttarakuruto devatāhi ānetvā sirigabbhe nisīdāpitāya ekañ ca taṇḍulanāliṇ, tayo ca jotipāsāṇe gahetvā āgatāya bhariyāya saddhiṇ tasmiṇ pāsāde mahāsampattiṇ anubhavanto vasi.

Tesaṇ yāvajīvaṇ tāya ekataṇḍulanāliyā bhattaṇ pahosi. Sace kira te sakaṭasatam 'pi taṇḍulānaṇ pūretukāmā honti, sā taṇḍulanāli yeva hutvā tiṭṭhati. Bhattapacanakāle taṇḍule ukkhaliyaṇ pakkhipitvā tesaṇ pāsāṇānaṇ upari ṭhapenti, tavad eva pajjalitvā bhatte pakkamatte nibbāyanti. Ten' eva saññāṇena bhattassa pakkabhāvaṇ jānanti. Sūpeyyādipacanakāle 'pi es' eva nayo. Evaṇ tesaṇ jotipāsāṇehi āhāro paccati. Maṇi-ālokena vasanti. Aggissa vā dīpassa vā obhāsaṁ eva na jāniṇsu. Jotikassa kira evarūpā[2] sampattī 'ti sakala-Jambudīpe pākaṭā[3] ahosi. Mahājano yānādīhi dassanatthāya āgacchati. Jotikaseṭṭhī āgatāgatānaṇ Uttarakurutaṇḍulānaṇ bhattaṇ dāpeti. "Kapparukkhehi vatthābharaṇāni gaṇhantū" 'ti āṇāpeti.

[1] *Text* Gopake. [2] SH, SM -po. [3] SH, SM -ṭo.

"Gāvutikanidhikumbhiyā mukhaṃ vivarāpetvā yāpanamattaṃ gaṇhantū" 'ti āṇāpeti. Sakala-Jambudīpavāsikesu dhanaṃ gahetvā gacchantesu nidhikumbhiyā aṅgulamattam 'pi ūnaṃ nā-hosī 'ti ayam assa puññavato iddhi.

Jaṭilassa gahapatissa puññavato iddhī 'ti: Jaṭilo nāma Kassapassa bhagavato dhātucetiye katādhikāro Takkasilāyaṃ seṭṭhī. Tassa kira mātā Bārāṇasiyaṃ seṭṭhidhītā abhirūpā ahosi. Taṃ paṇṇarasa-solasavassuddesikakāle ārakkhaṇatthāya sattabhūmikassa pāsādassa uparitale vāsayiṃsu. Taṃ ekadivasaṃ vātapānaṃ vivaritvā bahi olokiyamānaṃ ākāsena gacchanto vijjādharo disvā uppannasineho vātapānena pavisitvā tāya saddhiṃ santhavam akāsi. Sā tena gabbhaṃ gaṇhi. Atha naṃ dāsī disvā "Amma! kiṃ idan"? 'ti vatvā, "Hotu, kassaci mā ācikkhī" 'ti vuttā bhayena tuṇhī ahosi. Sā 'pi dasame māse puttaṃ vijāyitvā navabhājanaṃ āharāpetvā tattha taṃ dārakaṃ nipajjāpetvā taṃ bhājanaṃ pidahitvā upari pupphadāmāni ṭhapetvā, "Imaṃ sīsena ukkhipitvā gantvā Gaṅgāya vissajjehi, kiṃ idan? 'ti ca puṭṭhā, Ayyāya me balikamman 'ti vadeyyāsī" 'ti āṇāpesi. Sā tathā akāsi.

Heṭṭhā Gaṅgāya piṭṭhe itthiyo nahāyamānā taṃ bhājanaṃ udakena āhariyamānaṃ disvā ekā "Mayh' etaṃ bhājanan" 'ti āha. Ekā "Yaṃ etassa anto taṃ mayhan" 'ti vatvā bhājane sampatte taṃ ādāya thale ṭhapetvā vivaritvā dārakaṃ disvā ekā "Mama bhājanan" 'ti vuttattā "Dārako mam' eva[1] hotī" 'ti āha. Ekā "Yaṃ bhājanassa anto taṃ mamā" 'ti vuttattā "Mama dārako" 'ti āha. (*DhA.* iv, 214).

Tā vivadamānā vinicchayaṃ gantvā amaccesu vinicchituṃ asakkontesu rañño santikaṃ agamaṃsu. Rājā tāsaṃ vacanaṃ sutvā "Tvaṃ dārakaṃ gaṇha, tvaṃ bhājanan" 'ti āha. Yāya pana dārako laddho, sā Mahākaccāyanattherassa Upaṭṭhāyikā hoti. Sā taṃ dārakaṃ therassa santike pabbājessāmā 'ti posesi. Tassa jātadivase gabbhamalassa dhovitvā anapanītattā kesā jaṭitā hutvā aṭṭhaṃsu. Ten' assa Jaṭilo 't' eva nāmaṃ akaṃsu. Tassa padasā vicaraṇakāle Thero taṃ gehaṃ piṇḍāya pāvisi. Upāsikā theraṃ nisīdāpetvā āhāram adāsi. Thero dārakaṃ disvā "Upāsike, dārako te laddho?" 'ti pucchi.

"Āma bhante, imā-haṃ tumhākaṃ santike pabbājessan 'ti posesin" 'ti āha.

Thero "Sādhū" 'ti taṃ ādāya gacchanto "Atthi nu kho imassa gihīsampattim anubhavituṃ pubbakamman?" 'ti olokento, "Mahā-

[1] SH *v.l.* mama gehassa.

puñño satto mahāsampattiṃ anubhavissati, daharo eva ca tāva, ñāṇam 'pi tāva tassa paripākaṃ na gacchatī" 'ti cintetvā taṃ ādāya Takkasilāyaṃ ekassa upaṭṭhākassa gehaṃ agamāsi. So theraṃ vanditvā ṭhito dārakaṃ disvā, "Dārako bhante laddho ?" 'ti pucchi.

"Āma upāsaka, pabbajissati, daharo tāva tava santike hotū" 'ti.

So "Sādhu bhante" 'ti taṃ puttaṭṭhāne ṭhapetvā paṭijaggi. Tassa pana gehe dvādasa vassāni bhaṇḍakaṃ ussannaṃ hoti. So gāmantaraṃ gacchanto sabbam 'pi taṃ bhaṇḍakaṃ āpaṇaṃ āharitvā tassa tassa bhaṇḍakassa mūlaṃ ācikkhitvā, "Idañ c' idañ ca ettakaṃ nāma dhaṇaṃ gahetvā dadeyyāsī" 'ti vatvā pakkāmi. Taṃ divasaṃ nagarapariggāhikā devatā antamaso jīraka-marīcamattakenā-pi atthike ṭass' eva āpaṇābhimukhe kariṃsu. So dvādasa vassāni ussannabhaṇḍakaṃ ekadivasen' eva vikkiṇi. Kuṭumbiko āgantvā āpaṇe kiñci adisvā "Sabbaṃ te tāta bhaṇḍakaṃ nāsitan !" 'ti āha.

"Na nāsitaṃ tāta. Sabbaṃ tumhehi vuttanayena vikkiṇitaṃ. Idaṃ asukassa mūlaṃ, idaṃ asukassa mūlan" 'ti sabbamūlaṃ tass' eva appesi. Kuṭumbiko pasīditvā "Anaggho puriso yattha katthaci jīvituṃ samattho" 'ti attano vayappataṃ dhītaraṃ tassa datvā, "Geham assa karothā" 'ti purise āṇāpetvā niṭṭhite gehe, "Gacchatha, tumhe attano gehe vasathā" 'ti āha. Ath' assa gehaṃ pavisanakāle ekena pādena ummāraṃ akkantamatte[1] gehassa pacchimabhāge bhūmiṭṭhāne asītihattho suvaṇṇapabbato uṭṭhahi. Rājā kira Jaṭilassa gehe bhumiṃ bhinditvā suvaṇṇapabbato uṭṭhito 'ti sutvā tassa seṭṭhicchattaṃ pesesi. So Jaṭilaseṭṭhī nāma ahosī 'ti. (*DhA.* iv, 215-6.) Ayam assa puññavato iddhi.

Meṇḍakassa gahapatissa[2] *puññavato iddhī* 'ti: Meṇḍako nāma Vipassimhi bhagavati katādhikāro Magadharaṭṭhe Bhaddiyanagare seṭṭhī. Tassa kira pacchimagehe aṭṭhakarīsamattaṭṭhāne hatthiassa-usabhappamāṇā suvaṇṇameṇḍakā paṭhaviṃ bhinditvā piṭṭhiyā piṭṭhiṃ paharamānā uṭṭhahiṃsu. Tesaṃ mukhesu pañcavaṇṇānaṃ suttānaṃ geṇḍukā pakkhittā honti. Sappi-tela-madhu-phāṇitādīhi vā vatthacchādana-hiraññasuvaṇṇādīhi vā atthe sati tesaṃ mukhato geṇḍukaṃ apanenti. Ekassa 'pi meṇḍakassa mukhato sakalajambudīpavāsīnaṃ pahonaka-sappitelamadhuphāṇitādīni ca vatthacchādana-hiraññasuvaṇṇaṃ ca nikkhamati. Tato paṭṭhāy' esa Meṇḍakaseṭṭhī 'ti paññāyī 'ti. (*DhA.* iii, 364.) Ayam assa puññavato iddhi 'ti.

[1] B ummāre pattamatte; SH *v.l.* -re akkante. [2] SH, SM seṭṭhissa.

Ghositassa gahapatissa puññavato iddhī 'ti: Ghosito nāma paccekasambuddho katādhikāro Sakkaraṭṭhe[1] Kosambiyaṇ seṭṭhī. So kira devalokato cavitvā Kosambiyaṇ nagarasobhiniyā kucchismiṇ nibbatti. Sā taṇ vijātadivase suppe sayāpetvā saṅkārakūṭe chaddāpesi. Dārakaṇ kākasunakhā parivāretvā nisīdiṇsu. Eko puriso taṇ disvā 'va puttasaññaṇ paṭilabhitvā "Putto me laddho" 'ti gehaṇ nesi. Tadā Kosambikaseṭṭhī purohitaṇ disvā "Kiṇ ācariya! ajja te tithikaraṇanakkhattādayo olokitā?" 'ti pucchitvā, "Āma mahāseṭṭhī" 'ti vutte, "Janapadassa kiṇ bhavissatī?" pucchi.

"Imasmiṇ nagare ajja jātadārako jeṭṭhaseṭṭhī bhavissatī" 'ti āha.

Taḍā seṭṭhino bhariyā garugabbhā hoti. Tasmā so sīghaṇ gehaṇ pesesi, "Gaccha, jānāhi taṇ, vijātā vā, na vā" 'ti. "Na vijātā" 'ti sutvā gehaṇ gantvā, Kāliṇ nāma dāsiṇ pakkositvā sahassaṇ datvā, "Gaccha, imasmiṇ nagare upadhāretvā ajja jātadārakaṇ gaṇhitvā ehī" 'ti āha. Sā upadhārentī taṇ gehaṇ gantvā taṇ dārakaṇ taṇ divasaṇ jātaṇ ñatvā sahassaṇ datvā ānetvā seṭṭhino dassesi. Setthī "Sace me dhītā jāyissati, tāya naṇ saddhiṇ nivāsetvā seṭṭhiṭṭhānassa sāmikaṇ karissāmi; sace putto jāyissati, ghātessāmi nan" 'ti cintetvā taṇ gehe vaḍḍhāpesi.

Ath' assa bhariyā katipāhaccayena puttaṇ vijāyi. Seṭṭhī "Imasmiṇ asati mama putto seṭṭhiṭṭhānaṇ labhissati, idān' eva naṇ māretuṇ vaṭṭatī" 'ti Kāliṇ āmantetvā, "Gaccha je vajato gunnaṇ nikkhamanavelāya vajadvāramajjhe imaṇ tiriyaṇ nipajjāpehi, gāviyo naṇ madditvā māressanti; Madditāmadditabhāvaṇ pan' assa ñatvā ehī" 'ti āha. Sā gantvā gopālakena vajadvāre vivaṭṭamatte yeva taṇ tathā nipajjāpesi. Gogaṇajeṭṭhako usabho aññasmiṇ kāle sabbapacchā nikkhamanto 'pi taṇ divasaṇ sabbapaṭhamaṇ nikkhamitvā dārakaṇ catunnaṇ pādānaṇ antare katvā aṭṭhāsi! Anekasatā gāviyo[2] usabhassa dve passāni ghaṇsantiyo nikkhamiṇsu. Gopālako 'pi "Ayaṇ usabho pubbe sabbapacchā nikkhamati, ajja pana paṭhamaṇ nikkhamitvā dvāramajjhe niccalo 'va ṭhito, kin nu kho etan?" 'ti cintetvā gantvā[3] tassa heṭṭhā nipannaṇ dārakaṇ disvā puttasinehaṇ paṭilabhitvā, "Putto me laddho" 'ti gehaṇ nesi. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā tam atthaṇ ārocetvā, "Gaccha naṇ puna imaṇ sahassaṇ datvā ānehī" 'ti vuttā puna ānetvā adāsi.

Atha naṇ seṭṭhī āha: "Amma Kāli! Imasmiṇ nagare pañca sakaṭasatāni paccūsakāle uṭṭhāya vaṇijjāya gacchanti. Tvaṇ imaṇ

[1] B Vaṇsakaraṭṭhe. [2] SH gāvo. [3] B upadhārento.

netvā cakkamagge nipajjāpehi. Goṇā vā naṃ maddissanti, cakkaṃ vā bhindissati. Pavattiñ c' assa ñatvā āgaccheyyāsī" 'ti. Sā gantvā cakkamagge nipajjāpesi. Sākaṭikajeṭṭhako purato ahosi. Ath' assa goṇā taṃ ṭhānaṃ patvā dhuraṃ chaḍḍesuṃ. Punappunaṃ[1] āropetvā pājiyamānā 'pi purato na gacchiṃsu. Evaṃ tassa tehi saddhiṃ vāyamantass' eva aruṇaṃ vuṭṭhahi. So "Kin nāma goṇā kariṃsu?" 'ti maggaṃ olokento dārakaṃ disvā, "Bhāriyaṃ vata kamman!" 'ti cintetvā, "Putto me laddho!" 'ti tuṭṭhamānaso taṃ gehaṃ nesi. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā, "Gaccha, naṃ puna sahassaṃ datvā ānehī" 'ti vuttā tathā akāsi.

∴ Atha naṃ seṭṭhī āha: "Idāni naṃ āmakasusānaṃ netvā gacchantare nipajjāpehi. Tattha sunakhādīhi khādito, amanussena vā pahaṭo marissati. Matāmatabhāvañ c' assa jānitvā āgaccheyyāsī 'ti. Sā taṃ netvā tattha nipajjāpetvā ekamante aṭṭhāsi. Taṃ sunakhādayo vā, amanusso vā upasaṅkamituṃ nā-sakkhiṃsu. Ath' eko ajapālo ajā gocaraṃ nento susānapassena gacchati. Ekā ajā paṇṇāni khādamānā gacchantaraṃ pavisitvā dārakaṃ disvā jaṇṇukehi ṭhatvā dārakassa thanaṃ adāsi! Ajapālakena "He he[2]!" 'ti sadde kate 'pi na nikkhami. So "Yaṭṭhiyā naṃ paharitvā nīharissāmī" 'ti gacchantaraṃ paviṭṭho jaṇṇukehi ṭhatvā dārakaṃ khīraṃ pāyantiṃ disvā dārake puttasinehaṃ paṭilabhitvā, "Putto me laddho!" 'ti ādāya pakkāmi. Kālī gantvā seṭṭhina pucchitā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā, "Gaccha, naṃ puna sahassaṃ datvā ānehī" 'ti vuttā tathā akāsi.

Atha naṃ seṭṭhī āha: "Amma, imaṃ ādāya corappapātapabbataṃ abhirūhitvā papāte khipa. Pabbatakucchiyaṃ paṭihaññamāno khaṇḍākhaṇḍiko hutvā bhūmiyaṃ patissati. Matāmatabhāvañ c' assa ñatvā āgaccheyyāsī 'ti. Sā taṃ tathā netvā pabbatamatthake ṭhatvā khipi. Taṃ kho pana pabbatakucchiṃ nissāya mahāveḷugumbo pabbatānusāren' eva vaḍḍhi. Tassa matthakaṃ ghanajāto jiñjukagumbo[3] avatthari. Dārako patanto kojave viya tasmiṃ pati. Taṃ divasañ ca nalakārajeṭṭhakassa veṇubali patto hoti. So puttena saddhiṃ gantvā taṃ veḷugumbaṃ chindituṃ ārabhi. Tasmiṃ calite dārako saddam akāsi. So dārakasaddo viyā 'ti ekena passena abhirūhitvā taṃ disvā "Putto me laddho!" 'ti tuṭṭhacitto ādāya gato. Kālī gantvā seṭṭhinā pucchitā taṃ pavattiṃ ācikkhitvā, "Gaccha ānehī" 'ti vuttā tathā akāsi.

Seṭṭhino idañ c' idañ ca karontass' eva dārako vaḍḍhito. Mahāghosavacanattā c' assa Ghosito 't' eva nāmaṃ ahosi. So seṭṭhino

[1] B patodaṃ. [2] B "Bo!" [3] SM jajjaka-.

akkhimhi kaṇṭako viya khāyi. Ujukaṇ oloketum 'pi na visahi. Ath' assa maraṇūpāyaṇ cintento attano kumbhakārassa santikaṇ gantvā tassa, "Kadā āvāpaṇ[1] alimpessasī ?" 'ti pucchitvā, "Sve" 'ti vutte, "Tena hi idaṇ sahassaṇ gaṇhitvā mam' ekaṇ kammaṇ karohī" 'ti āha.

"Kiṇ sāmī ?" 'ti.

"Eko me avajātaputto atthi, taṇ tava santikaṇ pesissāmi. Atha naṇ gabbhaṇ pavesetvā tiṇhāya vāsiyā khaṇḍākhaṇḍikaṇ chinditvā cāṭiyaṇ pakkhipitvā āvāpe[2] paveseyyāsī 'ti, Idaṇ te sahassaṇ saccakārasadisaṇ. Uttariṇ pana te kattabbayuttakaṇ pacchā karissāmī" 'ti.

Kumbhakāro "sādhū" 'ti sampaṭicchi. Seṭṭhī punadivase Ghositaṇ pakkositvā, "Hiyyo mayā kumbhakāro ekaṇ kammaṇ āṇatto. Ehi tvaṇ tāta, tassa santikaṇ gantvā evaṇ vadehi: Hīyyo kira me pitarā āṇattaṇ kammaṇ nipphādehī" 'ti pahiṇi. So "Sādhū" 'ti agamāsi. Taṇ tattha gacchantaṇ itaro seṭṭhino putto dārakehi saddhiṇ guḷakīḷaṇ kīḷanto disvā pakkositvā, "Kuhiṇ gacchasī ?" 'ti pucchitvā, "Pitu sāsanaṇ gahetvā kumbhakārassa santikan" 'ti vutte, "Ahaṇ tattha gamissāmi, ime maṇ dārakā bahulakkhaṇ jiniṇsu, taṇ me paṭijinitvā dehī" 'ti āha.

"Athaṇ pitu bhāyāmī" 'ti.

"Mā bhāyi bhātika, ahaṇ taṇ sāsanaṇ harissāmī" 'ti, "Bahūhi jito yāvā-haṇ āgacchāmi, tāva me lakkhaṇ paṭijānāhī"[3] 'ti.

Ghosito kira guḷakakīḷāya cheko, tena naṇ evaṇ nibandhi. So 'pi taṇ "Tena hi gantvā kumbhakāraṇ vadehi, pitarā kira me hīyyo ekaṇ kammaṇ āṇattaṇ, taṇ nipphādehī" 'ti uyyojesi. So tassa santikaṇ gantvā tathā avaca. Atha naṇ kumbhakāro seṭṭhinā vuttaniyāmena māretvā āvāpe[2] khipi. Ghosito 'pi divasabhāgaṇ kīḷitvā sāyaṇhasamaye 'va gehaṇ gantvā, "Kiṇ tāta na gato 'sī ?" 'ti vutte attano agatakāraṇañ ca, kaniṭṭhassa gatakāraṇañ ca ārocesi. Seṭṭhī "han-dhī !" 'ti mahāviravaṇ viravitvā sakalasarīre pakkaṭṭhitalohito viya hutvā, "Ambho kumbhakāra, mā nāsayi ! mā nāsayī ! 'ti bāhā paggayha kandanto tassa santikaṇ agamāsi. Kumbhakāro taṇ tathā āgacchantaṇ disvā, "Mā sāmi saddaṇ kari, kammaṇ nipphannan' 'ti āha. So pabbatena viya mahantena sokena avatthaṭo hutvā anappakaṇ domanassaṇ paṭisaṇvedesi.

[1] SM āvāṭaṇ. [2] SM āvāṭe. [3] SM parijināhī.

Evaṇ sante 'pi pana seṭṭhī taṇ ujukaṇ oloketuṇ na sakkoti. "Kin 'ti taṇ māreyyan ?" 'ti cintento "Mama gāmasate āyuttakassa santikaṇ pesetvā mārāpessāmī" 'ti upāyaṇ disvā, "Ayaṇ me avajātaputto, imaṇ māretvā vaccakūpe khipatu, evañ ca kate ahaṇ mātulassa kattabbayuttakaṇ jānissāmī" 'ti tassa paṇṇaṇ likhitvā, "Tāta Ghosita, amhākaṇ gāmasate āyuttako atthi, imaṇ paṇṇaṇ āharitvā tassa dehī" 'ti vatvā paṇṇaṇ tassa dasante[1] bandhi. So pana akkharasamayaṇ na jānāti. Daharakālato paṭṭhāya hi taṇ mārento 'va seṭṭhī māretuṇ nā-sakkhi. Kiṇ akkharasamayaṇ sikkhāpessati ! So attano maraṇapaṇṇam eva dasante[1] bandhitvā nikkhamanto āha, "Pātheyyaṇ me tāta n' atthī" 'ti.

"Pātheyyena kammaṇ n' atthi, antarāmagge asukagāme nāma mama sahāyako seṭṭhī atthi. Tassa ghare pātarāsaṇ katvā parato[2] gacchā" 'ti.

So "Sādhū" 'ti pitaraṇ vanditvā nikkhamanto taṇ gāmaṇ patvā seṭṭhigharaṇ pucchitvā gantvā seṭṭhijāyaṇ passi. "Kuto āgato 'sī ?" 'ti ca vutte, "Anto nagarato" 'ti āha.

"Kassa putto 'sī ?" 'ti.

"Tumhākaṇ sahāyakaseṭṭhino[3] ammā" 'ti.

"Tvaṇ 'si Ghosito nāmā ?" 'ti.

"Āma ammā" 'ti. Tassā saha dassanen' eva tasmiṇ puttasineho uppajji. Seṭṭhino pan' ekā dhītā atthi paṇṇarasa-solasavassuddesikā abhirūpā pāsādikā. Taṇ rakkhituṇ ekam eva pesanakārikaṇ dāsiṇ datvā sattabhūmakassa pāsādassa uparimatale sirigabbhe vasāpenti. Seṭṭhidhītā tasmiṇ khaṇe taṇ dāsiṇ antarāpaṇaṇ pesesi. Atha naṇ seṭṭhijāyā disvā, "Kuhiṇ gacchasī ?" 'ti pucchitvā, "Ayyadhītāya pesanenā" 'ti vutte, "Ito tāva ehi, tiṭṭhatu pesanaṇ, puttassa me pīṭhakaṇ attharitvā udakaṇ āharitvā pāde dhovitvā telaṇ makkhitvā sayanaṇ attharitvā dehi, pacchā pesanaṇ karissasī" 'ti āha. Sā tathā akāsi. Atha naṇ ciren' āgataṇ seṭṭhidhītā santajjesi. Atha naṇ sā āha, "Mā me kujjhi. Seṭṭhiputto Ghosito āgato. Tassa idañ c' idañ ca katvā tattha gantvā āgato[4] 'mhī" 'ti.

Seṭṭhidhītāya seṭṭhiputto Ghosito 'ti nāmaṇ sutvā 'va pubbasannivāsena[5] pemaṇ chavi-ādīni chinditvā aṭṭhimiñjaṇ āhacca ṭhitaṇ. Atha naṇ pucchi, "Kuhiṇ so ammā ?" 'ti.

[1] B, SH *v.l.*, SM dussante.
[2] SH, SM purato.
[3] B, SH, SM sahāyase ...
[4] *sic.*
[5] SM -vāsavasena.

"Sayane nipanno niddāyatī" 'ti.

"Atthi pan' assa hatthe kiñcī?" 'ti.

"Dussante[1] paṇṇaṇ atthī" 'ti. Sā kiṇ paṇṇaṇ nu kho etan? 'ti tasmiṇ niddāyante mātāpitunnaṇ aññavihitatāya apassantānaṇ otaritvā tassa santikaṇ gantvā taṇ paṇṇaṇ mocetvā ādāya attano gabbhaṇ pavisitvā dvāraṇ pidhāya vātapānaṇ vivaritvā akkharasamaye kusalatāya taṇ paṇṇaṇ mocetvā vācetvā, "Aho vata bālo attano maraṇapaṇṇaṇ dussante[1] bandhitvā carati, sace mayā na diṭṭhaṇ assa, n' atthi tassa jīvitan!" 'ti taṇ paṇṇaṇ phāletvā nāsetvā seṭṭhissa vacanena aparaṇ paṇṇaṇ likhi, "Ayaṇ mama putto Ghosito nāma, gāmasatato paṇṇākāraṇ āharāpetvā imassa janapadaseṭṭhino dhītārā saddhiṇ maṅgalaṇ katvā attano vasanagāmassa majjhe dvibhūmakaṇ gehaṇ kāretvā pākāraparikkhepena c' eva purisaguttiyā ca susaṇvihitārakkhaṇ kāretu. Mayhaṇ idañ c' idañ ca mayā katan 'ti sāsanaṇ pesetu. Evaṇ kate ahaṇ mātulassa kattabbayuttakaṇ jānissāmī" 'ti likhitvā ca pana saṇharitvā dussante[1] yev' assa bandhi. So divasabhāgaṇ niddāyitvā uṭṭhāya bhuñjitvā pakkāmi. Punadivase pāto 'va taṇ gāmaṇ gantva āyuttakaṇ gāmakiccaṇ karontam eva passi. So taṇ disvā "Kiṇ tātā?" 'ti pucchitvā, "Pitarā me tumhākaṇ paṇṇaṇ pesitan" 'ti vutte paṇṇaṇ gahetvā vācetvā tuṭṭhamānaso, "Passatha bho mama sāmino mayi sinehaṇ, jeṭṭhaputtassa maṅgalaṇ karotū 'ti mama santikaṇ pahiṇi! Sīghaṇ dāru-ādīni āharathā" 'ti gahapatike āṇāpetvā, gāmamajjhe vuttappakāraṇ gehaṇ kāretvā gāmasatato paṇṇākāraṇ āharāpetvā janapadaseṭṭhino dhītaraṇ ānetvā maṅgalaṇ katvā seṭṭhissa sāsanaṇ pahini, "Idañ c' idañ ca mayā katan" 'ti.

Taṇ sutvā seṭṭhino "Yaṇ kāremi taṇ na hoti, yaṇ na kāremi taṇ hotī" 'ti mahantaṇ domanassaṇ uppajji. Puttasokena saddhiṇ so soko ekato hutvā kucchidāhaṇ uppādetvā atisāraṇ janesi. Seṭṭhidhītā 'pi "Sace koci seṭṭhino santike āgacchati, mama akathetvā seṭṭhiputtassa paṭhamataraṇ mā kathayitthā" 'ti āṇāpesi. Seṭṭhī 'pi kho "Na dāni duṭṭhaputtaṇ mama sāpateyyassa sāmikaṇ karissāmī" 'ti cintetvā ekaṇ āyuttakaṇ āha, "Mātula, puttaṇ me daṭṭhukāmo 'mhi, ekaṇ pādamūlikaṇ pesetvā, ekaṇ paṇṇaṇ likhitvā pesetvā mama puttaṇ pakkosāpehī" 'ti. So "Sādhū" 'ti paṇṇaṇ datvā ekaṇ purisaṇ pesesi. Seṭṭhidhitā seṭṭhissa balavagilānakāle Ghositakumāraṇ ādāya agamāsi. Seṭṭhī kālam akāsi.

[1] SH Dasar.te.

Rājā pitari kālakate pitarā bhuttabhogaṇ[1] datvā sabbasatena seṭṭhiṭṭhānaṇ adāsi. Ghositaseṭṭhī nāma hutvā mahāsampattiyaṇ ṭhito, seṭṭhidhītāya Kāliyā ca vacanena ādito paṭṭhāya sattasu ṭhānesu attano maraṇamuttabhāvaṇ ñatvā devasikaṇ sahassaṇ vissajjetvā dānaṇ paṭṭhapesī 'ti. Evam assa sattasu ṭhānesu arogabhāvo puññavato iddhi. Tattha Gahan 'ti gehaṇ vuccati. Gehe pati Gahapati. Mahāsālakule adhipatiss' etaṇ nāmaṇ. Kesuci potthakesu Ghoṣitānantaraṇ Meṇḍako likhito. (*Cf. DHA I*, 174-185.)

Pañcannaṇ mahāpuññānaṇ puññavato iddhī 'ti ettha puññiddhi pañcannaṇ mahāpuññānaṇ daṭṭhabbā 'ti attho. Pañca mahāpuññā nāma: Meṇḍakaseṭṭhī, tassa bhariyā Candapadumā, putto Dhanañjayaseṭṭhī, suṇisa Sumanādevī, dāso Puṇṇo nāmā 'ti. Ime pañca janā paccekabuddhe katādhikārā. Tesu Meṇḍakaseṭṭhī aḍḍhaterasāni koṭṭhasatāni sodhāpetvā sīsaṇ nahāto dvāre nisīditvā laddhaṇ oloketi. Ākāsato rattasālidhārā opatitvā sabbakoṭṭhesu pūreti. Tassa bhariyā taṇḍulaṇ ekanāḷimattaṇ gahetvā bhattaṇ pacāpetvā ekasmiṇ sūpavyañjanake sūpaṇ kāretvā sabbālaṅkārapatimaṇḍitā dvārakoṭṭhake paññattāsane nisīditvā " Sabbe[2] bhatten' atthikā āgacchantū " 'ti ghosāpetvā pakkosāpetvā suvaṇṇakaṭacchuṇ ādāya āgatāgatānaṇ upanītabhājanāni pūretvā deti. Sakaladivasam 'pi dentiyā kaṭacchunā sakiṇ gahitaṭṭhānamattam eva paññāyati. Tassa putto sīsaṇ nahāto sahassatthavikaṇ ādāya " Kahāpaṇehi atthikā āgacchantū " 'ti ghosāpetvā āgatāgatānaṇ bhājanāni pūretvā deti. Thavikāya kahāpaṇasahassam eva hoti. Tassa suṇisā sabbālaṅkārapatimaṇḍitā catudoṇikaṇ vīhipiṭakaṇ ādāya āsane nisinnā " Bījabhattena atthikā āgacchantu " 'ti ghosāpetvā āgatāgatānaṇ gahitabhājanāni pūretvā deti. Piṭakaṇ yathāpūritam eva hoti. Tassa dāso sabbālaṅkārapatimaṇḍito suvaṇṇayuge suvaṇṇayottehi goṇe yojetvā suvaṇṇapatodalaṭṭhiṇ ādāya goṇānaṇ gandhapañcaṅgulikāni datvā visāṇesu suvaṇṇakosake paṭimuñcitvā khettaṇ gantvā pājeti. Ito tisso, ito tisso, majjhe ekā 'ti satta sītāyo bhijjitvā gacchanti.

Jambudīpavāsino bhattabījahiraññasuvaṇṇādīsu yathāruci seṭṭhigehato yeva gaṇhiṇsu. Anukkamena pana Bhaddiyanagaraṇ anuppatte Bhagavati, Bhagavato dhammadesanāya pañca mahāpuññā ca Dhanañjayaseṭṭhissa dhītā Visākhā ca sotāpattiphalaṇ pāpuṇiṇsu. Ayaṇ nesaṇ pañcannaṇ mahāpuññānaṇ puññavato iddhī 'ti. Saṅkhepena pana paripākagate puññasambhāre ijjhanakaviseso Puññavato iddhi.

[1] SM utta-. [2] B, SM sabba.

15. Vijjāmayiddhiniddese: ijjhanākāraganthādivajjaṇ vā upacārasiddhaṇ paṇḍitasiddhaṇ aññaṇ vā vijjaṇ dhārentī 'ti *vijjādharā*. *Vijjaṇ parijappetvā* 'ti yathopacāraṇ vijjaṇ mukhena parivattetvā. Sesaṇ vuttattham evā 'ti.

16. Sammāpayogiddhiniddese: ijjhanākāramattaṇ pucchitvā aññassa visesassa abhāvato "Katamā?" 'ti apucchitvā pakāramattam eva pucchantena *Kathan*? 'ti pucchā katā. Tath' eva [214] *evan* 'ti nigamanaṇ kataṇ. Ettha ca paṭipatti-saṅkhātass' eva sammāpayogassa dīpanavasena purimapāḷisadisā 'va pāḷi āgatā. Athā-yaṇ pana sakaṭabyūhādikaraṇavasena kiñci saṇvidhānaṇ, yaṇ kiñci vejjakammaṇ, tiṇṇaṇ vedānaṇ uggahaṇaṇ, tiṇṇaṇ piṭakānaṇ uggahaṇaṇ, antamaso kasaṇavapanādīni upādāya yaṇ taṇ kammaṇ katvā nibbattaviseso *tattha tattha sammāpayogapaccayā ijjhanaṭṭhena iddhī* 'ti āgatā 'ti.

Iddhikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[ABHISAMAYAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[215] 1. Idāni Iddhikathānantaraṇ paramiddhibhūtaṇ abhisamayaṇ dassentena kathitāya Abhisamayakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha: *Abhisamayo 'ti* saccānaṇ abhimukhena samāgamo; paṭivedho 'ti attho. Atthābhisamayo 'ti keci. *Kena abhisametī?* 'ti kiṇ vuttaṇ hoti? "Evaṇ mahiddhiyo bhikkhave dhammābhisamayo" (*S.* II, 134) 'ti ādīsu suttapadesesu[1] so raso Abhisamayo 'ti vutto. Tasmiṇ abhisamaye vattamāne abhisametā puggalo tena dhammena saccāni abhisameti, abhimukho hutvā samāgacchati, paṭivijjhatī 'ti vuttaṇ hotī 'ti. Ayaṇ tāva codakassa pucchā. *Cittena abhisametī* 'ti cittaṇ vinā abhisamayābhāvato tathā vissajjanaṇ. *Hañcī* 'ti ādi pana codanā. Hañci yadī 'ti attho. Cittenā 'ti vuttattā *tena hi aññāṇī abhisametī* 'ti āha. *Na aññāṇī abhisametī* 'ti cittamattena abhisamayābhāvato paṭikkhepo. *Ñāṇena abhisametī* 'ti paṭiññā. Puna *hañcī* 'ti ādi ñāṇenā 'ti vuttattā aññāṇī acittako 'ti codanā. *Na acittako abhisametī* 'ti acittakassa abhisamayābhāvato paṭikkhepo. *Cittena cā* 'ti ādi paṭiññā. Puna *hañcī* 'ti ādi sabbañāṇasādhāraṇavasena codanā. Sesacodanāvissajjanesu 'pi es' eva nayo.

[1] B suttapadesu; SM padesu.

. Parato pana *kammassakatācittena ca ñāṇena cā* 'ti: " Kammassakā sattā " (*M.* iii. 203) 'ti evaṇ kammassakatāya pavattacittena ca ñāṇena ca. *Saccānulomikacittena ca ñāṇena cā* 'ti saccapaṭivedhassa[1] anukūlattā saccānulomika-saṅkhātena vipassanāsampayuttacittena ca vipassanāñāṇena ca.

2. *Kathan?* 'ti yathā abhisamayo hoti tathā kathetukamyatā pucchā. *Uppādādhipateyyan* 'ti yasmā cittassa uppāde asantacitta-cetasikānaṇ uppādo n' atthi, ārammaṇagahaṇaṇ hi cittaṇ, tena saha uppajjamānā cetasikā kathaṇ ārammaṇe agahite uppajjissantī ? 'ti. Abhidhamme 'pi cittuppāden' eva cetasikā vibhattā. Tasmā maggañāṇassa uppāde adhipatibhūtaṇ cittan 'ti attho. *Ñāṇassā* 'ti maggañāṇassa. *Hetu paccayo cā* 'ti janako ca upatthambhako ca. *Taṇsampayuttan* 'ti tena ñāṇena sampayuttaṇ. [216] *Nirodhagocaran* 'ti nibbāṇārammaṇaṇ. *Dassanādhipateyyan* 'ti sesānaṇ dassanakicce ca nibbāṇadassane ca adhipatibhūtaṇ. *Cittassā* 'ti maggasampayutta-cittassa. *Taṇsampayuttan* 'ti tena cittena sampayuttaṇ.

3. Yasmā jātam 'pi pariyāyaṇ na kevalaṇ citta-ñāṇehi yeva abhisamayo, atha kho sabbe 'pi maggasampayuttā cittacetasikā dhammā saccābhisamayakicca-sādhanavasena Abhisamayo nāma honti, tasmā tam 'pi pariyāyaṇ dassetukāmo, *Kin nu ettako yeva abhisamayo?* 'ti pucchitvā, *Na hī* 'ti taṇ vacanaṇ paṭikkhipitvā *lokuttaramaggakkhaṇe* 'ti ādim āha. *Dassanābhisamayo* 'ti dassanabhūto abhisamayo. Esa nayo sesesu 'pi. *Saccā* 'ti saccañāṇāni. Maggañāṇam eva nibbāṇānupassanaṭṭhena vipassanā. *Vimokkho*[2] 'ti maggavimokkho. *Vijjā* 'ti maggāñāṇam eva. *Vimuttī* 'ti samucchedavimutti. Nibbāṇaṇ abhisametī 'ti *abhisamayo*; sesā abhisamenti etehī 'ti abhisamayo.[3]

[217] 4. Puna maggaphalavasena abhisamayaṇ bhinditvā dassetuṇ *Kin nū* ? 'ti ādim āha. Phalakkhaṇe pan' ettha yasmā samucchedaṭṭhena khaye ñāṇaṇ na labbhati, tasmā paṭippassaddhaṭṭhena *anuppāde ñāṇan* 'ti vuttaṇ. Sesaṇ pana yathānurūpaṇ veditabban 'ti.

Idāni yasmā kilesappahāṇe sati abhisamayo hoti, abhisamaye ca sati kilesappahāṇaṇ hoti, tasmā codanāpubbaṅgamaṇ kilesappahāṇaṇ dassetukāmo *Yvā-yan* 'ti ādim āha. Tattha yvā-yan 'ti yo ayaṇ maggaṭṭho ariyapuggalo. Evamādikāni pan' ettha cattāri vacanāni codakassa pucchā.

[1] SH *v.l.*, SM saccābhisamayassa.

[2] *Text* Adhimokkhābhisamayo.

[3] *Thus in all sources.*

5 Puna: *atīte kilese pajahatī* 'ti idaṃ codanāya okāsadānatthaṃ vissajjanaṃ. *Khīṇan* 'ti bhaṅgavasena khīṇaṃ. *Niruddhan* 'ti santānavasena punappunaṃ anuppattiyā niruddhaṃ. *Vigatan* 'ti vattamānakhaṇato apagataṃ. *Vigametī* 'ti apagamayati. *Atthaṃ gatan* 'ti abhāvaṃ gataṃ. *Atthaṅgametī* 'ti abhāvaṃ gamayati. Tattha dosaṃ dassetvā *Na atīte kilese pajahatī* 'ti paṭikkhittaṃ. Anāgatacodanāya *ajātan* 'ti jātiṃ appattaṃ. *Anibbattan* 'ti sabhāvaṃ appattaṃ. *Anuppannan* 'ti uppādato pabhuti laddhaṃ,[1] na paṭipannaṃ. *Apātubhūtan* 'ti paccuppannabhāvena cittassa apātubhūtaṃ. Atītānāgate pajahato pahātabbānaṃ natthitāya aphalo vāyāmo āpajjatī 'ti tadubhayam 'pi paṭikkhittaṃ. *Ratto rāgaṃ pajahatī* 'ti vattamāneṇa rāgena ratto tam eva rāgaṃ pajahati. Vattamānakilesesu 'pi es' eva nayo. *Thāmagato* 'ti thirasabhāvaṃ gato. *Kaṇhasukkā* 'ti akusalā ca kusalā ca *dhammā*. [218] *Yuganandhā sayam*[2] *eva*[2] *pavattantī*[3] 'ti āpajjatī 'ti attho. *Saṅkilesikā* 'ti evaṃ saṅkilesānaṃ sampayuttabhāve sati saṅkilese yuttā. *Maggabhāvanā hotī 'ti* āpajjatī 'ti attho. Evaṃ paccuppanne pajahato vāyāmena saddhiṃ pahātabbānaṃ atthitāya saṅkilesikā ca maggabhāvanā hoti, vāyāmo ca aphalo hoti. Na hi paccuppannānaṃ kilesānaṃ cittavippayuttatā nāma atthi.

6. *Na hī* 'ti catudhā vuttassa vacanassa paṭikkhepo. *Atthī* 'ti paṭijānananaṃ. Yathā kathaṃ viyā ? 'ti atthibhāvassa udāharaṇadassanatthaṃ pucchā. Yathā atthi, taṃ kena pakārena viya atthi ? Kiṃ viya atthī ? 'ti attho. *Seyyathā 'pī* 'ti yathā nāma. *Taruṇarukkho* 'ti phaladāyakabhāvadīpanatthaṃ taruṇagahaṇaṃ. *Ajātaphalo* 'ti phaladāyakatte 'pi sati phalagahaṇato pure kālagahaṇaṃ. *Taṃ*[4] *enan*[4] 'ti taṃ rukkhaṃ. Enā 'ti nipātamattaṃ; Taṃ etan 'ti vā attho. *Mūlaṃ chindeyyā* 'ti mūlato chindeyya. *Ajātaphalā* 'ti ajātāni phalāni. *Evam evan* 'ti evaṃ evaṃ. *Uppādo, pavattaṃ, nimittaṃ, āyūhanā* 'ti catūhi 'pi paccuppannakhandhasantānam eva vuttaṃ. Yasmiṃ hi khandhasantāne yaṃ yaṃ maggañāṇaṃ uppajjati, tena tena maggañāṇena pahātabbānaṃ kilesānaṃ taṃ khandhasantānaṃ abījaṃ hoti. Tassa abījabhūtattā tappaccayā te te kilesā *anuppannā yeva na uppajjanti. Ādīnavaṃ disvā* 'ti aniccādito[5] ādīnavaṃ disvā. *Anuppādo* 'ti ādīhi catūhi nibbāṇam eva vuttaṃ. *Cittaṃ pakkhandatī* 'ti maggasampayuttaṃ cittaṃ pakkhandati.

Hetunirodhā dukkhanirodho 'ti kilesānaṃ bījabhūtassa santānassa anuppādanirodhā anāgatakhandhabhūtassa dukkhassa hetubhūtānaṃ

[1] SM uddhaṃ. [2] *Not in text.* B samasamā yeva; SM samam eva.
[3] *Text v.l.*, SH, SM vattantī. [4] SH, SM Tamenā. [5] SM aniccato.

kilesānaṃ anuppādanirodho hoti. Evaṃ dukkhassa hetubhūtakilesānaṃ anuppādanirodhā dukkhassa anuppādanirodho hoti. Evaṃ kilesappahāṇayuttisabbhāvato eva *atthi maggabhāvanā* 'ti ādim āha. Aṭṭhakathāyaṃ pana: "Etena kiṃ dīpitaṃ hoti? Bhūmiladdhānaṃ kilesānaṃ pahāṇaṃ dīpitaṃ hoti. Bhūmiladdhā pana kiṃ atītānāgatā udāhu paccuppannā 'ti? Bhūmiladdhuppannā yeva nāmā" 'ti vatvā kathitakilesappahāṇassa vitthārakathā Sutamayañāṇakathāya Maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṃ vuttanayen' eva veditabbā. Idha pana maggañāṇena pahātabbā kilesā yeva adhippetā 'ti.

Abhisamayakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIVEKAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[219] 1. Idāni pahāṇāvasānāya Abhisamayakathāya anantaraṃ pahāṇākāraṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Vivekakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Ye kecī* 'ti anavasesapariyādānaṃ. *Balakaraṇīyā* 'ti ujubāhubalena[1] kattabbattā. *Kammantā* 'ti dhāvana-laṅghana-kasaṇa-vapanādīni kammāni. *Kayīrantī*[2] 'ti balavantehi karīyantī. *Sīlaṃ nissāyā* 'ti catupārisuddhisīlaṃ nissayaṃ katvā. *Bhāvetī* 'ti bhinnasīlassa bhāvanābhāvato; idha pana lokiya-lokuttara-maggabhāvanā adhippetā 'ti.

2. *Vivekanissitan* 'ti tadaṅgaviveka-samucchedaviveka-nissaraṇavivekanissitaṃ. Viveko 'ti vivittatā. Ayaṃ hi ariyamaggabhāvanānuyutto yogī vipassanākhaṇe kiccato tadaṅgavivekanissitaṃ, ajjhāsayato nissaraṇavivekanissitaṃ, maggakkhaṇe kiccato samucchedavivekanissitaṃ, ārammaṇato nissaraṇavivekanissitaṃ bhāveti. Esa nayo *virāga*-nissitādīsu. Viveko yeva hi virajjanaṭṭhena virāgo, *nirodha*ṭṭhena nirodho, vossajjanaṭṭhena vossaggo. Athavā kilesehi vivittattā viveko, kilesehi virattattā virāgo, kilesānañ ca niruddhattā nirodho, kilesānañ ca pariccattattā vissaṭṭhattā vossaggo.

Vossaggo pana duvidho: Pariccāgavossaggo ca pakkhandanavossaggo ca. Tattha: Pariccāgavossaggo 'ti vipassanākkhaṇe tadaṅgavasena, maggakkhaṇe samucchedavasena kilesappahāṇaṃ. Pakkhandanavossaggo 'ti vipassanākhaṇe tanninnabhāvena, maggakkhaṇe ārammaṇakaraṇena nibbāṇapakkhandanaṃ. Tadubhayam 'pi ima-

[1] SH *v.l.* uru-; SM urubalena.

[2] SH Karīya-.

smiṇ lokiya-lokuttaramissake atthavaṇṇanānaye vaṭṭati. Tathā hi ayaṇ sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo yathāvuttena pakārena kilese ca pariccajati, nibbāṇañ ca pakkhandati.

Vossaggapariṇāmin 'ti iminā pana sakalena vacanena vossaggatthaṇ pariṇāmitaṇ pariṇatañ ca, paripakkañ cā 'ti vuttaṇ hoti. Ayam 'pi ariyamaggabhāvanānuyutto bhikkhu yathā sammādiṭṭhi-ādīsu ekeko dhammo kilesapariccāgavossaggatthaṇ ca nibbāṇapakkhandana-vossaggatthañ ca paripaccati; yathā ca paripakko hoti, tathā naṇ bhāveti.

Bījagāma-bhūtagāmā 'ti ettha mūlabījaṇ, khandhabījaṇ, aggabījaṇ, phalabījaṇ, bījabījan 'ti pañcavidhaṇ bījaṇ. Bījagāmo nāma bījasamūho 'ti attho. Tad eva pana sampannanīlaṅkurapātubhāvato paṭṭhāya bhūtagāmo ṇāma. Bhūtānaṇ jātānaṇ nibbattamūlaṇ nīlaṅkurānaṇ samūho 'ti attho. Devatāpariggahe sati nīlaṅkurakālato pabhuti hotī 'ti tesaṇ devatā-saṅkhātānaṇ bhūtānaṇ gāmo 'ti 'pi Bhūtagāmo 'ti vadanti. *Vuddhin*[1] 'ti aṅkuravasena. *Virūḷhin* 'ti khandhādivasena. *Vepullan* 'ti pupphādivasena. Dhammesu pana *Vuddhin* 'ti apubbadhammapavattivasena. *Virūḷhin* 'ti kiccakaraṇasādhanavasena. *Vepullan* 'ti kiccanipphattivasena vipulabhāvan 'ti attho. (Vipulattan 'ti 'pi pātho.) Athavā etāni tīṇi padāni sīlasamādhi-paññāhi 'pi yojenti.

[220] 3. Suttantaniddese: *Sammādiṭṭhiyā* 'ti sāmivacanaṇ jhānavipassanā-magga-phala-nibbāṇesu lokiyaviratisampayuttacitte ca yathāyogaṇ sampayogato ca ārammaṇato ca vattamānāya sammādiṭṭhiyā sāmaññalakkhaṇato ekībhūtāya sammādiṭṭhiyā.

4. *Vikkhambhanaviveko* 'ti vikkhambhanavasena dūrīkaraṇavasena viveko! Kesaṇ? Nīvaraṇānaṇ. Tassa *paṭhamajjhānaṇ bhāvayato* 'ti ādi vikkhambhanavasena paṭhamajjhānam eva vuttaṇ. Tasmiṇ vutte sesajjhānāni vuttān' eva honti. Jhānesu 'pi sammādiṭṭhiyā vijjamānattā sammādiṭṭhiyā viveko nāma hoti. *Tadaṅgaviveko* 'ti tena tena vipassanāñāṇena viveko. *Diṭṭhigatānan* 'ti diṭṭhivivekassa dukkarattā padhānattā ca diṭṭhiviveko 'va vutto. Tasmiṇ vutte niccasaññādiviveko 'pi vutto 'va hoti. *Nibbedhabhāgiyaṇ*[2] *samādhin* 'ti vipassanāsampayuttasamādhiṇ. *Samucchedaviveko* 'ti kilesānaṇ samucchedanaviveko. *Lokuttaraṇ khayagāmimaggan* 'ti khaya-saṅkhātanibbāṇagāmi-lokuttaramaggaṇ. *Paṭippassaddhiviveko* 'ti kilesānaṇ paṭippassaddhiyaṇ viveko. *Nissaraṇaviveko* 'ti sabbasaṅkhatanissaraṇabhūto saṅkhāraviveko. *Chandajāto hotī* 'ti pubbabhāge jāta-

[1] *Text* vuḍḍhin. [2] SH Nibbeda-.

dhammachando hoti. *Saddhādhimutto* 'ti pubbabhāge yeva saddhāya adhimutto hoti. *Cittañ c' assa svādhiṭṭhitan* 'ti pubbabhāge yeva cittañ ca assa yogissa su-adhiṭṭhitaṇ suṭṭhu patiṭṭhitaṇ hoti. Iti chando, saddhā, cittan 'ti ime tayo dhammā pubbabhāge uppanna-vivekānaṇ upanissayattā Nissayā nāma. (Keci pana " Cittañ c' assa samādhiṭṭhitan " 'ti samādhi vutto 'ti vadanti.)

5. Virāgādīsu 'pi es' eva nayo.

[221-222] 6. Nirodhavāre pana nirodha-saddato aññaṇ pariyāya-vacanaṇ dassentena " Amatā dhātū " 'ti vuttaṇ. Sesesu *Nirodho nibbāṇan* 'ti. Ubhayatthā-pi nibbāṇam eva.

7. *Dvādasa nissayā* 'ti chanda-saddhā-cittāni yeva vivekādīsu catūsu ekekasmiṇ tayo tayo katvā dvādasa nissayā honti.

8-11. Sammāsaṅkappa-vāyāma-sati-samādhīnam 'pi iminā 'va nayena atthayojanā veditabbā. Sammāvācā-kammantājīvānaṇ pana jhānakkhaṇe, vipassanākhaṇe ca, abhāvā jhānavipassanānaṇ pubba-bhāga-parabhāgavasena vattamānā viratiyo jhānavipassanā-sannissitā katvā vuttā 'ti veditabbaṇ. *Nīvaraṇānaṇ diṭṭhigatānañ* ca viveka-virāga-nirodha-paṭinissaggā tathā pavattamānānaṇ viratīnaṇ vivekā-dayo nāmā 'ti veditabbaṇ. Yathā, Aṭṭhakanipāte " Tato tvaṇ bhikkhu imaṇ samādhiṇ savitakkaṇ savicāram 'pi bhāveyyāsi; avi-takka-vicāramattam 'pi bhāveyyāsi; avitakka-avicāram 'pi bhāve-yyāsi; sappītikam 'pi bhāveyyāsi; nippītikam 'pi . . . satisahagatam[1] 'pi . . . upekkhāsahagatam 'pi bhāveyyāsī " (*A.* IV, 300) 'ti mettā-dayo, kāyānupassanādayo ca niyakajjhattamūla-samādhivasena catu-kkapañcakajjhānikā viya vuttā, evam idhā-pi pubbabhāga-parabhā-gavasena viratiyo vuttā 'ti veditabbaṇ. Byañjanacchāyamattaṇ gahetvā na Bhagavā abbhācikkhitabbo. Gambhīraṇ hi Buddhava-canaṇ, ācariye payirupāsitvā adhippāyato gahetabbaṇ.

[223-224] 12-14. Bojjhaṅga-bala-indriyavāresu 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo 'ti.

Vivekakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[1] A *reads* sātasahagataṇ.

[CARIYĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[225-226] 1-2. Idāni Vivekakathānantaraṃ paramavivekabhūtassa nissaraṇaviveka-saṅkhātassa nibbāṇassa sacchīkiriyopāyadassanatthaṃ, tathā sacchīkatanirodhassa lokahitasukhakiriyākaraṇa-dassanatthañ ca Indriyakathāya niddiṭṭhā 'pi Cariyākathā puna kathitā. (*Text* II, 19-20.) Tassā atthavaṇṇanā Indriyakathāya kathitā yevā 'ti.

Cariyākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[PĀṬIHĀRIYAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[227] 1. Idāni lokatthacariyāpariyosānāya Cariyākathāya anantaraṃ lokatthānusāsanapariyosānaṃ pāṭihāriyaṃ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Pāṭihāriyakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Pāṭihāriyānī* 'ti paccanīkapaṭiharaṇavasena pāṭihāriyāni. *Iddhipāṭihāriyan* 'ti ijjhanavasena iddhi, paṭiharaṇavasena pāṭihāriyaṃ. Iddhi eva pāṭihāriyaṃ iddhipāṭihāriyaṃ. Itaresu pana ādissanavasena *ādesanaṃ*.[1] Anusāsanavasena *anusāsanī*. Sesaṃ vuttanayam eva.

Idhā 'ti imasmiṃ loke. *Ekacco* 'ti eko poso. *Iddhipāṭihāriya*-niddeso heṭṭhā vuttattho yeva.

2. *Nimittena ādisatī* 'ti āgatanimittena vā, gatanimittena vā, ṭhitanimittena vā katheti. *Evam 'pi te mano* 'ti evam 'pi tava mano somanassito vā, domanassito vā, kāmavitakkādisampayutto vā. Apisaddo sampiṇḍanattho. *Itthaṃ 'pi te mano* 'ti somanassitādito ekekavidhe 'pi citte nānappakāraparidīpanaṃ. *Iti 'pi te cittan* 'ti iti 'pi tava cittaṃ, imañ ca imañ ca atthaṃ cintayamānaṃ pavattatī 'ti attho. *Bahuñ ce 'pi ādisatī*[2] 'ti cittato aññaṃ vā idañ ca idañ ca nāma ahosi, bhavati, bhavissatī 'ti bahukam 'pi katheti. *Tath' eva taṃ hoti no aññathā* 'ti taṃ sabbam 'pi yathā yathā kathitaṃ tath' eva hoti, aññathā na hoti. *Na h' eva kho nimittena ādisatī*[2] 'ti nimittaṃ jānanto 'pi kevalaṃ nimitten' eva na katheti. *Api cā* 'ti aparapariyāyadassanaṃ. *Manussānan* 'ti cittaṃ jānanakamanussānaṃ. *Amanussānan* 'ti sāvitānaṃ vā, assāvitānaṃ vā yakkhapisācādīnaṃ. *Devatānan*[3] 'ti

[1] *Text* -nā. [2] B, SM ādiyati. [3] *Text* Devānan.

cātummahārājikādīnaṃ. *Saddaṃ sutvā* 'ti aññassa cittaṃ ñatvā kathentānaṃ saddaṃ suṇitvā. *Panā*[1] 'ti nipāto puna ārambhe. *Vitakkayato* 'ti yaṃ vā taṃ vā vitakkentassa. *Vicārayato* 'ti vitakkasampayutten' eva vicārena vicārentassa. *Vitakkavipphārasaddaṃ sutvā* 'ti vitakkavegavasena uppannaṃ vippalapantānaṃ suttappamattādīnaṃ kūjanasaddaṃ sutvā. Yaṃ vitakkayato[2] so saddo uppanno tassa vasena *evam 'pi te mano* 'ti ādīni ādisati.

[228] *Avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ* 'ti vitakkavicārakkhobhavirahita-santacittassā-pi jānanasamatthaṃ dassentena vuttaṃ. Sesesu cittajānanesu pana vattabbam eva n' atthi. *Cetasā ceto paricca pajānātī* 'ti cetopariyañāṇalābhī. *Bhoto* 'ti bhavantassa. *Manosaṅkhārā paṇihitā* 'ti cittasaṅkhārā ṭhapitā. *Amukaṃ nāma vitakkaṃ vitakkayissatī* 'ti kusalādivitakkaṃ vitakkayissati pavattayissatī 'ti pajānāti. Pajānanto ca āgamanena jānāti, pubbabhāgena jānāti, antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti.

Āgamanena jānāti nama: kasiṇaparikammakāle yeva yen' ākārena kasiṇabhāvaṃ[3] āraddho, paṭhamajjhānaṃ vā, dutiyajjhānaṃ[4] vā[4] uppādessatī 'ti jānāti. Pubbabhāgena jānāti nāma: paṭhamavipassanāya āraddhāya eva jānāti yen' ākārena esa vipassanaṃ āraddho sotāpattimaggaṃ vā uppādessati . . . pe . . . arahattamaggaṃ vā uppādessatī 'ti jānāti. Antosamāpattiyaṃ cittaṃ oloketvā jānāti nāma: Yen' ākārena imassa manosaṅkhārā ṭhapitā, imassa nāma cittassa anantarā imaṃ nāma vitakkaṃ vitakkessati, ito vuṭṭhitassa etassa hānabhāgiyo vā samādhi bhavissati, ṭhitibhāgiyo vā, visesabhāgiyo vā, nibbedhabhāgiyo vā, abhiññāyo[5] vā uppādessatī 'ti jānāti.

Bahuñ ce 'pi ādisatī 'ri cetopariyañāṇassa cittacetasikānaṃ yeva ārammaṇakaraṇato sarāgādi-solasapabheden' eva bahuñ ce 'pi kaṭheti, na aññavasenā 'ti veditabbaṃ. *Tath' ev' etaṃ*[6] *hotī* 'ti idaṃ ekaṃsena tath' eva hoti, cetopariyañāṇavasena ñātaṃ hoti. Aññathābhāvī nāma n' atthi.

3. *Evaṃ vitakkethā* 'ti evaṃ nekkhammavitakkādayo pavattento vitakketha. *Mā evaṃ vitakkayitthā* 'ti evaṃ kāmavitakkādayo pavattento mā vitakkayittha. Evaṃ *manasi karothā* 'ti evaṃ aniccasaññā c' eva dukkhasaññādīsu vā aññataraṃ manasi karotha. *Mā evaṃ manasā*[7] *karitthā* 'ti evaṃ Niccan 'ti ādinā nayena mā manasi akattha.

[1] Pana *not in Text.* [2] B cintayato. [3] SM -bhāvanaṃ.
[4] SM dutiyādijjhānaṃ vā aṭṭha samāpattiyo vā.
[5] SM abhiññeyo. [6] *Text* eva taṃ. [7] B, SH -si.

Idaṃ pajahathā 'ti idaṃ pañcakāmaguṇarāgādiṃ pajahatha. *Idaṃ upasampajja viharathā* 'ti idaṃ catumaggaphalappabhedaṃ lokuttaradhammam eva pāpuṇitvā nipphādetvā viharatha.

4. Idāni iddhipāṭihāriye aparaṃ pariyāyaṃ visesena dassento *Nekkhammaṃ ijjhatī 'ti iddhī* 'ti ādim āha. Tattha: *kāmacchandaṃ paṭiharatī 'ti* attano paṭipakkhabhūtaṃ kāmacchandaṃ paṭibalaṃ hutvā harati pajahatī 'ti tad eva nekkhamma-*pāṭihāriyaṃ* nāmā 'ti attho. *Ye tena*[1] *nekkhammena samannāgatā* 'ti evaṃ kāmacchandapaṭihārakena tena tena nekkhammena ye puggalā paṭilābhavasena samannāgatā. *Visuddhacittā* 'ti kāmacchandābhāvato visuddhacittā. *Anāvilasaṅkappā* 'ti kāmasaṅkappena anālulitanekkhammasaṅkappā. *Iti ādesanāpāṭihāriyaṃ* 'ti paracittakusalena vā, aññena vā, sammāsambuddhena vā, buddhasāvakehi vā evaṃ ādesanāpāṭihāriyaṃ 'ti attho. Athavā iti evaṃ ādisanaṃ ādesanapāṭihāriyaṃ 'ti ādesanasaddo pāṭhasesaṃ katvā payujjitabbo. *Evaṃ āsevitabban* 'ti iminā ca pakārena, iminā ca pakārena ādito sevitabbaṃ. Sesattaye 'pi es' eva nayo. *Tadanudhammatāsati upaṭṭhāpetabbā* 'ti tassa nekkhammassa anukūlabhūtā sati bhusaṃ ṭhapetabbā. *Iti anusāsanīpāṭihāriyaṃ* 'ti ettha ādesanāpāṭihāriyayojanāya viya yojanā kātabbā.

Abyāpajjhā[2]-dīsu 'pi es' eva nayo. [229] Pāṭho pana jhānādīni saṅkhipitvā *arahatta*-maggam eva dassetvā likhito. Tattha catūsu 'pi maggesu *evaṃ āsevitabbo* 'ti ādi ekacittakkhaṇikattā maggassa pubbabhāgavasena vuttan 'ti veditabbaṃ. Maggassa hi pubbabhāgabhūtāya lokiyamagga-saṅkhātāya vuṭṭhānagāminiyā vipassanāya magguppādanatthaṃ āsevanādīsu katesu tāya uppanno maggo 'pi āsevito bhāvito bahulīkato nāma hotī 'ti veditabbaṃ. Sabbatthikavādācariyā pana ekekamaggo solasakkhaṇiko 'ti vadanti. Tadanudhammatāsati-upaṭṭhāpanaṃ pana pubbabhāge yujjati yevā 'ti.

Puna: *Nekkhammaṃ ijjhatī 'ti iddhī* 'ti ādīni *iddhipāṭihāriyaṃ* 'ti padassa kammadhārayasamāsatta-dīpanatthaṃ vuttāni. Suttante vuttesu tīsu iddhipāṭihāriyass' eva samāsatthe vutte sesānaṃ dvinnam 'pi vutto 'va hotī 'ti imasmiṃ pariyāye mūlabhūtassa iddhipāṭihāriyass' eva samāsattho vutto 'ti veditabban 'ti.

Pāṭihāriyakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[1] SH te. [2] *Text has* Abyāpādo.

[SAMASĪSAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[230-231] 1-3. Idāni Pāṭihāriyakathānantaraṃ ādipāṭihāriyabhūtassa iddhipāṭihāriyasaṅgahītassa samasīsibhāvassa iddhipāṭihāriyabhāvadīpanatthaṃ Ñāṇakathāya niddiṭṭhā 'pi Samasīsikathā iddhipāṭihāriyasambandhena puna kathitā. Tassā atthavaṇṇanā tattha kathitā yevā 'ti. (*Vol.* I, 41).

Samasīsikathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[SATIPAṬṬHANAKATHĀ-VAṆṆANĀ]

1. Idāni Samasīsikathānantaraṃ attanā vuttassa iddhipāṭihāriyassa sādhake satta anupassanāvisese dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Satipaṭṭhānakathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *Cattaro* 'ti gaṇanaparicchedo. Tena tato heṭṭhā na uddhan 'ti satipaṭṭhānaparicchedaṃ dīpeti. *Ime* 'ti niddissitabbanidassanaṃ. *Bhikkhave* 'ti dhammapaṭiggāhakapuggalālapanaṃ. *Satipaṭṭhānā* 'ti tayo satipaṭṭhānā: satigocaro 'ti 'pi, tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā 'pi, sati 'pi. "Catunnaṃ b. satipatipaṭṭhānānaṃ samudayañ ca atthaṅgamañ ca desissāmī" 'ti ādīsu hi satigocaro Satipaṭṭhānan 'ti vutto. Tass' attho: Patiṭṭhāti tasmin 'ti Paṭṭhānaṃ. Kā patiṭṭhāti? Sati. Satiyā paṭṭhānaṃ Satipaṭṭhānan 'ti.

"Tayo satipaṭṭhānā yad ariyo sevati, yad ariyo sevamāno Satthā gaṇam anusāsitum arahatī" 'ti ettha tidhā paṭipannesu sāvakesu satthuno paṭighānunayavītivattatā Satipaṭṭhānan 'ti vuttā. Tass' attho: paṭṭhapetabbato Paṭṭhānaṃ, pavattayitabbato 'ti attho.

Kena paṭṭhapetabbo? 'ti.

Satiyā. Satiyā paṭṭhānaṃ Satipaṭṭhānan 'ti. "Cattāro satipaṭṭhānā bhāvitā bahulīkatā satta bojjhaṅge paripūrentī" 'ti ādīsu pana sati yeva Satipaṭṭhānan 'ti vuttaṃ.[1] Tass' attho patiṭṭhātī 'ti Paṭṭhānaṃ. Upaṭṭhāti okkhanditvā pakkhanditvā vattatī 'ti attho. Sati yeva paṭṭhānaṃ Satipaṭṭhānaṃ. Athavā saraṇaṭṭhena Sati. Upaṭṭhānaṭṭhena Upaṭṭhānaṃ. Iti sati ca sā upaṭṭhānañ cā 'ti 'pi Satipaṭṭhānaṃ. Idam idha adhippetaṃ.

[1] SM vuttā.

Yadi evaṇ kasmā Satipaṭṭhānā 'ti bahuvacanaṇ katan ? 'ti.

Satibahuttā. Ārammaṇabhedena hi bahukā tā satiyo 'ti.

Katame cattāro ? 'ti kathetukamyatāpucchā. *Idhā* 'ti imasmiṇ sāsane. Bhikkhū 'ti saṇsāre bhayaṇ ikkhatī 'ti bhikkhu. Sesapadānaṇ atthavaṇṇanā pan' ettha Sutamayañāṇakathāya Maggasaccaniddesavaṇṇanāyaṇ vuttā yevā 'ti (*Vol.* I, 175 *ff.*).

Kasmā pana Bhagavatā cattāro 'va satipaṭṭhānā vuttā anūnā anadhikā ? 'ti. Veneyyahitattā. Taṇhācarita-diṭṭhicarita-samathayānika-vipassanāyānikesu hi mandatikkhavasena dvedhā dvedhā pavattesu mandassa taṇhācaritassa oḷārikaṇ kāyānupassanā-satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa sukhumaṇ vedanānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Diṭṭhicaritassā-pi mandassa nātippabhedagataṇ cittānupassanā-satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa atippabhedagataṇ dhammānupassanā-satipaṭṭhānaṇ. Samathayānikassa ca mandassa akicchena adhigantabbanimittaṇ paṭhamaṇ satipaṭṭhānaṇ visuddhimaggo, tikkhassa oḷārikārammaṇe asaṇṭhahanato dutiyaṇ, vipassanāyānikassā-pi mandassa nātippabhedagatārammaṇaṇ tatiyaṇ, tikkhassa atippabhedagatārammaṇaṇ catutthaṇ. Iti cattāro 'va vuttā anūnā anadhikā 'ti.

Subha-sukha-nicca-attavipallāsappahāṇatthaṇ[1] vā. Kāyo hi asubho. Tattha ca subhavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṇ tattha asubhabhāvadassanena tassa vipallāsassa pahāṇatthaṇ paṭhamaṇ satipaṭṭhānaṇ vuttaṇ. Sukhaṇ, niccaṇ, attā 'ti gahitesu ca vedanādīsu vedanā dukkhā, cittaṇ aniccaṇ, dhammā anattā. Tesu ca sukhanicca-attavipallāsavipallatthā sattā. Tesaṇ tattha dukkhādibhāvadassanena tesaṇ vipallāsānaṇ pahāṇatthaṇ sesāni tīni vuttānī 'ti. Evaṇ subha-sukha-nicca-attavipallāsappahāṇatthaṇ vā cattāro 'va vuttā. Na kevalañ ca vipallāsappahāṇattham eva, caturogha-yogāsava-gantha-upādāna-agatippahāṇattham 'pi catubbidhāhārapariññattham 'pi cattāro 'va vuttā 'ti veditabbaṇ.

2. Suttantaniddese: Paṭhavīkāyan 'ti imasmiṇ rūpakāye paṭhavīdhātu; sakalasarīre pana paṭhavīdhātūnaṇ bakukattā sabbapaṭhavīdhātusaṅgahatthaṇ samūhatthena kāyagahaṇaṇ kataṇ. *Āpokāyā*-dīsu 'pi es' eva nayo. *Kesakāyā*-dīnam 'pi bahukattā kesakāyādigahaṇaṇ kataṇ, vakkādīni pana paricchinnattā kāyagahaṇaṇ nā-harantī 'ti tesaṇ gahaṇaṇ na katan 'ti veditabbaṇ.

[1] SM -atthavipallāsa (*throughout*).

[**233**] 3. Sukhaṇ vedanan 'ti ādīsu: *Sukhaṇ vedanan* 'ti kāyikaṇ vā, cetasikaṇ vā sukhaṇ vedanaṇ. Tathā *dukkhaṇ vedanaṇ*. *Adukkhamasukhaṇ vedanan* 'ti pana cetasikam eva upekkhāvedanaṇ. *Sāmisaṇ*[1] *sukhavedanan*[1] 'ti cha gehasitasomanassavedanā. *Nirāmisaṇ*[1] *sukhaṇ*[1] *vedanan*[1] 'ti cha nekkhammasitasomanassavedanā. *Sāmisaṇ*[1] *dukkhaṇ*[1] *vedanan*[1] 'ti cha gehasitadomanassavedanā. *Nirāmisaṇ*[1] *dukkhaṇ*[1] *vedanan*[1] 'ti cha nekkhammasitadomanassavedanā. *Sāmisaṇ*[1] *adukkhamasukhaṇ*[1] *vedanan*[1] 'ti cha gehasita-upekkhāvedanā. *Nirāmisaṇ*[1] *adukkhamasukhaṇ*[1] *vedanan*[1] 'ti cha nekkhammasita-upekkhāvedanā.

4. *Sarāgaṇ cittan* 'ti ādīni Ñāṇakathāyaṇ vuttatthāni.

[**234-235**] 5. *Tadavasese*[2] *dhamme* 'ti tehi kāyavedanācittehi avasese tebhūmakadhamme. Sabbattha ca *tena ñānenā* 'ti tena sattavidhena anupassanāñāṇena. Yāni pan' ettha antarantarā avuttatthāni, tāni heṭṭhā tattha tattha vuttatthān' evā 'ti.

Satipaṭṭhānakathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[VIPASSANĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[**236-237**] 1-4. Idāni vipassanāpaṭisaṇyuttāya Satipaṭṭhānakathāya anantaraṇ vipassanāpabhedaṇ dassentena kathitāya suttantapubbaṅgamāya Vipassanākathāya apubbatthānuvaṇṇanā. Tattha suttante tāva: *So* iti sabbanāmattā yo vā, so vā sabbo 'pi saṅgahito hoti. *Vatā* 'ti ekaṇsatthe nipāto.[3] *Kañci*[4] *saṅkhāran* 'ti appamattakam 'pi saṅkhāraṇ. *Anulomikāya khantiyā* 'ti ettha vipassanāñāṇam eva lokuttaramaggaṇ anulometī 'ti Anulomikaṇ, tad eva khantim apekkhitvā anulomikā sabbasaṅkhārā tassa[5] aniccato, dukkhato, anattato khamanti ruccantī 'ti khanti. Sā mudukā, majjhimā, tikkhā 'ti tividhā. Kalāpasammasanādikā udayabbayañāṇapariyosānā Mudukānulomikā khanti. Bhaṅgānupassanādikā saṅkhārūpekkhāñāṇa-pariyosānā Majjhimānulomikā khanti. Anulomañāṇaṇ Tikkhānulomikā khanti. *Samannāgato* 'ti upeto. *N' etaṇ ṭhānaṇ vijjatī* 'ti yathāvuttaṇ eṇ ṭhānaṇ, etaṇ kāraṇaṇ na vijjati. *Sammattaniyāman*[6] 'ti ettha "Hitasukhāvaho me bhavissatī" 'ti evaṇ āsiṇsato tath' eva

[1] *Not in Text.*
[2] SH Avasese
[3] B *adds:* Kiñci 'ti saṇsavatthe nipāto.
[4] B, SM Kiñci.
[5] B tassā.
[6] SM Sampatti-.

sambhavato, asubhādīsu ca asubhan' 'ti ādi-aviparītappavatti-sabbhāvato[1] ca sammāsabhāvo 'ti Sammatto.[2] Anantaraphaladānāya, arahattuppattiyā ca niyāmabhūtattā Niyāmo, nicchayo 'ti attho. Sammatto ca so niyāmo cā 'ti sammattaniyāmo. Ko so ? Lokuttaramaggo. Visesato pana sotāpattimaggo. Tena hi magganiyāmena niyatattā niyato. *Sambodhiparāyaṇo 'ti vuttaṇ. Taṇ sammattaniyāmaṇ. *Okkamissatī* 'ti pavisissatī 'ti etaṇ aṭṭhānan 'ti attho. Gotrabhuno pana maggassa āvajjanaṭṭhānikattā taṇ anādiyitvā anulomakhantiyā anantaraṇ sammattaniyāmokkamanaṇ vuttan 'ti veditabbaṇ. Athavā aṭṭhārasasu mahāvipassanāsu gotrabhū-vivaṭṭanānupassanā hotī 'ti anulomakkhantiyā eva saṅgahītā hotī 'ti. Catūsu 'pi suttantesu iminā 'va nayena attho veditabbo. Ete hi anulomikakhanti-sammattaniyāma-catu-ariyapphalavasena ca dhammā 'ti Chakkanipāte cattāro Suttan[3] 'ti vuttā. Kaṇhapakkha-sukkapakkhadvayavasena hi cattāro suttantā 'va hontī 'ti.*

[238] 5. *Katīh' ākārehī* 'ti ādike pucchāpubbaṅgame suttantaniddese: *Pañcakkhandhe aniccato* 'ti ādīsu nāmarūpañ ca, nāmarūpassa paccaye ca pariggahetvā kalāpasammasanavasena āraddhavipassako yogāvacaro pañcasu khandhesu ekekaṇ khandhaṇ aniccan 'ti katāya ādi-antavatāya ca aniccato passati; Uppāda-bbaya-paṭipīḷanatāya, dukkhavatthutāya ca *dukkhato*; paccayayāpanīyatāya rogamūlatāya ca *rogato*; dukkhatasūlayogitāya kilesāsuci-paggharaṇatāya uppādajarā-bhaṅgehi uddhumātaka-paripakka-pabhinnatāya ca gaṇḍapīḷājanakatāya antotudanatāya dunnīharaṇatāya ca *sallato*; vigarahaṇīyatāya avaḍḍhi-āvahanatāya aghavatthutāya ca *aghato*; aseribhāvajanakatāya ābādhapadaṭṭhānatāya ca *ābādhato*; avasatāya avidheyyatāya ca *parato*; byādhijarāmaraṇehi palujjanatāya *palokato*; anekabyasanāvahanatāya *ītito*; aviditānaṇ yeva vipulānaṇ anatthānaṇ āvahanato sabbupaddavavatthutāya ca *upaddavato*; sabbabhayānaṇ ākaratāya dukkhavūpasama-saṅkhātassa ca paramassāsassa paṭipakkhabhūtatāya ca *bhayato*; anekehi anatthehi anubaddhatāya dosūpasaṭṭhatāya[4] upasaggo viya anadhivāsanārahatāya ca *upasaggato*; byādhijarāmaraṇehi c' eva lābhādīhi ca lokadhammehi pacalitatāya *calato*; upakkamena c' eva sarasena ca pabhaṅgūpagamanasīlatāya *pabhaṅguto*[5]; sabbāvatthanipātitāya, thirabbhāvassa ca abhāvatāya *addhuvato*; atāyanatāya c' eva alabbhaneyyakkhamatāya ca *attāṇato*; allīyituṇ anarahatāya, allīnānam 'pi ca leṇakiccākāritāya

[1] SM sambhavato.
[2] SM Sampatto.
* *to* * SH *omits.*
[3] B vuttan.
[4] B, SM, SH *v.l.* dosūpaṭṭhānatāya.
[5] *Text* -gato.

aleṇato; nissitānaṇ bhayasārakattābhāvena *asaraṇato*; yathāparikappitehi dhuvasukhasubhattabhāvehi rittatāya *rittato*; rittatāy' eva *tucchato*, appakattā vā; appakam 'pi hi loke Tucchan 'ti vuccati; sāmi-nivāsi-vedaka-kārakā-dhiṭṭhāyakavirahitatāya *suññato*; sayañ ca assāmikabhāvāditāya *anattato*; pavattidukkhatāya dukkhassa ca ādīnavatāya *ādīnavato*; (athavā ādīnaṇ vāti gacchati pavattatī 'ti Ādīnavo, kapaṇamanussass' etaṇ adhivacanaṇ. Khandhā 'pi ca kapaṇā yevā 'ti ādīnavasadisatāya ādīnavato); jarāya c' eva maraṇena cā-ti dvedhā pariṇāmakatāya *vipariṇāmadhammato*; dubbalatāya pheggu viya sukhabhañjanīyatāya ca *asārakato*; aghahetutāya *aghamūlato*; mittamukhasapatto viya vissāsaghātitāya ca *vadhakato*; vigatabhavatāya vibhavasambhūtatāya ca *vibhavato*; āsavapadaṭṭhānatāya *sāsavato*; hetupaccayehi abhisaṅkhatatāya *saṅkhatato*; maccumāra-kilesamārānaṇ āmisabhūtatāya *mārāmisato*; Jāti-jarāvyādhimaraṇa-pakatitāya[1] *jāti-jarā-vyādhi-maraṇa-dhammato*; soka-paridevaupāyāsahetutāya *soka-parideva-upāyāsa-dhammato*; taṇhādiṭṭhiduccarita-saṅkilesānaṇ visayadhammatāya *saṇkilesikadhammato* passati. Sabbesu ca imesu " passatī " 'ti pāṭhaseso daṭṭhabbo.

Pañcakkhandhe 'ti samūhato vutte 'pi ekekakkhandhavasena atthavaṇṇanā Kalāpasammasanañāṇaniddese visuṇ visuṇ āgatattā pariyosāne ca visuṇ visuṇ khandhānaṇ vasena anupassanānaṇ gaṇitattā samūhe pavattavacanānaṇ avayave 'pi pavattisambhavato[2] ca katā 'ti veditabbā. Visuṇ visuṇ pavattasammasanānaṇ ekato saṅkhipitvā vacanavasena vā Pañcakkhandhe 'ti vuttan 'ti veditabbaṇ. Ekappahārena pañcahi khandhehi vuṭṭhātī 'ti Aṭṭhakathāvacanasabbhāvato[3] vā pañcannaṇ khandhānaṇ ekato sammasanaṇ vā yujjati yevā 'ti. *Pañcannaṇ khandhānaṇ nirodho niccaṇ nibbāṇan 'ti passanto* 'ti Ādīnavañāṇaniddese vuttanayena vipassanākāle santipadañāṇavasena niccaṇ nibbāṇan 'ti passanto. *Sammattaniyāmaṇ okkamatī* 'ti maggakkhaṇe okkamati, phalakkhaṇe pana Okkanto nāma hoti. Es' eva nayo sabbesu niyāmokkamanapariyāyesu. *Ārogyan* 'ti ārogyabhūtaṇ. *Visallan* 'ti *sallavirahitaṇ*. Es' eva nayo īdisesu. *Anābādhan*[4] 'ti ābādhavirahitaṇ ābādhapaṭipakkhabhūtaṇ[5] vā.[5] Esa nayo īdisesu.[6]

[239] *Aparapaccayan* 'ti aññapaccayavirahitaṇ, *upasaggato* 'ti ca *anupasaggaṁ* 'ti ca keci saṇyogaṇ katvā paṭhanti.

[240] *Paramasuññan* 'ti sabbasaṅkhārasuññattā uttamattā ca paramasuññaṇ. *Paramatthan* 'ti saṅkhatāsaṅkhatānaṇ aggabhūtattā

[1] B -gatitāya. [2] B -sabbhāvato. [3] B -sambhavato; SM -sambhāvato.
[4] *Text* -dho. [5] B, SH *omit*. [6] SH *omits* Esa nayo īdisesu.

uttamatthaṃ. Liṅgavipallāsavasena napuṃsakavacanaṃ. Nibbāṇassa ca suññattā anattattā ca imasmiṃ dvaye paṭilomapariyāyo na vutto. *Anāsavan* 'ti āsavavirahitaṃ. [241] *Nirāmisan* 'ti āmisavirahitaṃ. *Ajātan* 'ti jātivirahitattā anuppannaṃ. *Amatan* 'ti bhaṅgābhāvato maraṇavirahitaṃ. Maraṇam 'pi napuṃsakabhāvavacanavasena Matan 'ti vuccati.

6. Evam imāya paṭipāṭiyā vuttāsu ākārabhedabhinnāsu cattālīsāya anupassanāsu sabhāvasaṅgahavasena tīsu yeva anupassanāsu ekasaṅgahaṃ karonto *Aniccato 'ti aniccānupassanā* 'ti ādim āha. Tāsu yathānurūpaṃ anicca-dukkhā-nattatte yojanā kātabbā.

[242] Avasāne pan' etā visuṃ visuṃ gaṇanavasena dassitā, gaṇanāsu ca gaṇanapaṭipāṭivasena paṭhamaṃ anattānupassanā gaṇitā 'ti. Tatthā: Pañcavīsatī 'ti parato rittato tucchato suññato anattato 'ti ekekasmiṃ khandhe pañca pañca katvā pañcasu khandhesu *pañcavīsati anattānupassanā.* Paññāsā 'ti aniccato palokato calato pabhaṅguto addhuvato vipariṇāmadhammato asārakato vibhavato saṅkhatato maraṇadhammato 'ti ekekasmiṃ khandhe dasa dasa katvā pañcasu khandhesu *paññāsaṃ aniccānupassanā. Sataṃ pañcavīsati*[1] *c' evā* 'ti sesā[2] dukkhato rogato 'ti ādayo ekekasmiṃ khandhe pañcavīsati pañcavīsati katvā pañcasu khandhesu pañcavīsatisataṃ dukkhānupassanā. *Yāni dukkhe pavuccare* 'ti yā anupassanā dukkhe khandhapañcake gaṇanavasena pavuccanti, tā sataṃ pañcavīsati c' evā 'ti sambandho veditabbo. Yānī 'ti c' ettha liṅgavipallāso 'ti daṭṭhabbo 'ti.

Vipassanākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

[MĀTIKĀKATHĀ-VAṆṆANĀ]

[243] 1. Idāni* mahāthero Vipassanākathānantaraṃ sakale Paṭisambhidāmagge niddiṭṭhe samatha-vipassanā-magga-nibbāṇadhamme ākāranānattavasena nānāpariyāyehi thometukāmo nicchāto 'ti ādīni ekūnavīsati mātikāpadāni uddisitvā tesaṃ niddesavasena Mātikākathaṃ nāma kathesi. Tassā ayaṃ apubbatthānuvaṇṇanā. Mātikāya tāva: *Nicchāto* 'ti amilāto; sabbe 'pi hi kilesā pīlāyogato milātā. Rāgo 'pi tāva nirantarappavatto sarīraṃ dahati, kiṃ pana 'ñño ki-

* B *is too incorrect to be consulted for the rest of the work.*

[1] *Text* -tiñ. [2] SM sesaṃ.

lesā? "Tayo 'me b. aggī: rāgaggi, dosaggi mohaggī" (*It.* 92) 'ti panā kilesanāyakā tayo eva kilesā vuttā. Taṇsampayuttā 'pi pana dahanti yeva. Evaṇ jātakilesābhāvato nicchāto. Ko so? Vimokkhasambandhena vimokkho 'ti daṭṭhabbo. *Muccatī* 'ti mokkho, vimuccatī 'ti *vimokkho* 'ti attho. Idam ekaṇ mātikāpadaṇ. *Vijjāvimuttī* 'ti vijjā yeva vimutti; Idam ekaṇ mātikāpadaṇ. *Jhānavimokkho* 'ti jhānam eva vimokkho; idam ekaṇ mātikāpadaṇ. Sesāni ekekān' evā 'ti. Evaṇ ekūnavīsati mātikāpadāni.

Nekkhammena kāmacchandato nicchāto 'ti nekkhammena kāmacchandato apetattā kāmacchandato nikkileso yogī tena paṭiladdhaṇ nekkhammam 'pi nicchāto nikkileso vimokkho. Evaṇ sesesu 'pi. *Nekkhammena kāmacchandato muccatī 'ti vimokkho* 'ti nekkhammena kāmacchandato yogī muccatī 'ti taṇ nekkhammaṇ vimokkho 'ti attho. Evaṇ sesesu 'pi. *Vijjatī 'ti vijjā* 'ti sabhāvato vijjati atthi upalabbhatī 'ti vijjā nāmā 'ti attho. Athavā sabhāvajānanatthaṇ paṭipannehi yogīhi sabhāvaṇ vediyati jānīyatī 'ti vijjā nāmā 'ti attho. Athavā visesabhāvalābhatthaṇ[1] paṭipannehi yogīhi vediyati paṭilābhīyatī 'ti vijjā nāmā 'ti attho. Athavā attanā vinditabbaṇ bhūmiṇ vindati labhatī 'ti vijjā nāmā 'ti attho. Athavā sabhāvadassanahetuttā sabhāvaṇ viditaṇ karotī 'ti vijjā nāmā 'ti attho. *Vijjanto muccati muccanto vijjatī* 'ti yathāvutto dhammo yathāvutten' atthena vijjamāno yathāvuttato muccati, yathāvuttato muccamāno yathāvuttena atthena vijjatī 'ti *vijjāvimutti* nāmā 'ti attho.

2. *Kāmacchandaṇ saṇvaraṭṭhenā* 'ti kāmacchandanivāraṇaṭṭhena taṇ nekkhammaṇ *sīlavisuddhi* nāmā 'ti attho. Taṇ yeva avikkhepahetuttā *avikkhepaṭṭhena cittavisuddhi*, dassanahetuttā *dassanaṭṭhena diṭṭhivisuddhi*. Sesesu 'pi es' eva nayo.

[244] 3. *Paṭippassambhetī* 'ti nekkhammādinā kāmacchandādikaṇ yogāvacaro paṭippassambhetī 'ti nekkhammādiko dhammo passaddhi nāmā 'ti attho. *Pahīṇattā* 'ti tena tena pahāṇena pahīṇattā. *Ñātaṭṭhena ñāṇan* 'ti jhānapaccavekkhaṇavasena, vipassanāvasena, maggapaccavekkhanāvasena, ñātaṭṭhena nekkhammādikaṇ ñāṇaṇ nāmā 'ti attho. *Diṭṭhattā dassanan* 'ti etthā-pi es' eva nayo. *Visujjhatī* 'ti yogī.

4. Nekkhammaniddese: nekkhammaṇ alobhattā kāmarāgato nissaṭan 'ti *nissaraṇaṇ*. Tato nikkhantan 'ti *nekkhammaṇ*. *Rūpānam etaṇ nissaraṇan yad idaṇ* nekkhamman 'ti vuccamāne āruppavisesassa

[1] SM visesalābhatthaṇ.

adissanato visesassa dassanatthaṃ aññattha vuttapāṭhakkamen' eva yad idaṃ *āruppan* 'ti vuttaṃ. Tañ ca āruppaṃ rūpato nikkhantattā nekkhammaṃ nāmā 'ti adhikāravasen' eva vuttaṃ hoti. *Bhūtan* 'ti uppādasamāyogadīpanaṃ. *Saṅkhatan* 'ti paccayabalavisesadassanaṃ. *Paṭiccasamuppannan* 'ti paccayasamāyoge 'pi paccayānaṃ abyāpārabhāvadassanaṃ. Nirodho tassa nekkhamman 'ti nibbāṇaṃ tato saṅkhatato nikkhantattā tassa saṅkhatassa nekkhammaṃ nāma. Āruppassa ca nirodhassa ca gahaṇaṃ aññattha pāṭhe vuttakkamen' eva kataṃ. "Kāmacchandassa nekkhammaṃ nekkhamman" 'ti vuccamāne punaruttaṃ hoti. Nekkhamma-vacanen' eva ca tassa nekkhammasiddhī 'ti taṃ avatvā sesanekkhammam eva vuttaṃ. Taṃ ujukam eva.

Nissaraṇa-niddese 'pi iminā 'va nayena attho veditabbo. Nissaraṇīyā dhātuyo pan' ettha ujukam eva Nekkhamman 'ti vuttaṃ.

Paviveko 'ti pavivittabhāvo, nekkhammādiko yeva. [245] *Vossajjatī* 'ti ye nekkhammādayo vossagge nekkhammaṃ pavattento yogī nekkhammena caratī 'ti vuccati, taṃ pana nekkhammaṃ *cariyā*. Esa nayo sesesu 'pi.

Jhānavimokkha-niddese vattabbaṃ Vimokkhakathāyaṃ vuttaṃ. Kevalaṃ tattha "Jānātī 'ti jhānavimokkho" 'ti vuttaṃ. Idha pana *jhāyatī* 'ti puggalādhiṭṭhānā 'va desanā hoti.[1] Ayaṃ viseso.

5. *Bhāvanā-dhiṭṭhāna-jīvita*-niddese ca puggalādhiṭṭhānā desanā katā. Dhammato pana bhāvanā nāma nekkhammādayo 'va. Adhiṭṭhānaṃ nāma nekkhammādivasena patiṭṭhāpitacittam eva. Jīvitaṃ nāma nekkhammādivasena patiṭṭhāpitacittassa sammā-ājīvo nāma micchājīvā virati, dhammena samena paccayapariyesanavāyāmo ca. Tattha: *samaṃ jīvatī* 'ti samaṃ jīvitaṃ jīvati. Bhāvanapuṃsakavacanaṃ vā; samena jīvatī 'ti vuttaṃ hoti. *No visaman* 'ti samaṃ jīvatī 'ti vuttass' eva atthassa paṭisedhavasena avadhāraṇaṃ kataṃ. *Sammā jīvatī* 'ti ākāranidassanaṃ. *No micchā* 'ti tass' eva niyamanaṃ. *Visuddhaṃ jīvatī* 'ti sabhāvavisuddhiyā visuddhaṃ jīvitaṃ jīvati. *No kiliṭṭhan* 'ti tass' eva niyamanaṃ. *Yaṃ yad evā* 'ti ādīhi ñāṇasampattiyā yathāvuttānaṃ tissannaṃ ānisaṃsaṃ dasseti. Tattha: yaṃ yad evā 'ti yaṃ yaṃ eva. *Kkattiyaparisan* 'ti khattiyānaṃ sannipātaṃ; ye hi samantato sīdanti ettha akatabuddhino 'ti Parisā 'ti vuccati. Es' eva nayo itarattaye. Khattiyādīnaṃ yeva āgamanasampattiyā ca ñāṇasampattiyā ca samannāgatattā tāsaṃ yeva catassannaṃ ga-

[1] SM katā 'ti.

haṇaṇ, na suddhaparisāya.[1] *Visārado* 'ti dhitisampanno vigatasārajjo, nibbhayo 'ti attho. *Amaṅkubhūto* 'ti asaṅkucito na[2] nittejabhūto. *Taṇ kissa hetū?* 'ti taṇ visāradattaṇ kena hetunā, kena kāraṇena hotī 'ti ce-ti attho.

Idani *tathā hī* 'ti tassa kāraṇavacanaṇ. [246] Yasmā pana evaṇ tisampadāsampanno, tasmā visārado hotī 'ti visāradabhāvassa kāraṇaṇ dassetvā niṭṭhapesī 'ti.

Saddhammappakāsiniyā Paṭisambhidāmagga-ṭṭhakathāya
Mātikākathā-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

Niṭṭhitā Cūlavaggassa apubbatthānu-vaṇṇanā.

Ettāvatā ca tivaggasaṅgahitassa samatiṇsakathāpatimaṇḍitassa
Paṭisambhidāmaggassa attha-vaṇṇanā Niṭṭhitā.

Mahāvaggo, Majjhimo ca, Cūlavaggo ca nāmato.
Tayo vaggā idha vuttā Pamāṇapaṭipāṭiyā.

Vagge vagge dasa dasa kathā yā tā udīritā,
Uddānakathāvaṇṇanā Imā tāsaṇ yathākkamaṇ.

Ñāṇaṇ Diṭṭhi Ānāpānaṇ Indriyaṇ Vimokkhapañcamaṇ,
Gati Kammaṇ Vipallāso Maggo Maṇḍo 'ti te dasa.

Yuganandha Sacca Bojjhaṅga Mettā Virāgapañcamā
Paṭisambhidā Dhammacakkaṇ Lokuttarabala-Suññatā.

Paññā Iddhi Abhisamayo Viveko Cariyapañcamo
Pāṭihīraṇ Samasīsī Sati Vipassanamātikā.

Yo so Sugatasutānaṇ Adhipatibhūtena bhūtahitaratinā
Therena thiraguṇavatā Vutto Paṭisambhidāmaggo,

Tass' atthavaṇṇanā yā Pubbaṭṭhakathānayaṇ tathā yuttiṇ
Nissāya mayā 'raddhā Niṭṭhānam upagatā esā,

Yaṇ taṇ uttaramantī Mantiguṇayutto ca saddhāya
Kārayi mahāvihāre Pariveṇam anekasādhuguṇaṇ,

[1] SM sutta-. [2] SM asaṅkucittena.

Theren' ettha nivasatā Samāpitā-yaṃ Mahābhidhānena
Tatiye vasse cutito Moggallānassa bhūpatino.

Samayaṃ anulomentī Therānaṃ Theravādadīpānaṃ,
Niṭṭhaṃ gatā yathā-yaṃ Aṭṭhakathā lokahitajananī,

Dhammaṃ anulomento Attahitaṃ parahitañ ca sādhentā,
Niṭṭhaṃ gacchantu tathā Manorathā sabbasattānaṃ.

Saddhammappakāsaniyā Aṭṭhakathāy-ettha gaṇitakusalehi
Gaṇita tu bhāṇavārā Viññeyyā aṭṭhapaññāsa.

Anuṭṭhubhena assā Chandobandhena gaṇiyamānā tu,
Cuddasasahassasaṅkhā Gāthāyo pañca ca satāni.

Sāsanaciraṭṭhitatthaṃ Lokahitatthañ ca sāradena mayā
Puññaṃ imaṃ racayatā Yam pattam anappakaṃ vipulaṃ,

Puññena tena loko Saddhammarasāyanaṃ Dasabalassa
Upabhuñjitvā vimalaṃ Pappotu sukhaṃ sukhen' evā 'ti.

Saddhammappakāsani nāma Paṭisambhidāmagga-ppakaraṇassa
Aṭṭhakathā Niṭṭhitā.

INDEX

Terms commented on; Proper names; * First lines of stanzas quoted.

Akaniṭṭha: —ṭṭhā (devā) 234, 247, 297; —ṭṭho (devaloko) 465
Akantā 156
akampiyaṭṭho 95, 96
akuppa: °dhammo 507; —ppā ceto-vimutti 135; —ppā vimutti 598; —ppo 558
akusala: °kammaṃ 576 *f.*; °kamma-pathakathā 220 *ff.*; °kammapathā, °dasa 425; °mūlānī 374; °mūlānī tīṇi 569; —laṃ 597; —le dhamme 653
akkhātā, anakkhātassa maggassa 645
agataṃ disaṃ 608
agati 621
agado 212, 279
agamanīyaṭṭhānaṃ, 220
agārāni karonti 372
agga: °suññaṃ 632; aggaṃ 635; aggo 608; aggo asāmantapañño 650
Aggaññasuttaṃ 370, 372
aggikkhandho 403
aggī, tayo 701
*Aṅgānaṃ sithilībhāvā (*Vism.* 502) 145
aṅgārakāsūpamā kāmā 624
Aṅgīraso 658
Aṅguttara (nikāya) 176
aghato 698
aghamūlato 699
acakkhuko 414
acalaṭṭhena 603
acci 602
ajātaṃ 700; a. . . . anibbattaṃ . . . anuppannaṃ . . . apātubhūtaṃ 688; a. jhāpeti 280
ajātaphala: —lā 688; —lo 688
ajjhattaṃ 184, 554; a. arūpasaññī 552; a. rūpaṃ 246, 248
ajjhatta: °vavatthāne paññā 33; °vikkhepagataṃ cittaṃ 470; °vikkhepākaṅkhanā 471; °vuṭṭhānapaṭippassaddhi 552; °vuṭṭhāno 552; °vuṭṭhāno vimokkho 553; °saddo 33
ajjhupekkhanaṭṭho 95
ajjhosanaṃ 119
añjasāparaddho 414
aññamaññaṃ 587
aññamaññā: °pariyantaṭṭhāyino 648; °parivārā 385
Aññā-Koṇḍaññō (thero) 612, 614, 627
aññāṇacariyā 292, 294 *f.*
Aññāta-Koṇḍaññō (*same as* Aññā-K.)
aññātāvindriyaṃ 86
aññāte 295
aññindriyaṃ 86
aṭaviyaṃ corā (*simile*) 161
Aṭṭhakathā 68, 331 *f.*, 442, 496, 500, 523, 527, 578, 657, 689, 704; °ācariyā 85, 127, 292, 521; °ācariyā akkharacintakā 532; °nayo 396, 398; °nayo, pubba- 703; °yañ ca vuttaṃ 648; °vacanaṃ 670; °vacanasabbhāvato 699
aṭṭh—aṭṭhakāni 386
Aṭṭhakanipāto 421, 691
aṭṭhaṅgiko 127; a. maggo 162, 619
aṭṭhamakassa 643
aṭṭhavīsati dhammā 573
aṭṭhānaṃ 625
aṭṭhānato 625, 698
aṭṭhi 81; °kaṃ 236; °miñjaṃ 81, 683
aṭṭhindriyāni 385
aḍḍha: °teyya 615; °yogo 508; aḍḍho 644
aṇḍabhūto 410
atāṇo 408, 413
atāyano 409
atikkanta: °mānusakaṃ 379; °mānusikā 353
atighaṃsitvā 648
atittattaṃ 271
atitto 408
atidhāvanābhiniveso 456
atidhāvanti 460
atimāno 650
atireko 653
atītaṃ: a. rūpaṃ 246, 248; a. -sañāṇaṃ 366 *f.*
atīta: °anāgata-paccuppannānaṃ dhammānaṃ . . . vavatthāne paññā 19; °anudhāvanaṃ cittaṃ 472
*Atīte hetavo pañca (*Vism* 579) 242
attaṅgamo 539
atta: °anudiṭṭhi 463; °anudiṭṭhiyā abhiniveso 449; °anudiṭṭhiyo 458; °anudiṭṭhivaṇṇanā 445 *ff.*; °kilamathānuyogo 610 *f.*; °to . . . °ni

samanupassati 449 *ff.*; °damatho 484; °niyaṃ 339; °bhāvapariyāpannā 605; °manatā 519; °manā 612; °vādapaṭisaṃyuttā diṭṭhi 456, 458; °vādūpādānaṃ 416; °saññā 133; attato, attani (*loc. case*) 449 *f.*; attānaṃ (*acc. case*) 449 *f.*
attā 43, 339; a. 'ti gaṇhāti 451
atthaṃ a. gataṃ . . . a. gameti 688
atthaṅgamo 538
attha: °paṭisambhidā 640; °paṭisambhidāñāṇaṃ 390; °paṭisambhide ñāṇaṃ 55; °vaṇṇanā, niddesavārasaṅgahitassa vissajjanuddesassa 60 *ff.*; °sandassane 45
Atthasandassana—ñāṇaniddesavaṇṇanā 330
atthā 674 *f.*
atthi: a. kammaṃ, a. . . . n'a. . . . bhavissati . . . na bhavissati kammavipāko 575; a. 'ti vadāmi 635
°attho: atta°, para°, ubhaya° 647
adassāvī, duvidho 446 *f.*
adinnādānaṃ 220; —nā veramaṇī 219
adissamānena kāyena 662
adukkham—: °asukhaṃ 78, 192; °asukhabhūmi 655
addhāna: °paricchedo 321; —no 509
addhuvato 698
advejjho 544
adveḷhako 544
adhammavādī bahutarā honti 417 *f.*
adhiko 653
adhigata: °paṭisambhido 644; °phalā 543; —tā 641
adhigamo 7 *f.*
adhicittaṃ 472, 474; a. anuyuttā 543
*Adhicetaso appamajjato 659
adhiccasamuppanno 455
adhiṭṭhāti 345, 546, 623, 662
adhiṭṭhānaṃ 348 *ff.*, 513, 637, 702
adhiṭṭhāna: °ṭṭhena 567 *f.*; °aṭṭho 100, 545 *f.*; °iddhiyā vikubbanā— iddhiyā ca viseso 666; °balaṃ 350, 622; °vasī 318; °vasena 50; °suññaṃ 633; —ne paññā 49
adhiṭṭhānā iddhi 654, 656 *ff.*; 663
adhipaññā: °dhammāvipassanā 103; °vipassanā 260
adhipatattā paññā 48
adhipati—aṭṭho 545
adhimuccanto 543
adhimutti 395
adhimokkha: °aṭṭhena 105; °aṭṭho 95, 101; °atthāya 538; °adhipateyyaṭṭhena 542; °cariyāya vesārajjaṃ 539; °parivāraṃ 384; °bahulaṃ cittaṃ 561; °bahulo saddhindriyaṃ paṭilabhati 562; °maṇḍo 582; °vasena 538; —mokkho 590
adhuvo 408
adho 555
Anaṅgaṇasuttaṃ 232
anaññathatā 245
anaññathāni 594
anaññaneyyatā 485
anaññātaññassāmī-'ti-ndriyaṃ 86, 384
anatidhāvana: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94
anatta: °aṭṭhena 524, 594; °aṭṭho 102, 595; °anupassanā 91, 639; °anupassanā, pañcavīsati 700; °anupassanā ca suññatānupassanā ca 567; °to 271, 699; °ni attā 579; °ni anattā 578; °ni ca attā 577
anattā: a. asārakaṭṭhena 141; a. saṅkhārā 62
anattha: °kāmā 156; °saṃhito 610
ananussutesu 484, 611
anantaṃ viññāṇaṃ 557 *f.*
ananta: °ñāṇo, °tejo, °yaso 644; °vā . . . antavā 456; °saññī 453
ananto ākāso 557
anabhāvaṃ gameti 652
anabhisambuddhassa 597
anabhisambhavanīyo 643
anabhissaro 408
anariyo 610
anavajja: °aṭṭho 513; °balaṃ 622; —vajjā 482, 601; —vajjāni 293; —vajjo 647
anākiṃñaṃ 507
anāgataṃ rūpaṃ 246, 248
anāgatapāṭikaṅkhaṃ cittaṃ 472
anāgāmī 268; a. catuppabhedo 465; °phalaṃ 105; °maggo 105, 280
anācariyako 484
Anāthapiṇḍika: °ssa ārāmo 533 *f.*; —ḍiko 533 *f.*
anātho 414
anābādhaṃ 699
anālayo 161
anāvaṭaṃ 660
anāvaraṇañāṇaṃ 58, 429 *f.*
anāvilaṭṭho 94
anāvilasaṅkappā 694
anāsavaṃ 628, 700

anāsava: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; —vā (*plu.*) 385, 601; —vo 552, 558
aniccaṇ 251, 503, 523, 598; a. khayaṭṭhena 141; a. . . . dukkhaṇ . . . anattā 258 *ff.*, 595; hutvā abhāvena a. 523
anicca: °aṭṭhaṇ 430; °aṭṭhena 524; °aṭṭho saddhindriyassa 539; °anupassanā 91, 477, 639; °anupassanā, paññāsaṇ 700; °anupassanāñāṇaṇ 559; °anupassanādīni 103; °anupassī 503; °anupassī assasaṇ 526; °taṇ manasi karonto 561 *ff.*; °tā 503; °to 271, 698; °to upasaṇharati 676; °to 'ti °anupassanā 700; aniccā saṅkhārā 62
aniñjanaṭṭho 94
aniṭṭhā 156
aniṭṭhe vatthusmiṇ 676
aniddiṭṭhe napuṇsakaṇ 523
anibbiddhapubbaṇ 653
animittaṇ 567
animitta: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; anupassanā 103; °vihāro 270, 308; °samāpatti 272, 308; —ttā cetovimutti 268 *f.*; —ttā dhātu 561; —tto 550; —tto vihāro 308; —tto vimokkho 568; —tto samādhi 235
anissitaṇ 656
anīghā 604 *ff.*
anuṭṭhita: °aṭṭho 99; —tā 604
anuttaraṇ cittaṇ 355
anuttariyāni, cha 70 *ff.*
anunayasaṇyojanaṇ 444
anupagamma 611
anupaṭṭhānaṇ 539
anupaṭṭhānatā 41
anupaṭṭhānabhāvo, dhammānaṇ 324
°anupatitaṇ cittaṇ (uddhacca°, kosajja°, byāpāda°, vikkhepa°) 472
anupalittā 621
anupasampanno 203
anupassati 258, 510
anupassanā 504, 510; °aṭṭho 94; tisso a. 308; satta a. 90 *f.*; °ñāṇāni aṭṭha 518
anupassī 312
anupādisesā nibbāṇadhatu 323
anupubbaṇ 484
anupubba: °nirodhā, nava 137; °vihārā, nava 75
anuppannā dhammā 329
anuppādā cittassa vimokkho 553, 560
anuppāde ñāṇaṇ 617, 687
anuppādo khemaṇ 263
anubandhanā 496
anubujjhanaṭṭho 100
anulomā 552
anulomikā khanti 397; a. k. tividhā 697
anusaya: °aṭṭho 399; —yā 293, 479, 585; —yā, satta 118, 399
Anusaya-yamakaṇ 400
anusahagatā 540
anusāsanī 692; °pāṭihāriyaṇ 694
anussati 230; °ṭṭhānāni, cha 126
anekadhātu 627
Anotattadaho 369, 609
antaṇ 81
antaguṇaṇ 81
antamaso 648, 677
Antaggāhikadiṭṭhi—vaṇṇanā antaggāhikā: a. diṭṭhi 426; a. diṭṭhiyo 458
antaradhānaṇ 153
antalikkha: °caro poso 520; —likkhe 661
antasaññī 453
antānantikā 454
antimā jāti 598
anto: °parisoko 155; °samāpattiyā cittaṇ oloketvā jānāti 693; °soko 155
andhakāraṇ 664
Andhaka: °bhāsā 6; °vanaṇ 533; —ko 5
andho 414
apacayagāmino 385
apathā 621
aparanta: °anuggahitā diṭṭhi 463; °anudiṭṭhi 458
aparapaccayaṇ 699
aparāpariyavedanīyaṇ kammaṇ 369
aparāmaṭṭhā 203
aparikkhitte 661
apariṇāyako 414
apariyantaṇ sīlaṇ 216 *ff.*
apariyanta: °sikkhāpado 204; —ntā 203
apariyāpannā 130
apānaṇ 467 *f.*
apāya: °gamānīyo 310; —yo 381, 411
apīḷanāya 606
apuññābhisaṅkhāro 357, 401
appaṭicchannaṇ 660
appaṭibaddhaṇ 656
appaṭivattiyaṇ 613, 617
appaṭisaṅkhaṇ 133
appaṭisaṅkhā 582

appaṇā 494, 527; °kosallaṃ dasavidhaṃ 501
appaṇihita: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; °anupassanā 103; °vihāro 270; —tā dhātu 561; —to 559; —to vimokkho 552; —to samādhi 235
appattassa patti 338
appadālitapubbaṃ 653
appamaññāyo, catasso 298
appamāṇaṃ 555
Appamāṇasubhā 234
Appamāṇābhā 122, 234
appamāṇo 602, 614; a. satisambojjhaṅgo 602
appamādavihārī 543
appameyyaṭṭhena 537, 630
appasajakkhā 391 *f.*
Appiyasampayoganiddeso 156
appiyehi sampayogo 148
aphāsukāmā 156
abbhā mutto candimā (*simile*), 479
abbhāhato 413
abyākataṃ 597; catubbidhaṃ a. 596
abyāpajjaṃ 555
abyāpajjhā 604 *ff.*
abyāpādasaṅkappo 166
abhabbā niyāmaṃ okkamituṃ 402
abhijānanaṭṭho 102
abhijjhā 222 *ff.*, 415; a. —domanassaṃ 176
abhiññā: °ṭṭhena 595; °aṭṭho 430; °paññā 331; °ya 611; °yo 544; cha a. 136
abhiññeyyaṃ 90
*Abhiññeyyaṃ abhiññātaṃ (*Vism.* 201) 215
Abhiññeyyaniddesavaṇṇanā 65 *ff.*
abhiññeyyā dhammā 61
abhiṇataṃ 472
abhitunno 470
Abhidhamma: °pariyāyena 117; °pariyāyo 551; °bhājanīyaṃ 343; —dhamme vuttanayena 628; —dhammo 620, 630, 640 *f.*, 687; a. *on* tisso taṇhā 116
abhinanduṃ 612
abhinibbatti 151
abhiniropaṇā: °aṭṭho 96; a. vipākamanodhātu 292
abhinivesa: °parāmāso 435 *f.*, 455; —so 133
abhinīhāra: °aṭṭhena 567 *f.*; °aṭṭho cittassa 99; —ro cittassa 265, 270 *f.*
abhipaññā 35
abhippamodayaṃ cittaṃ 502
abhippamodo 521
abhibhavitā 650
abhibhāyatanāni, aṭṭha 74
abhibhuyyati 650
Abhibhū aggasāvako 663 *f.*
abhilāpo 306
abhivādetvā 631
*Abhisaṅkharoti so ete (*Vism.* 544) 359
abhisaṅkhārā 326, 393
°abhisaṅkhāro (puñña°, apuñña°, āneñja°) 633
abhisandana: °aṭṭho 98; °parivāraṃ 384
abhisamaya: °aṭṭhena 568; °aṭṭho 102; °kathā 399; °kathāvaṇṇanā 686 *ff.*; °ñāṇaṃ 165; °saddo 332; —yo 686 *ff.*
abhisameti, kena ? 686
abhisambuddhā 611
Abhisambuddho 598
abhisambhavituṃ 643
amaggaṃ maggo 'ti, aphalañ ca phalan 'ti gaṇhato 591
amaṅkubhūto 703
amaccā 157
amataṃ 282, 700
amata: °aṭṭho 102; —tā dhātu 691
amatogadhaṃ nibbāṇaṃ 107, 286, 609
amanāpā 156
amarāvikkhepikā 454
amalaṭṭho 100
amahaggataṃ cittaṃ 355
amānusī rati 590
amoho 389
Ambavanaṃ 658
ayaṃ payogo . . . viseso 479
ayogakkhema: °kāmā 156; °gāmino 578
ayoniso manasikāro 438
Araṇapaṭipadā 38
Araṇavibhaṅga (suttanto) 38 *f.*
Araṇavihārañāṇaniddesavaṇṇanā 313 *f.*
araṇavihāre 38
araṇavihāro 313 *f.*
arañña 507
arañña gato 488, 490
Arañña niddeso 507
arahaṃ 213
arahattaṃ appatvā jīvitakkhayo 668
arahatta: °phalaṃ 105; °maggo 105
*Arā saṃsāracakkassa (*Vism.* 201) 214

ariya: °dhammo 447; °pathaṃ ānetā 414; °puggalā 474, 565; °maggā 543, 558; °maggā cattāro 620; °vaṃsā cattāro 299; °vāsabhāṇako 399; °saccacatukkaṃ 142; °saccāni cattāri 62, 68 *f.*, 542; °sāvako 167
ariyā 446; a. . . . anariyā 605
ariyā iddhi 655, 676
Ariyiddhiniddeso 676
ariyānaṃ upavādakā 380
ariyāni 62
ariyo 62, 162; a. aṭṭhaṅgiko maggo 127
Aruṇa: °vatī-nagaraṃ 663; °vanto rājā 663
arūpaṃ 296
arūpa: °avacarā 297; °avacarā bhāvanā 130; °dhātu 87; °paṭisaṃyutto 559; °rāgo 280; °samāpattiyo catasso 298
alaṅkārā 606
*Alabbhaneyyavatthūnaṃ (*Vism.* 505) 149
aleṇato 699
aleṇo 409
avaṭṭhiti 522
avikkhambhituppannaṃ 173
avikkhepaṭṭho 94, 101, 106
avikkhepaparisuddhatā 37
avikkhepo 103, 310, 509, 511, 513, 522
avijjā 89, 95, 116, 239, 241, 280, 437, 599; °anusayo 400; °andhakāravaraṇo 409; °āsavo 310; °ogho 117; °gato 410; °paccayo 357; °virāgā 588; °visadosasallito 411; °sambhūto 289 *f.*; °sahagatakilesā 316; a. katamā 357; avijjāya ṭhitiyo 239
avitakkaṃ avicāraṃ samādhiṃ 693
avitakka: °avicāro 230; °vicāramatto 230
avitathatā 245
avitathāni 594
avimuttaṃ cittaṃ 355
avisayā 621
avisāraṭṭho 94
avisāhaṭamānasatā 522
avisāhāro 522
Avihā (devā) 234
avihiṃsāsaṅkappo 166
avīci: °jarā 152; °nirayo 297
avūpasanto 409
avecca: °ppasannā 466; °ppasādo 676
averaṃ 555
averā 604 *f.*
averino: a. . . . sukhino . . . sukhitattā 606; a. . . . khemino 606
asaṃlittā 621
asaṅkhata: °aṭṭhena 603; °aṭṭho 98, 102; °lakkhaṇaṃ 596; —tassa saccassa lakkhaṇāni 596
asaṅkhatā dhātu 298
asaṅkheyyani, kappassa cattāri 367 *ff.*
*Asaṅkheyyāni nāmāni 307
Asaññasattā 234
asaññābhavo 87
asaññīvādā 455
asappāyāni, satta 500
asamayavimokkho 558
asamāhitaṃ cittaṃ 355
asamūhatuppannaṃ 173
asammūḷho kālaṃ karoti 604
asaraṇato 699
asaraṇībhūto 409
asaraṇo 409
asallīnatta — pahitatta — paggahaṭṭhe 43
asātaṃ 155; a. dukkhaṃ vedayitaṃ 155
asātā 155
asādhāraṇaṃ sāvakehi 403
asādhāraṇā 621
asāmantapaññā 640
asārakato 699
asāraddho 483
asubhāya pharati 676
asurakāyo 382
asekhabalaṃ 623, 630
asekhā dhammā, dasa, 138
asekho 623
asesavirāganirodho 160
Asoka—mahārājā 214
asmimāno 116
assako 408
Assaji *vide* Pañcavaggiyā
assaddhā, acchandikā 402
assaddhā (*adj. plu.*) 536
assaddhiyaṃ 536
assaddhiye na kampati 622
assabandhā 677
assasati . . . passasati 509
assāda: °diṭṭhi 441; °diṭṭhiyo 458; °diṭṭhivaṇṇanā 435 *ff.*; —do 538, 597
assāsa: °ādi — majjha — pariyosānaṃ 470, 472; °paṭikaṅkhanā 470; °passāsā kāyo 518; °passāsānaṃ saṃvaraṭṭhena sīlavisuddhi 516; °vasena . . . passāsavasena 312
assu 82

assutavā puthujjano 445
ahaṃ: °kāro 436; a. c' amhi mutto, danto, santo, assattho, parinibbuto 428
ahi 666
ahitakāmā 156
ahīnindriyaṃ 663
ahetukacittāni, aṭṭhārasa 293
ahosi: °kammaṃ 576; a. kammaṃ, nāhosi . . . atthi . . . bhavissati . . . na bhavissati kammavipāko 575 *f.*

ākaṅkhanapaṭibaddhā 648
ākārā 376; catusaṭṭhi ā. 53; paṭiccasamuppādaṅgānaṃ vīsati ā. 241 *ff.*
ākāsa: °ānañcāyatanaṃ 557; °ānañcāyatanasamāpatti 88; °ānañcāyatanūpagā 297; °kasiṇaṃ 80, 129; kasiṇasamāpatti 661; °ṭṭhakā (devā) 613; —se 'pi pallaṅkena kamati 350; —so 80; —so hotu 348
ākiñcaññāyatanaṃ 89, 321, 558
āgado 212
āgamanaṃ duvidhaṃ 551
āgamanato nāmaṃ 551
āgamanena jānāti 693
āgamo 8
āgamma 624
āghātavatthūni, dasa 425, nava 423
āghātito 423
āghātanapaccupaṭṭhito 414
ācikkhanā 581
ājīvo 619 *f.*
āṇākhettaṃ 367
Ātappā (devā) 234
ātāpī 175
ādānaṃ 133, 259
ādāyo 505
āditto 407
ādivisodhanaṭṭho 545
ādisati: nimittena . . . bahuñ ce 'pi . . . na h' eva kho nimittena 692 *f.*
Ādīnavañāṇa—niddesavaṇṇanā 262 *ff.*
ādīnava: °anupassanā 104; °to 699; —ve ñāṇaṃ 21; —vo 538, 597
ādevo 155
ādesanaṃ 692
ādesanā—pāṭihāriyaṃ 694
ādhipateyyaṃ 562
ādhipateyya: °aṭṭhena 567; °aṭṭho 94, 96, 102
ānaṃ 467
Ānantarikasamādhi: °ñāṇaniddesavaṇṇanā 310 *ff.*; °smiṃ ñāṇaṃ 37
Ānanda (tthero) 6, 142, 207, 506, 583, 675
ānamanā 516
Ānāpānakathā 312
ānāpāna—sati 311, 479 *ff.*; °kathāvaṇṇanā 467 *ff.*; °kammaṭṭhāna-manasikāravidhi 494 *ff.*; °mātikāvaṇṇanā 488 *ff.*
ānisaṃsā 604
āneñjābhisaṅkhāro 357, 401
āpāthaṃ āgacchati 647
āpo 80; °kāyo 696
ābādhato 698
Ābhassara: °devaloko 373; —rā (devā) 112 *f.*, 234, 370; —rā saṃvaṭṭasīmā 367
āmasati 661
āmodanā 519
āyatanaṃ 83, 89, 241
āyatana: °aṭṭho 98; °cariyā 542 *f.*; —nāni, cha ajjhāttikāni 110; —nāni, dasa 114; —nānaṃ paṭilābho 151
āyavaṃ, āyāvaṃ 338
āyāsitattaṃ 156
āyāso 156
āyuttako 683
āyuno saṃhāni 152
āyūhanaṃ 133
āyūhanā 92, 241, 262; °aṭṭho 102
*Ārakattā hatattā ca (*Vism.* 201) 214
*Ārabhatha nikkhamatha 664
ārambha-saddho 44
ārammaṇaṃ 512; a. paṭisaṅkhā 20
ārammaṇa: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; °aṭṭho cittassa 99; °adhiggahituppannaṃ 173; °to nāmaṃ 551; —ṇāni, cattāri 299; —ṇāni pañcaññāṇānaṃ 383
ārāmo 533
āruppaṃ 121, 194, 702
ārogyaṃ 699
āloka: °saññā 103, 377; ālokā, cattāro 389; āloko 378, 614, 664; ālokaṃ dassetā 410
āvajjana: °aṭṭho 98; °kiriyābyākatā 292 *ff.*; °paṭibaddhā 648
āvajjanā: °ya samudayo 538; °vasī 317
āvaraṇena samannāgatā 402
āvāpo 682
āvibhāva: —vaṃ 660; —vo 347
āvuso: ā. bhikkhavo 584
āsanaṃ paññattaṃ 507
āsabhaṭṭhānaṃ 626

Āsaya: °anusaya-ñāṇaniddesavaṇṇanā 395 *ff.*; °anusayā 395; —yo 57
Āsava: °kkhaya-ñāṇaniddesavaṇṇanā 384 *ff.*; °ṭṭhānīyā dhammā 624; °samucchede paññā 37; —vā 37, 386; —vānaṃ khayā 628; —vānaṃ khaye ñāṇaṃ 53
āsevanā 569, 606; °aṭṭho 100
āsevitā 603
āhāra: °ṭṭhitikā 65; —rā cattāro 65 *f.*; 109; —rā pañca 66; —ro 65 *f.*, 289 *f.*
āhundarikaṃ andhantamaṃ 366

iccha 157
Icchitālābhaniddeso 157
ijjhana: °aṭṭhe paññā 50; °aṭṭho 97, 101
iñjanā 516
iñjito 472 *f.*
iti 393, 396
*Iti evaṃ pakārehi (*Vism.* 516) 200
*Iti tacchāvipallāsa- (*Vism.* 496) 63
*Iti santā samāpatti (*cf. Vism.* 709) 322
itthi: °indriyaṃ 85; °yo . . . purisā 605
idaṃsaccābhiniveso 416
idappaccayatā 245: °paṭiccasamuppannā 397
iddhi 50 *f.*, 344; ijjhanaṭṭhena i. 654; °kathāvaṇṇanā 654 *ff.*; kā i. 654; °paṭilābhāya 655; °pāṭihāriyaṃ 692, 694; °pāda (*see below*); °balaṃ 630; °mā 663; °mā cetovasippatto 661; °yo, dasa (*enumerated*) 654 *f.*; °lābhāya, °vasibhāvāya, °vikubbanāya 655; °vidha (*see below*); °visavitāya, °vesārajjāya 655
iddhipāda: °vibhaṅgo 343; °suttanto 615; —pādā 97; —pādā cattāro 298, 618 *f.*; —pādo 343
iddhividha: °ñāṇaṃ 346; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 343 *ff.*; —dhe ñāṇaṃ 50
idha 692
inda: °khīlo 507; °vajiraṃ 429; Indo 87
indriyaṃ 86, 618
indriya: °kathā 104; °kathāvaṇṇanā 529 *ff.*; °paropariyattaṃ 628; °paropariyatta-ñāṇaniddesavaṇṇanā 391 *ff.*; °paropariyatte ñāṇaṃ 56, 430; °bhāvanāvisesena puggalaviseso 547; °saṃvara 652; °samuṭṭhitaṃ rūpaṃ 354; —yā ādhipateyyaṭṭhena 609; —yānaṃ paripāko 152; —yānaṃ pasādavasena 52; —yāni 87; —yāni, tīṇi 53; —yāni, pañca 536, 619; yāni daṭṭhabbāni 545; —yesu guttadvārā 543
imasmiṃ sati idaṃ hoti . . . imass' uppādā . . . 356
*Imāni aṭṭhaguṇam uttamāni (*Vism.* 645) 261
iriyāpatha: °cariyā; —tho 532
Isipatanaṃ 616; I. migadāyo 609
issariyabalaṃ 622
issā 326, 650
ītito 698

ukkhittāsiko vadhako (*simile*) 394
uggahaṇaṃ: tiṇṇaṃ vedānaṃ . . . tiṇṇaṃ piṭakānaṃ 686
uggaho 494
ugghaṭitaññū 646
ucchuyaṭṭhiyo, suvaṇṇamayā 677
uccheda: °diṭṭhi 419, 461; °vādā 455
ujuṃ kāyaṃ paṇidhāya 490
ujjotana — anujjotana — pajjotana — sañjotanaṭṭho 100
uṇhavalāhakā 613
uttamo 608
Uttara: °kuru 677; °mantī 703
Uttarā: I upāsīkā 671 *f.*; II *same as* Khujjuttarā *q.v.*
uttariṃ appativijjhanto 604
uttaripaṭivedha: °aṭṭho 95; —dhāya 579
uttare pañcālā 263
uttānīkammaṃ 581 *f.*
uttāno 647
*Udakaṃ hi nayanti nettikā (*Dhp.* 80) 43
udaka: °dhārā 403; °bubbulāni (*simile*) 261; —ke 'pi abhijjamāno gacchati 349
udaya: °dassanaṃ 255; °bbayañāṇaṃ 20; °bbayañāṇaniddesavaṇṇanā 253 *ff.*; °bbayānupassanā 28; °bbayānupassane ñāṇaṃ 20; °bbayo, pañcannaṃ khandhānaṃ 523
udariyaṃ 81
udānaṃ udānesi 614
udīyi 10
udujitaṃ cittaṃ samudujitaṃ 469
udutaṃ cittaṃ samuducittaṃ 469
Udeno rājā 672
Uddānakathāvaṇṇanā 703
uddeso 376
uddhaṃsoto akaniṭṭhagāmī 465

uddhaccaṇ 280, 293, 522, 537, 589
uddhacca: °kukkuccaṇ 117; —cce 95; —ccena viggahitamānaso 589
uddhato 409
uddhareyya 666
uddhumātakaṇ 235
unnīṭako 413
Upakkilesa: °ñāṇaniddesavaṇṇanā 470 *ff.*; °vatthu 591; —sā 285, 479, 591
upakkhittakā 650
upagamanaṇ 241
upaghātakaṇ kammaṇ 576
upaghātanaṇ 606
upaṭṭhānaṇ 95, 101, 494, 508, 510, 513, 590, 695
upaṭṭhāna: °kusalo 547 *ff.*; —ssati 480; °ssatiyo, aṭṭha 518
upaṭṭhitassati 392
upaṭṭhitā 483
upatthambhakaṇ kammaṇ 576
upatthambhanāya 579
upaddavato 698
upanāho 326, 417, 650
upanibandhanānimittaṇ 478
upapajjamānā 379
upapatti 262, 570
upapannā 382
upaparikkhā 388
upapīḷakaṇ kammaṇ 576
upalakkhaṇaṇ 389
upavicāraṇaṭṭho 98
upasaggato 698
upasaṅkamitvā 631
upasama: °aṭṭho 96; °anussati 311; —samāya 611
upasampajja 538, 628
upasampadā 642
upādānaṇ 89, 241, 560
upādāna: °kkhandhā, pañca 110, 598; °ñāṇāni 560; °paccayā bhavo 363; —nāni, cattāri 416
upādāya 643, 647, 677
upādi 323; °seso 323
upādinnakaṇ vaḍḍhati anupādinnakaṇ 351
upādiyanti 416
upāyāsa: °niddeso 156; °so 93, 148, 156, 262, 357
upāyāsitattaṇ 156
Upāli, gahapati 6
uḷāsikā 676
upekkhako 186 *f.*, 676
upekkhā 88, 96, 238, 590, 592, 620; °anubrūhanā 476; °anubrūhitaṇ 475; °āvajjanāya c' eva 592; °satipārisuddhi 192; °sahagatena 555; °sukhabhūmi 655; u. dasavidhā 187; u. saṇṭhāti 509
Uposathaṇ hatthikulaṇ 625
uppajjati . . . nibbattati (*distinguished*) 454
uppajjamānaṇ 627
uppatti 92
uppannaṇ 92, 627, 652; catubbidhaṇ u. 170 *ff.*
uppannā dhammā 329
*Uppādañ ca pavattañ ca (*Vism.* 649) 262
uppāda: °adhipateyyaṇ 687; °vayaṭṭhena 523; —do 92, 262 *ff.*; —do pavattaṇ nimittaṇ āyūhanā 688; —do saṅkhārā 265
uppādetā, anuppannassa maggassa 645
ubhatosuññaṇ 632
ubho ante anupagamma 397
uyyutto 407
uḷāro 614
usabho 626, 680

ekaṇ antaṇ 631
*Ekaṇ na ekato idha (*Vism.* 542) 359
ekaṇsavacanaṇ 544
*Ekaṇ hi saccaṇ (*SN* 884) 64
eka: °ayanamaggo 485 *f.*; °ṭṭhāne 473; °paṭivedhāni 594; °bījī 464; °rasaṭṭhe ñāṇaṇ 36; °rasaṭṭhena 587; °rasaṭṭho 94; °rasaṭṭho bhāvanāya 98; °rasā 134; °vavatthānatā 50; °vokārabhavo 87; °saṅgahatā 45; °saṅgahitaṇ 594; eko paccekabuddho 654; eko hutvā bahudhā ('pi) hoti 346 *f.*, 657 *f.*; eko hoti 658
ekaggaṇ 483
ekagga: °aṭṭho 94; °aṭṭho cittassa 98; °tā 230, 310, 509, 511
ekacca: °sassatikā 454; —ccānaṇ manussānaṇ vinipātikānaṇ 676; —cco 692
ekattattaṇ 270, 594; e. duvidhaṇ 278
ekatta: °anupaṭṭhānaṇ 539; °upaṭṭhānaṇ 539: °gataṇ 473 *f.*; °vimokkho 552, 559; °suññaṇ 633, 637; —ttā 473 *f.*; —tte 99; —tte santiṭṭhati 469
ekanta: °gataṇ 656; °nikkileso 485; °vītarāgo 485
ekekalomato 403
ekodaṭṭho (*see next*)

ekodi 586; °aṭṭho 98; °bhāvo cetaso 185
etaṃ: e. mama eso 'ham asmi eso me attā 'ti 436, 463, 591
etaṃ santan 'ti: —'ti passanaṭṭho 99; —'ti passanā 607
*Ete saṃvaravinayā (*Vism.* 46) 204
ena—saddo 450
enā 688
evaṃ: °gotto, °nāmo, *etc.* 375
*Evaṃ ariyasaccānaṃ 201
evaṃ āsevitabbaṃ, °tabbo 694
*Evam idha maggasaññaṃ 28
evaṃ me sutaṃ 529, 583
*Evaṃ yogāvacaro 53
esanā: °aṭṭhena 599; °suññaṃ 633
eso 'ham asmi, etaṃ mamaṃ 436, 463

okappanapasādo 676
okāsaṃ dassetā 413
okāsakatuppannaṃ 171
okāso, paritto . . . vipulo 453
okkanti 151, 241
okkanto 699
okkamati 407; sammattaniyāmaṃ o. 699
okkamitvā, sukhasaññañ ca lahusaññañ ca 662
okkamissati 698
oghā 415; cattāro o. 117; tayo o. 522
ottappabalaṃ 622
odagyaṃ 519
odhiso pharaṇaṃ 605
opapātikanāmaṃ 307
obhāsa: °gataṃ 656; °gāthā 658; °vasena 53; —sā cattāro 389; —so 546, 588 *f.*, 592, 613, 658
olīyanābhiniveso 456
olīyanti 460
oḷārikaṃ rūpaṃ 247 *f.*
oḷārika: °sukhumatā 492 *f.*; —rikā 280, 352, 540

kakacūpamā 497
Kakusandho bhagavā 670
kaṅkhā pahīyati 566
Kaccāna! (*addressed*) 398, 438
Kaccāyana(tthero) 61
kaṭattā vā pana kammaṃ 576
Kaṇṇamuṇḍako saro 369
kaṇhaṃ . . . sukkaṃ 577
kaṇha: °pakkha sukkapakkhadvayavasena 698; °sukkā 688
kataññāṇaṃ 612
*Katattā paccayā ete (*Vism.* 555) 361
kataparappavādā 648
katamantānuggahitā 463
*Kathaṃ hi Bhagavā tuyhaṃ (*S.*I. 121) 520
Kathāvatthu 400
kantāraṃ tāretā 413
Kapotakandarā 669
kappa: °rukkhā 677; °vuṭṭhānaṃ 368; °ssa vināso ca saṇṭhānañ ca 368 *f.*
kamati: nā ssa aggi . . . 604
Kambojā 557
kammaṃ 364; catubbidhaṃ k. 575 *f.*
kamma: °anto 619 *f.*; °āyūhanakkhaṇe 573; °kathāvaṇṇanā 574 *ff.*; °ṭṭhānassa anupaṭṭhānaṃ 498; °niyaṃ 345, 479; °pathā, dasa kusalā ca dasa akusalā ca 301; °vipākajā iddhi 655, 676; °vipākajiddhiniddeso 676; °samādānaṃ 627; °ssakacittena ca ñāṇena ca 687; °ssa āharaṇūpāyāso 498; °ssako 408
kammāragaggarī (*simile*) 501
karajakāyo 501, 662
°karaṇī (cakkhu°, ñāṇa°) 611
karaṇḍā 666
karīsaṃ 82
karuṇā 88, 555
kalebarassa nikkhepo 153
kalya—saddo 232
kalyāṇaputhujjano 266
kasiṇaṃ 80
kasiṇāni, dasa 311
kasiṇāyatanāni, dasa 128
kassako ca balīvaddo ca (*simile*) 499
*Kasmā nu saccāni (*SN* 885) 63
Kassapa: °tthero 6; °saṃyuttaṃ 168; °ssa bhagavato dhātucetiyaṃ 678
kahāpaṇadassanaṃ (*simile*) 577
Kākandī 532
kāma: °avacaradevā 570 *f.*; °avacarā bhūmi 296; °āsavo 310; °upādānaṃ 416; °ogho 339; °garuko °āsayo °adhimutto 398; °guṇā pañca 416; °cchandaṃ hirīyati 623; °cchando 117, 332, 339; °cchando nānattaṃ 637; °taṇhā 116, 158; °dhātu 87; °rāgānusayo 400 *f.*; °rāgena 656; °rāgo 118, 280; kāmā (*plural*) 121, 179 *ff.*; kāmesu kāmasukhallikānuyogo 610 *f.*; kāmesu micchācāro 220
*Kāmesu chandaṃ paṭighaṃ 231

kāya: °aṅgacopanaṃ 279; °anupassanā 174; °indriyaṃ 85; °gatā sati 124, 311; °gantho 415; °to pavattati 403; °duccaritaṃ 380; °paṭibaddhā °saṅkhārā 515 *f.*; °balaṃ tathāgatassa 625; °vasena cittaṃ pariṇāmeti 662; °sakkhī 563; °saṅkhārā 316, 357; °samphassaja 155, 519; °ssa bhedā 381, 453; kaye kāyanupassanā-satipaṭṭhānabhāvanā 510; kāye kāyānupassī 174 *f.*; kāyena vasaṃ vatteti 351; kāyo 50, 79, 174, 510; kāyo, imamhā kāyā aññho 666; kāyo passambhati 302
kāyikaṃ 155, 519
kāyikā 516
Kālakañjaka asurā 112
kālakiriyā 153
Kālakārāmasuttaṃ 430
kālaparicchedo 269
Kālāvakaṃ 625
*Kālāvakañ ca Gaṅgeyyaṃ 625
Kāli nāma dāsī 680 *ff.*
kiṃ°: °jātikaṃ, °nidānaṃ, °pabhavaṃ, °samudayaṃ 599
*Kiṃ bhāsitena bahunā ? (*Vism.* 501) 145
kiccañāṇaṃ 612
kittimānasaṃ 307
kiriyaṃ, kiriyā 301
kilissati 425; k. . . . na k. 593
kilesa: °kalalībhūto 411; °kāmo 296; °nāyakā kilesā 701; °pañjarakkhitto 409; °mariyāde 656; °vatthūni, dasa 425; —sā 133 *f.*, 393, 603; —sā, anuppannā 169 *f.*; uppannā 170; —sā sabbe 326; —sānaṃ susamuhatattā 482
kilomakaṃ 81
kissa hetu ? 703
Kukkuṭa: °ārāmo 584; °seṭṭhī 583 *f.*; 673
Kunāladaho 369
kuppo 552, 558
kumārako hoti 665
kumbhakāro 682
kummaggapaṭipanno 408
Kuvero 613
kusalaṃ 549, 596; k. kammaṃ 576 *f.*
Kusala: °kammapathakathā 224 *f.*; °kammassa javanakkhaṇe 571, 573; °saccaṃ 597; °saddo 129, 205; —lā dhammā anuppannā ca uppannā ca 170; —lo vivaṭṭane vuṭṭhāne 277
kusītā 536
kesakāyo 696
kesā 80
Koṭṭhita (tthero) 6
Koṇḍaññho *vide* Pañcavaggiyā
kodhano 417
kodho 326, 650
*Ko nu aññatra ariyehi 460
kolaṅkolo 464
kosajjaṃ 537; —jje 95
Kosambakakkhandhako 417
Kosambī 583 *f.*; 667 *f.*, 672, 680; °vāsī 668; —sambikaseṭṭhī 680 *ff.*; —sambiyaṃ nagarasobhinī 680
kosallaṃ 388
kosiyo 666
°kkhandhaṃ: paññā°, vimutti°, vimuttiñāṇadassana°, sīla° 652

khaṇikasamodhānā 470
°khaṇe jātā dhammā 385
khaṇḍiccaṃ 151
khattiya: °parisā 702 *f.*; °mahāsālā 570; —yo 372
khanti 505; °ñāṇaṃ 46; °ñāṇa- °pariyogāhaṇañāṇa-niddesavaṇṇanā 334; °balaṃ 622; °suññaṃ 633
khandha: °aṭṭho 98; °ppavattiyaṃ nibbiṇṇo puriso 172; °loko 393; khandhā 278, 437; —dhānaṃ pātubhāvo 151
Khandhaka: °aṭṭhakathā 508; °vaggaṭṭhakathā 596
*Khandhādīnañ ca paṭipāṭi (*Vism.* 544) 411
*Khandhā nirujjanti, na c' atthi añño (*Vism.* 644) 260
khamati 623
khaya: °anupassanā 103; °gāmimaggo 120; °dhammaṃ 251; khaye ñāṇaṃ 386
Khānukoṇḍaññatthero 671
khārūdakamahāmegho 373
Khiḍḍāpadasikā 613
khittacittā 577
khīṇaṃ 688
khīṇāsava: °balaṃ 630; °balāni satta 136; —vānaṃ panc' indriyāni 540; —vo 386, 485, 537, 549, 644; —vo bhikkhu 624
khīradantā 152
Kuujjuttarā: upāsikā 6; dāsī 673 *ff.*
Khuddakavatthu-vibhaṅgo 418, 420, 421, 427

khurappaṇ 674 *f.*
kheḷo 83

Gaṅgā 534, 678, (*simile*) 521
Gaṅgeyyaṇ hatthikulaṇ 625
gaṇanā 495 *f.*
*Gaṇanā anubandhanā (*Vism.* 277) 494
*Gaṇhitvā āvajjana- 28
gataṭṭho *s.v.* gati
gati 92, 262; °aṭṭho cittassa 99; °kathāvaṇṇanā 570 *ff.*; °yo pañca 416; °sampatti 570
*Gantvāna so satta padāni 208
gantha 169; cattāro ganthā 415
gaṇthito 416
Gandha: °kuṭi 658; °mādano 610; °hatthī 625; gandhā 79
gabbho: (*simile*) cakkavattī°, sālīyava° 500
*Gamane vissute tinte 14
gambhīra: °ñāṇacariya suttantā 536; °paññā 639, 643; —ro 647
gammo 610 *f.*
garu: °upanissito 653; °nissayo 8
Garuḷo Venateyyo 648
gahapati 685; °mahāsālo 570
gāthāyo, Saddhammappakāsiniyā 704
gāhā, tayo 591
guṇanāmaṇ 306
guḷakīḷā 682
guḷāguṇṭhikajāto 410
guhā 508
gūḷha: °ḷhāni 649; °ḷho 647
geṇḍukā 679
gocaraṇ 512
gocara: °ajjhattaṇ 586; °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94 *f.*, 99; °nānattaniddesavaṇṇanā 290 *f.*; °nānatte 34
goṇassa gahaṇaṇ (*simile*) 192
Gotamī (*addressed*) 505
Gotamo, samaṇo 197, 674
gotrabhū 269, 275 *ff.*; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 275 *ff.*; °dhammā 276, 567
Godāvarī (*simile*) 521
godhāvaṇṇo (*simile*) 195
gopālassa gogaṇanā (*simile*) 495
gopurisā 677
gopo ca kūṭavaccho ca (*simile*) 488

ghanasaññā 133
ghāṇaṇ 79
ghāṇindriyaṇ 85
Ghosita: °ārāmo 583; °seṭṭhī 583, 672 *ff.*, 680 *ff.*

cakkaṇ 627; pañcavidhaṇ c. 299
cakka: °aṅkitatalena pāṇinā 658; °vattī 676; °vālapabbato 374, 613; vālasahassaṇ 664; °saddo 626; °kkāni cattāri 299, 627
cakkhuṇ 90; c. ajjhattaṇ vavattheti 289; c. ahaṇ mama 455; c. duvidhaṇ 77 *f.*
cakkhu 614; °āyatanaṇ 84; °dhātu 84; °nā rūpaṇ disvā 676; °ndriyaṇ 85; °bhūto 646; °viññāṇaṇ 78, 292; °samphasso 78
Caṇḍapajjoto rājā 673
catu: °cakkaṇ 300; °dhammavavatthāne 34; °nnaṇ saccānaṇ vavatthānaṇ 257; °bbidhaṇ saccesu ñāṇaṇ 165; °raṅginī senā 677; °vesārajjappatto 644; °vokārabhavo 88
catutthaṇ jhānaṇ 193
Catutthacatukka-niddesavaṇṇanā 523 *ff.*
cattāri: ariyasaccāni 197 *ff.*; saccāni 164
cattāro paṭipadāmaggā 584
*Candaṇ passeyya naro 28
Canda: °padumā 685; °maṇḍalāni dissanti (*simile*) 351; °lekhā (*simile*) 193; Cando 371
candimasuriyā 350 *f.*, 371
Candimā devaputto cammakhaṇḍo 507
carati, sarāgā, samohā *etc.* 294 *f.*
caritaṇ 395
cariyā 542, 702; °aṭṭho 99; °kathā 105; °kathāvaṇṇanā 692; °nānattaniddesavaṇṇanā 292 *ff.*; °vavatthāne 34; °vāro 542
calato 698
cavati 602; c. . . . na C. cittabhāvanā 593
cavanatā 153
cavamānā 379
cāga: °adhimuttatā 474; °anussati 311; cāgo 161
Cātummahārājikā (devā) 369, 613
cāro ca vihāro ca 542
cittaṇ 50, 520, 620; c. vikampati 471; c. vivaṭṭati 509; soḷasappabhedaṇ c. 355
citta: °aṭṭho 98; °anantariyaṭṭho 99; °pakkhandanatā 561; °vivaṭṭe ñāṇaṇ 49; °vivaṭṭo 340; °visuddhi 106, 516; avikkhepaṭṭhena °visuddhi 701; °saṅkhārā 316, 515; °saṅkhāro 357; °ssa adhiṭṭhānāya . . . vodānāya 579; tiṇṇaṇ cittānaṇ 51; citte cittānupassī 177 *f.*

*Cittajena hi rūpena (*Vism.* 562) 362
*Cittassa paridahanā (*Vism.* 504) 148
Citto gahapati 6, 654
cintā 388
cirarattapīḷito 414
cuti 153, 361
*Cutūpapāte saṃsāre (*Vism.* 543) 359
cuddasa dhammā 573
*Cuddas' eva asambhinnā 620
Cundo 212
Cūḷapanthaka, āyasmā 405, 657 *ff.*
cetanā 48 *f.*, 241, 514; —sīlaṃ 218
cetayati 606
cetasā ceto paricca 355, 693
cetasikaṃ 156, 519; c. sīlaṃ 218
cetasikasukhaṃ 520
cetasikā 297
cetaso parijjhāyanā 155
ceto 48; °pariyañāṇaṃ 52; °pariyañāṇaniddesavaṇṇanā 354 *f.*; °pariyañāṇalābhī bhīkkhu 355; °pariyañāṇena . . . pajānāti 662; mettā °vimutti 605; °vivaṭṭe ñāṇaṃ 48; °vivaṭṭo 340 *f.*; °samphassajaṃ 156
cha abhiññā 642
chakkanipāto 698
Chaddantaṃ hatthikulaṃ 625
Chaddantadaho 369
chandañ ce bhikkhu nissāya 655
chanda: °aṭṭho 101; °jāto 523, 690; °nānattaṃ 304; °paccayā . . . °vūpasamapaccayā vedanā 337; °rāganirodho 90; °rāgappahānaṃ . . . °rāgavinayo 598; °rāgena 656; °rāgo 119; °samādhi 343; °ssa samudayo 538; chando 119, 509, 545; chando iddhipādo 619 *f.*; chando mūlaṭṭhenā 106
channaṃ vaṇṇānaṃ raṃsiyo 404
chaḷaṅgupekkhā 187 *f.*; 270
*Chaḷ-eva phassā saṅkhepā (*Vism.* 565) 363
chahi rāsīhi uddiṭṭhañāṇāni 525 *ff.*
chinnamanupassane paññā 29

Jaṭilaseṭṭhi, Jaṭilo gahapati 678 *f.*
janakaṃ kammaṃ 576
Jambu: °dīpavāsino 685; °dīpo 677 *ff.*
jarā 93, 145 *f.*, 151 *f.*, 262; °niddesa 151 *f.*; °pākāsaparikkhitto 412; °maraṇaṃ 241, 599; °maraṇa- 599
javana: °atthayā 294; °paññā 639, 641
jāgariyānuyutto 652
jātaṃ rūpaṃ 634
jāti 89, 92, 142 *ff.*, 150 *f.*, 262, 599; °kkhettaṃ 367; °jarāvyādhimaraṇa —dhammato 699; °dhammā 157; °paccayā jarāmaraṇaṃ 364; °maraṇaṃ 252
*Jātippabhutikaṃ dukkhaṃ (*Vism.* 505) 150
jānaṃ jānāti 646
*Jāyetha no ce (*Vism.* 501) 144
jiñjukagumbo 681
jivhā 79; °indriyaṃ 85
jīraṇatā 151
jīvaṃ na sarīraṃ 453
Jīvako komārabhacco 658 *f.*
jīvati, samaṃ, no visamaṃ; sammā, na micchā *etc.* 702
jīvitaṃ 702
jīvita: °indriyaṃ 85; °saṅkhārā tayo 572 *f.*; °ssa upacchedo 153
Jetavanaṃ 532 *f.*, 584, 673
Jeto 533
jotanaṃ 390; °aṭṭho 100
Jotikaseṭṭhi, Jotiko gahapati 677 *f.*
jotipāsāṇā 677
jotenti 607
jhānaṃ 88, 280 *ff.*, 560; duvidhaṃ j. 281
jhāna: °upekkhā 187 *f.*; °vimokkhaniddeso 702; °vimokkhā suttantā 536; °vimokkhe kusalatā 280 *f.*; °vimokkho 553, 701; °ssa saddakaṇṭakattaṃ 489; —nā 544; —nāni 169, 301; —nāni cattāri 193, 298; —ne ca —nūpacāre ca oḷārikasukhumatā 493

ñāṇaṃ 103, 549, 614; ñātaṭṭhena ñ. 701; ñ. pabhijjati 653; ñ. vivaṭṭati 340
ñāṇa: °uppādena 525; °kathā 10 *ff.*; °gaṇanā 527 *f.*; °cariyā 41, 292, 295, 316; °ttayaniddesavaṇṇanā 308 *f.*; °niddesavaṇṇanā 202-434; °pañcakaniddesavaṇṇanā 305; °pariyantakaṃ 647; °balaṃ tathāgatassa 625; °bhūto 646; °rāsichakkaniddesa-vaṇṇanā 525 *ff.*; °vatthūni 642; °vipphārā iddhi 654, 666 *ff.*, 669; °vipphāriddhiniddeso 666 *ff.*; °vivaṭṭe ñāṇaṃ 49; °vivaṭṭo 340 *f.*
ñāṇāni 615; upakāre, upakkilese *etc.* *up to* satokārissa 468 *f.*; sāvakasādhāraṇāni ca asādhāraṇāni ca tesattati 56 *ff.*
ñātaṃ 483

ñāta: °aṭṭhe ñāṇaṃ 35, 331; °aṭṭhena ñāṇaṃ 202, 305; °aṭṭho 102, 331; °aṭṭho abhiññāya 98
ñāti 156; ñ. . . . sālohitā 486
*Nātidhanādiviyogā (*Vism.* 505) 149
ñāyagantho 632
ñāya —sadda —ganthavacanena 635

ṭhapanāvasena bhāvanā 500
*Thātuṃ icchaṃ puriso 27
ṭhānaṃ 384, 625; n' etaṃ ṭ. vijjati 697
ṭhāna: °to 625; °so hetuso 627; —nāni, obhāsādīni dasa 592
ṭhita: °aṭṭho 94; °kappī 37; —tānaṃ aññathattaṃ 596; —to 617; —to supaṇihito 508
ṭhiti 521; °bhāgiyā dhammā 61; °bhāgiyo samādhi 140

taṃ: t. jīvaṃ 395, 453; t. ñātaṭṭhena ñāṇaṃ 108
*Taṃ taṃ atthaṃ apekkhitvā 531
*Taṃ taṃ patthayamānaṃ (*Vism.* 505) 149
*Taṃ muñciya gotrabhunā 28
*Taṃ vinā ñāññato dukkhaṃ (*Vism.* 496) 63
ta° (=tad°): °ggaruko, °ccarito, °dadhipateyyo, °dadhimutto, °nninno, °ppabbhāro, °ppoṇo, °bbahulo 651
takkaro (*correct*) 413
Takkasilā 679; °yaṃ seṭṭhī 678
takkikā 459
taca pañcaka kammaṭṭhānaṃ 669
taco 80
tacchako (*simile*) 163
tajjā 521
taṭṭikā 507
taṇḍulanāli 677
taṇhakkhayo 635
taṇhā 89, 158, 161, 241, 412; tisso t. 116; °kāyā cha 118, 418; °carito veneyyo 696; °cariyā 470; °dāso 408; °paccayā upādānaṃ 363; °papañcā 427; °mūlakā dhammā nava 118; °ya uddiṭṭho 412; °vicaritāni 427
*Taṇhāya paccayā tasmā (*Vism.* 568) 363
tatiya: °catukkaniddesavaṇṇanā 520 *ff.*; °jjhānaṃ 190
*Tato dukkhadvayassā pi (*Vism.* 504) 149
tattha tattha sammāpayogappaccayā iddhi 655
tatra 534; °tatrābhinandinī 158; °majjhattatā 193; °majjhattupekkhā 187 *f.*
tathaṃ 594 *f.*; —thāni 594
tatha: °tā 245; °dassitā 211; °dhammā 210; °lakkhaṇaṃ 209
tathā: °aṭṭhe paññā 49, 331; °aṭṭhena 105, 594; °aṭṭho 97, 102, 595; °kāritā 212
tathāgata: °uppādo 673; °balaṃ 630; °balaṃ duvidhaṃ 625; °balāni 624; °sāvako 462; °ssa ñāṇāni 629 *f.*; °ssa yamakapāṭihīraṃ 404; —tā sīhasamānavuttino 160; —to 207 *f.*, 367 *f.*, 391, 394 *f.*, 433, 453, 462, 529 *f.*; —to jānāti passati ñāṇaṃ paṭivijjhati 394; —to hoti . . . na hoti 396
tadaggasuññaṃ 632
tadaṅgappahānaṃ 122, 448
tadaṅgaviveko 690
tadanudhammatāsati — upatthānaṃ 694
tadanvayā 562; —vayena 566
tadāsamudāgate dhamme vipassane paññā 30
tantākulajāto 410
tappaccayā: t. vedanā 337; t. vedayitaṃ 338
*Tabbhāve vokiṇṇe 124
tampajānanā paññā 61
Tambaṃ hatthikulaṃ 625
*Tayam idha nirodhasuññaṃ (*Vism.* 513) 199
tayo ca saṅkhārānaṃ *etc.* 40
taraṇa: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94
taruṇarukkho 688
tālavaṇṭa —vohāro 604
Tāvatiṃsa: °deva 613; °bhavanaṃ 369
tikkha: °anulomikā khanti 697; °indriyā mudindriyā 391 *f.*; °paññā 639, 652
tiṇasanthārādayo 507
tittakatā 443
titta —kalābuvalli (*simile*) 161
titthaṃ (*simile*) 536
titthiya 462; °sāvako 462
tithi —karaṇa —nakkhattādayo 680
tidhattamaṇḍo 581
tiparivaṭṭaṃ 612
Tipiṭaka —Cūḷanāgattherassa vādo 574

*Tibbandhakāre ca (*Vism.* 501) 145
tibbā bhayasaññā 394
timi timingalā 648
tiracchānayoni 382
tiriyaṃ 555
tiro: °kuḍḍaṃ 348; °pākārapabbataṃ 348; °bhavaṃ 661; °bhāvo 347
'ti vacanato 438 *f.*, 603
tivaṭṭagataṃ 477
'ti vuttaṃ 636
'ti vuttattā 437, 608
tisso sikkhāyo 228
'ti hi vuttaṃ 331, 511
tīraṇa: °aṭṭhe ñāṇaṃ 35; °aṭṭho pariññāya 98
tīrayitvā 652
tucchato 699
tuvaṭaṃ 604
Tusita: °devā 613; °puraṃ 663; °bhavanaṃ 627
tūlayitvā 652
te cittaṃ: iti 'pi 692
te mano: evaṃ 'pi . . . itthaṃ 'pi 692
tejā 43
tejo 80, 327
tena vuttaṃ 378, 626, 627
ten' āha Bhagavā 364, 506
ten' āhu porāṇā 208, 231, 260, 261, 488, 489, 493
ten' eva vuttaṃ 505
ten' ev' āha 212, 215
tesattati ñāṇāni 642

thambho 326, 650
thāmagato 688
thīnaṃ 522
thīnamiddhaṃ 117
Theragāthā 670
Thero (=Sāriputta) 656
thokam 'pi bahukaṃ 661

dakārassa takāro 482
dakkhiṇe Pañcālā 263
*Daṇḍen' eke damayanti 506
dantā 80
dandhāyitattaṃ 317
Damilabhāsā 6
Damiḷī 5
dasa: d. ariyavāsā 399; d. ñāṇāni 263; d. paññāpāripūrī 639; d. balāni *enumerated* 619 *f.*; °sahassī 613
dasabala: °ñāṇaṃ 625, 629; °baladhārī 644; —lo 612, 658 *f.*, 667 *f.*, 674
Dasuttarapariyāya 117, 125, 127, 135
dassanaṃ 282, 332 *f.*, 598; diṭṭhattā d. 701
dassana: °aṭṭhe paññā 53; °aṭṭho 94 *f.*, 101 *f.*, 292; °adhipateyyaṃ 38, 687; °abhisamayo 687; °virāgo 609; °visuddhiñāṇaṃ 46; °visuddhi-ñāṇaniddesavaṇṇanā 331 *ff.*
dātā, amatassa 646
dānūpasagg-upaṭṭhān-ekattaṃ 473
diṭṭhaṃ 483; d. sutaṃ . . . anuvicaritaṃ manasā 432
diṭṭha: °dhamma nibbāṇavādā 455; °dhamma sukhavihāratthāya 272; °dhamma sukhavihārī (°ro) 297; °dhammiko 647
diṭṭhi 293, 505; kā d. 435 *f.*; d. hi 'ssa pāpikā 441 *f.*; °anusayo 400; °abhinivesā *etc.* kati? 435; °āsavo 310; °upādānaṃ 416, 439; °ekaṭṭhā 133, 540; °ogho 116; °kathāvaṇṇanā 435 *ff.*; °gataṃ 122, 414; °gataṃ °gahaṇaṃ °visūkaṃ *etc.* 439 *f.*; °gatāni 691; °gatāni, cha 418; °gatāni . . . te bhindantā maññe caranti 648 *f.*; °gatāni dvāsaṭṭhi 415, 427 *f.*; °carito veneyyo 696; °ṭṭhānaṃ 437 *ff.*; °ṭṭhānasamugghāto 435; °pariyuṭṭhānāni 439; °ppatto 563; °yā rāgo 441 *f.*; °yo rāsivasena soḷasa 440; °rāgo 441 *f.*; °vipatti, °vipanno 441; °visuddhi 106, 516; °visuddhi dassanaṭṭhena 701
°diṭṭhi: assāda°, attānuccheda°, ahan 'ti mānavinibandhā *etc.* 440
diṭṭhe 'va dhamme 538, 628; d. 'va d. arahā 465
diṭṭho te rājā? (*simile*) 282
diṭṭho vidito sacchikato phassito paññāya 615
dibbacakkhu: °ñāṇaṃ 53, 378 *f.*; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 377 *f.*; °no upapattikkamo 378
dibbasotadhātu 353
dibbāya sotadhātuyā . . . 662
dibbena cakkhunā . . . 662
divāsaññā 377
disāpharaṇaṃ 605 *f.*
*Disvā 'va appiye (*Vism.* 504) 148
*Disvāna taṇhaṃ aratiṃ ragañ ca 673
dissamānena ('pi) kāyena 662, 665
dīghaṃ: d. assasanto . . . passasanto 491; d. assāsapassāsa-vasena 510, 512, 516; d. assāsapassāsavasena 484, 509

Dīgha: °assāsapassāsa-niddesavaṇṇanā 505 *ff.*; °bhāṇaka-Saṇyuttabhāṇakā 493; °Majjhimāgamappamāṇā dhammakathā 660
*Dīgho rasso ca assāso (*Vism.* 273) 491
Dīpaṅkara dasabalo 610, 627
dīpisadiso bhikkhu 489
dukkhaṇ 54, 78, 90, 93, 122, 155, 198 *ff.*, 357, 598, 670: d. ariyasaccaṇ 142; d. kāyikaṇ 147; d. dukkhasamudayaṇ, dukkhanirodhaṇ *etc.* 611; d. bhayaṭṭhena 141
*Dukkhaṇ eva hi na koci (*Vism.* 513) 198, 594
*Dukkhaṇ tiracchesu (*Vism.* 501) 144
dukkha: °aṭṭhena 524; °aṭṭho 595; °anupassanā 91, 639; °anupassanā, sataṇ pañcavīsati c' eva 700; °abhituṇṇo 414; °indriyaṇ 85; °kkhandho 595; °to 271, 698; °niddeso 155; °nirodhagāminī paṭipadā 196; °nirodhe ñāṇaṇ 54 *f.*; °nirodho 55; °vatthukā 616; °saccaṇ 598; °saccaṇ akusalaṇ . . . kusalaṇ . . . abyākataṇ 597; °saccaniddesavaṇṇanā 142 *ff.*; °saccavibhaṅgo 143; °samudaye ñāṇaṇ 54 *f.*; °samudayo 54 *f.*; °sīlo 670; —kkhā vedanā 155; —kkhā saṅkhārā 62; —kkhe ñāṇaṇ 164; —kkho 611
*Dukkhī sukhaṇ patthayati (*Vism.* 568) 363
duggatā 379
duggati 381, 411
duccaritā 326, 393
duccaritāni, tīṇi 569
duṭṭhullaṇ 582
dutiya: °catukkaniddesavaṇṇanā 518 *ff.*; °jjhānaṇ 186
duppaññā 402, 536
dubbaṇṇā 379
dubhato: °vuṭṭhāna-vivaṭṭane paññā 27; °vuṭṭhāno 553; °vuṭṭhitā paññā 282
dummaṇo 676
*Duvidho vinayo nāma 447
*Duve puthujjanā vuttā 205, 266, 446
dussa: °karaṇḍako 602; °yugaṇ 602
*Dussīlya viddhaṇsanatā (*Vism.* 8) 16
duhetuka paṭisandhiko 570
dūre 352; d. 'pi santike adhiṭṭhāti 661; d. rūpaṇ 247
devatā °486, 677; °anussati 311; nagara -pariggāhikā d. 679; d. rakkhanti 604
deva: °āyatanaṇ 557; °datto 112; °brāhmaṇo 613
devā 110, 111, 113, 571; d. . . . manussā *etc.* 605
desanā 581; duvidhaṇ °ñāṇaṇ 627; dhamma puggalavasena catubbidhā 67
domanassaṇ 147 *f.*, 155 *f.*, 357
domanassa: °indriyaṇ 85; °niddeso 155 *f.*
dovārikopamā (*simile*) 497
dosaggi 701
doso 293, 326, 650
dvādasākāraṇ ñāṇadassanaṇ 612
*Dvārato vedanā vuttā (*Vism.* 566) 363
dvāsattati vipassanāvasena ñāṇāni 526
*Dvāsītiṇ Buddhato gaṇhiṇ 9
dvīhi balehi samannāgatattā 40
dve: d. antā 610; d. vimokkhā 565

dhaññamāpako (*simile*) 495
Dhataraṭṭho 613
dhanakkītādayo dasa itthiyo 220 *f.*
Dhanañjaya, seṭṭhī 645
dhanavā 645
dhammaṇ sakkaronto garuṇ karonto *etc.* 617
dhamma, *as* paccaya 3
dhamma: °adhipateyyo 617; °anudhammapaṭipatti 542, 641; °anupassanā -catukkaṇ 527; °anupassī 179; °anusārī 564; °anussati 230, 311; °uddhacca-kusalo 592; °uddhacca -pubbaṅgamo 584; °uddhaccavāro 588 *ff.*; °uddhaccaviggahaṇ 584; °uddhaccaviggahitaṇ 585; °ketu 617; °kkhandhā pañca 135; °guttā 111, 676; °cakkaṇ 610, 612; °cakkaṇ duvidhaṇ 616, 627; °cakka -kathāvaṇṇanā 616 *ff.*; °cakkappavattana-suttanto 609 *f.*, 616; °cakkhuṇ 612; °cariyā 617; °ṭṭhitiñāṇaṇ 18; °ṭṭhitiñāṇa-niddesavaṇṇanā 239 *ff.*; °ṭṭtho 102; °dhātu 84; °ddhajo 617; °ñānattañāṇa-niddesavaṇṇanā 301 *ff.*; °padāni cattāri 300; °bhaṇḍāgāriko 583; °bhūto 646; °rājo 583; °vavatthānaṇ 103; °vicayo 95, 387; °vinayo 505 *f.*; °saṅgaṇī 399, 439; °saṅgaha-ṭṭhakathāyaṇ Tipiṭaka Mahādhammara-

kkhitattheravāde . . . vuttaṃ 574; °saddo 18; °sāmaggī 126; °senāpati (tthero) 25, 160, 195, 202, 583, 648, 668 *f.*; °ssāmī 646; —mmā 79, 523, 614 *f.*; —mmā ārammaṇaṃ ogāhanti 522; —mmā, cha 118; —mmesu °anupassī 177; —mmo 505 *f.*
Dhammikā upāsikā 6
dhātu 80, 84, 87; °aṭṭho 98, 102; °to upasaṃharati 676; °nānattaṃ 303; °yo dve . . . tayo 67
dhutaṅgāni 169
dhuvasaññā 133
*Dhuva-subha-sukhattasaññaṃ (*Vism.* 513) 198, 594

na ussīnenti 621
na kampati, na calati, na vedhati 315
nakhā 80
°nataṃ (anapa°, anabhi°, anun°, ano°) 656
*Na tassa adiṭṭham idha 'tthi kiñci 58
n' atthi kiñci 558
n' atthi dinnaṃ *etc.* 426, 452
n' atthi Bhagavato nāma (aññātaṃ, adiṭṭhaṃ, aphussitaṃ *etc.*) 646 *f.*
*Na dhammo adhammo ca 18
Nandanavanaṃ 379
Nandamūlaka pabbhāro 609
nandi 133, 259; °rāgasahagatā 158
Nandopananda-damanaṃ 317
nalāgāraṃ (*simile*) 586 *f.*
*Nava ekavidhā eko (*Vism.* 680) 619
navakammaṃ 169 *f.*
navah' ākārehi assasati passasati 509
*Nava koṭisahassāni (*Vism.* 46) 204
navadhamma vavatthāne 34
navavidha mānā 423
na sajjanti, na gayhanti, na bajjhanti 621
na santike 643
na sandhūpenti 622
na sāmantā 643
nahāru 81
*Na h'eva saccāni bahūni nānā (*SN* 886) 438
*Nā-ññā nibbāṇato santi (*Vism.* 496) 63
nādhivāseti 652
nānattaṃ 303 *f.*, 390
nānatta: °ekattaṃ 327; °ekattakamma-vipphāravasena 52; °ekattapaṭivedhapaññā 333; °ekattarūpanimittaṃ 53; °ekattasaddanimittaṃ 51; °kilesehi 656; °vimokkho 559; °saññā 132; °saññānaṃ amanasikārā 556 *f.*; °suññaṃ 633, 637; —tte pannā 48
nānā: °adhimuttikaṃ 628; °dhammaniddeso 330; °dhammappakāsanatā 45; °dhātu 627; °paṭiccasamuppādesu paññā 643; °baddha-avikopanaṃ 320; °suññatam anupalabbhesu paññā 643
nānusayā 293
*Nā-bādhakaṃ yato dukkhaṃ (*Vism.* 496) 63
nāmaṃ 109, 362, 573; n. catubbidhaṃ 306; n. ca nāmakāyo ca 515; n. ca rūpañ ca 572 *f.*
nāmapaccayā 573
nāmarūpaṃ 241, 362, 571
nāmarūpapaccayā 571, 573; n. saḷāyatanaṃ 362
nāvā (*simile*) 121; °ya cattāri kiccāni (*simile*) 332
nāsikagge 479
nikanti 241, 470, 591 *f.*; °kkhaṇe 571
nikkaṅkho 544
nikkilesaṭṭho 513
nikkileso 647
Niganṭhā 142
niccaṃ pipāsito 414
niccasaññā 133
niccena vā dhuvena vā . . . suññaṃ 633
nicchāto 700
nijjaravatthūni, dasa 76
nijjhantibalaṃ 622
nijjhāpetā 645
nijjhāpeti 623
niṭṭhā 464 *f.*; °ṭṭhaṃ gatā 464
nidānaṃ 599
nidāna: °aṭṭho 102; °vaggo 642
niddasa 73
niddasavatthūni, satta 73
niddiṭṭhakāraṇā 650
niddesanayo 581
nidhikumbhiyo 677
ninnetā, atthassa 646
nipuṇā 648
nibbatti 92, 262
nibbāṇaṃ 93, 161, 218, 263, 287, 302, 523 *ff.*, 558, 560, 608, 620, 634 *f.*; n. abhisāmayo 687; diṭṭh' eva dhamme n. 322; brahmaṃ n. 580; maggo n. 580; vimutti n. 609
nibbāṇa: °ārammaṇatā 608; °ārammaṇā 385; nibbāṇāya 385

nibbidā 140; °anupassanā 91, 639; °anulomañāṇāni 526; °ñāṇāni 526 *f.*; °paṭippassaddhiñāṇāni 526 *f.*; °ya virāgāya nirodhāya 461
nibbedhabhāgiyaṇ samādhiṇ 690
nibbedhabhāgiyā dhammā 61
nibbedhikapaññā 639, 653
nimittaṇ 92, 133, 262, 308, 471, 517; n. assāsapassāsā 477; n. etaṇ na samanupassāmi 644; n. ca upanibandhanā 515; n. ca pavattañ ca 566; °paṭisaṅkhā ñāṇaṇ 567
nimitt —upaṭṭhānaṇ 499 *f.*
*Nimitte ṭhapayaṇ cittaṇ (*Vism.* 286) 500
nimbabījato ucchu (*simile*) 359
nimmalaṭṭho 101
Nimmāṇarati (devā) 613
nimmito 405 *f.*, 663
niyyāṇaṇ 508, 514; ariyānaṇ n. 469
niyyāṇa: °aṭṭhena 567 *f.*; °aṭṭho 94, 96, 102, 508; °aṭṭho cittassa 99; °āvaraṇaṭṭhena nīvaraṇā 469
niyyāṇikā 385
niyyāto 421
nirayo 297, 381
nirāgā 293 *ff.*
nirāmisaṇ 93, 276, 700
nirāmisā nirāmisataro 552
nirujjhanti 546
nirutti 306; °yo 614 *f.*
niruddhaṇ 688
nirodhaṇ 122, 198 *ff.*
nirodha: °aṭṭho 101; °anupassanā 91, 639; °anupassī 504, 524; °upaṭṭhāti 602; °upaṭṭhānena 525; °gāminī paṭipadā 90; °gocaraṇ 687; °cariyaṭṭho 101; °dhammaṇ 251, 612; °nibbāṇadhātu 567; °pajānanā 599; °saṅkhātaṇ nibbāṇaṇ 549; °saccaṇ 598; °sacca-niddesavaṇṇanā 160 *f.*; °samāpatti 318 *f.*; °samāpatti ñāṇaniddesavaṇṇanā 315 *ff.*; °samāpattiyā ñāṇaṇ 41; —dhe adhimuttatā 260; (nidāna°, samudaya°, jāti° *etc.*) °nirodhena 524
nirodho 90, 121, 459, 474, 587, 635, 689; khandhānaṇ n. 254; n. nibbāṇaṇ 483, 691
nivattanaṭṭho 94
nivutattā 470
nisajjadosā, cha 631
nisabho 626
nisinnako vā nipannako vā 661
nisīdati 490, 508
nisīdi 631
nissaṇsayo 544
nissaṭā 621
nissayaparivārā 385
nissayā, tayo . . . dvādasa 691
nissaraṇaṇ 121, 538, 597, 701
nissaraṇa: °aṭṭho 102; °aṭṭho cittassa 99; °niddeso 702; °viveko 690; °suññaṇ 637
nissaraṇāni, asītisataṇ 540
nissaraṇīyā dhātuyo 702
nissaranti 621
nissitāse 459
nīto 647
nīrāgā 293
nīrūpalepa 485
nīla: °kasiṇaṇ 664; °nimittaṇ, °saññā 554
nīvaraṇāni 122, 691; pañca n. 117, 181, 416; —ṇehi 473
nekkhammaṇ 103, 115, 120 *f.*, 329, 339, 469, 560, 601, 701; n. ijjhatī 'ti iddhi 694; n. ekattaṇ 332, 637
nekkhamma: °abhirataṇ 624; °ekattaṇ 339; °esanā 637; °niddeso 701 *f.*; °pāṭihāriyaṇ 694; °saṅkappo 166
nekkhammena kāmacchando nicchāto . . . vimokkho 701; vikkhambhito *etc.* 636: samucchinno 637
netā, (—, anu°, vi°) 645
nepuññaṇ 388
nemittakā 668
neyyaṇ 647
neyya: °patho 648; °pariyantikaṇ 647; °puggalo 646; —yyo 647
*N'eva pubbenivāsāya 670
n'eva-saññā-nāsaññā: °āyatanaṇ 87, 113, 321, 558; °bhavo 87
n' eva-saññī-nāsaññīvādā 455

paṇsupisāciko 670
pakati: pakativādīnaṇ p. 199; °yā bahuko 660; °vaṇṇaṇ vijahitvā 665
pakampanā 516
pakaraṇaṇ 8, 275
pakāsanaṇ 390
pakāsanaṭṭho 100
pakāsenti 607
pakkhandana: °aṭṭho 99; °paṭinissaggo 525; °vossaggo 689
pakkhandanā 607
paggahaṭṭho 94, 101 *f.*
paggaho 590

paṅgulopamā (*simile*) 497
paccattaṃ 554
paccanīkato nāmaṃ 551
paccaya: °aṭṭho cittassa 98; °pariggahe paññā 17
paccayā 601; p. honti 562
paccavekkhaṇaṃ 286 *f.*
paccavekkhaṇa: °ñāṇaniddesavaṇṇanā 286 *ff.*; °vasī 318; —ṇe ñāṇaṃ 30
paccuppannaṃ rūpaṃ 246, 248
paccuppannānaṃ dhammānaṃ viparināmānupassane paññā 20
paccūpalakkhanā 388
pacceka: °buddhā 207, 599, 608; °buddho 268; °sambuddho 446, 644; °bodhisattabyākaraṇe 645
pacchā samannāgatā 646
pajahati 652; p. atīte . . . na atīte kilese 688; ratto rāgaṃ p. 688
pajānanā 387; °aṭṭhena paññā 108, 305; °aṭṭho 98
pajjotā, cattāro 389
pañca: °indriyānaṃ nissaraṇaṃ 539 *ff.*; °indriyāni 394; °upādānakkhandhā 149 *f.*; °kanayo 194; °kkhandhā 194; °kkhandhā . . . paccayā honti 572; °kkhandhe 699; °ñāṇapakiṇṇakaṃ 383; °ñāṇāni 305; °nnaṃ khandhānaṃ nirodho niccaṃ nibbāṇaṃ 699; °mahāpuññā 685; °lakkhaṇāni 254; °vaggiyā, °vaggo 610; °vokārabhavo 88; °sandhikaṃ kammaṭṭhānaṃ 494 *ff.*; °sīlāni 203, 225 *ff.*
paññattibalaṃ 622
paññavā . . . duppañño 2392
paññā 86, 592, 614, 620, 640; °adhipateyyo °adhimutto *etc.* 651; °āloko °obhāso *etc.* 388; °indriyaṃ 86, 384, 388, 562; °kathāvaṇṇanā 639 *ff.*; p. tadudattaraṭṭhena 107; p. tividhā 130; p. dukaṃ ārabbha 387; °paṭilābhāya bāhullāya *etc.* 641 *f.*; °panā 581; °pabhedakusalo 644; °petā 645; °peti 623; °balaṃ 388; °ya 624; °ratanaṃ 389; °satthaṃ 388
°paññō 464 *f.*; atitikkha° tikkha° majjhimā° manda° 593
paṅhaṃ: p. abhisaṅkharitvā 649; kasmā p. na pucchanti ? 649
paṅhā Bhagavatā kathitā 650
paṭigha: °anusayo 400; °saṃyojanaṃ 280; °saññā 132; °saññānaṃ atthaṅgamā 556 *f.*; —gho 118
paṭicca-samuppannaṃ 121, 251, 702
paticca-samuppāda: °aṅgāni dvādasa 241; °paṭiccasamuppannadhamma-desanāsuttaṃ 244; —ppādo 243 *ff.*
paṭicchannāni 649
paṭicchanno 647
paṭijānāti 624, 626
paṭinissagga: °anupassanā 91, 640; °anupassī 504, 525; —ggo 161
paṭinissajjati, no ādiyati 259
paṭipadā: catasso p. 299; °visuddhipakkhandanaṃ 475
°paṭipanno 413
paṭipassanā 501
*Paṭippassaddhadarathaṃ (*Vism.* 701) 269
paṭippassaddhāni ca suppaṭippassaddhāni 537
paṭippassaddhi 203, 493; °aṭṭhena anuppāde ñāṇaṃ 106; °aṭṭho 97; °ppahānaṃ 120; °vimokkho 554; °viveko 690; °visuddhiyo 537; °suññaṃ 637
paṭippassambheti 701
paṭippassambhenti 621
°paṭibaddhā (āvajjana°, ākaṅkhana°) 480 *f.*
paṭibujjhanaṭṭho 100
paṭibhāna-paṭisambhidā 640
paṭilābha: °aṭṭhena 568; —bhe mucchanā 470; —bho 554, 637, 642
paṭivijjhati 513; ekattaṃ p. 594 *f.*
paṭivijjhanto . . . bhāvento 562
paṭivedha: °aṭṭhena 568, 594, 599; °aṭṭhena vijjā 106; °aṭṭho 102; °ādivisodhanāya 579; °kāle 562, 565; °ñāṇaṃ duvidhaṃ 627; °pahāṇaṃ °pariññā *etc.* 598; —dho 637
paṭisaṃvedī 311 *f.*
paṭisaṅkhāti 623
paṭisaṅkhāna: °aṭṭho 96; °anupassanā 104; °balaṃ 622
paṭisaṅkhā santiṭṭhanā paññā 273, 526 *f.*
paṭisandhi 92, 241, 262, 361; āyatiṃ p. 242; °kkhaṇe 571; °nāmarūpaṃ 362; °yaṃ nayo 362; °viññāṇaṃ 241
paṭisambhidā, catasso 2 *f.*, 298; °adhikaraṇe aḍḍhanavadhammasatāni 615; °kathāvaṇṇanā 609 *ff.*; °ñāṇaṃ 36; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 306 *f.*; °ñāṇāni 55 *f.*; °naṃ maggo 2; °maggapakaraṇaṃ 8; °maggo 8
paṭṭhapanā 581

Paṭṭhānaṃ 269, 302, 695
*Paṭhamaṃ kalalaṃ hoti 32
paṭhamaṃ jhānaṃ 183, 313
Paṭhamacatukka-niddesavaṇṇanā 514 *ff.*
paṭhamajjhānaṃ bhāvayato 690
paṭhamajjhāna: °ādīni 103; °bhūmi 369 *f.*
paṭhamassa jhānassa ādi 475
paṭhavī 80; °kasiṇaṃ 450; °kāyo 696; °rāso āporaso 443; —viyā 'pi ummujjanimujjaṃ 349
paṇamanā 516
paṇidahati, na 568
paṇidhi 133, 568 *f.*; °sampannā 543
paṇihito 552, 559
paṇīta: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; °adhimuttikā 401; °taraṃ 539, 546; °muttatā 38; —tā 130, 247, 379; —to 234
paṇḍaraṃ 388, 521; p. hatthikulaṃ 625
paṇḍiccaṃ 640
paṇḍitalakkhaṇaṃ tividhaṃ 636
paṇḍitā 544, 648
patiṭṭhāpakaṭṭhena 95, 545
patiṭṭhāpanāya nirodhe 579
patiṭṭhito 617
patodo 388
pattadaṇḍo 413
pattiṃ dasseti 665
patti 542, 645
patto pāpuṇissati vā 542, 544
pathāvino 671
padaṃ 282, 635
padahanaṭṭho 97
padāni, aṭṭha 655; iddhiyā 654
*Padumaṃ yathā kokanadaṃ (*Vism.* 388) 658
padesavihāra: °ñāṇaniddesavaṇṇanā 335 *ff.*; —re ñāṇaṃ 47; —ro 47
padese 47, 543, 648
padhānaṃ 478
padhāna: °aṭṭho 101; °saṅkhārā 343
pana 693
papāto 413
*Pappoti dukkhaṃ (*Vism.* 502) 146
papphāsaṃ 81
Pabbataṭṭhakā (devā) 613
pabhaṅguto 698
Pabbāvatī mahesī 663
pabhāvanaṃ 390
pahbāvanā, vātūpaladdhiyā ca . . . assāsapassāsānaṃ ca . . . ānāpānasatiyā ca 517
pabhinnañāṇo 644
pabhedo 390
pamāṇa: °paṭipāṭiyā 703; °bandhā 603
pamāda 95, 326, 537, 650
pamodanā 519
payūto 407
payogapaṭippassaddhi 284; °paññā 29
paraṃ maraṇā 381
para: °nimmitavasavattī devā 297, 613; °pattiyā 471; °puggalānaṃ 628; °lokavajja-bhayadassāvī 391 *ff.*; °vādikathā 629; °sattānaṃ 628
parato 698; p. 'pi ghoso 439; p. samanupassanatā 561
parama: °atthaṃ 699 *f.*; °atthasuññaṃ 633, 699; °attho 513, 647; —mo 653
parāmasati 661
°parikammaṃ (odāta°, pīta°, lohita°) 554
parikamma: °javanaṃ 352; °samādhiñāṇaṃ 366
parikkhāra saddo 227
parikkhārā 606
pariggaha: °aṭṭhena 599; °aṭṭho 94, 96, 508; °parivāra paripūraṭṭho 100; °suññaṃ 633; —ho 637
paricayaṭṭho 95
paricitaṭṭho 99
paricitā 592, 604; (—jitā 'ti vattabbe) 480 *f.*
pariccāga: °aṭṭhe ñāṇaṃ 36; °aṭṭhena 587; °aṭṭhena vimutti 106, 609; °aṭṭho 94; °aṭṭho pahānassa 98; °paṭinissaggo 525; °vossaggo 689
parijānanaṭṭho 102
pariññā: °aṭṭhe ñāṇaṃ 54; °aṭṭhena 595; °paṭivedhaṃ 121, 564; °paṭivedhaṭṭho 90; °paṭivedho 332
pariññātaṃ 612
pariññeyyaṃ 611; sabbaṃ p. 114
pariññeyya: °niddesavaṇṇanā 109 *ff.*; —yyā dhammā 61
pariṇāmeti, cittaṃ . . . kāyaṃ 345; cittavasena kāyaṃ 662
pariṇāyikā 388, 651
Parittaṃ (Ratana°, Khandha°, Dhajagga° *etc.*) 367 *f.*
Paritta: °ābhā devā 112, 234; °bhūmako 401; °subhā devā 112, 234
Parideva: °niddeso 155; —vo 93, 147, 155, 262, 357
Parinibbāṇañāṇa —niddesavaṇṇanā 323
parinibbāṇe ñāṇaṃ 41

parinibbāpetā 428
°parinibbāyī (antara°, upahacca°, asaṅkhāra°, sasaṅkhāra°) 465
paripakkaṭṭhena 601
paripañña 35
paripantho, samādhissa 470 *f.*, 475
paripucchā 7, 8, 494
paripuṇṇā 203; p. abhāvitā 473
°paripuṇṇā (pariggaha°, parivāra°, paripūri° aṭṭhena) 480
paripūraṭṭho 94
paripūreti 639 *f.*
paripūrenti 640
parimajjati 661
parimukhaṃ satiṃ upaṭṭhapetvā 490
pariyatti 7
pariyantaṃ sīlaṃ 216 *ff.*
pariyanta: °pārisuddhisīlaṃ 203; °sikkhāpado 203; dve —yantā 204
pariyādānaṃ 606
pariyādānaṭṭho 545
pariyādānāya 579
pariyāya: °desanā 507; (abhidhamma, Vinaya, suttantika)° —yāyo 507
pariyuṭṭhānā 603
pariyuṭṭhito 415
pariyesanā 119; °nānattaṃ 304
pariyogāhaṇaṃ 637
pariyogāhaṇa: °suññaṃ 633; —ṇe ñāṇaṃ 46; —ṇe paññā 51 *f.*
pariyonaddho 410
pariyosānaṭṭhena maggo 609
parivaṭumo 453
parivattati 647
°parivāraṃ 384
parivāraṭṭho 94
pariḷahanānattaṃ 304
pariḷāho 582
parisā 626, 702
palāpo 155
palāso 326, 650
palokato 698
pallaṅkam ābhujitvā 490
paḷibodha: °aṭṭho 102; °sīsaṃ 324; —dho 413
paḷivavatthānaṃ 467
pavattaṃ 262, 308, 323, 627
pavatta: °dānaṃ 633; °pariyādāne 41; °mānaṃ 627; °santatādhipateyya parivāraṃ 384
pavattā 646
pavatti 92
pavattitaṃ 612
pavatteti 612, 616 *f.*
pavaro 608
pavicayo 387
paviveko 702
pasādetā 645
pasādo 241 *f.*
pasīdanaṭṭho 99
passaṃ passati 646
*Passa dhammaṃ durājānaṃ 460
passaddha: °kāyo 303; —ddho 483
passaddhi 95, 492, 545, 589 *f.*, 620; °bahulaṃ cittaṃ 561; °bahulo samādhindriyaṃ paṭilabhati 562; °yā sukhe c' eva 592
passambhayaṃ 516; p. kāyasaṅkhāraṃ 492, 502, 518
passambhento 516
passāsa: °ādi majjha pariyosānaṃ 470; °paṭikaṅkhā 470
*Passitukāmo candaṃ 28
pahāṇaṃ 226; sabbam 'pi p. 448
pahāṇa: °aṭṭhe ñāṇaṃ 54; °aṭṭhena 587, 595; °aṭṭho 94; °paññā 35; °paṭivedho 598; °vinayo pañcavidho 447; dve °ṇāni 120
pahātabbaṃ 611
Pahātabba niddesavaṇṇanā 116 *ff.*
pahāso 519
pahīṇaṃ 612
pahīṇa: °apahīṇapucchā 578; °ttā 527; °ttā . . . suppahīṇattā 537
pahomi 428
pākaṭaṃ 604
pāṭikaṅkhā 604
Pāṭihāriyakathāvaṇṇanā 692
paṭihāriyāni 692
pāṇā 605
pāṇātipātā veramaṇī 219
paṇātipāto 220 *ff.*
*Pātimokkho sati c' eva 14
pādaṭṭho 101
pādā, iddhiyā kati ? 654
pāpakā akusalā dhammā 481
pāpake 653
pāpamitto 438
*Pāpassa pāpakammādi- (*Vism.* 502) 146
pāpima ! 670
pāpuṇanaṭṭhena 601
pāmujjaṃ 103
pāmojjaṃ 302, 509, 545
pāmojjamūlakā 302
pāraṁī 653; °ppatto 617; °yo 207
pāripūraṇaṭṭhena 601
pāripūri 607

pārisuddhi: °upekkhā 187 *f.*; nava °padhāniyaṅgāni 127
pāṭiccaṃ 151
Pāḷi 657, 686; °anusārena 641; °yaṃ vuttakkamena 666
pāvacanaṃ 505 *f.*
Pāvārika: °ambavanaṃ 584; °seṭṭhi 583 *f.*, 673
pāsādo 508
Piṅgalaṃ hatthikulaṃ 625
pitā 156
pittaṃ 82
Piyaṅkaramātā 111, 676
piya: °rūpaṃ sātarūpaṃ 159 *ff.*, 401; °vippayoganiddeso 156; °vippayogo 149; —yo hoti 604
pilotikakkhaṇḍo 658
pisunāvācā 221 *ff.*
pihitaṃ 661
pīṭhaṃ 507
pīti 95, 182 *f.*, 302, 545, 620; °paṭisaṃvedī 518 *f.*; °pāmojjaṃ 518 *f.*; °saṃvedī 502; °sukhaṃ 182 *f.*; °sukhabhūmi 655; p. vipassanāsampayuttā 589
pīḷanaṃ 606
pīḷanaṭṭho, dukkhassa 102
*Pīḷeti kāyikaṃ idaṃ (*Vism.* 503) 147
*Pīḷeti yato cittaṃ (*Vism.* 504) 148
pīhakaṃ 81
puggala: °adhiṭṭhānā desanā 449; °paññatti *quoted* 42; °visesena indriyabhāvanāviseso 547; —lā 537, 605; —lā, tayo 563; —lo 442, 512 *f.*
pucchā, pañcavidhā 60
puñña: °abhisaṅkhāro 357, 401; °vato iddhi 655, 676 *ff.*; °vato iddhiniddeso 676 *ff.*; —ñāni 336
Puṇṇa: °tthero 506; °seṭṭhī 671 *f.*; —ṇṇo dāso 685
puthu: °jjanakalyāṇakā 205, 506, 642; °jjanasadhāraṇe dhamme paññā 643; —jjanā 445; °nānattekatta-tejapariyādāne paññā 43; °nānākhandhesu paññā 643; °paññā 640, 643; °samaṇabrāhmaṇānaṃ parappavādānaṃ 608
*Puthūnaṃ jananādīhi 205, 266, 445
Punabbasumātā yakkhiṇī 111, 676
punabbhavo 598
°pubbaṅgamo maggo 584
pubba: °antānuggahitā diṭṭhi 463; °antānudiṭṭhi 457, 463; °antāparantadiṭṭhiyo 454 *f.*; °aparantānuggahitā diṭṭhiyo 463; °bhāgena jānāti 693; °yogo 8, 653; °sannivāsena pemaṃ 683
*Pubbayogo bāhusaccaṃ (*Vism.* 442) 7
pubbe: p. ananussutesu 484; °nivāsānussati-ñāṇaṃ 52, 364 *f.*; °nivāsānussati-ñāṇaniddesavaṇṇanā 356 *ff.*; °nivāsānussaraṇaṃ 364 *ff.*
pubbo (*pus*) 82
purimakammabhavo 241
purisa: °ājañño, °āsabho 644; °indriyaṃ 85; °dosa aṭṭha 421 *f.*; °dhorayho, °nāgo, °sīho 644; —so 442
puḷuvakaṃ 236
*Pūjāvisesaṃ saha paccayehi (*Vism.* 201) 214
pekkhatā 645
Peṭakaṃ 181
petā, vemānikā 111; dīghapiṭṭhikā 112
*Petesu dukkhaṃ pana (*Vism.* 501) 145
pettivisayo 382
pothujjaniko 610 *f.*
ponobhavikā 158
porāṇā 531; p. pan' āhu 431, 676
°ppatto (asekhapaṭisambhidā°, sāvakapāramī° *etc.*) 653 *f.*; (bala°, vasī°, vesārajja°) 480

phandanā 516
phandito 472 *f.*
pharaṇaṃ, anodhiso . . . odhiso 604
pharaṇaṭṭho 95
pharusāvācā 222 *ff.*
phala: °kkhaṇe 120; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 284; °samāpatti 267 *f.*, 295; °samāpattikathā 267 *f.*
*Phalass' uppattiyā eva (*Vism.* 555) 361
phassa: °nānattaṃ 303; °paccayā vedanā 363; —sso 89, 242, 363, 514; —sso samodhānaṭṭhena 106; —sso sāsavo upādānīyo 109
phassana: °aṭṭhe ñāṇaṃ 331; °aṭṭho 98, 102
phassitā, paññāya 641
Phārusakavanaṃ 379
phuṭṭhattā paññā 46
phuṭṭho 242
phusanā 642; °aṭṭhe ñāṇaṃ 36
phussa phussa vayaṃ passati 308
Phussamittā 111, 676
phoṭṭhabbā 79

Bakkula: °kumāro 667; °tthero 666 *ff.*; °suttanto 668; °seṭṭhī 668

badālatā 371
bandhanaṃ mocetā 413
°bandhanena 412 *f.*
balaṃ 619
bala: °aṭṭho, navadhā visesito 623; °kathāvaṇṇanā 622; °karaṇīyā kammantā 622; °vā puriso mahārukkhaṃ pāteyya (*simile*) 366; °vāro 607; —lāni 622 *ff.*; —lāni pañca 619; —lesu ca vasībhāvaṃ 484
bahiddhā 34; °rūpaṃ 247 *f.*; °vikkhepapatthanā 471; °vuṭṭhānavivattane paññā 26, 567; °vuṭṭhāno vimokkho 553; °saṅkhāranimittaṃ 275
bahimukho 653
bahukam' pi thokaṃ adhiṭṭhāti 661
bahudhā 'pi hutvā eko hoti 347, 660
bahuṃ āvajjati (*correct thus*) 657
bahulī°: °katā 604; °kammaṃ 569, 606; °kammaṭṭho 100
°bahulo (anabhirati° ukkaṇṭhana° uttāsa° *etc.*) 651 *ff.*
bahussuto 653
Bābhiya ! (*addressed*) 534
Bārāṇasi°: °yaṃ seṭṭhidhītā 678; °vāsino macchabandhassa jālaṃ 667; °vasī 668
Bārāṇasī 609, 668
bāla°: °paṇḍitasutta 143; °lakkhaṇaṃ tividhaṃ 636; °ssa bālalakkhaṇāni 635 *f.*
bāhusaccaṃ 7
Bimbisāro, Kosalarājā 214, 677
bījaṃ 443 *f.*; pañcavidhaṃ b. 690
bījagāma bhūtagāmā 690
bujjhana: °aṭṭhena 600; °aṭṭho 100
bujjhantī 'ti 600
Buddha: °anussati 230, 311; °kkhettaṃ tividhaṃ 367 *f.*; °ñāṇaṃ 433 *f.*, 549; °dhammavāro 615; °nimmito kāyo 663; °pamukho bhikkhusaṅgho 671 *ff.*; °puttā 378; °vacanaṃ 691; °vibhāvanā 485; °sāvako 446; °sāsanaṃ 486; —ddhā 52, 446, 608; —ddho 6, 215, 268, 479, 484 *ff.*, 505, 583 *f.*, 648; ken' aṭṭhena B. ? 485; savaṇena B. 537
buddhi: °paṭilābhaṭṭhena 600; °sampannā 543
bojjhaṅga: °atthaniddeso 600 *f.*; °upekkhā 187 *f.*; °kathāvaṇṇanā 599 *ff.*; °maggaṅgavārā 607; —gā 126, 599 *ff.*; —gā sattā 619
bodhana: °aṭṭhena 600; °aṭṭho 100
bodhentī 'ti 600
Bodhi 600, 618; °pakkhiyaṭṭhena 600; °pakkhiyā 482, 618; °pallaṅko 599, 616, 627; °maṇḍo 534, 610, 663; °yaṭṭho 100; °yā dhammā 569; °yā dhammā sattatiṃsa 619; °yā mūle 487
Bodhisattā 272; dve b. 410; sabbe 'pi 599
Bodhisatto 207, 372, 597, 613, 668
byañjanaṃ 306
byantī°: °karoti 652; °bhūtaṃ 624
byasanaṃ, pañcavidhaṃ 154
byādhi 93
byāpādo 117, 222 *ff.*, 415
Brahma: °āsanaṃ 664; °kāyikā 111, 113, 613; °koṭī, aṭṭhārasa 612; °gaṇā 664; °cakkaṃ pavatteti 626 *f.*; °cariyaṃ 505 *f.*, 580, 582; °jālasuttaṃ 427 *f.*, 455; °nimantaṇikasuttaṃ 348; °parisā 664; °pārisajja 234, 664; °purohito 234; °bhūto 646; °lokūpago 604; °lokā 465; °loko 297, 351, 353, 367 *ff.*; 613, 662 *ff.*; °vihārupekkhā 187 *f.*
Brahmā 431 *f.*, 663; B. Sahampati 214; —hmuno rūpaṃ *etc.* 662
Brāhmaññatthaṃ 538
Brāhmaṇa ! (*addressed*) 664
Brāhmaṇa mahāsālo 570
brāhmaṇā 486, 538

Bhagavā 87, 197, 207 *f.*, 359, 399, 409, 427, 464, 489, 505 *f.*, 520, 529 *ff.*, 534 *f.*, 550 *f.*, 561, 580, 584, 610 *ff.*, 616, 625, 631, 635, 642, 645 *ff.*, 655, 658, 663, 670, 672 *ff.*, 691, 696; B. caṅkamati . . . tiṭṭhati 405 *f.*; B. Bodhisattabhūto 372; —vatā desitāni 389; —vatā vuttavacanaṃ 670; —vato yamakapāṭihāriyaṃ 317 *f.*, 405
*Bhagavā 'ti vacanaṃ seṭṭhaṃ (*Vism.* 209) 532
bhaginī 157
bhaṅga: °anupassanā ñāṇaṃ 258 *ff.*; °anupassanāñāṇa - niddesavaṇṇanā 258 *ff.*; °anupassanāñāṇassa aṭṭhānisaṃsā 261; °anupassane paññā 20; bhaṅgo 258
bhaññamāne 612
bhadante 535, 584
Bhaddiya: °nagaraṃ 672, 679, 685; °seṭṭhī 672
Bhaddiyo *vide* Pañcavaggiyā

bhabbābhabbā 395
*Bhamitamhi cakkayante 28
bhayaṇ 93
bhaya: °tūpaṭṭhānaṇ 263; °tūpaṭṭhāna ñāṇaṇ 566; °tūpaṭṭhāne paññā 21, 526; °to 698; °to upaṭṭhāti 566
bhava: °abhave 462; °ārāmā 460; °āsavo 310; °ogho 116; °gāmikammā 326, 393; °taṇhā 116, 158; °diṭṭhiyo paṇṇarasa 457 *ff.*; °diṭṭhi sannissitā vā vibhavadiṭṭhi sannissitā vā 396; °paccayā jāti 363; °ratā 460; °rāgānusayo 280, 400; °rāgo 118; °vibhavadiṭṭhiyo 456 *f.*; °samuditā 460; —vo 87, 89, 241
*Bhavarāgaparetehi 460
bhavissati kammaṇ, bhavissati . . . na bh. kammavipāko 575
*Bhavo kulaṇ nikāyo ca 142
Bhāgyavā bhaggavā yutto (*Vism.* 210) 532
bhāṇavārā, saddhamma-ppakāsiniyā 704
bhātā 157
Bhāratayuddha 222
bhāvanapaññā 36
bhāvanā 129 *ff.*, 134, 282, 569, 605, 702; °aṭṭhe ñāṇaṇ 54; °aṭṭhena 595; °aṭṭho 100; °adhiṭṭhāna jīvitaniddesa 702; °anurūpaṇ senāsanaṇ 488 *f.*; °balaṇ 622; °siddhisādhako yogāvacaro 479; catasso b. 480; b.parihāyati . . . na parihāyati 593
bhāvitaṇ 612; b. . . . subhāvitaṇ 537
bhāvitindriyo 537
bhāvetabbaṇ 611
bhāvetabba: °niddesavaṇṇanā 124; —bbā dhammā 61
bhāveti 623
bhikkhu 487 *f.*, 534, 696; —kkhū 535; —kkhave 584; —kkhavo 535
bhisī 507
bhummaṭṭho, cittassa 99
bhummā devā 368, 613
bhūtaṇ 121, 702; b. bhūtato 461
bhūta: °gāmo 690; °pariññāto 462; °pālaṭṭhero 669; °ssa vibhavā 462; bhūtā 605
bhūtvāvigatuppannaṇ 171
bhūmi 171 *f.*; °nānatta ñāṇaniddesavaṇṇanā 296 *ff.*; °pappaṭako 371; °yo 296, 298; °yo iddhiyā kati ? 654 *f.*; °laddhaṇ 171 *f.*; °laddhā kilesā 689; °laddhuppannā 689
bhūri 388, 650 *f.*; °paññā 650
bhedo, khandhānaṇ 153
bhojane mattaññutā 652
bhoto 693

maṇsaṇ 81
*Maṇsaviññāṇañāṇesu 81
makkho 326, 650
Magadharaṭṭhaṇ 679
maggaṇ 122, 198 *ff.*
magga: °aṅgavāre sammāvācā *etc.* 607; °anugāmī 646; °amaggañāṇadassanavisuddhi 257; °kathāvaṇṇanā 579 *f.*; °kovido 645; °ñāṇaṇ 527; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 278; °ñāṇāni cattāri 55; °ññū 645; °ñāṇena pahātabbā kilesā 689; °phalāni 298; °bhāvanā 688 *f.*; °lābhiṇo 283; °vajjha-kilesappahāṇaṇ 580; °vidū 645; °vuṭṭhānaṇ 550; °saccaṇ 598; °saccaniddesavaṇṇanā 162 *ff.*; °samaṅgissa ñāṇaṇ 387; —ggā 298; —ggo 173, 399, 501, 579 *f.*, 608; atthaṅgiko —ggo 608; —ggo c' eva hetu ca 579; —ggo pañcahi kāraṇehi nāmaṇ labhati 550
*Maggā aññaṇ na niyyāṇaṇ 63
*Maggān' aṭṭhaṅgiko seṭṭho 608
*Maggo pantho patho 485
Maṅgala-hatthī 625
maccu: °pāso 412; °maraṇaṇ 153
maccha: °kucchiyaṇ putto laddho 668; °saññāya sappaggahaṇaṇ (*simile*) 32
macchariyaṇ 119, 326
*Majjhatta-brahma-bojjhaṅgā 188
majjhā bhāvanā 130
majjhima: °anulomikā khanti 697; °bhāṇakā 493, 668; —mā paṭipadā 611; —mo nikāyo 625
mañco 507
maṭṭhasāṭakaṇ (*simile*) 499
maṇḍapeyyaṇ 580 *ff.*
Maṇḍapeyya kathāvaṇṇanā 580 *ff.*
maṇḍukaṇṭako (*simile*) 172
maṇḍo 580 *ff.*
mataṇ 700
matassa ca samāpannassa ca viseso 322
matthuluṅgaṇ 83
mado 326, 650
manasikāro 498 *f.*, 514, 538; samuṭṭhānaṭṭhena m. 106
manāpāni 294
manussā 111, 113, 368

mano 79, 85, 520; °āyatanaṃ 521; °indriyaṃ 85, 521; °dhātu 84; °padosikā 613; °mayaṃ 663; °mayakāyo 666; °maya-jhānalābhī 659; °mayā iddhi 654; °mayiddhiñāṇaniddeso 666; °mayo kāyo 660; °viññāṇaṃ 79; °viññāṇadhātu 84, 521; °saṅkhārā paṇihitā 693; °samuttejanatā 561; °samphasso 79
manda —tikkhā veneyyā 696
mamaṅkāro 436
maraṇaṃ 90, 93, 146
maraṇa: °dhammaṃ 453; °niddeso 153 *f.*; °ssati 311
mahaggataṃ 555; m. cittaṃ 355
mahaddhano 644
mahante atthe pariganhāti 643
Mahā°: °abhidhāno thero 704; °oghapakkhanto 414; °kaccāyanattherassa upaṭṭhāyikā 678; °kaccāyanatthero 678; °kappo 373; °karuṇāsampattiyā ñāṇaṃ 58; °karuṇañāṇa —niddesavaṇṇanā 407 *ff.*; °thero (Sāriputta) 700; °dvāraṃ 536; °nāmo Sakko 31; °nāmo, *vide* Pañcavaggiyā; °niddesa 180, 648, 651; °paññā 639; °panthako 658; °paḷibodho kantāraṃ viduggo palipo sambādho 413; °brahmā 234, 610, 664; °bhūtā cattāro 572 *f.*; °bhūtānaṃ upādāya rūpaṃ 515; °bhūmako 401; °māno 111; °moggallānatthero 317, 669; °rajakkhā 391 *f.*; °vaḍḍhakī 48; °vanaṃ 533; °vihāro 703; °satipaṭṭhānasutta 175; °sambādhapaṭipanno 413; °sammato 306, 372; °sīvatthero 112; °hatthipadasuttaṃ 583
mahikāmutto 487
mahiso 296
Mākandī 532
Māgadhikabhāsā 6
Māgandiya: °brāhmaṇassa dhītā 673 *ff.*; °sutta 673
mātā 156
Mātikā: °uddesavāra-vaṇṇanā 12 *ff.*; °kathāvaṇṇanā 700 *ff.*; °padāni 701
māturakkhitādayo dasa itthiyo 220
māna: °anusayo 400; °vinibandhā diṭṭhi 455, 458; mānā, satta 420; māno 118, 280, 293, 326, 650
ñānasaṃ, so 520
*Mā maṃ tvaṃ saraṇaṃ gaccha 675
māyā 326, 650
Māra 431 *f.*; °āmisato 699
mā verino, mā dukkhino, mā dukkhitattā 606
micchattā, aṭṭha 118; dasa 120
micchā 619; °ñāṇaṃ 336; °diṭṭhi 223 *ff.*; 335 *f.*, 381; °diṭṭhikammasamādāno 381; °diṭṭhiko 381; °diṭṭhi dasavatthukā 426; °diṭṭhiyo 458; °diṭṭhivūpasamo 336; °diṭṭhi, °saṅkappo & *other factors* 118, 278 *f.*; °diṭṭhi vūpasamo 336; °diṭṭhihatā 577; °vimutti 337; °saṅkappo 336
mittasampatti 8
mittā 157
Missakavanaṃ 379
missībhāvo 156
*Mīyamānassa yaṃ dukkhaṃ (*Vism.* 502) 146
mukha: °nimitte 479; °vaṇṇo 604
muccanaṭṭho 99
muñcitukamyatā 23; °ñāṇaṃ 527
muñja: °babbajabhūto 410; °mhā īsikaṃ pavāheyya (*simile*) 666
muṭṭhassati 392, 536
muttaṃ (*urine*) 83
muttaṭṭhena 106
mutti 161
muditā 88, 555
mudukānulomikā khanti 697
musāvādo 221 *ff.*
*Muhuttajāto 'va gavampati 208
muhuttasaṅkhātena khaṇena 613
mūla: °aṭṭhena 601; °aṭṭho 101 *f.*; °cariyaṭṭhena 601; °paṭisambhidaṭṭhena 601; °paṭisambhidāpāpanaṭṭhena 601; °padāni, pañca 273; °pariggahaṭṭhena 601; °mūlakadasakaṃ 601; —lāni, iddhiyā 654; —lāni, soḷasa 656
Meṇḍakaseṭṭhi 679, 685
mettaṃ, karuṇaṃ . . . mārisā bhāvetha 368
mettā 88; °kathāvaṇṇanā 603 *ff.*; °niddeso 604 *ff.*; °bhāvanāvidhānaṃ 607; °yati 606; °ya pharati 676; °sahagatena cetasā *etc.* 554 *ff.*
medo 82
medhā 651; °vī 544
mokkho 608
Moggallāna: °tthero 6; °bhūpati 704
Moravāpivāsī-Mahādattattherassa vādo 574
mohaggi 701
moho 241, 293, 326, 650

*Yaṃ kiñci dukkhaṃ sambhoti 44
yaṃ —garukaṃ kammaṃ 576
*Yaṃ cā-pi gūthanarake (*Vism.* 501) 145
*Yaṃ pare sukhato āhu 460
*Yaṃ passati na taṃ diṭṭhaṃ 174
yaṃ —bahulaṃ kammaṃ 576
*Yaṃ sokasallavihato (*Vism.* 503) 147
yakanaṃ 81
yakkhā 677
*Yato yato sammasati (*Vism.* 636) 302, 590
yatthicchakaṃ yadicchakaṃ *etc.* (jhānaṃ) 317
yathatthā 484
yathākammūpagā 379
*Yathā thambhe nibandheyya (*Vism.* 269) 489
*Yathā 'pi dīpiko nāma (*Vism.* 270) 490
*Yathā 'pi nāma jaccandho (*Vism.* 544) 360
*Yathā 'pi mūle anupaddave (*Vism.* 507) 160
*Yathā bubbulakaṃ passe (*Vism.* 644) 261
yathābhūtaṃ 538; y. ñāṇaṃ 559; y. pajānāti 627 *f.*
yathābhūta °ñāṇadassanaṃ 104
yath' āha 197, 200, 207, 212, 322, 381, 387, 416, 423, 445, *ff.* 449, 459, 476, 511 *ff.*, 521, 586, 644, 648, 654
*Yath' eva Dīpaṅkara 207
*Yadā ca ñatvā so dhammaṃ (*Vism.* 544) 360
yadāsannaṃ kammaṃ 576
yamaka: °pāṭihāriyaṃ 348; °pāṭihāriya ñāṇaniddesavaṇṇanā 403 *ff.*; °pāṭihīraṃ 57, 404 *ff.*; °pāṭihire ñāṇaṃ 57; °suttaṃ 348
Yamunā 534, 667
yam 'pi icchaṃ na labhati taṃ 149
*Yasmā rāgādisaṅkhātā (*Vism.* 198) 213
*Yasmā tasmā upādāna (*Vism.* 505) 150
*Yasmā n' atthi raho nāma (*Vism.* 201) 214
*Yassa selūpamaṃ cittaṃ 669
*Yass' ete caturo dhammā 18
*Yāni ca tīṇi yāni ca satthi 438
*Yāni sotāni lokasmiṃ (*Vism.* 7) 14, 218, 447
yāni dukkhe pavuccare 700
yānīkatatṭho 99
yānīkatā 480 *f.*, 604
Yāmā (devā) 613
yuganandhaṃ bhāveti 585
yuganandha: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; °kathāvaṇṇanā 583 *ff.*; °dhammā 476; —dhā 688
ye ye dhammā *etc.* 108
yena . . . tena 481
yoga: °avacaro 261, 547; °ānubhāvo 177; °yuttā mārassa 578; yogā 97; yogā cattāro 415
yoniso manasikāra 542, 641; °mūlakā 303
*Yo ve kataññū katavādi 446
*Yo sukhaṃ dukkhato 178

rajjati 416, 418, 424
*Rajjuṃ vā daṇḍaṃ vā 27
Raṭṭhapālasuttaṃ 408
ratanattayaṃ 676
rattiṃ 377
Rathakāraḍaho 369
rasa: °pathavī 370; °saddo 443; —sā 79; —so 134
°raso: attha °dhamma vimutti° 582
rassaṃ 491
Rassaniddeso 514
rāga: °aggi 413, 701; °to vimocayaṃ cittaṃ 522; °dasamoha jaṭājaṭilo 411; °virāgo 588; —gena 656; —go 133, 259, 293, 326, 650; —go ari 650
*Rāgo rajo na ca pana reṇu (*Vism.* 388) 659
Rāja°: °gahaṃ 669, 671, 677; °gahaseṭṭhī 671 *f.*; °gahaseṭṭhino putto 671 *f.*; °pañcamā sahāyā (*simile*) 541
rājā 372, 676; Kosambiyā r. 685; Takkasilāya r. 679; Bārāṇasiyā r. 678
Rāhugahaṇā vippamutto 487
rittato 699
rukkhamūla: °gato 488, 490; °niddeso 507
rukkho (*simile*) 478
ruci 505
rūpaṃ 79, 89, 109, 132, 246 *ff.*, 296, 301, 362; r. aniccaṃ dukkhaṃ anattā 247 *f.*; r. pariccajati 525
rūpa: °avacarā 296; °avacarā bhāvanā 129 *f.*; °avacarānaṃ . . . ekantahetukattā 570; °avacaro loko 233 *f.*; °upādānakkhandho 157; °gataṃ 641; °dhātu 87; °paṭisaṃyutto 559; °rāgo 280; °vatthukā attānudiṭṭhi 450 *f.*; °virāgo 523; °saññā 79, 132; °sa-

ñāṇaṇ samatikkamā 555 *ff.*; °saññī 554; °ssa assādo *etc.* 598; —pā 78, 121, 156; —pe ādīnavo 523; —pe bahiddhā vavattheti 290; —pe virāgānupassī 524
*Rūpataṇhādibhedena (*Vism.* 567) 363
*Rūpā saddā rasā gandhā 459
rūpī rūpāni passati 552
rūlhi saddo 604
rogato 698
ropanaṭṭhena 600

lakkhaṇaṇ 494
*Lakkhaṇan 'tu avikkhepo 17
lakkhaṇa: °ttika niddesavaṇṇanā 141; °suññaṇ 632; —ṇāni, saccānaṇ 595 *f.*
*Laddhappaccayaṇ iti (*Vism.* 553) 361
lasikā 83
lahusaññā 50, 662
lābhanānattaṇ 304
lābhī 139, 661
lābho 119, 642
lālappanā, lālappitattaṇ, lālappo 155
līnaṇ 472
līnapakkhiko samādhi 513
Lumbinivanaṇ 534
lokaṇ 628; l. taranti 620 *f.*; l. samatikkamanti 621; l. samatikkamma 622; l. samucchinnattā 621
loka: °atthā 542; °āmisaṇ 276; °dhammā 421; °dhammā aṭṭha 113; °niyyāṇaṇ 561; °nirodhagāminī paṭipadā 213; °nirodho 213; °byūhā devā 368; °vādapaṭisaṇyuttā diṭṭhi 458; °sannivāso 407; °samudayo 213; —kā uttaranti *etc.* 621; —kena atirekā 621; —ke na tiṭṭhanti *etc.* 621; —ko 176, 213, 230, 382; —ko 'ti attā 452 *f.*; —ko, sadevako *etc.* 430 *ff.*; —ko, sassato . . . antavā *etc.* 395
*Lokanāthaṇ ṭhapetvāna (*Vism.* 234) 648
lokiko . . . lokuttaro vimokkho 552
lokiyaṇ saccañāṇaṇ 387
lokiya: °maggo 195; °viññāṇāni battiṇsa 360; —yā bhāvanā 129; —yo 230, 558
lokuttaraṇ: l. khayagāmimaggaṇ 690; l. saccañāṇaṇ 387
lokuttara: °kathāvaṇṇanā 618 *ff.*; °dhammaniddeso 620; °maggo 195, 698; °sammādiṭṭhisampanno 462; —ttarā (*plu.*) 385, 558; —ttarā bhāvanā 129; —ttaro 120, 230
lobhakkhandhaṇ 653
lomakūpato 404
lomā 80
lohitaṇ 82
lohitakaṇ 236

vakkaṇ 81
Vakkali (*addressed*) 447
vaggā, tayo vuttā 703
°vacanaṇ (apaṇṇaka° garu° niyyoga° *etc.*) 544
vacī°: °saṅkhārā 316; °saṅkhāro 357
vaccho 296
vajjaṇ 623
vajjabandhanabaddho 413
vaṭṭāni 169
vaṭṭāmisaṇ 276
vaḍḍhitavaḍḍhanā 642
°vaṇṇaṇ dasseti (Inda° deva° nāga° *etc.*) 665
*Vaṇṇagandharasūpeto ambo 444
vata 697
vattamānuppannaṇ 171
vattā 646
Vatthasutta 232
vatthu: °kataṭṭho 99; °katā 480 *f.*, 604; °kā (nirodha° magga° samudaya°) 618; °kāmo 296; °nānattañāṇa niddesavaṇṇanā 289; °nānatte ñāṇaṇ 33 *f.*; °vijjācariyo (*simile*) 489; °saṅkamanā 259
vatthū (anicce niccaṇ, anattani attā *etc.*) 579
vadhaka: °to 699; °paccanīkattā (*simile*) 154
vanaṇ 533 *f.*
Vappo *vide* Pañcavaggiyā
vamanti, na paccāvamanti 621
vaya: °anupassanā 103; °dassanaṇ 255; °dhammaṇ 251; °lakkhaṇaṇ 474
valittacatā 151
vavatthānaṇ 390
vavatthāna: °ñāṇaṇ 165; °to (attha° dhamma° nirutti° paṭibhāna°) 641
vavattheti, ajjhattaṇ 289; bahiddhā 290
vasaṇ vatteti 623
vasabho 626
vasā 82
vasī: pañca v. 317 *f.*; °ppatto 617; °bhāvaṭṭhena 601; °bhāvatāpaññā 41, 53, 317
vācaṅgacopanaṇ 279

vācā 155, 619 *f.*
*Vātā viya te candaṃ 28
vāyo 80
vāḷavedhirūpā 648
Vāsuladattā mahesi 673
Vāseṭṭha (*addressed*) 306
vikampati 592
vikubbanā iddhi 654
Vikubbaniddhi-niddeso 663 *ff.*
vikkhambhana: °ppahāṇaṃ 122; °viveko 690; °suññaṃ 632
vikkhāyitakaṃ 235
vikkhittaṃ cittaṃ 355
vikkhittakaṃ 235
vikkhipati . . . na vikkhipati 593
vikkhepitaṃ 472
vikkhepo 471 *f.*, 593
vigataṃ 688; v. rūpaṃ 635
vigameti 688
viggahitaṃ 593
vicayo 387
vicāro 80, 98, 181 *f.*
vicikicchā 285; °anusāyo 400
vicchiddakaṃ 235
vijaṭeti 411
vijānanaṭṭho 98, 292
vijānanto 543
vijjaṃ parijappetvā 686
vijjanto muccati, muccanto vijjati 701
vijjā 609, 614, 617, 701; v. abhisamayo 687; tisso v. 135; °dharā 686; °dharo 678; °mayā iddhi 655; °mayiddhi niddeso 686; °vimutti 701
viññāṇaṃ 79, 89, 520, 571, 573
viññāṇa: °kasiṇaṃ 80, 129; °kkhandho 521; °cariyā 292 *ff.*, 543; °ñcāyatanaṃ 88, 558; °ṭṭhitiyo satta 110 *ff.*: °paccayā 571, 573; °paccayā nāmarūpaṃ 362; —ṇā, cha 360
viññātāro 582
viññāte carati 293
viññū 543
vitakka: °paccayā . . . °vūpasamapaccayā vedanā 337; °vipphāravasena 51; °vipphārasaddo 693; —kkā 479; —kko 79, 98, 181 *f.*; (kāma° byāpādo° vihiṃsā°) °vitakko 652 *f.*; ñāṇapaṭirūpako —kko 511 *f.*
vitaṇḍavādī 399
*Vitujjamānamammānaṃ (*Vism.* 503) 147
vitti 519
*Vitthārato dasupekkhā 188
viditaṃ 483; anattato *etc.* v. 334
viditattā paññā 46
viditā vedanā . . . upaṭṭhahanti *etc.* 511
vidūre 643
viddho 409
Vidhura Sañjīvaṃ nāma sāvakayugaṃ 670
Vidhuro 670
vidhūpeti 621
vinamanā 516
vinayo 232
*Vināsayati assaddhaṃ 530
vināseti 621
viniggahaṭṭho 95
vinicchayo 119
vinipātikā 111, 113
vinipāto 381, 411
vinīlakaṃ 235
vineyya 176
vinodeti 652
vipacitaññū 646
vipatti: °bhavaloko, °sambhavaloko 393
vipathapakkanto 408, 414
vipanna . . . sampanna diṭṭhi 462
vipariṇatañ c' eva suññañ ca 635
vipariṇāma: °aṭṭhena 524; °aṭṭho 102; °anupassanā 103; °dhammaṃ 598; °dhammato 699; °suññaṃ 632
viparītasaññī 459
Vipallāsakathāvaṇṇanā 577 *ff.*
°vipallāso (citta° *etc.*) 577
vipassati 267
vipassanā 125, 169, 388, 511 *f.*, 617; °upakkilesā, dasa 257; °upekkhā 187 *f.*; °kathāvaṇṇanā 697 *ff.*; °ñāṇaṃ 589 *f.*; °pubbaṅgamo samatho 585; °balaṃ 315 *f.*; °yāniko veneyyo 696; v. . . . samatho 587
Vipassī Bhagavā 679
vipākaṃ 301
vipulapaññā 639, 643
vipulena 555
vipubbakaṃ 235
vippaṭipanno 415
vippamuttaṃ 656
vippalāpo 155
*Vippavāsā satādīnaṃ (*Vism.* 502) 145
vipphārattā 51
Vibhaṅga: °aṭṭhakathā 319, 508; —go 176, 180, 344
vibhajanā 581 *f.*
vibhavaṃ 461
vibhava: °taṇhā 116, 158: °to 699; °diṭṭhiyo pañca 457 *ff.*

vibhāvayitvā 652
vibhāvī 543
vibhūtaṃ katvā 652
vibhūtavihārī 651
vimariyādakataṃ 656
vimalaṭṭho 100
vimuttaṃ cittaṃ 355
vimutta: °aṭṭhena 587, 609; °aṭṭho 94, 101; °cariyaṭṭho 101
*Vuttamhi ekadhamme 513
vimutti 135 *ff.*; 287 *f.*; 601; v. abhisamayo 687; °āyatanāni pañca 69 *f.*; °ñāṇaṃ 29; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 285; °niddeso 609; v. phalaṃ 607; v. sāraṭṭhena 107; °sukhe ñāṇaṃ 527
°vimutti (ceto° paññā°) 588, 609, 628
vimokkha: °antikaṃ 486 *f.*; °uddesavaṇṇanā 550 *ff.*; °kathāvaṇṇanā 550 *ff.*; °cariyā 282; °mukhaṃ 569; °mukhāni tīṇi 561; °vivaṭṭe ñāṇaṃ 49; °vivaṭṭo 341; —kkhā 544, 558; —kkhā (aṭṭha 137; aṭṭhasaṭṭhi 551 *ff.*; tayo 550); —kkhānaṃ nānākhaṇāni 567; —kkho 106, 287 *f.*, 471, 558, 567, 701; —kkho abhisamayo 687
vimocayaṃ cittaṃ 503
viratiyo 691
virāga: °aṭṭho 101; °anupassanā 91, 639; °anupassī 504; °ārammaṇo 608; °kathāvaṇṇanā 607 *ff.*; °gocaro 608; °cariyaṭṭho 101; °dhammaṃ 252; °nissitaṃ 689; —ge ṭhito patiṭṭhito *etc.* 608; —go 160, 607 *ff.*, 635, 689; —go maggo 607 *ff.*
viriyaṃ 86, 618 *ff.*; v. vāheti 134
viriya: °aṭṭho 101; °ārambhañāṇaniddesa vaṇṇanā 329; °ārambhe ñāṇaṃ 44; °indriyaṃ 86; °upekkhā 187 *f.*
*Viruddho cāviruddho ca (*Vism.* 543) 359
Virūpakkho 613
Virūḷhako 613
Virūḷhi 690
virocanaṃ 390
virocanaṭṭho 100
vivaṭaṃ 660
vivatena cetasā *etc.* 377
vivaṭṭa: °atthāya 372; °anupassanā 104; °kappo 367; °ñāṇachhakkaniddesavaṇṇanā 339 *ff.*; °ñāṇāni cha 340 *ff.*; —ṭṭo 372
vivaṭṭanā 546; °aṭṭhena 587; °aṭṭhe cittassa 99
vivaṭṭitattaṃ 546
vivaraṇā 581
vivādamūlāni, cha 416
viveka: °aṭṭho 101 *f.*; °kathāvaṇṇanā 689 *ff.*; °cariyaṭṭho 101; °jaṃ 182; °jā bhūmi 655; °ninnaṃ °poṇaṃ *etc.* 624; —kā 601; —kā tayo 624; —ko 689
visaṃyutaṃ 656
visaññino 577
visabhāgasuññaṃ 633
visamā 603
visayakkhettaṃ 368
visallaṃ 699
visavitā 485
Visākha (*addressed*) 45, 46, 62, 200, 316, 322, 511
Visākhā (upāsikā) 142, 474, 685
visārado 703
visiṭṭhaṃ 635
visujjhanti 536
visuddhaṃ 378
visuddhacittā 694
visuddhā (*fem.*) 353
visuddhi 601; °maggo 104, 275, 290, 494, 501, 532, 590, 592, 594, 607, 657, 665, 696
°visuddhi (citta° diṭṭhi° sīla°) 609
visesa: °adhigamaṭṭho 95; °adhigamāya 579; °bhāgiyā dhammā 61; °bhāgiyo samādhi 140
viseso: Ñāṇakathāya ca Paññākathāya ca 654
Vissajjanuddesa: °saṅgahitā dhammā 65; °ssa atthavaṇṇanā 60 *ff.*
viharati 529, 532
vihāra: °aṭṭhe 36; °adhigamo 38; °nānatte 36; °samāpattaṭṭhe ñāṇaṃ 309; °samāpattinānatte 36; —ro 508; —ro (animitto appaṇihito suññato) 313
vihesaṃ 606
Vīṇopamaṭṭhakathā 469
vīta°: °dosaṃ . . . °mohaṃ . . . °rāgaṃ cittaṃ 355; °rāgo 267, 270, 272, 548
vīmaṃsanaṭṭho 102
vīmaṃsāsamādhi 343
vuṭṭhānaṃ 628
vuṭṭhāna: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; °aṭṭho cittassa 99; °gāminī vipassanā 525; °vasī 318
vuṭṭhitaṃ 276

Vuttaṃ 'pi c' (h') etaṃ 116, 125, 178, 381, 398, 505, 641; vuttaṃ *etc.* Aṭṭhakathāyaṃ 354; porāṇehi 260
vuttaṃ: porāṇehi 'pi 531; Bhagavatā 213, 261, 498; hi tattha 418, 420 *f.*
Vuttaṃ h'etaṃ 322, 488; porāṇehi 500, 625; Bhagavatā 10, 11, 25, 57, 70, 110 *ff.*, 113, 211, 415, 628; Visuddhimagge 594
vuttaṭṭho, cittassa 99
*Vuttamhi ekadhamme 513
vuttāni Bhagavatā 136
vuddhi 690
°vūpasamapaccayā vedanā 337
vejjakammaṃ 686
veṇubali 681
vedanā 79, 89, 242, 363, 514; °upekkhā 187 *f.*; jāti ādivasena v. 249 *ff.*; tisso v. 109; °nānattaṃ 303; °paccayā taṇhā 363; °bahulaṃ cittaṃ 561; °bahulo paññindriyaṃ paṭilabhati 562; °ya uppādo 511; samosaraṇaṭṭhena vedanīyā 107; °su °anupassī 177 *f.*
vedayitaṃ 78, 242
Venateyyo *vide* Garuḷo
vepullaṃ 690
veyyākaraṇaṃ 612
*Verabhayāni samayate 29
veramaṇī 167
Veḷuvanaṃ 533
vevacanapadāni, dasa 273
vesārajjappatto 617
Vehapphalā: devā 112, 234, 374; v. saṃvaṭṭasīmā 367
vehāsaṃ gacchati 676
vodānaṃ 513, 628
vodāna: °aṭṭho 96, 513; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 473 *ff.*; —ne ñāṇāni 473; —no 647
vossagga: °aṭṭhe paññā 49, 340; °aṭṭho 101; °ārammaṇatā 586; °cariyaṭṭho 101; °pariṇāmiṃ 690; —ggā 601; —ggā, nirodhavasena dve 546; —ggo 586; —ggo duvidho 689
vassajjati 702
vassajjitattaṃ 546

Saṃyutta: °aṭṭhakathā 346; °nikāyo 176, 625; —tto 552
saṃyogaṭṭho 102
saṃyojanaṃ 280
saṃyojanā 479, 585
saṃyojanāni, dasa 425; satta 420
saṃyojanikā diṭṭhi 455, 458
saṃvaṭṭa: °kappo 367; °ṭṭhāyī 372; °vivaṭṭakappā 375; °sīmā 367; —ṭṭā, tayo 367; —ṭṭo 372
saṃvara: °aṭṭhena 106; pañcavidho °vinayo 447; —ro 218
*Saṃvijjamānamhi visuddhadassano (*Vism.* 643) 260
saṃvego 546
saṃvejetvā 546
*Saṃsāradukkhajaladhiṃ 29
saṃsārā mocetvā 413
*Saṃsāre saṃsaraṃ bālo (*Vism.* 544) 360
saṃsāro 411
sa —uttaraṃ cittaṃ 355
sa —upādisesā nibbāṇadhātu 323
sakaṭabyūhādi —karaṇavasena saṃvidhānaṃ 686
sakadāgāmī 267 *f.*, 280, 465; °phalaṃ 105; °maggo 105, 279
*Sakiccanipphādanato (*Vism.* 681) 620
Sakkaraṭṭhaṃ 680
sakkāyadiṭṭhi 285, 452; °pamukhena dvāsaṭṭhi diṭṭhigatāni 463; °yo 458, 463 *f.*
Sakko devarājā 677
saggo 382
saṅkappanānattaṃ 304
saṅkappo 620
saṅkampi sampakampi *etc.* 613
Saṅkiccatthero 668
saṅkilesika: °dhammato 699; —kā 688
saṅkileso 628
saṅkhataṃ 121, 251, 702; s. asaṅkhataṃ sabbaṃ 429
saṅkhata: °aṭṭho 98, 102; °to 699; °lakkhaṇaṃ 596; °lakkhaṇāni tīṇi 636; —tānaṃ saccānaṃ uppādo *etc.* 596
saṅkhāsaṅkhānasaṅkhātaṃ 485
saṅkhāra: °upekkhā 187 *f.*, 265 *ff.*; °upekkhāñāṇa - niddesavaṇṇanā 265 *ff.*; °paccayā viññāṇaṃ 360; °sīsaṃ 325; °suññaṃ 632; —rā 79, 89, 93, 121, 241, 265; —rā, atītā *etc.* 634; —rā katame 357; —rā paṭiccasamuppannā 240; —rā ponobhavikā 603; —ro (kāya° citta° vacī°) 634
saṅkhittaṃ cittaṃ 355
saṅkhepo 593
saṅgati 156
saṅgaṇhāti 623
saṅgaha: °balaṃ 622; °vatthūni cattāri 299
saṅgahitaṃ 597

saṅgahitāni 597
Saṅgīti-pariyāya 117, 125, 135
saṅghapaṭimānaṃ 320
Saṅghānussati 230, 311
sacittaṃ paccaladdhaṃ 578
saccaṃ 106, 595
sacca: °aṭṭhena 594; °aṭṭho 102; °anulomikacittena *etc.* 687; °abhisamayaṭṭho 95; °abhisamayāya 579; °ārammaṇā 616; °kathāvaṇṇanā 594 *ff.*; °gacarā °pariyāpannā *etc.* 616; °nānacatukka - dvayaniddesavaṇṇanā 387 *ff.*; °ñāṇāni 54; °pakiṇṇakaṃ 197 *ff.*; °vivaṭṭañāṇaṃ 49, 331; °vivaṭṭo 341; °saddo 63; saccā 583, 617; saccā abhisamayo 687; saccā taṭhaṭṭhena 609; saccāni 97; saccāni cattāri 286
sacchi°: °kataṃ 612; °katā 138, 641; °karoti 138; °kātabbaṃ 138, 611; °kātabbaniddesavaṇṇanā 135 *ff.*; °katabbā dhammā 61; °kā paññatti 487
sacchikiriyā 642; °aṭṭhe ñāṇaṃ 54; °aṭṭhena 568, 595; °aṭṭho 102; °aṭṭho phalānaṃ 97; °paññā 36, 331; °paṭivedho 564
sañcetanā 79
sañjāti 151
sañjānanaṭṭho 98
sañjānetā, asañjātassa maggassa 645
Sañjīvatthero 670 *f.*
saññā 79, 514; s. uppajjati cittaṃ uppajjati 578; °nānattaṃ 303; °paccayā . . . °vūpasamapaccayā vedanā 337; °bhavo 87; °ya (niccato sukhato attato *etc.*) 559; °vitakkā 511; °vimokkho 552; °vedayitanirodha-samāpatti 322; °vedayitanirodho 671
saṇṭhiti 522
saṇhasaṇhā 352
*Satañ ca vivaṭaṃ hoti 460
sati 86, 508 *f.*, 620; adhipateyyaṭṭhena s. 107; °indriyaṃ 86; s., no s. 510
satipaṭṭhānaṃ 96, 695
Satipaṭṭhāna: °kathāvaṇṇanā 695; °suttanto 615; —nā cattāro 125, 286, 298, 618, 695 *f.*; —nā tayo 695; —nā (suttantā) 536; —nāni 542
satimā 175
sati sambojjhaṅgo 95, 602
sato 189, 676; °kāriñānaniddeso 488 *ff.*; °kārī hoti 509; s. 'va assasati . . . passasati 490
satta: °kkhattuparamo 464; °nnaṃ bodhisattānaṃ suttantā 615; °sattati ñāṇāni 642
sattā: asaññino s. *etc.* 114; catūsu apāyesu s. 112; °naṃ āsayo 398; °naṃ āsayānusaye ñāṇaṃ 57; °naṃ cutūpapāte ñāṇaṃ 378 *ff.*; °vasā nava 113
*Sattānaṃ hadayaṃ (*Vism.* 503) 147
Satthā 659, 664, 672 *ff.*; S. sammukhībhūto *etc.* 581
satthu: °pakkosanaṃ 321; °sāsanaṃ 505 *f.*
*Sadevakassa lokassa 459
sadosacittaṃ 355
saddaṃ: s. anussāvesuṃ 613; s. sutvā manussānaṃ . . . amanussānaṃ . . . devatānaṃ 692 *f.*
sadda: °gantho 632; —ddā, ubho 353; —ddānaṃ nimittaṃ 352; —ddo 51, 352 *f.*, 613; —ddo kaṇṭako 'ti vutto Bhagavatā 556
saddhammasavaṇaṃ 641
saddhammasavaṇe 542
saddhā (*adj. plu.*) 536
saddhā 79, 86, 620; °adhimutto 523; °anusārī 564; °indriyaṃ 86, 105, 131, 384, 536, 539 *f.*, 617; °indriyadhammo 306; °indriyassa samudayo 538; °pañcamakāni indriyāni 541; °balaṃ 95, 622; °ya adhimuccati 606; °ya viharati 543; °vimutto 563, 691
saddho . . . assaddho 391 *f.*
santa: °aṭṭhena 587; °aṭṭho 94; santo 38; santo vihārādhigamo 539
*Santāne yaṃ phalaṃ etaṃ (*Vism.* 555) 361
santāpaṃ 606
santāpa: °aṭṭhena 524; °aṭṭho 102; °aṭṭho kilesānaṃ 100; °parilāhadaratho 560
santike 661; s. rūpaṃ 247
santiṭṭhati 663
santiṭṭhanā 527; °aṭṭho 99
santipade ñāṇaṃ 263
sannamanā 516
sannidhiṃ karoti 372
sannisīdati 586
sapariyuṭṭhānāni 285
sappabhāsaṃ cittaṃ 377
sappāyāni: satta 500
sappurisa: °saṃsevo 542, 641; —so 446
sappo 674; (*simile*) 188

sabbaṃ 429 *f.*
sabba: °aṅgapaccaṅgānaṃ 663; °atthagāminī paṭipadā 627; °atthikavādācariyā 694; °āsavasuttaṃ 418; °upadhipaṭinissaggo 635; °kāyapaṭisaṃvedi niddeso 514 *ff.*; °kāyapaṭisaṃvedī 491, 516; °ññutā 484 *f.*; °ññutāñāṇaṃ 58, 629; °ññutāñāṇa niddesavaṇṇanā 429; °dassāvitā 485; °dhammasaṅgaho 324; °byāpādapariyuṭṭhānehi vimuccati 606; °saṅkhārasamatho 635; °saṅkhārānaṃ paricchedaparivaṭumato samanupassanā 561; °suññatānaṃ 633; —bbā itthiyo 605 *f.*; —bbe 'pi akusalā . . . kusalā dhammā 569; —bbesaṃ pakkhīnaṃ . . . devānaṃ 676; —bbe saṅkhārā 61 *f.*; —bbe sattā 604 *ff.*; —bbo ñāto . . . phassito 434
*Sabbadā sabbūpakaraṇaṃ 532
*Sabbe dhammā samāsena 638
*Sabbe saṅkhārā aniccā 'ti 290
sabrahmacārino 544
sabhāgasuññaṃ 632
sabhāvo 634
samaṃ 482, 513
sama: °aṭṭho 101; °dhammo 603
Samaṇa: °karaṇīyakathā 641; —ṇā °sammatā 538; —ṇo Gotamo 649
samatha: °aṭṭho 484; °nimittaṃ 474 *f.*; °pubbaṅgamā vipassanā 585; °balaṃ 315; °balaṃ vipassanābalaṃ 622; °vāniko veneyyo 696; °vipassanā 281, 505; —the saṅkhārupekkhā 272; —tho 106, 125, 512, 514; —tho tividho 522
samantacakkhu 433 *f.*, 549
samannāgato 697
samaya: °aṭṭho 101; °vimokkho 552, 558; °saddo 530
*Samavaye khaṇe kāle 331, 530
Samasīsa: °aṭṭhañāṇa niddesavaṇṇanā 324 *f.*; °aṭṭhe ñāṇaṃ 41; °kathāvaṇṇanā 695; —sī 41 *f.*, 325
samāgamo 156
samādahaṃ cittaṃ 503
*Samādahitvā yathā ce vipassati 19
samādānavirati 225
samādhayo, catuvīsati 526
samādhi 86, 231 *f.*, 310, 544, 620; °indriyaṃ 86, 522; °kusalatā 231; °cariyā-balacariyānaṃ nānattaṃ 316; °jaṃ 186; pañcaṅgiko s. 125; pamukhaṭṭhena s. 107; puthujjanassa ca lokuttaro ca s. 547; °balaṃ 522; °bhāvanāmaya-ñāṇaniddesavaṇṇanā 230 *ff.*; °bhāvanāmaye ñāṇaṃ 17; °yati 586; °vipphāraniddeso 669 *ff.*; °vipphārā iddhi 654, 671; °ssa (abhinīhāra, kalyatā, gocara & vuṭṭhāna) kusalatā 232 *f.*; °ssa pabhedā 236 *ff.*; °ssa samādhiṭṭhā 237; —dhī tayo 125
samāpajjanavasī 317
samāpatti: °aṭṭhe ñāṇaṃ 309; °nānatte 36; °yo 544
*Samāvahati byādhiñ ca (*Vism.* 503) 147
samāhitaṃ 483; s. cittaṃ 355
samāhito . .'. asamāhito 392
samucchindati 621
samucchinnatā 527
samuccheda: °aṭṭhena khaye ñāṇaṃ 106; °ppahāṇaṃ 123; °virati 225; °viveko 690; °visuddhiyo 537
samuṭṭhāna: °aṭṭhena 439; °aṭṭho 96
samudayaṃ 122, 198 *ff.*
samudaya: °dhammaṃ 612; °nirodho 90; °saccaṃ 589; °saccaniddesavaṇṇanā 158 *f.*; —yo 90, 133, 259, 538; —yo hoti 357
samudācāruppannaṃ 173
samodahati, kāyaṃ . . . cittaṃ 345
samodahane paññā 47
samodhānaṃ 156
samodhāna: °aṭṭhena 568; °aṭṭho 100
samodhāneti 512, 514
samohaṃ cittaṃ 355
sampajaññaṃ 388
sampajāna: °ssa 41, 633; —no 175, 189, 676; —no catūhi 323
sampatti 642; °bhava °sambhavaloko 393
*Sampattiyaṃ lakkhaṇe ca 626
°sampannaṃ (adhiṭṭhāna° vitakka° samādhi°) 476 *f.*
sampayutta: °parivārā 385; —ttā 385
samparāyiko 647
samparivattati 421
sampasādanaṃ 184
sampahaṃsanā 476
sampahaṃsitaṃ 475
sampekkhāyanadhammo 651
samphappalāpo 221 *ff.*
sambujjhanaṭṭho 100
sambodhāya 611
sammattaniyāmo 697 *f.*

samma (=sammā): °ppadhānaṃ 97, 618; °ppadhāna (suttanto) 536, °ppadhānā cattāro 168, 286 *f.*, 298; 618 *f.*
sammasana: °ñāṇaṃ 165; °ñāṇaniddesavaṇṇanā 246 *ff.*; —ne ñāṇaṃ 20
sammā: °ājīvo °kammanto °ditthi °vacā °vāyāmo °saṅkappo °sati °samādhi 96, 162 *ff.*; °ājīva *etc.* niddeso 162 *ff.*; ñāṇaṃ 336, 623; °dassanaṃ 566; °diṭṭhi 279, 336, 389, 461, 690; °diṭṭhivūpasamo 336; °paṭipannā 543; °payogapaccayā iddhi 686; °payogiddhiniddeso 686; °vimutti 337, 623; °samādhi 522; °sambuddho 215, 446, 644, 664, 673; °sambodhi 486
*Sammuyhāmi pamuyhāmi 675
sammōhaṃ 592
sammohā aññāṇā 559
sayaṃ abhiññā sacchikatvā 538, 628
sayambhū 484, 537
sarasato nāmaṃ 551
sarāgaṃ, sarāgacittaṃ 355
sarena viññāpesi 663 *ff.*
saḷāyatanaṃ 362 *f.*
sallakkhaṇaṃ 390
sallakkhaṇā 388
sallato 698
sallapati 663
sallā, satta . . . puthū 409; °naṃ uddhātā 409
sallekha: °aṭṭhañāṇa niddesavaṇṇanā 326 *ff.*; °aṭṭhe ñāṇaṃ 43, 328; —khā 43; —kho 328
savaṇaṃ 7
savitakkaṃ savicāraṃ 182
savīcijarā 152
sasallā 409
sassata: °ucchedadiṭṭhi 415; °diṭṭhi 419, 461; °vādā 454; —to . . . asassato 455
saha: °gata saddo 124; °gatā 385; °jātaparivārā 385; °jātā 385
sahassī lokadhātu 663 *f.*
sākacchaṃ samāpajjati 663
sāṭheyyaṃ 326, 350
sātaṃ sukhaṃ vedayitaṃ 519 *f.*
satasahagatā 124
sātā sukhā vedanā 519 *f.*
sādhukaṃ paggaṇhāti . . . ajjhupekkhati 546
sāmaññā: °atthaṃ 538; °nāmaṃ 306; °phalāni 302, 558; °phalāni cattāri 135, 620; °phalesu 543
sāmayika: °asāmayikavimokkho 558; —ko vimokkho 552
Sāmāvatī upāsikā 672 *ff.*
sāmisaṃ 93, 276
sāraddhā 472
*Sāraddhe kāye citte ca (*Vism.* 275) 493
sārambho 326, 650
Sāriputta, *addressed* 112, 381; °tthero 1, 6, 126, 529 *f.*, 534 *ff.*, 602; 648, 669; °samā 648; °ssa bhāsitaṃ 536
sālohitā 156
sāvakā 206, 599
sāvajjaṃ . . . anavajjaṃ 577
Sāvatthi 474, 532 *ff.*, 583, 668
sāsana —brahmacariyaṃ 580
sāsava: °to 699; —vo 552
sikkhati 492
sikkhā 95; tisso s. 492; °padaṃ 217; °padāni 204
Sikhī Bhagavā 663 *f.*
siṅghāṇikā 83
Sineru 368, 613, 668; °cakkavāḷaṃ 371; °pabbato 374; —rū (*plu.*) 374
Sirimā nāma gaṇikā 671
sītavalāhakā 613
Sītāharaṇādi —niratthaka —kathā 222
sītisiyā vimokkho 552
sītībhāvañāṇaṃ 559
sīla: °anussati 311; °bbataparāmāso 285, 415; °bbatūpādānaṃ 416; °mayañāṇa niddesavaṇṇanā 203; °maye ñāṇaṃ 15; °visuddhi 106, 545; °visuddhi, kāmacchandaṃ saṃvaraṭṭhena 701; —lāni 652; —lāni, khaṇḍāni chiddāni *etc.* 216
*Sīlassa lakkhaṇaṃ tassa 16
sīsāni, terasa 324 *f.*
sīha: °nādaṃ nadati 626; °nādasuttaṃ 626; °pātano sūro 369; —ho 626
sukkhāni 293
sukkhavipassako arahā 584
*Sukhaṃ taṃ diṭṭhi pariyeti 459
sukhaṃ 93, 183, 189, 545, 597; vipassanāsampayuttaṃ s. 590; s.° supati . . . paṭibujjhati 604; s. somanassaṃ 539
sukha: °indriyaṃ 85; °udrayaṃ . . . dukkhudrayaṃ 577; °udrayāni 293; °paṭisaṃvedanā 519 *f.*; °vipākaṃ . . . dukkhavipākaṃ 577; °saññañ ca lahusaññañ ca 346; °saññā 50, 133, 662; °sīlo 670; —khāni dve 519; —khī 606
sukhumaṃ rūpaṃ 247 *f.*

sukhumasadda —nimittārammaṇaṃ 517 *f.*
sukhumā 352
sugatā 379
sugati 382
suññaṃ, attena vā *etc.* 339 *f.*, 631; idaṃ attena *etc.* 553; sabhāvena 634 *f.*; s. s. 'ti ādīni pañcavīsati mātikāpadāni 632
suñña: °agāragato 488, 490; °aṭṭhena 587: °kathāvaṇṇanā 631 *ff.*; °taṭṭho 94; °tavihāro 270; °tasamāpatti 272; °tā dhātu 561; °tānupassanā 103; °te paññā 49; °to 699; °to vimokkho 550; °to samādhi 234; —ññesu sabhāgāni 638; —ññe 568; —ññe loko 632
*Suññāgāraṃ paviṭṭhassa (*Vism.* 636) 590
suta 13; °mayañāṇaṃ 165; °mayaniddesavaṇṇanā 202; °maye ñāṇaṃ 13, 61, 108, 202
suttaṃ 698
Suttanipāto 420
suttanta: °pariyāyo 551; °bhājanīyaṃ 343 *f.*
suttantika vatthūni, cattāri 518, 520, 523, 525
sutvāna saṃvare paññā 14
Sudatto gahapati 533
Sudassā (devā) 234, 247
Sudassī (devā) 234, 247; s. brahmaloko 465
sudiṭṭhā honti, aniccato *etc.* 624
suddha: °āvāsā 112; °āvāso devaloko 466; °parisā 703
Suddhikapaṭisambhidā —ñāṇaniddesavaṇṇanā 390
suddhivipassanā 505
suparikkhatā 606 *f.*
supinaṃ 604
subhan 't' eva adhimutto 552
Subha: °kiṃhā (devā) 112, 114, 234, 373 *f.*; °kiṃhā saṃvaṭṭasīmā 367; °sukha —nicca —atta —vipallāsappahānaṃ 696
Subhaddatthero 11
Subhūti kulaputto 40
Sumanādevī 685
Sumano 673, 676
Suriyo (pakati° kappavināsaka°) 369; s. 'ti nāmaṃ 370 *f.*; s. devaputto 613; satta —yā 369; °pamā . . . candopamā 488
suvaṇṇa: °pabbato 679; °mendakā 679
suvaṇṇā 379
suvānavuttino aññatitthiyā 160
suviññāpayo . . . duviññāpayo 391 *ff.*
suvidūre 643
suvimuttaṭṭho 100
suvimuttā 607
susamaṃ 483
susamāraddha: °aṭṭho 99; —ddhā 604; —ddhā cattāro 482; —ddho 602 *f.*
susamuggata: °aṭṭho 100; —tā 607
susiro 666
sekkha (sekha): °pariyanto 206; °balaṃ 623, 630; satta —khā 206, 266, 642; —kho 272, 507, 548, 623
seṭṭhaṃ 635
seṭṭhicchattaṃ 677, 679
seṭṭho 608
senā: °aṅga rathaṅgādayo 600; °byūhaṃ dasseti 665
senāsanaṃ 508; navavidhaṃ s. 490
semhaṃ 82
seyyathā 'pi 688
sevanti bhajanti payirupāsanti 401
so (sabbanāmaṃ) 697
*So imasmiṃ dhammavinaye 664
*So tato ārakā nāma (*Vism.* 199) 213
soka: °niddeso 154 *f.*; °parideva upāyāsadhammato 699; °parideva dukkha *etc.* 241; °sallaṃ 155; —ko 93, 147, 155, 262, 357
socanā 155
socitattaṃ 155
*Soceyyapaccupaṭṭhānaṃ 16
sotaṃ 12 *f.*, 79
sota: °avadhānaṃ 61, 108; °avadhāne paññā 12, 202; °indriyaṃ 85; °dhatuvisuddhi ñāṇaṃ 51; °dhātuvisuddhi—ñāṇaniddesavaṇṇanā 352 *f.*
sotāpatitā 636
sotāpatti: °phalaṃ 272; °phalasamāpatti 105; °maggo 105, 272, 698; °yaṅgāni 541
sotāpanno 267 *f.*, 464 *ff.*, 643
sopānaṃ 536
somanassaṃ 597
somanassindriyaṃ 85
soḷasavatthukā ānāpānasati-samādhi 467
so samayo 589
svākārā . . . dvākārā 391
svādhiṭṭhitaṃ 523, 691

svādhiṭṭhitā 607
svālaṅkatā 606

Haṃsapātano saro 369
haññi 686
hata: °netto 414; °vikkhittakaṃ 236
hatthapāse hotu 661
hatthiṃ 'pi dasseti 665
hatthi: °kantavīṇā 674; dasa °kulāni 625
hadayaṃ 81, 520
hammiyaṃ 508
hānabhāgiya: °niddesavaṇṇanā 139 *ff.*; —yā dhammā 61; —yo samādhi 140
hāsapaññā 640
hāso 519
Hima°: °vati sattā mahāsarā 369; °vantapabbato 371; °vantā (*plu.*) 374
hiribalaṃ 622
hīnaṃ rūpaṃ 247
hīna: °adhimuttikā 401; —ṇā 379; —nā bhāvanā 130; —no 234, 610 *f.*
hetu: °aṭṭho 94, 96, 102; °aṭṭho cittassa 99; °nirodhā dukkhanirodho 688; —tū 601; —tū aṭṭha 572; —tū cha 574; —tū tayo, dve 571
Hemavato hatthī 625
heraññiko (*simile*) 163, 512
hoti . . . na hoti 454

Printed in Great Britain by
Billing and Sons Ltd., Guildford and Esher
F1691